

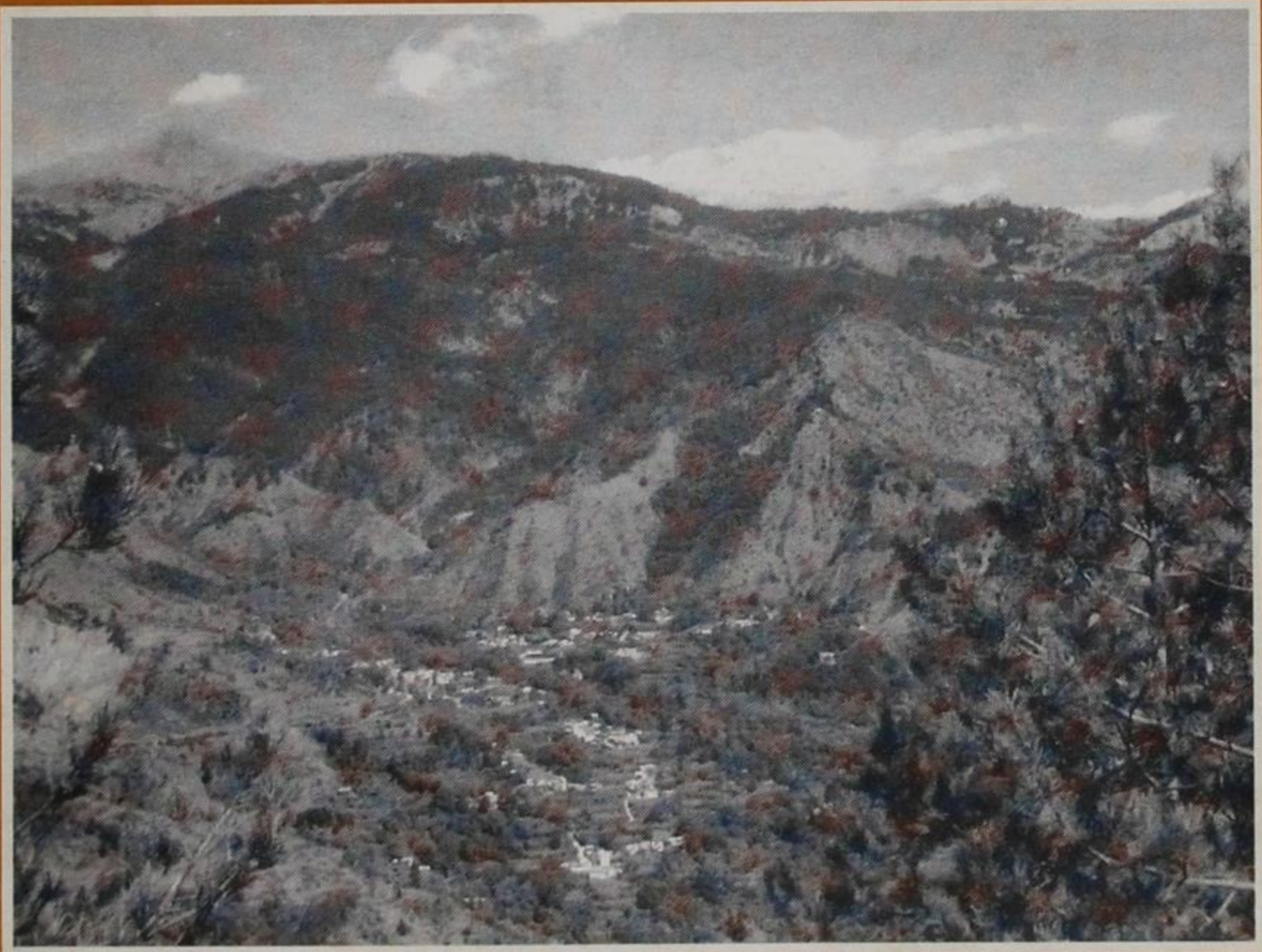
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΟΓΔΟΣ

Η ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΜΑΣ

ΤΟ ΧΩΡΙΟ

«Ελευθέρο»

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΟΝΙΤΣΑΣ ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η ιστορία και η καταγωγή των κατοίκων του Ελευθέρου.
Βασικές ασχολίες των κατοίκων. Τα ήθη και έθιμα του
χωριού. Γιορτές και πανηγύρια. Η φύση, το κλίμα και η
πανίδα του χωριού.

ΑΘΗΝΑ 2000

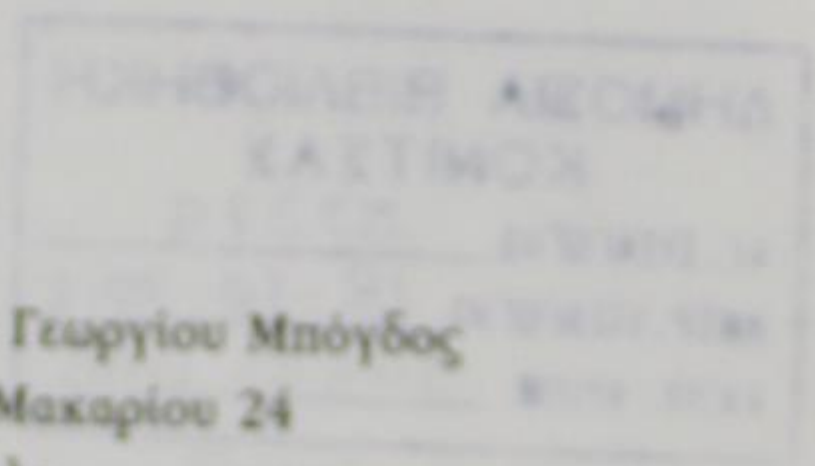
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΟΓΔΟΣ

Κάθε αντίτυπο υπογράφεται από το συγγραφέα

Η λαογραφία του λαού μας

ΤΟ ΧΩΡΙΟ «ΕΛΕΥΘΕΡΟ» ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΟΝΙΤΣΑΣ ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η παρούσα και η επόμενη των εκδόσεων
του συγγραφέα δημοσιεύονται με την άδεια
του κράτους τον πρώτο τόμο και τον δεύτερο
τόμο, το πρώτο και ο δεύτερος τόμο.

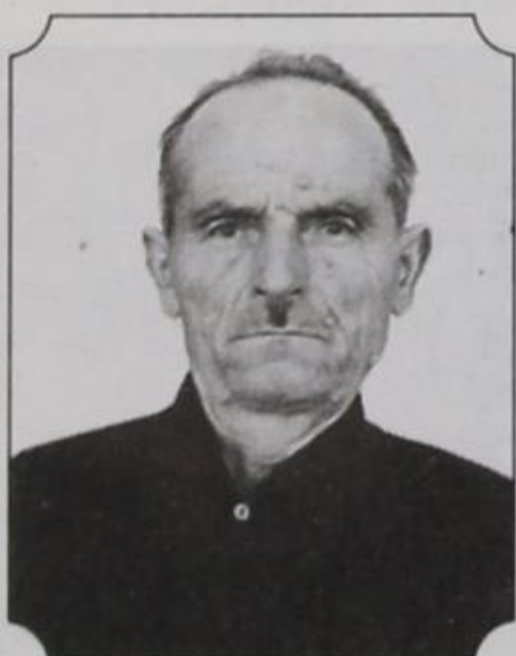
© Δημήτριος Γεωργίου Μπόγδος
Εθνάρχου Μακαρίου 24
Αργυρούπολη
Τηλ.: 99.51.886

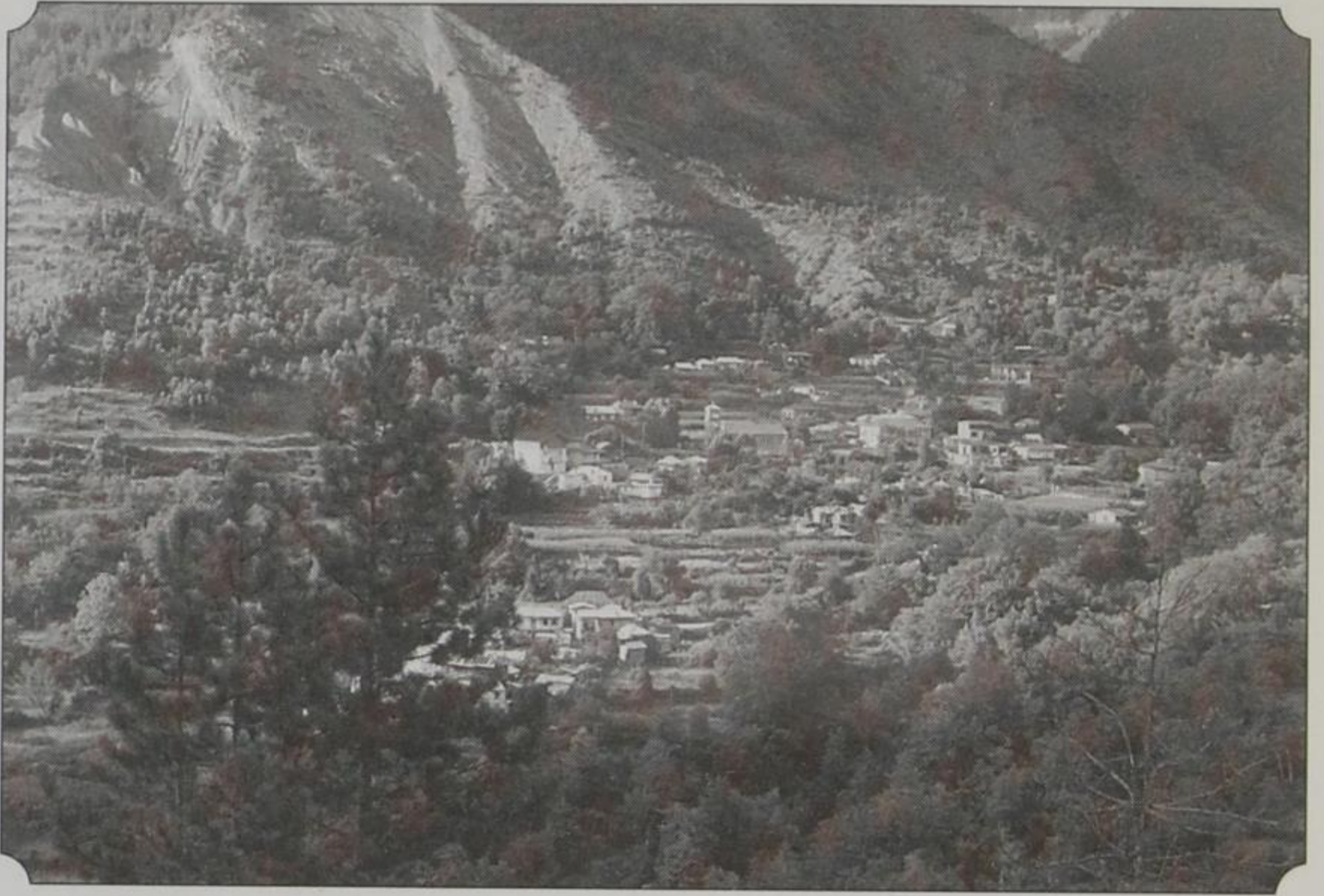
GOLEMA

Εκδόσεις Γ.Ο.Ε.Β.Ε. - Τηλ. 99.51.886
Επιχειρηματικότητα - Ηλεκτρονική Σελήδαση
Δορυφόροι - Φόνι - Μοντάζ - Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία

Αφιέρωση

Ό,τι είμαι στη ζωή αυτή
το οφείλω στους γονείς μου
Γεώργιο και Ουρανία Μπόγδου.
Στη μνήμη αυτών αφιερώνω
τούτο το βιβλίο.

Ένα μέρος του χωριού.

Το χωριό μας

(Δημητρίου Γ. Μπόγδου)

Εκεί στα πλάγια του βουνού
πιο κάτω από τον Κλέφτη,
πιο κάτω απ' την Νταλιόπολη
και από το Καραούλι,
είναι χτισμένο το χωριό
όμορφο και ξακουστό,
με άφθονο νερό
και χώμα λιγυστό.

Τα γκρίζα τα σπιτάκια του
μικρά και σκορπισμένα,
το ένα εδώ και τ' άλλο εκεί
στα πλάγια απλωμένα.

Οι κάτοικοί του απ' το πρωί
δουλεύανε για προκοπή
χειμώνα καλοκαίρι
στους κήπους και στ' αμπέλι.

Γύρω γύρω απ' το χωριό
υψώνονται ψηλά βουνά,
πέρα είναι η Γκαμήλα
και δώθε η Τραπεζίτσα.

Και βαθιά στη λαγκαδιά
που είναι τα δάση τα πολλά
κυλάει ο Αώος ποταμός
που είναι στον κόσμο ξακουστός.

Τα κρυσταλλένια γάργαρα νερά
που κελαρίζουν απ' τα ψηλά βουνά,
περνώντας από φαράγγια και ρεματιές
ακούγεται η βουή του νερού στις ρεματιές.

Ποτίζουν δέντρα και κλαδιά
κι αυτά τα καλαμπόκια,
που θα μας δώσουν τη σοδειά
και τη γλυκιά μπομπότα.

Στις καταπράσινες πλαγιές
φτιάχνουν οι πέρδικες φωλιές
και κελαπδούνε την αυγή
σε Δύση και Ανατολή.

Νωρίς νωρίς την άνοιξη
το λεν τ' απδόνια στις πλαγιές,
ο κότσυφας στις ρεματιές
κι ο κούκος στις βουνοκορφές.

Στις ψηλότερες κορφές
φυτρώνουν πεύκα και οξιές
και πιο κάτω στις λακκιές
γαύροι και βαλανιδιές.

Τα πράσινα λιβάδια του
και οι πλαγιές ακόμα
νωρίς νωρίς την άνοιξη
γεμίζουν από λουλούδια.

Κι όταν το πλιοβασίλεμα
απ' τη βοσκή γυρίζει το κοπάδι,
ακούγονται βελάσματα, αχολογούν κουδούνια
και του τσοπάνου η φωνή: έι, έι!

«Τσαπ», «τσαπ»!
τα ροβολάει απ' το βουνό
στη στρούγκα να τ' αρμέξει.

Και τ' αεράκι τ' αλαφρό
κατεβαίνοντας απ' το ψηλό βουνό
ακούγεται σαν μουρμουρητό
μέσα κι έξω απ' το χωριό.

Στη μακρινή του τη ζωή
πέρασαν Τούρκοι, Γερμανοί
και κάψανε τα σπίτια του
πολλούς κι απ' τους κατοίκους του.

Πρόλογος

Το βιβλίο αυτό υπαγορεύτηκε και εμπνεύστηκε πριν απ' όλα από το βαθύ αίσθημα αγάπης προς τη γενέτειρά μου, το χωριό Ελεύθερο, όπου είδα για πρώτη φορά το φως του ήλιου, και τους κατοίκους που τόσο τους αγαπώ.

Μετά από 30 ολόκληρα χρόνια αναγκαστικής απουσίας στην ξενιτιά στη μακρινή Τασκένδη, γύρισα τελικά στο πατρικό μου χωριό το 1977, που τόσο νοσταλγούσα και έβλεπα στα όνειρά μου, καημός ασίγαστος και καυτό δάκρυ 30 χρόνων. Έτσι, ενώθηκα με τον τόπο μου που τόσο αγάπησα από τα μικρά μου χρόνια. Πάνω στις στάχτες και τα αποκαΐδια που είχαν αφήσει στη θέση του οι χιτλερικοί βάρβαροι στη μαύρη τετράχρονη νύχτα της φασιστικής Κατοχής, η ψυχή και η ζωντάνια, το πατριωτικό φρόνημα και η ορμή των κατοίκων του, έχτισε από την αρχή έναν καινούριο και σύγχρονο οικισμό – ένα νέο χωριό δυο φορές ομορφότερο και συγχρονισμένο, με τη σφραγίδα και την πνοή της εποχής μας.

Επιθυμώντας να εξυμνήσω τις αρετές των συγχωριανών μου, να απαθανατίσω τους ωραίους αγώνες τους για τη ζωή και την Πατρίδα, να ερευνήσω την ιστορία του χωριού, να περιγράψω τα θέληπτρα του χωριάτικου βίου με τα θαυμάσια ήθη και έθιμα που, δυστυχώς, σήμερα πολλά απ' αυτά ξεχάστηκαν, δε λογιάριασα κόπους, προκειμένου να συγκεντρώσω το υλικό για τη συγγραφή αυτής της Μονογραφίας.

Στο I μέρος του βιβλίου προσπαθήσαμε να δώσουμε ορισμένα στοιχεία που συγκεντρώσαμε σχετικά με την ιστορία του χωριού και την καταγωγή των κατοίκων. Επίσης, περιγράψαμε τις πιο βασικές ασχολίες τους. Όπως: τη σπορά, το θέρο, το αλώνισμα, τον τρύγο, τις ασχολίες με την κτηνοτροφία, το ράψιμο των ρούχων και της υπόδησης, τις επαγγελματικές ασχολίες των χτιστάδων, τα γράμματα και τα παιδικά και μαθητικά χρόνια.

Στο II μέρος περιγράψαμε τα ήθη και τα έθιμα που σχετίζονται με τη γέννηση του ανθρώπου, το βάπτισμα, τους αρραβώνες, το γάμο και το θάνατο.

Στο III μέρος αναφερόμαστε στις γιορτές και τα πανηγύρια, στις παραδόσεις, στις προλήψεις, στα παραμύθια, στις παροιμίες και γνωμικά και στις ευχές μεταξύ των κατοίκων.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να διευκρινίσουμε το εξής ζήτημα: επειδή το Δωδεκαήμερο που σχετίζεται με τις γιορτές των Χριστουγέννων, του Νέου Έτους και των Θεοφανείων έχει μια συνέχεια και συνδέονται αυτές οι γιορτές μεταξύ τους και για να μην τις διακόψουμε, αρχίσαμε να περιγράφουμε τις γιορτές όχι από την αρχή του χρόνου, αλλά από τη γιορτή του Αγίου Δημητρίου και τελειώνουμε σ' αυτή.

Στο IV μέρος γίνεται λόγος για τη φύση του χωριού, το κλίμα, την πανίδα και τις συγκοινωνίες.

Το V μέρος αποτελείται από 3 διηγήματα με χιουμοριστικό περιεχόμενο.

Σ' αυτό το βιβλίο, αγαπητέ αναγνώστη, δεν αναφερόμαστε στους αγώνες του λαού μας για λευτεριά και ανεξαρτησία και για τη συμμετοχή των κατοίκων του χωριού μας σ' αυτούς τους αγώνες. Θα ακολουθήσει και δεύτερο βιβλίο, όπου περιγράφονται οι αγώνες του λαού μας από τα πανάρχαια χρόνια ως τις μέρες μας.

Επιθυμία μου είναι να μείνει η ιστορία του χωριού στις μεταγενέστερες γενιές. Αυτό το βιβλίο απευθύνεται κυρίως στη Νέα Γενιά, σπουδάζουσα και εργαζόμενη. Διαβάζοντάς το θα ενισχύσει την πεποίθησή της ότι, μελετώντας το παρελθόν και κυρίως το πρόσφατο παρελθόν, πολλά έχει να διδαχτεί από τη θετική αλλά και από την αρνητική πείρα αυτού του παρελθόντος.

Επίσης, να ζωντανέψει στη μνήμη όσων γεννήθηκαν και έζησαν στο χωριό, το παλαιό προπολεμικό Ελεύθερο, με τις αξέχαστες ομορφιές και χάρες του. Δύσκολη και τραχιά ήταν η ζωή του χωριού. Είχε, όμως, μια απερίγραπτη θαλπωρή που θέρμαινε τους μόνιμους κατοίκους του και τραβούσε σαν μαγνήτης τους ταξιδιώτες.

Και τώρα τρέχουν οι ξενιτεμένοι κάτοικοί του από τα αστικά κέ-

ντρα να χαρούν και να απολαύσουν, έστω και για ένα μήνα, για ένα δεκαήμερο, το γλυκό βουνίσιο κλίμα του και το μυρωμένο αέρα των ασύγκριτων δασών του – πεύκο, οξιά, έλατο και φτέρη –, να πιουν απ' τα κρύα νερά των κρυσταλλοπηγών του, να αντλήσουν υγεία και νέα δύναμη για τη ζωή στην πόλη το χειμώνα.

Συνηθισμένοι οι κάτοικοι του χωριού μας να το βλέπουν, να το ζουν συνεχώς απ' τα παιδικά τους χρόνια, αυτή η φυσική ομορφιά του τους έγινε συνήθεια και, μόλο που το αγαπούν, πολλές φορές αδυνατούν να συλλάβουν τη μαγεία του σ' όλο το βάθος και πλάτος της.

Τα τελευταία χρόνια δεχόμαστε από το εξωτερικό μεγάλες επιδράσεις σ' όλους τους τομείς της ζωής μας. Στον τρόπο ζωής, στον πολιτισμό, στη γλώσσα, στην οικονομία, στην παιδεία και σ' όλες τις καθημερινές μας δραστηριότητες. Και για να μπορέσουμε να αντιμετωπίσουμε όλες αυτές τις αρνητικές επιδράσεις, πρέπει να μην ξεκοπούμε από τις ρίζες μας. Δηλαδή, πρέπει να διατηρήσουμε τα ήθη και τα έθιμά μας ανόθευτα, τον πολιτισμό μας, τη μουσική μας, τον τρόπο ζωής μας, τις παραδόσεις μας, την κληρονομιά μας και τη γλώσσα μας.

Ένα λαό δεν μπορείς να τον κατακτήσεις πολιτικά, εάν πρωτίστως δεν τον υποτάξεις πολιτιστικά. Εάν δεν τον ξεριζώσεις από τις ρίζες, την κληρονομιά και τις παραδόσεις του.

Κλείνω, αγαπντέ αναγνώστη, τον πρόλογο αυτό, με την ελπίδα και την ευχή ότι το αφιέρωμα τιμής και αγάπης για το πατρικό μας χωριό, θα αποτελέσει αφετηρία για την παραπέρα εξερεύνηση της ιστορίας του και την εκλαϊκευσή του στο πλατύ κοινό της επαρχίας μας και γενικότερα.

Ο συγγραφέας

Εισαγωγή

Ποιος ανέβηκε ψηλά στα βουνά της Πίνδου και δε θαύμασε τις άφθονες φυσικές καλλονές της, τις μαγευτικές τοποθεσίες, τις χαράδρες, τις πλαγιές, τους καταρράχτες, τα ποτάμια με τα γάργαρα και κρυσταλλένια νερά τους, τα λαμπαδιαστά, ψηλόκορμα πεύκα και έλατα, που δεν τα 'χει ίσως άλλη περιοχή της χώρας;

Ποιος δεν αισθάνθηκε το βουνίσιο άρωμα του ρετσινιού, της οξιάς, του πεύκου, του έλατου, της φτέρης, της μέντας, του αμάραντου, της ρίγανης, του τσαγιού, του μελισσοβότανου, του δυόσμου, της φλαμουριάς και πλήθος άλλων αγριολούλουδων;

Ποιος διάβηκε τα βουνά της Πίνδου και τη γύρω περιοχή και δεν είδε τα απόμακρα αλπικά χωριά της, με τα πετρόχτιστα σπίτια και τις πλακόστρωτες στέγες τους, σκαρφαλωμένα στις πλαγιές των βουνών, τις απρόσιτες βουνοπλαγιές, εκεί που δόθηκαν οι σκληρές μάχες του ολιγάριθμου αλλά ηρωικού ελληνικού στρατού με τις αναρίθμητες φασιστικές στρατιές της Ιταλίας;

Ποιος δε θαύμασε την ομορφιά της φύσης και των βουνών, ιδιαίτερα το χυτό καλλίγραμμο θαύμα της ξακουστής Τύμφης (Γκαμήλας), που συνδέονται αρμονικά με τις απίστευτες δημιουργίες των παλιών Ηπειρωτών πρωτομαστόρων, που σμίλευαν και συνταίριαζαν την πέτρα στα πολύτοξα γεφύρια και στα χτίσματα γενικά;

Μέσα σ' αυτό το θέρετρο της αθάνατης και δοξασμένης Πίνδου, που έγραψε το Έπος του '40 και το «Έπος της Ζαλίκας», βρίσκεται και το δικό μας χωριό, το Ελεύθερο.

Το χωριό μας Ελεύθερο -ένα από τα 42 χωριά της επαρχίας Κόνιτσας- είναι χτισμένο στους πρόποδες του Κλέφτη σε υψόμετρο 950 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας, ανατολικά της Κόνιτσας. Έχει έκταση 32.000 στρέμματα.

Ανατολικά, βόρεια, δυτικά και νότια προβάλλουν διάφοροι λόφοι και ψηλά βουνά. Στα βόρεια του χωριού υψώνεται περήφανος ο

Σμόλικας και ο Κλέφτης. Απ' το άλλο μέρος, νοτιοανατολικά, απλώνεται η ορεινή περιοχή της Πίνδου, τα κατσάβραχα, όπως τα λένε. Στο βάθος ένα ψηλό βουνό, γυμνό και περήφανο, κλείνει τον ορίζοντα πέρα ως πέρα. Είναι η Τύμφη (Γκαμήλα). Τέλος, στα δυτικά υψώνεται η Τραπεζίτσα, που στο μεγαλύτερό της μέρος είναι δασωμένη.

Από τις βουνοκορφές και τα κράκουρα αυτών των βουνών πηγάζουν μικρά και μεγάλα ποτάμια, που περνούν μέσα από χαράδρες και κλεισούρες τα γάργαρα και κρυσταλλένια νερά τους. Χιλιάδες είναι οι λόφοι, πολύμορφοι, ακανόνιστα σπαρμένοι εδώ κι εκεί. Ράχες και ραχούλες γύρω από το χωριό, γυμνές και ντυμένες και κατάξερρες. Πλαγιές ομαλές, πλαγιές απότομες και γκρεμοί αδιάβατοι. Νεροφαγιές και σάρες, λαγκάδια, βουνά, χαράδρες, μικρά ποταμάκια και κράκουρα. Αν κοιτάξεις γύρω σου, πουθενά δε θα πάρει το μάτι σου έστω και ένα μικρό κάμφο. Κάπου κάπου, φυσικά, υπάρχουν και μικρά ισιώματα και μικρές πολιάνες, που οι κάτοικοι του χωριού τα είχαν μετατρέψει σε χωράφια όπου καλλιεργούσαν διάφορα δημητριακά. Εδώ κι εκεί βλέπει κανείς μικρά χωράφια, σωστές γαϊδαροκυλίστρες, σκαργαλωμένα στις πλαγιές, όπου οι τοίχοι, ζωνάρια τα ζωνάρια, πεζούλια τα πεζούλια, παιδεύονται να κρατήσουν το λίγο χώμα.

Αυτό το παρουσιαστικό έχει ο τόπος σε γενικές γραμμές γύρω από το χωριό. Έχει επίσης και ωραία τοπία καλλονές μέσα και έξω από το χωριό, που θα τα ζήλευαν πολλοί στο εσωτερικό και στο εξωτερικό.

Η ιστορία και η καταγωγή των κατοίκων του Ελευθέρου

Το χωριό Ελεύθερο πριν από το 1927 ονομαζόταν «Γκριζμπάνι». Στα αρχεία του κράτους βρέθηκαν τα εξής στοιχεία: Με Β.Δ. 7/8-1919 (ΦΕΚ 189/19-8-1919 σελ. 161-165) ο οικισμός «Γκριζμπάνι» αποτέλεσε ομώνυμον κοινότητα. Με άλλο Διάταγμα 1/4-1927 «Περί μετονομασίας Κοινοτήτων» (ΦΕΚ 76/2-5-1927) «Η Κοινότης Γκριζμπάνι μετονομάζεται εις Κοινότητα Ελευθέρου και ο ομώνυμος αυτός συνοικισμός «Γκριζμπάνι» εις «Ελεύθερο» σελ. 284, τόμος Β.

Από πού πάρθηκε η ονομασία «Γκριζμπάνι» και τι σημαίνει; Για την ονομασία του χωριού διατυπώθηκαν πολλές απόψεις. Στις σημειώσεις που άφησε ο σεβαστός δάσκαλος του χωριού για πολλά χρόνια Αχιλλέας Μπάρμπας, εκφράζει την άποψη ότι «Γκριζμπάνι» σημαίνει ταβέρνα και είναι σλάβικη λέξη. Δε νομίζω ότι η άποψή του αυτή είναι σωστή, γιατί η ταβέρνα σ' ορισμένες περιοχές της Γιουγκοσλαβίας λέγεται «κάρτσμα» στη βουλγαρική γλώσσα «κάρτσμα» στη ρωσική «καρπάκ, καρπατσιόκ» στην πολωνική «κνάιπα».

Εγώ έχω την άποψη ότι η ονομασία «Γκριζμπάνι» είναι τουρκοελληνική και σημαίνει όμορφη κοπέλα. Προέρχεται από την τουρκική (kiz), που σημαίνει κοπέλα και την ελληνική λέξη μπάνικη, δηλαδή, όμορφη. Στην πορεία, με το πέρασμα του χρόνου, η αρχική λέξη ίσως έπαθε και ορισμένες μεταβολές. Φυσικά, η άποψή μου αυτή δε σημαίνει ότι είναι απόλυτη. Θα χρειαστεί και άλλη έρευνα. Σ' αυτό το ζήτημα θα επανέλθουμε πιο κάτω, όταν θα εξετάσουμε την προέλευση των κατοίκων του χωριού.

Το χωριό ανατολικά συνορεύει με το Παλαιοσέλλι, δυτικά με την Πηγή (Πεκλάρι) και την Κόνιτσα, βόρεια με την Αγία Παρασκευή (Κεράσοβο) και Πουρνιά, νότια με τον Αώο ποταμό.

Δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία για τους πρώτους κατοίκους του χωριού. Πότε πρωτοκατοικήθηκε αυτός ο τόπος, ποιοι ήταν οι κάτοικοί του και από πού ήρθαν; Σ' αυτό το ερώτημα καλούμαστε ν' απαντήσουμε. Σύμφωνα, πάντως, με διηγήσεις των γεροντότερων κατοίκων του χωριού, οι πρώτοι κάτοικοι δεν κατοικούσαν στην τοποθεσία που βρίσκεται σήμερα. Ένα μέρος από τους κατοίκους του σημερινού χωριού ζούσε στη Σέλιανη, ένα άλλο στη Ντίσινα και το τρίτο στην Κατούνιστα. Αργότερα, όπως δείχνουν τα στοιχεία, συγκεντρώθηκαν στη σημερινή τοποθεσία και έχτισαν το χωριό, για να εκμεταλλευτούν τα νερά του Χείμαρρου που το διασχίζει, για το πότισμα των αγρών. Το τοπίο όπου χτίστηκε το χωριό ήταν ανώμαλο. Μια πλαγιά με άγριους θάμνους και δέντρα.

Οι πρώτοι κάτοικοι εργάστηκαν πολύ σκληρά για να ομαλοποιήσουν κάπως το έδαφος. Τραφοκοπώντας το και χτίζοντας τοίχους και πεζούλια, για να μαζέψουν το λιγιστό χώμα, οι κάτοικοι μπόρεσαν να διαμορφώσουν το έδαφος, όπως το βλέπουμε σήμερα. Μπόρεσαν και ξεχέρσωσαν πάνω από 200 στρέμματα μέσα στο χωριό, τα οποία αργότερα τα καλλιεργούσαν και τα πότιζαν με τα νερά του Χείμαρρου που πηγάζουν από τους πρόποδες του Σμόλικα και της Νταλιόπουλης. Η πρώτη γενιά που εποίκισε το χώρο του χωριού, αποδεκατίστηκε ως ένα βαθμό, ώσπου να το εκχερσώσει.

Στη Λάκκα του Αώου (στην αρχαιότητα ονομαζόταν Παραναία) υπάρχουν και άλλα χωριά: η Λάιστα, το Παλαιοχώρι Λαϊστής, που σήμερα δεν υπάρχει πια, το Ηλιοχώρι (Τοπρίνοβο ή Ντομπρίνοβο), το Βρυσοχώρι (Λεσινίτσα ή Νλεάσιντζε), το Παλαιοσέλλι (Μπαλιοσέλλι), οι Πάδες (ή Μπέτζι), τα Άρματα (Αρμάτοβο) και το Δίστρατο (Μπριάζα ή Βριάζα).

Αυτά τα χωριά, όπως φαίνεται από την αξιόλογη εργασία του Ηλία Παπαζήση «Η Δοξασμένη Κοιλάδα του Αώου», που τη διαβάζουμε στο περιοδικό «Κόνιτσα» εδώ και αρκετά χρόνια, εμφανίστηκαν πριν από χιλιάδες χρόνια. Το χωριό Ελεύθερο, απεναντίας, δημιουργήθηκε μετά από πολλούς αιώνες.

Σύμφωνα πάντα με τις διηγήσεις των μεγαλύτερων κατοίκων του χωριού και από τις πρόσφατες ανακαλύψεις του Ηλία Παπαζήση,

που δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό «Κόνιτσα» Ν. 22, το χωριό Ελεύθερο (Γκριζμπάνι) έγινε ως εξής: «Οι πρώτοι κάτοικοι του χωριού ήρθαν από το νομό Θεσπρωτίας στα μέσα του 16ου αιώνα. Όπως γράφει ο Ηλίας Παπαζήσης, ένας Τουρκοαλβανός φύλαρχος ορέχτηκε τις βορειοδυτικές εκτάσεις του Παλαιοσελλίου και με τον άγραφο νόμο της βίας και της αρπαγής τις έκαμε δικές του.

Στη συνέχεια, προσπάθησε να κάμει και τους κατοίκους του Παλαιοσελλίου κολλήγους αλλά δεν μπόρεσε. Απέρριψαν οι κάτοικοι του Παλαιοσελλίου την πρότασή του και στην επιμονή του εκείνοι έφυγαν τελείως απ' το χωριό. Ως πρόσφυγες βρήκαν καταφύγιο στη Βέροια της Μακεδονίας και στην περιοχή της. Συμπτωματικά, τη χρονική αυτή περίοδο, στο χωριό Πλακωτή της Θεσπρωτίας, έγιναν μεγάλες καθιζήσεις και κατολισθήσεις. Καταστράφηκε ολόκληρος ο οικισμός «Γκριζμπάνι ή Κουσπάνι» που βρισκόταν νοτιοδυτικά του χωριού και όλες οι οικογένειες του οικισμού εκείνου έμειναν άστεγες. Την καταστροφή αυτή την εκμεταλλεύθηκε ο Αλβανός φύλαρχος. Μετέφερε τις άστεγες αυτές οικογένειες και τις εγκατέστησε στην αρπαγμένη περιοχή του Παλαιοσελλίου, με σκοπό να τις χρησιμοποιήσει ως κολλήγους. Αυτοί οι μέτοικοι σχημάτισαν το καινούριο χωριό στη Λάκκα του Αώου, που πήρε το όνομα «Γκριζμπάνι» σε ανάμνηση της μετοίκησής τους απ' το Γκριζμπάνι ή Κουσπάνι της Πλακωτής.

Οι μετοικήσαντες ήταν Έλληνες και χριστιανοί ορθόδοξοι. Στο επάγγελμά τους οι περισσότεροι ήταν μαστόροι. Έγιναν κολλήγοι του Αλβανού φυλάρχου (Μπέν), αλλά η κολληγιά τους συνέτεινε να τηρήσουν τα ήθη και τα έθιμά τους, να στερεώσουν τη χριστιανική πίστη, να συνεχίσουν τον πανηγυρικό εορτασμό της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, που γινόταν κάθε χρόνο στις 6 Αυγούστου στο Μοναστήρι του Αϊ Σωτήρα της Πλακωτής. Ο κολληγιακός βίος των κατοίκων αυτών κράτησε αιώνες. Τέλειωσε το έτος 1927. Τότε, με το νόμο «Περί Απαλλοτριώσεων», η έκταση που αυθαίρετα κατείχε ο Αλβανός Μπένης χαρακτηρίστηκε ως «αγρόκτημα Γκριζμπανίου» και αποδόθηκε στο συναιτερισμό ακτημόνων καλλιεργητών Γκριζμπανίου, πλην βοσκψίμου εκτάσεως 2500 στρεμμάτων με την επωνυμία «Κούτσουρα» Μεσοράχη, που παραχωρήθηκε στο Παλαιοσέλλι κατόπιν

πολλών δικαστικών αγώνων. Έτσι, δικαιώθηκε εν μέρει και το Παλαιοσέλλι, που υπέστη συρρίκνωση της εκτάσεώς του απ' τον άρπαγα Αλβανό Μπέπ. Έκτοτε, το Γκριζμπάνι μετονομάστηκε Ελεύθερο, γιατί έγινε πλέον και αυτό Κεφαλοχώρι. Ο απόγονος δε του φύλαρχου Αλβανού, που μετεβίβασε το αγρόκτημα στους δικαιούχους, ονομαζόταν Χουσεϊν Βέης Κόνιτσα.

Στο χωριό Πλακωτή της Θεσπρωτίας, υπηρέτησε ως δάσκαλος αρκετά χρόνια (1947-1955) ο μακαρίτης τώρα, Χρυσόστομος Ν. Σουσόπουλος απ' τα Σουδενά Ζαγορίου. Είχε ιδιαίτερη επίδοση στη συγκέντρωση λαογραφικού υλικού και μου έδωσε σχετική επεξεργασμένη εργασία του, νομίζοντας ότι κατάγομαι από το Ελεύθερο. Την καταχωρώ ολόκληρη, γιατί διαφαίνεται σ' αυτή η καταστροφή του συνοικισμού Γκριζμπάνι ή Κουσπάνι της Πλακωτής ως και η μετοίκηση των κατοίκων στο σημερινό Ελεύθερο (Γκριζμπάνι), ανεξαρτήτως των αιτιών της καταστροφής.

Σημειώνουμε δε και τούτο: ότι οι αναφερόμενοι σ' αυτή κάτοικοι με το «επώνυμο Μπακαίοι» απ' το Ελεύθερο όπου αρχικά μετοίκησαν, αργότερα εγκαταστάθηκαν στο Παλαιοσέλλι. Είναι οι σημερινοί Μπακόπουλοι, (Μπάκηδες) κάτοικοι Παλαιοσελλίου. Στη συνέχεια, ο Ηλίας Παπαζήσης συνεχίζοντας τις αφηγήσεις του για το χωριό Ελεύθερο στο περιοδικό «Κόνιτσα», παραθέτει τις εκθέσεις μαθητών από το χωριό Πλακωτή:

«Πλακωτή Θεσπρωτίας»

Παλαιοί συνοικισμοί και χωριά

Μαθηταί: Νικόλαος Ι. Τζάνος, Ανδόνης Μάντζιος. Εν Πλακωτή τη 28-5-1951.

Ι. Συνοικισμός Γκριζμπάνι ή Κουσπάνι

Το χωριό Γκριζμπάνι βρισκόταν Ν.Δ. του χωριού μας. Ο αμαξωτός δρόμος Ιωαννίνων - Ηγουμενίτσας πέρασε ανάμεσά του και το χώρισε στη μέση.

Τα πολύ παλαιά χρόνια αποτελούνταν από δυο συνοικισμούς, τον πέρα και τον δώθε, έτσι έμεινε η ονομασία σαν πέρα και σαν δώθε Κουζμπάνι. Το πέρα Κουζμπάνι ήταν χτισμένο π.Χ. και κατοικού-

νταν από ειδωλολάτες, το δώθε χτίστηκε κατά 200 ή 300 χρόνια αργότερα και κατοικούνταν από Έλληνες ειδωλολάτες. Στο χωριό αυτό είναι κατάσπαρτα θεμέλια και τοίχοι από σπίτια και κάστρα.

Πώς καταστράφηκε το Κουζμπάνι

Άλλοι λένουν πως έπεσε πανούκλα και διαλύθηκε το χωριό, και άλλοι χωριανοί μας διηγούνται τα εξής περιστατικά:

I. Το Κουζμπάνι ήταν ένα χωριό που κατοικούνταν από Έλληνες χριστιανούς. Ένας Γκουζμπανιώτης έκαμε βλάμη έναν Τούρκο που είχαν μεγάλη φιλία. Ο Τούρκος ήταν κακός κι άπιστος και ήθελε να καταστρέψει το Κουζμπάνι, κοίταγε να βρει ευκαιρία να προσβάλει τη γυναίκα του βλάμη του.

Κάποτε, μια φορά, ο βλάμης έλειπε από το σπίτι του. Ο Τούρκος κοίταξε να προσβάλει διά της βίας τη γυναίκα του, αυτή δε δέχτηκε κατ' ουδένα τρόπο μα αυτός επέμενε.

Αυτή για να γλιτώσει αναγκάστηκε να τον κλείσει σ' ένα δωμάτιο του σπιτιού της· αυτό το τέρας για να εκδικηθεί για το πάθημά του έκαμε τις ακαθαρσίες του μέσα στη βουτσέλα (ή βαρέλα) του νερού.

Το πρωί της άλλης μέρας ήρθε ο άντρας της κι η γυναίκα του του 'πε: «Αυτό κι αυτό πήγε να μου κάμει ο πρόστυχος βλάμης σου». «Πώς», λέει αυτός κι άρπαξε το ντουφέκι του και σκότωσε τον Τούρκο. Απ' αυτό το φόνο, λένε οι παλαιοί, ήρθε η αιτία να χαλάσει το Κουζμπάνι. Φοβούμενος τους Τούρκους πρώτος έφυγε αυτός με τη γυναίκα του και την υπόλοιπη οικογένειά του, κοντά σ' αυτόν έφυγαν τα ξαδέρφια του κι άλλοι συγγενείς καθώς και πολλοί χωριανοί, οι οποίοι πήγαν πάνω στην περιοχή της Κόνιτσας και έχτισαν το χωριό Γκριζμπάνι (Ελεύθερο).

II. Όταν ήταν πανούκλα στο Κουζμπάνι, το ξεκλήρωσε από τους κατοίκους και ξεκίνησε να 'ρθει για το χωριό μας, αλλά δεν την άφηνε η Αγία Παρασκευή να περάσει πέρα κι αυτή άρχισε να φωνάζει: «Μπάρμπα Σωτήρη, η Τσεβή δε μ' αφήνει να περάσω πέρα». Τότε πήγε κάποιος άντρας την πήρε γκότσι (γκότσια) στην πλάτη και την πήγε πέρα στην Παλαιοχώρα, κι έτσι γλίτωσε από την πανούκλα το χωριό μας, η Πλακωτή.

III. Άλλοι χωριανοί μας διηγούνται ότι στο Γκριζμπάνι ήταν μια πολύ ψηλή ροδιά κι ότι μια γυναίκα ανέβηκε να μάζ' ρόδια και σκοτώθηκε η καμμένη. Επίσης, λένε ότι στα χαλάσματα των δύο συνοικισμών του χωριού, υπάρχουν θησαυροί και χρυσά νομίσματα. Στο Κουζμπάνι, μέσα από τα σπλάχνα της γης βγαίνει αρκετό γάργαρο, καθαρό, δροσερό και χωνευτικό νερό· μ' αυτό ποτίζουν τα ποστάνια τους όσοι χωριανοί έχουν κτήματα εκεί. Πανώδρομα τα κατέχουν οι Σταθαίοι, οι Κωτσαίοι, κατώδρομα τα κατέχουν οι Σταυραίοι και οι Μπακαίοι. Ξεχάσαμε να σας πούμε πως λέγεται ότι, τόσο δυνατοί άντρες ήταν οι Γκριζμπανιώτες, ώστε πέταγαν τα σφυριά τους κι έφταναν πέρα στη Γουλά και στην Παλαιοχώρα στους συντρόφους τους και χωριανούς τους χτίστες.

Σημειώσεις: Υπηρέτησα στην Πλακωτή από το 1947 μέχρι το (1955). Χώρισα τα παιδιά σε ομάδες εργασίας, τα οποία σαν είδος εκθέσεων, συγκέντρωναν άφθονο λαογραφικό υλικό για το χωριό τους. Τώρα που ευκαιρήσα έκαμα την επεξεργασία τους χωρίς ν' αλλάξω τίποτε απ' τα γραφόμενα των μαθητών μου.

*Χρυσόστομος Ν. Σουσόπουλος
Γιάννινα 1979*

Σκόπιμα δώσαμε ολόκληρο το κείμενο με τις αφηγήσεις του Ηλία Παπαζήση στο περιοδικό «Κόνιτσα» και τις εκθέσεις των μαθητών της Πλακωτής σχετικά με την ιστορία του χωριού μας, για να τις συγκρίνουμε με τις αφηγήσεις των γεροντότερων κατοίκων του χωριού μας.

Οι αφηγήσεις των μαθητών στις εκθέσεις που έγραψαν για την ιστορία του χωριού τους, μας δίνουν πολύτιμο υλικό για την έρευνα που κάνουμε σχετικά με την προέλευση και την ιστορία των κατοίκων του Ελευθέρου. Φυσικά, οι πληροφορίες του αγαπητού Ηλία Παπαζήση και των μαθητών δεν ήταν εντελώς άγνωστες στους παλαιούς κατοίκους του Ελευθέρου. Τα στοιχεία που διαβάζουμε στις εκθέσεις των μαθητών συμπίπτουν περισσότερο με τις αφηγήσεις των γεροντότερων κατοίκων του χωριού. Έχω ακούσει από τους παλαιούς κατοίκους και συγκεκριμένα από τον πατέρα μου Γεώργιο Μπόγδο, που πέθανε πρόσφατα, το 1988 σε ηλικία 96 χρόνων, ότι η προέλευση

των κατοίκων προέρχεται από το νομό Θεσπρωτίας. Όπως διηγούνταν οι παλαιοί, οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να φύγουν από το χωριό τους το Γκριζμπάνι (Κουζμπάνι) για δυο λόγους, που αναφέρουν και οι μαθητές:

α) Γιατί κάποιος Τούρκος προσπάθησε να βιάσει κάποια πολύ όμορφη γυναίκα ή κοπέλα και τον σκότωσαν.

β) Ότι στο χωριό έπεσε πανούκλα και αναγκάστηκαν να το εγκαταλείψουν.

Υπάρχει, φυσικά, και η εκδοχή για τις καθιζήσεις και κατολισθήσεις, που αναφέρει ο Ηλίας Παπαζήσης, που ανάγκασε τους κατοίκους να φύγουν από τις εστίες τους. Ίσως, φυσικά, να υπάρχουν και άλλες αιτίες που δεν τις ξέρουμε. Μια άλλη αιτία, που θα την αναφέρουμε πιο κάτω, ήταν η τουρκική σκλαβιά.

Απ' τα στοιχεία που έχουμε, δεν έφυγαν όλοι οι κάτοικοι μονομιάς, αλλά διαδοχικά. Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, αρχικά οι κάτοικοι εγκαταστάθηκαν σε διάφορες τοποθεσίες του σημερινού χωριού. Πόσα χρόνια έζησαν σ' αυτές τις τοποθεσίες δεν είναι γνωστό. Υπολείμματα αυτών των συνοικισμών υπάρχουν ακόμη και σήμερα (Νεκροταφείο στη Σέλιανη).

Οι τρεις αυτοί συνοικισμοί που βρίσκονταν στη Σέλιανη, Ντίσινα, Κατούνιστα, δεν αποτελούσαν βέβαια το τσιφλίκι του Χουσεϊν Βέν. Σεβόμαστε, φυσικά, την άποψη του Ηλία Παπαζήση ότι εξ αρχής το χωριό Γκριζμπάνι ήταν τσιφλίκι του Χουσεϊν, αλλά σύμφωνα πάντα με μαρτυρίες κατοίκων του χωριού μας, τσιφλίκι έγινε πολύ αργότερα.

Από διηγήσεις παλαιών κατοίκων, του παππού μου Δημήτρη Γιώτα ή Τσακράκη, του πατέρα μου Γεωργίου Μπόγδου, του Λεωνίδα Μπανά και άλλων, πληροφορήθηκα το εξής περιστατικό:

Δυο κάτοικοι του χωριού μας, ο Χρήστος Καραγιάννης (πατέρας του παππού μου Δημήτρη Γιώτα) και ο αδερφός του Γιάννης Καραγιάννης πήραν μέρος στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα ενάντια στους Τούρκους για την απελευθέρωση της Ηπείρου στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Πού έδρασαν δε μας είναι γνωστό. Φαίνεται πως πιάστηκαν αιχμάλωτοι από τους Τούρκους ή προδόθηκαν και αφού

παρέμειναν 18 χρόνια στις φυλακές της Κωνσταντινούπολης, μετά την απελευθέρωσή τους επέστρεψαν στο χωριό. Οι δικοί τους, φαίνεται, για να μην υποστούν τους διωγμούς των Τούρκων, άλλαξαν επώνυμο. Από Καραγιάννης ο παππούς μου έγινε Γιώτας. Επιστρέφοντας, όμως, στο χωριό, το βρήκαν τσιφλίκι στο Βέν, ενώ πριν φύγουν δεν ήταν τσιφλίκι. Στα επίσημα ντοκουμέντα της Πόλης δε φαινόταν το χωριό μας να ήταν τουρκικό τσιφλίκι. Το ζήτημα αυτό, πώς, πότε και γιατί έγινε το χωριό τουρκικό τσιφλίκι, άρχισαν να το ερευνούν οι ίδιοι.

Δεν άρεσε, όμως, σ' ορισμένους κατοίκους του χωριού αυτή η έρευνα. Και για να σταματήσει η προσπάθεια εξερεύνησης αυτής της υπόθεσης, προσκάλεσαν κάποιοι τον Γιάννη Καραγιάννη στο σπίτι τους δήθεν να τον φιλέψουν και τον δηλητηρίασαν. Καραγιάννηδες στο χωριό υπήρχαν. Αυτό μπορούμε και σήμερα να το επιβεβαιώσουμε από τις τοπωνυμίες που υπάρχουν στο χώρο του χωριού.

Όλοι γνωρίζουμε την τοπωνυμία στου «Καραγιάννη», που βρίσκεται πάνω από τον Αώο ποταμό δίπλα και σ' άλλες τοπωνυμίες όπως: «Γκάνιου», «Παπαγιάννη», «Ρόσιου», που τις πήραν από τα επώνυμα των κατοίκων που είχαν αγροκτήματα σ' αυτές τις τοποθεσίες.

Προσπάθησα, όπως βλέπουμε, να δώσω όλες τις απόψεις σχετικά με την προέλευση των κατοίκων, την ονομασία του χωριού, τις αιτίες που ανάγκασαν τους κατοίκους να φύγουν από το παλιό Γκριζμπάνι ή Κουζμπάνι και να δημιουργήσουν το νέο σημερινό χωριό, το Ελεύθερο.

Σε ό,τι αφορά την ονομασία του χωριού, μένουμε στην ερμηνεία που δόθηκε πιο πάνω, γιατί άλλα στοιχεία ή άλλες απόψεις δεν υπάρχουν.

Θα ήταν χρήσιμο σ' αυτό το σημείο να κάνουμε μια εικασία. Όπως είναι γνωστό, η ονομασία πολλών χωριών της επαρχίας μας είναι σλαβική. Ακόμα και το κέντρο της επαρχίας, η Κόνιτσα, είναι σλαβική λέξη και σημαίνει *ιππικό*. Επίσης, η ονομασία Λεσκάτσι (Ασημοχώρι) προέρχεται από τη σλαβική λέξη *leska* που σημαίνει λεφτοκαρυά. Η ονομασία του χωριού Ζέλιστα (Εξοχή) προέρχεται από

τη σλαβική λέξη Zelen που σημαίνει πράσινο. Η λέξη Ζαγόρι αποτελείται από την πρόθεση Za που σημαίνει πίσω και gori-βουνό, δηλαδή πίσω από το βουνό. Η ονομασία τού χωριού Στράτσανη προέρχεται από τη σλαβική λέξη straza που σημαίνει φρουρά, σκοπιά, παρατηρητήριο. Δε θα αναφερθώ στα υπόλοιπα χωριά της επαρχίας μας, που οι ονομασίες τους είναι σλαβικές.

Θέλω, όμως, να τονίσω ότι και στο χωριό μας Ελεύθερο υπάρχουν τοποθεσίες, που οι ονομασίες τους είναι σλαβικές. Η τοπωνυμία Σουσνίτσα που βρίσκεται στο δυτικό μέρος του χωριού είναι σλαβική και σημαίνει ξηρός τόπος. Επίσης, η τοπωνυμία Γκαλνίτσα σημαίνει στη σλαβική γλώσσα χαϊδεμένος τόπος. Η τοπωνυμία Μπουτσενίσιο σημαίνει θρόισμα, βούισμα. Αν καθίσει κανείς στο δάσος κάτω από τα πεύκα, θ' ακούσει το θρόισμα, βούισμα των πεύκων και των ελάτων όταν φυσάει ο αέρας και κουνάει τα κλωνάρια τους. Επίσης και η τοπωνυμία Σέλιανη προέρχεται από τη λέξη selenie και σημαίνει χωριό, συνοικισμός. Η ονομασία Γκουντάλης φαίνεται είναι και αυτή σλαβική. Προέρχεται από τη σλαβική λέξη guil – θόρυβος ή gudok – κουδούνι. Η λέξη γκόλιος προέρχεται από τη λέξη gol και σημαίνει γυμνός. Και η ονομασία ντουμπόλα είναι σλαβική. Προέρχεται από τη λέξη dub που σημαίνει βαλιδιά, δηλαδή δοχείο (μπολ), φτιαγμένο από ξύλο βαλανιδιάς. Η ονομασία οβίρα θα πει εκροή νερού. Υπάρχουν και πολλά άλλα αντικείμενα οικιακής χρήσης, που τα χρησιμοποιούμε στην καθημερινή μας ζωή, που η ονομασία τους είναι σλαβική.

Από τα παραπάνω που εκθέσαμε βγαίνει το συμπέρασμα ότι, ο χώρος του χωριού μας κάποτε κατοικούνταν από Σλάβους. Φαίνεται, πριν έρθουν οι κάτοικοι από την Πλακωτή Θεσπρωτίας, στο χώρο του χωριού υπήρχαν μικρές ομάδες κτηνοτρόφων σλαβικής καταγωγής. Αργότερα, οι ομάδες αυτές ή αφομοιώθηκαν (συγχωνεύτηκαν) από τους νέους κατοίκους ή αποσύρθηκαν προς το βορρά στα μέρη της Καστοριάς και Φλώρινας.

Αν οι νέοι κάτοικοι που κατοίκησαν σ' αυτό το χώρο δεν έβρισκαν τους Σλάβους, δε θα ήξεραν και τις διάφορες σλαβικές ονομασίες στο χώρο του χωριού. Απ' αυτούς και τις έμαθαν. Φυσικά, αυτά

που αναφέραμε πιο πάνω είναι εικασίες, αλλά όπως βλέπουμε υπάρχει βάση για αυτές.

Εκτός από τις αιτίες που αναφέραμε πιο πάνω, που ανάγκασαν ίσως τους πρώην κατοίκους της Πλακωτής να φύγουν από το χωριό τους, υπήρχαν την εποχή εκείνη και άλλες. Η τουρκική σκλαβιά και η πείνα που υπήρχε στην Ελλάδα το 16ο αιώνα, αναγκάζει πολλούς κατοίκους του κάμπου να καταφύγουν στα βουνά, που εκείνο τον καιρό ήταν άδεια από πληθυσμό ή ήταν στανοτόπια.

Η Ελλάδα από τα 1500 και ως τα μέσα ακόμη του περασμένου αιώνα δεν έχει επίκεντρο τα παράλια, τη θάλασσά της, αλλά τον άλλο πόλο της διαλεκτικής τού χώρου της, το βουνό. Ο ελλαδικός πληθυσμός έχει μετοικήσει εκεί, εποικίζοντας τις χέρσες ή δασοσκεπείς εκτάσεις, εγκαθιστώντας μακριά από τη νομική ανασφάλεια έναν κόσμο κανούριο που συνεχίζει τη βασική κοινωνική δομή του παραδοσιακού ελληνικού χώρου.

Το πρώτο κίνητρο των πληθυσμών που καταφεύγουν στα ορεινά είναι η ασφάλεια, το δυσπρόσιτο από τους μεγάλους δρόμους, η κρυμμένη πλαγιά του ψηλού λόφου (σε δεύτερη μοίρα έρχεται η ευφορία της γης) όχι όμως και η ανυπαρξία του νερού, νερού πόσιμου για τον εαυτό τους και τα ζώα, αλλά, ιδίως, νερού βιομηχανικού, κύρια πηγή ενέργειας για τη βιοτεχνία του καιρού αυτού, επίσης και πηγή άρδευσης.

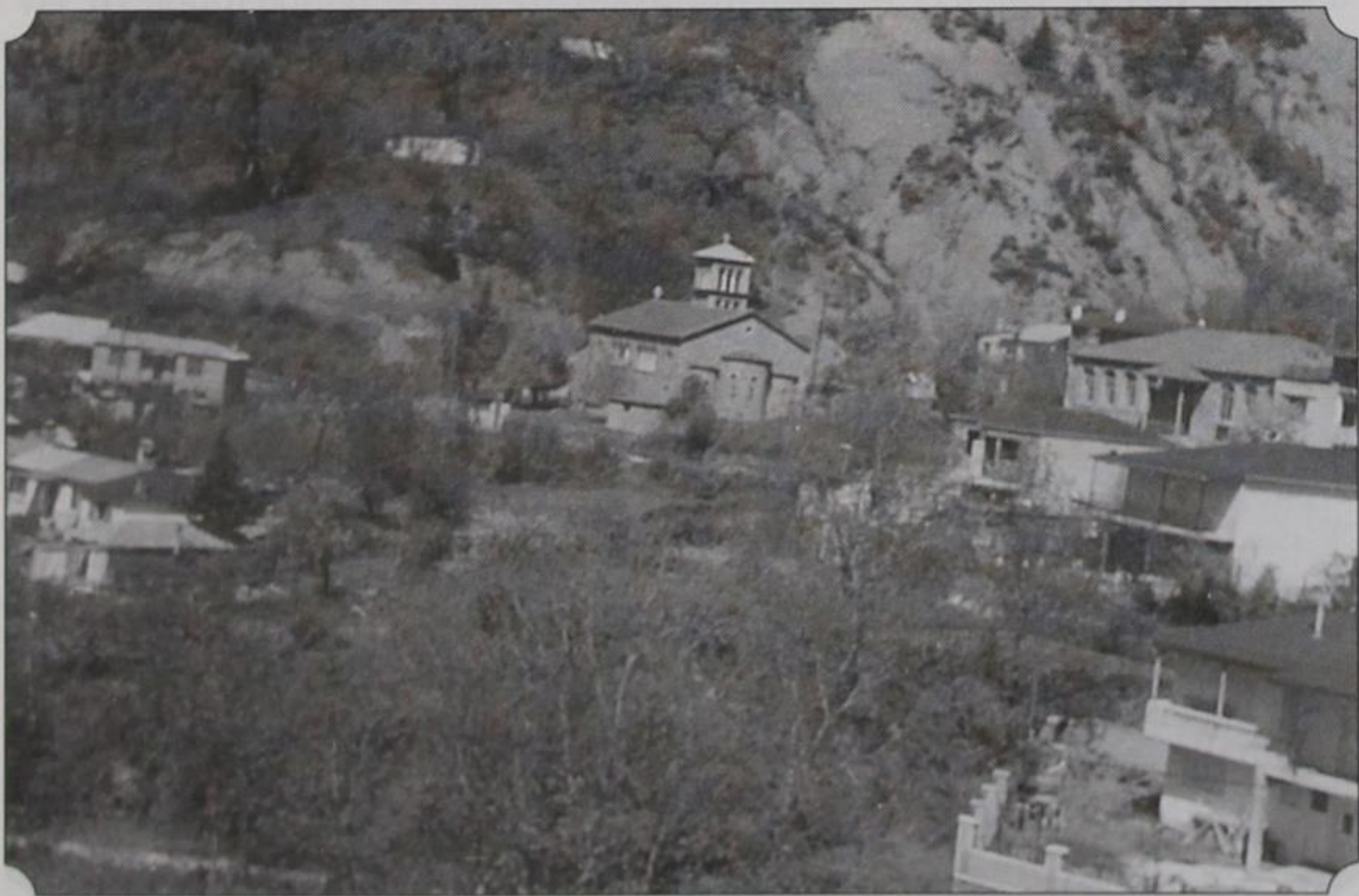
Αυτός ήταν ο σκοπός που οι κάτοικοι του χωριού μας έφυγαν από τους πρώτους συνοικισμούς που είχαν δημιουργήσει και έχτισαν το χωριό στην τοποθεσία που βρίσκεται σήμερα, για να χρησιμοποιήσουν τα νερά του Χείμαρρου, που διασχίζει το χωριό, για πότισμα και για την πρωτόγονη βιοτεχνία τους. Στην περίπτωση που υπήρχε δυνατότητα επιλογής, προτιμούνταν οι μεσημβρινές αποκλίσεις για την πλιοφάνειά τους στα όρια μεταξύ του δάσους και μιας αποψιλωμένης πλαγιάς.

Τα δύο τρίτα του χωριού μας είναι χτισμένα σε μεσημβριανή τοποθεσία. Μόνο ο πέρα Μαχαλάς βρίσκεται σε ανήλιο μέρος. Το χωριό μας, σαν οικισμός με υπόσταση, πρέπει να διαμορφώθηκε στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα, δηλαδή, πάνω από εκατόν πενήντα χρόνια πριν από την επανάσταση του 1821.

Φυσικά, δεν έχουμε ακριβή στοιχεία που θα μας έδιναν τη δυνατότητα να προσδιορίσουμε τη χρονολογία ίδρυσης του χωριού. Τα μόνα υπάρχοντα στοιχεία που έχουμε είναι τα εξής: έξω από τον ιερό ναό του Αγίου Νικολάου, τον οποίο πυρπόλησαν οι Γερμανοί το 1943, βρίσκεται ένας γέρικος και περήφανος πλάτανος με ηλικία, όπως δείχνει η εξωτερική του εμφάνιση, 500 ετών. Ο ιερός ναός του Αγίου Νικολάου, φαίνεται, ήταν ο παλαιότερος ναός που χτίστηκε στο χωριό. Στο εσωτερικό του ναού υπήρχαν αγιογραφίες και ίσως και χρονολογίες, που θα μας έδιναν πολύτιμα στοιχεία για τον προσδιορισμό της χρονολογίας του χωριού.

Οι δύο άλλοι ναοί, της Παναγίας και του Αγίου Μηνά, χτίστηκαν αργότερα. Στο κωδωνοστάσιο που βρίσκεται έξω από τον καμένο ναό του Αγίου Νικολάου βρίσκεται μια πλάκα με τα γράμματα, Αθανάσιος Ματσής. Οικοδομήθηκε από την Κοινότητα τον Αύγουστο του 1859. Αρχιτέκτων: Βασίλης Τάσιας.

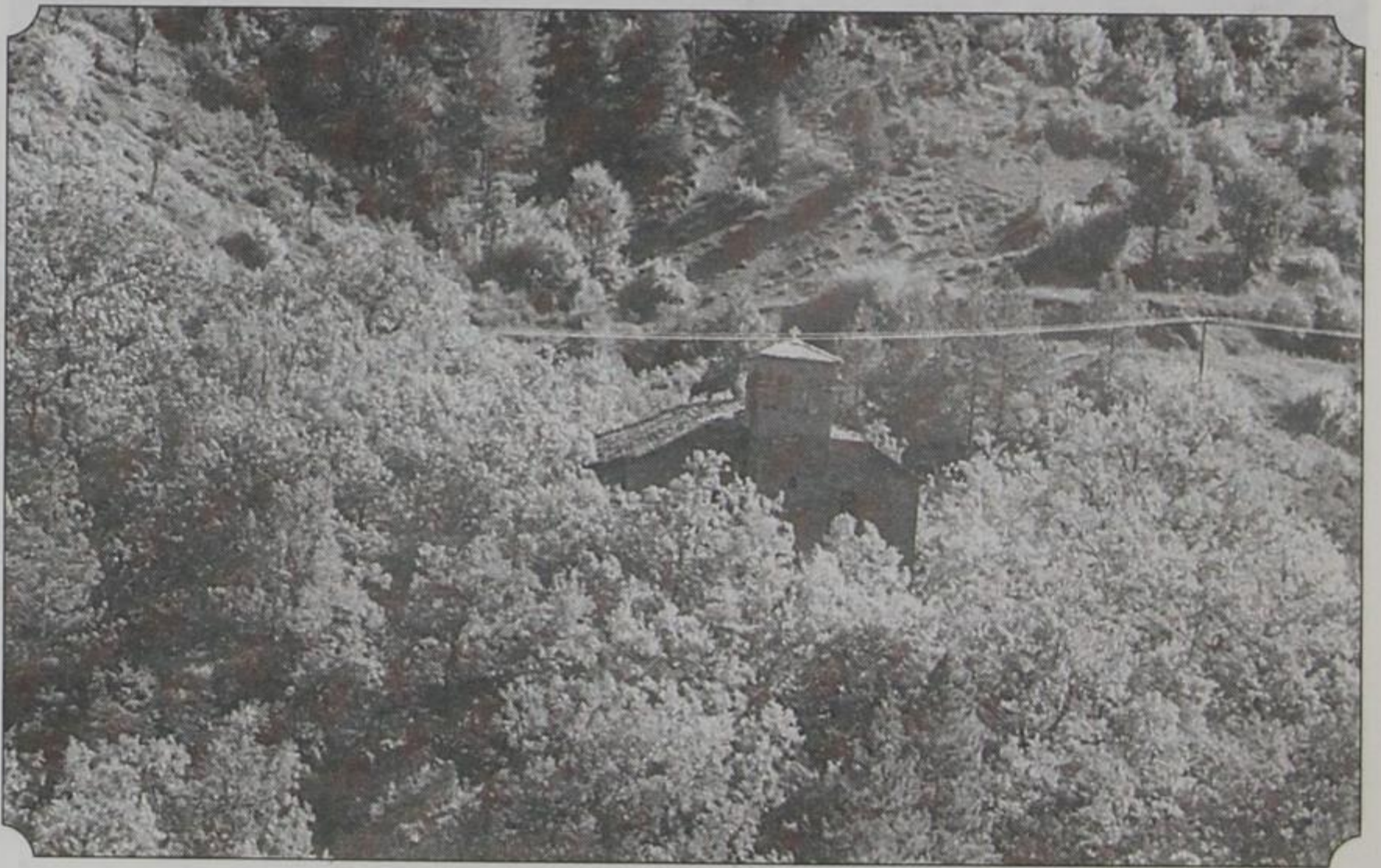
Επάνω από την είσοδο του Αγίου Μηνά βρίσκεται μια πλάκα που αναγράφονται τα εξής: «1818 Ιουλίου 20...». Ο ιερός ναός της Πανα-

Ο ιερός ναός του Αγίου Νικολάου.

Ο ιερός ναός του Αγίου Μηνά.

Η κοίμηση της Θεοτόκου (Παναγία).

γίας κατεδαφίστηκε το 1905 και ανεγέρθηκε μετά από λίγα χρόνια από το Χρήστο Στ. Σακκά, γι' αυτό δεν υπάρχουν στοιχεία που θα μας βοηθούσαν στην έρευνά μας.

Το εξωκλήσι Άγιος Δημήτριος φαίνεται να χτίστηκε το 1858. Άνωθεν της πόρτας είναι τοποθετημένη μια πλάκα στην οποία αναγράφονται τα εξής: «16 Μαρτίου 1858». Το 1937 κατεδαφίστηκε και ξαναχτίστηκε με δαπάνη του Ιωάννου Οικονόμου. Στο ίδιο εξωκλήσι η εικόνα του Αγίου Δημητρίου έχει χρονολογία του έτους 1792. Υπάρχουν και άλλες παλιές εικόνες στις εκκλησίες, όμως, αυτές δεν μπορούν να προσδιορίσουν τη χρονολογία του χωριού, γιατί όπως είναι φυσικό μεταφέρθηκαν ή αγοράστηκαν από κάπου.

Το αρχαιότερο σπίτι του χωριού μας, που έμεινε μετά την πυρπόλησή του από τους Γερμανούς, είναι του Αθανασίου Γούρη. Στον εξωτερικό τοίχο του σπιτιού είναι γραμμένη η χρονολογία ανέγερσής του το 1875. Επίσης και το σπίτι του Νικολάου Ρούβαλη έχει χρονολογία 1864.

Όπως βλέπουμε, από τα στοιχεία που έχουμε συγκεντρώσει, βγαίνει το συμπέρασμα ότι οι κάτοικοι άρχισαν να χτίζουν το νέο χωριό σ' αυτή την τοποθεσία πριν από 250 περίπου χρόνια. Φυσικά, εδώ κάνω μια εικασία. Έγκυρη γνώμη στα παραπάνω απαιτεί βαθιά μελέτη και έρευνα. Πώς, όμως, εξηγείται η ηλικία του πλάτανου που αναφέραμε πιο πάνω; Ίσως πριν χτίσουν ακόμη το χωριό, οι κάτοικοι που ζούσαν στην Κατούνιστα να είχαν σ' αυτά τα μέρη κτήματα που τα καλλιεργούσαν, εκμεταλλευόμενοι τα νερά του Χείμαρρου. Μπορεί ακόμη και ο πλάτανος να μην είναι πεντακοσίων ετών, αλλά λιγότερο.

Τη μεγαλύτερη ανάπτυξη φανερώνει το χωριό μας από τις αρχές του περασμένου αιώνα και στις πρώτες δεκαετίες του τωρινού. Το 1913 είχε 475 κατοίκους. Έτσι κυλούσε η ζωή στο χωριό ήσυχα και αρμονικά ως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και λίγο αργότερα. Ιδιαίτερα μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τα γεγονότα σαν σίφουνας άρπαξαν κι ανακάτεψαν όλους τους λαούς της γης και τους σκόρπισαν σε διάφορες χώρες και ηπείρους. Δεν έμεινε έξω απ' αυτά τα γεγονότα -και δεν μπορούσε να μείνει- και το δικό μας χωριό. Γι' αυτά τα γεγονότα θα μιλήσουμε στο II μέρος του βιβλίου.

Η ιδιομορφία του εδάφους, ορεινό σ' όλη του την έκταση, επέβαλε σαν κυριότερη ασχολία των κατοίκων την κτηνοτροφία και τη γεωργία. Ο λιγιστός τόπος ο αφιερωμένος στη γεωργία, κομματιασμένος σε μικρούς γεωργικούς κλήρους, δεν άφηνε περιθώρια δημιουργίας σχέσεων ανάμεσα στους κατοίκους σαν αυτές του κάμπου. Το μικρό, ελεύθερο, ανεξάρτητο νοικοκυριό στην αρχή, βασισμένο σε μικρότερο ή μεγαλύτερο κοπάδι από γίδια ή από πρόβατα και μια μικρή έκταση γης που αποχτήθηκε σε άγρια πάλη με τη φύση ήταν το χαρακτηριστικό του χωριού.

Σ' όλους μας είναι γνωστό ότι το χωριό μας ήταν τσιφλίκι του Χουσεϊν Βέν, που ζούσε στην Κόνιτσα. Όπως υπογραμμίσαμε και πιο πάνω, τότε έγινε τσιφλίκι δεν είναι γνωστό. Υπάρχουν, βέβαια, ορισμένες απόψεις και εικασίες γι' αυτό το ζήτημα που τις εκθέσαμε πιο πάνω. Οι κάτοικοι του χωριού ήταν υποχρεωμένοι να δίνουν στο Χουσεϊν Βέν το γεώμορο που ήταν το 1/3 της παραγωγής. Στην τοποθεσία Κούλα, ο Χουσεϊν Βέν είχε οικοδομήσει ένα μεγάλο ωραίο κτίριο, μέσα στο οποίο συγκέντρωνε το γεώμορο. Εκεί πλησίον βρισκόταν και το σχολείο του χωριού. Από καιρό αυτά τα κτίρια έπαφαν να υπάρχουν. Σύμφωνα πάντα με μαρτυρίες των γεροντότερων κατοίκων του χωριού και από πληροφορίες από την εργασία του πρώην δασκαλου του χωριού για πολλά χρόνια, Αχιλλέα Μπάρμπα, το 1855 έγινε μεγάλη πλημμύρα στο χωριό μας και τα παρέσυρε ο χείμαρρος. Ένα άλλο κτίριο, το Κοιλί, ήταν εκεί που βρίσκεται σήμερα το εργαστήρι του Τηλέμαχου Αλεξίου.

Εκτός από το γεώμορο, οι κάτοικοι πλήρωναν και διάφορους φόρους στους Τούρκους. Συχνά έρχονταν στο χωριό ο εισπράκτορας Ναρντίμπης με Τούρκους χωροφύλακες για να εισπράξουν φόρους. Οι κάτοικοι του χωριού για να αυξήσουν την παραγωγή τους και ν' αποφύγουν τη δόση του γεώμορου, αναγκάζονταν να ξεχερσώνουν αγροτικές εκτάσεις σε διάφορες τοποθεσίες μακριά και έξω από το χωριό. Έτσι, εκτός από τα 200 στρέμματα ποτιστικής γης μέσα στο χωριό, οι κάτοικοι καλλιεργούσαν και μεγάλες εκτάσεις έξω από το χωριό. Αυτές οι εκτάσεις βρίσκονταν σε διάφορα μέρη, όπως: στο Μελίσι, Στρώμα, Αρπέλια, Σέλωμα, Νικούση, Ντίσινα, Κρυονέρι,

Μποτσινίσιο, Σέλιανη, Λιβάδια, Ζάροζη, Τρικοκιά, Σκαρνιά, Παλαιόκαστρο, Σιόρμπου, Τζάιμη, Γριντζολιά, Γκαλνίτσα, Κερασιά, Ξυλοπήγαδο, Γκορτσιά, Καψάλα και αλλού.

Παλαιότερα το χωριό είχε πάνω από εκατό σπίτια. Όλα σχεδόν ήταν διώροφα, δηλαδή, στο ισόγειο (κατώγι) έβαζαν τα ζώα και στο δεύτερο πάτωμα ζούσαν οι ίδιοι. Τα σπίτια χτίζονταν κατά κύριο λόγο με υλικά ντόπια – πέτρες, ξυλεία, ασβέστη κ.λπ. Τη σκεπή τη σκέπαζαν με πλάκα. Ακόμη και τώρα μπορεί κανείς να συναντήσει σπίτια ή αχερώνες σκεπασμένα με πλάκα. Σήμερα, φυσικά, τα πράγματα άλλαξαν. Τα σπίτια χτίζονται με τούβλα, τσιμέντο (χρησιμοποιούν ακόμη και την πέτρα) και τις σκεπές τις σκεπάζουν με τσίγκο και κεραμίδια.

Οι τεχνίτες ήταν ντόπιοι. Το χωριό μας είχε και έχει ακόμη και σήμερα πολλούς και καλούς τεχνίτες (χτίστες, μαραγκούς, σιδεράδες, επιπλοποιούς, σοβατζήδες, μπογιατζήδες κ.λπ.). Και είχε τόσους τεχνίτες το Ελεύθερο, που κάλυπταν όχι μόνο τις ανάγκες του χωριού, αλλά και της γύρω περιοχής και πιο μακριά ακόμη.

Τα σπίτια του χωριού, πριν την πυρπόλησή τους από τους Γερμανούς το 1943, ήταν παλαιά μεν αλλά μεγάλα. Ήταν προσαρμοσμένα για αγροτικά και κτηνοτροφικά νοικοκυριά. Αποτελούνταν από τρία ή τέσσερα συνήθως δωμάτια. Το δωμάτιο υποδοχής (το σημερινό σαλόνι) το έλεγαν οντά (ζοντά). Το κάθε δωμάτιο είχε και το τζάκι του που θέρμαινε το χώρο. Υπήρχαν τζάκια όμορφα, τεχνικά σκαλισμένα. Το μάρμαρο για την κατασκευή των τζακιών το έβγαζαν και το έφερναν από την τοποθεσία Μπουχά.

Σήμερα, ένα ωραίο τζάκι σκαλισμένο με μεράκι από τον Αθανάσιο Ντάλλα, αληθινό έργο τέχνης, βρίσκεται στο σπίτι του. Επίσης, το κάθε σπίτι είχε και το φούρνο του για το ψήσιμο του ψωμιού. Το φούρνο τον χρησιμοποιούσαν μια δυο φορές την εβδομάδα. Συχνότερα χρησιμοποιούσαν τη γάστρα για το ψήσιμο του ψωμιού, της πίτας, ακόμη και του φαγητού. Σήμερα, όλα αυτά σπάνια χρησιμοποιούνται.

Στο χωριό λειτουργούσαν 4 υδρόμυλοι που άλεθαν τα γεννήματα των κατοίκων. Παλαιότερα υπήρχαν και άλλοι. Απ' αυτούς σήμε-

ρα υπολειτουργεί μόνο ο μύλος του Παναγιώτη Ντάλλα. Ο υδρόμυλος του Χρήστου Καρπούζη μετά την απεβίωσή του κατέρρευσε. Ο τρίτος υδρόμυλος του Μιλτιάδη Μπάρμπα δε λειτουργεί. Το καλοκαίρι, επειδή μάζευαν το νερό για το πότισμα των κτημάτων, λειτουργούσε μόνο ο βακούφικος υδρόμυλος, που βρισκόταν στο Νισκορέτο.

Παλαιότερα, περνώντας έξω από τους υδρόμυλους άκουγες ένα ρυθμικό τικ τακ, τικ τακ, να χτυπούν τα πιρδάρια πάνω στην αλεθόπετρα για να πέφτει το σιτάρι και το καλαμπόκι, που μετά από λίγα λεπτά μετατρέπονταν σε αλεύρι. Οι υδρόμυλοι, χωρίς να το θέλουν, έστελναν ένα αισιόδοξο μήνυμα στους κατοίκους: ότι η ζωή στο χωριό συνεχίζεται. Σήμερα, περνώντας δίπλα από τους υδρόμυλους δε νιώθεις εκείνο τον αναβρασμό και τη ζωντάνια που υπήρχε παλαιότερα, ούτε το τικ τακ, τικ τακ ακούγεται, μόνο η βουβαμάρα της σιωπής πλανιέται πάνω και μέσα στους υδρόμυλους. Οι υδρόμυλοι πρέπει να διατηρηθούν σαν κειμήλια που θα μαρτυρούν στις επόμενες γενιές για τη ζωή των προγόνων μας. Τώρα, όλα αυτά έγιναν παρελθόν. Οι κάτοικοι δεν πηγαίνουν πια στο μύλο ν' αλέσουν τα γεννήματά τους. Το αλεύρι που χρειάζονται για τις ανάγκες τους το αγοράζουν από τους εμπόρους.

Πριν από πολλές δεκαετίες στο χωριό λειτουργούσαν μαντάνια και λετροβιές. Από τα μαντάνια που λειτουργούσαν κάποτε, φαίνεται, πήρε και την ονομασία η τοπωνυμία «Μαντάνια». Εκτός από τα ιδιωτικά σπίτια, στο χωριό υπάρχουν και κτίρια που ανήκουν στην Κοινότητα και στο δημόσιο. Ο χώρος που στεγάζεται το μαγαζί και τα γραφεία της Κοινότητας είναι κοινοτικός. Παλαιότερα, σ' αυτή την τοποθεσία βρισκόταν το Αρηλικό, που το χρησιμοποιούσαν σαν σχολείο. Το νέο σχολικό κτίριο ανεγέρθηκε το 1935. Κοινοτικές, επίσης, είναι και όλες οι εκκλησίες που βρίσκονται στο χώρο του χωριού. Από την αρχαία ακόμη εποχή οι άνθρωποι έχτιζαν ναούς προς τιμήν των θεών που πίστευαν. Η πατρίδα μας είναι γεμάτη από τέτοιους ναούς. Έτσι και οι κάτοικοι του χωριού μας, καθώς και άλλων χωριών της περιοχής μας, έχτισαν μεγάλους ναούς μέσα στα χωριά τους και μικρότερους στην περιφέρεια των χωριών τους. Η ενέρ-

γειά τους αυτή συνδεόταν με την πίστη στο Θεό και τη χριστιανική θρησκεία. Σε διάφορες χρονολογίες, που δε μας είναι γνωστές, εκτός από ορισμένες, χτίστηκαν στο χωριό οι εξής εκκλησίες: του Αγίου Νικολάου (πολιούχου). Το έτος 1943 πυρπολύθηκε από τους Γερμανούς και καταστράφηκε. Στη δεκαετία '60 ανεγέρθηκε νέος ναός, στο κέντρο του χωριού, αφιερωμένος πάλι στον Άγιο Νικόλαο, του Αγίου Μηνά, της Κοίμησης της Θεοτόκου, που βρίσκεται στην άκρη του χωριού, το εξωκκλήσι του Προφήτη Ηλιού, των Αγίων Αναργύρων, του Αγίου Γεωργίου του Τροπαιοφόρου, της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, του Αγίου Δημητρίου και του Αγίου Αθανασίου. Τα ιερά αυτά μνημεία είναι άρρηκτα δεμένα με τη ζωή, τον πολιτισμό και την ιστορία των κατοίκων, γι' αυτό πρέπει να διατηρηθούν. Στο χώρο του χωριού υπάρχουν και πολλά εικονίσματα.

Κάθε οικογένεια είχε και από δυο τρεις αχυροκαλύβες μέσα κι έξω από το χωριό. Αχυροκαλύβες έξω από το χωριό υπήρχαν στο Νησίοι, Αλεπόπετρες, Μαντάνια, Παλαιόκαστρο, Νουμιαλό, Τζάιμη, Σέλιανη, Γορτσιά, Ξυλοπήγαδο, Μελίτσι, Στεργιούλη, Βούλγαρη και αλλού. Η μόνη καλύβα που διατηρείται ως τις μέρες μας είναι η καλύβα του Αλεξίου Σακκά στη Νεροπλιού. Όλες οι άλλες έχουν καταρρεύσει.

Στις καλύβες που βρίσκονταν στο Παλαιόκαστρο, Νεροπλιού, Νουμιαλό και Τζάιμη, οι κάτοικοι του χωριού βρήκαν πολλές φορές καταφύγιο, όταν αναγκάζονταν να φύγουν από το χωριό για ν' αποφύγουν τις συνέπειες από τις επιδρομές διάφορων κατακτητών. Πρώτη φορά βρήκαν καταφύγιο στις 6 Φεβρουαρίου 1913, όταν επέδραμαν στο χωριό τα τουρκικά στρατεύματα. Επίσης και το 1940, όταν κηρύχτηκε στις 28 Οκτωβρίου ο ελληνοϊταλικός πόλεμος, οι κάτοικοι εγκατέλειψαν τα σπίτια τους και έφυγαν στο δάσος για να σωθούν. Τρία χρόνια αργότερα, το 1943 και 1944, οι Γερμανοί κατακτητές οργάνωσαν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην περιοχή μας με σκοπό να εξοντώσουν τους αντάρτες του ΕΛΑΣ που δρούσαν σ' αυτά τα μέρη. Πάλι οι κάτοικοι και τούτη τη φορά κατέφυγαν στα δάση να σωθούν, βρίσκοντας πάντα καταφύγιο στις καλύβες της περιοχής.

Πριν από λίγα χρόνια στο χώρο του χωριού, δίπλα στο ποταμά-

κι μέσα στα πλατάνια, ο Γεώργιος Τσιρώνης έχτισε ένα σύγχρονο καινούριο καφενείο. Το γεγονός αυτό με παρακίνησε να του αφιερώσω ένα ποίημά μου:

*Το καινούριο καφενείο του χωριού
(Δημ. Μπόγδου)*

*Μέσα στα πλατάνια τα ψηλά
στη ρεματιά κοντά,
Σαν αστεράκι φωτεινό
λάμπει το νέο καφενείο στο χωριό.*

*Εχάρηκαν οι χωριανοί
βλέποντας τον καφεéné εκεί,
Κι ο νους τους τρέχει στα παλιά
αν είδαν στο χωριό τέτοιο καφεéné ξανά.*

*Τώρα έχουν πού να πάνε
τις «αρίδες» να κρεμάνε,
Τα τραπέζια αρκετά
τα καθίσματα πολλά.*

*Είναι ο χώρος αρκετός
όμορφος και δροσερός,
Τα παράθυρα μεγάλα
τα τοιχώματα ψηλά.*

*Και τα ράφια είναι γεμάτα
από διάφορα ποτά.
Ούζο, τσίπουρο, κρασιά
και εκλεκτά αναψυκτικά.*

*Ακούγεται ο φλοίσβος απ' το νερό
που κελαρίζει απ' το ψηλό βουνό.*

Το καινούριο καφενείο του χωριού.

*Και τα πλατάνια τα ψηλά
κρατούνε ίσκιο και δροσιά.*

*Κάθε μέρα το πρωί
στο ψηλότερο δεντρί,
Το λέει ο κότσυφας εκεί
και τ' απδόνι στο Κελί.*

*Ακούγεται έξω η μουσική
απ' το κλαρίνο, το βιολί.
Και ο ήχος απ' το ντέφι
ακούγεται πέρα στο ρουμάνι.*

*Εδώ τα βράδια οι χωρικοί
έρχονται για ένα ποτήρι κρασί.
Λένε και τα ντέρτια τους
πολλά κι απ' τα χαμπέρια τους.*

Ακούγεται το βράδυ η φωνή
του Κώστα του Θωμά Πλατή:
- Γιώργη, ένα ούζο, ένα ρακί.
- Κι εμένα μια πορτοκαλάδα χωρίς οξύ.

Κάθε μέρα τα βραδάκια
παρεούλες φιλαράκια.
Κάθονται στα τραπεζάκια
και ρουφούν ούζο, τσίπουρο, κρασάκια.

Κι αφού φτιάξουν τα κεφάλια
από τα πολλά μπουκάλια,
Στα σπιτάκια τους γυρίζουν
τις γυναίκες νανουρίζουν.

Τα κρυσταλλένια γάργαρα νερά
που κελαρύζουν από τα ψηλά βουνά,
Περνώντας δίπλα από τον καφενέ
του εύχονται καθημερινά καλό σεφτέ.

Ο νοικοκύρης του καφενέ
χρόνια πολλά να ζήσει.
Για να κερνάει τα παιδιά
κρασί, ουίσκι, τσιπουριά.

Από το 1975 στο χωριό μας λειτουργεί το ξυλουργείο του Στέργιου Ρούβαλη. Ο Στέργιος με τα παιδιά του τον Νικόλα και τον Χρήστο εξυπηρετούν το χωριό μας και τα γύρω χωριά, φτιάχνοντας διάφορες ξυλουργικές εργασίες όπως: πόρτες, παράθυρα, πατώματα, τζάκια, σκεπές και πολλά άλλα σπιτικά έπιπλα.

Σήμερα, φυσικά, πολλά από εκείνο τον καιρό έχουν αλλάξει στο χωριό. Οι αχυροκαλύβες έξω από το χωριό έχουν καταρρεύσει. Πολλά σπιτία στο χωριό βρίσκονται μισογκρεμισμένα και ξεθωριασμένα. Τα βράδια δε βλέπει κανείς, όπως πριν από κάμποσα χρόνια, να γυ-

ρίζουν οι γυναίκες από το χωράφι φορτωμένες τη ζαλικά με τα ξύλα στην πλάτη και πάνω στα ξύλα τη σαρμανίτσα με το μωρό. Τα ζώα που γυρίζουν τα βράδια από τη βοσκή είναι λιγοστά. Δεν ακούγονται παιδικές φωνές που κάποτε ζωντάνευαν και πλημμύριζαν την ατμόσφαιρα χαρά, αισιοδοξία και ελπίδα για το μέλλον του χωριού. Οι ανάγκες ανάγκασαν τους κατοίκους ν' αλλάξουν τρόπο ζωής. Με τον καιρό, που η ορεινή οικονομία υποχωρεί σε σχέση με τον κάμπο και τα αστικά κέντρα, γιατί στους κάμπους άρχισαν να χρησιμοποιούν τρακτέρια και άλλα τεχνικά μέσα, το χωριό φθίνει και οι κάτοικοί του ξενιτεύονται. Στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας η μετανάστευση στην Αμερική πήρε μορφή επιδημίας στη χώρα μας. Έφυγαν για την Αμερική και μερικές οικογένειες από το χωριό μας. Μεταξύ αυτών που μετανάστευσαν είναι και οι οικογένειες των: 1) Δάλλα Γεώργιου, 2) Τζηνέρου Χρήστου, 3) Ζήμουρα Σωτήρη, 4) Νικόλαου Ματσής.

Πολλοί απ' αυτούς που έφυγαν για την Αμερική άφησαν τα κόκαλά τους εκεί, αναγκασμένοι να δουλεύουν σε βαριές δουλειές κάτω από σκληρές συνθήκες. Από τις 4 οικογένειες που μετανάστευσαν στην Αμερική, μόνο ο Νικόλας Ματσής επέστρεψε.

Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ιδιαίτερα στη δεκαετία του '60, πολλοί κάτοικοι εγκατέλειψαν τα χωριά τους και μετανάστευσαν στο εξωτερικό σε διάφορα κράτη της Ευρώπης αναζητώντας εργασία. Επίσης, πολλοί εγκαταστάθηκαν στις πόλεις. Έτσι, τα χωριά που άλλοτε είχαν τα σκήπτρα της οικονομίας και της πνευματικής άνθισης ερημώθηκαν. Τώρα την αισιοδοξία τη διαδέχτηκε η απόγνωση, τη χαρά η μελαγχολία και την οχλοβοή η βουβαμάρα.

Στα σπίτια που πάντα -χειμώνα καλοκαίρι- έκαιγε η φωτιά, τώρα σπάνια βλέπεις το καλοκαίρι να καίει το τζάκι. Τη φωτιά την αντικατάστησαν οι γκαζιέρες και τα πετρογκάζ. Σημάδι παρουσίας του ανθρώπου είναι η φωτιά. Αν το τζάκι του σπιτιού δε βγάζει καπνό, μαρτυρεί ότι το σπίτι ερημώθηκε. Η επιμονή του γέρου πατέρα και της μάνας να καρτερούν το ξενιτεμένο τους παιδί, εκφράζεται με τα λόγια: «Προσπαθάω, παιδί μου, να μην πάψει το τζάκι μας να βγάζει καπνό».

Παλαιότερα τη φωτιά δεν την άναβαν με τα σπέρτα, όπως σήμερα. Τη διατηρούσαν αναμμένη και όταν δεν τη χρειάζονταν. Και για να μη σβήσει τη σκεπάζαν με στάχτη.

Ο πληθυσμός του χωριού μας παλαιότερα κυμαινόταν από 450 ως 600 κατοίκους. Σήμερα τα πράγματα έχουν αλλάξει. Σύμφωνα με τις απογραφές που έγιναν το 1971, 1981, 1991, το χωριό μας παρουσιάζει την εξής εικόνα:

Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, από στοιχεία που συγκεντρώσαμε, το χωριό το 1913 είχε τετρακόσιους πενήντα (450) κατοίκους. Στην απογραφή το 1971 εκατόν εβδομήντα (170), το 1981 εκατόν ογδόντα επτά (187), το 1991 εκατόν ογδόντα δύο (182). Τώρα μόνιμα στο χωριό κατοικούν γύρω στους εκατόν τριάντα (130) κάτοικοι. Το σχολείο, που κάποτε είχε περίπου 100 μαθητές, πριν από λίγα χρόνια έκλεισε λόγω έλλειψης παιδιών σχολικής ηλικίας. Ένας μεγάλος αριθμός κατοίκων του χωριού μας, όπως βλέπουμε, από τη δεκαετία του '60 κατοικεί στα αστικά κέντρα.

Το χωριό μας Ελεύθερο, όπως υπογραμμίσαμε και πιο πάνω, ήταν τσιφλίκι του Αλβανού Χουσεϊν Βέν. Το 1864 οι κάτοικοι, μετά από διαπραγματεύσεις με τον Χουσεϊν Βέν, αγόρασαν το 2/6 του τσιφλικιού. Αφού συγκέντρωσαν τα χρήματα για την αγορά, τα πήγαν στα Βιτώλια στους μπένδες. Στον Γιαγιάμπεν έδωσαν 30.500 γρόσια, στον Λιμάσμπεν 27.500 γρόσια, στους ιδιοκτήτες άλλων μεριδίων 383 χρυσά και στον Αλέξη Λούπα από την Κόνιτσα, για τη σύνταξη των συμβολαίων, 24.500 γρόσια. Στην αγορά των 2/6 του τσιφλικιού δε συμμετείχαν όλοι οι κάτοικοι του χωριού. Όσοι από τους κατοίκους συμμετείχαν στην αγορά των 2/6 του τσιφλικιού, είχαν πάρει και τους τίτλους κληρούχου. Το 1943, όμως, χάθηκαν, όταν οι Γερμανοί έκαψαν το χωριό. Τα υπόλοιπα 4/6 αγοράστηκαν από τον Χουσεϊν Βέν της Κόνιτσας το 1927 αντί 240.000 δραχμών. Η αγορά αυτή ονομάστηκε συνεταιριστική και συμμετείχαν 64 δικαιούχοι του χωριού. Έτσι, η έκταση που αγοράστηκε από τους τσιφλικάδες χωρίζεται σε ιδιόκτητη και συνεταιριστική.

Κατά την αγοροπωλησία από τον Χουσεϊν Βέν του τσιφλικιού, εκτός από τα κτήματα, αγοράστηκαν και όλοι οι αδιανέμτοι αγροί,

βοσκότοποι και τα δάση με την ξυλεία τους. Δηλαδή, όλη η έκταση που ανήκει στο χωριό – σύνολο 32.000 στρέμματα. Αργότερα, το δασαρχείο ξεγέλασε τους κατοίκους του χωριού και τα δάση πέρασαν στο Δημόσιο, αν και ήταν αγορασμένα. Σήμερα, μόνο το Δημόσιο έχει δικαίωμα να εκμεταλλεύεται το δάσος και να κόβει ξυλεία. Πριν από λίγο καιρό κάναμε αγωγή κατά του Δημοσίου για να επιστραφούν τα δάση στους κατοίκους του χωριού.

Η έκταση του χωριού επεκτείνεται από Ανατολάς, Βορείως, Νοτίως και Δυτικώς από τις εξής τοποθεσίες: Καραούλι, Κάμπος Μεσοράχη - Κούτσουρα, Πεκλαρίτη, Αλώνια, Μπρόλικά, Χελιμόδι, Κερασιά, Νικούση, Στρώμα, Μελίτσι, Γκογκόπουλου, Καραγιάνια, Γουρνίτσα, Τρόχαλα, Σέλωμα, Πλάγια, Λαγουδάρη, Κρυονέρι, Φτέρη, Γκορτσιά, Μεσοφούντι, Σιόπλα, Ξυλοπήγατο, Τζάιμη, Κρανές, Σουβλιά, Γκαλνίτσα, Καστέλι, Βυζιές, Ζάροζη και Τούρλα.

Θα ήταν παράλειψη αν δεν αναφερόμασταν σ' ένα γεγονός που συνέβη το 1880 και συντάραξε το χωριό μας. Από διηγήσεις των γεροντότερων κατοίκων του χωριού πληροφορηθήκαμε το εξής περιστατικό: κλέφτες και ληστές επέδραμαν στο χωριό να το ληστέψουν. Η Κοιλιάδα του Αώου, όπως είναι γνωστό, στην περίοδο της ληστοστοκρατίας χρησιμοποιήθηκε σαν καταφύγιο, κρησφύγετο και ορμητήριο των κλεφτών. Τα πυκνά δάση, οι ρεματιές και τα ψηλά βουνά τους προστάτευαν από την καταδίωξη των καταδιωκτικών αποσπασμάτων. Σ' όλους είναι γνωστή μια ρεματιά του βουνού Τραπεζίτσα, που βρίσκεται στο δυτικό μέρος του χωριού, και λέγεται Λακιά του Νταβέλη. Φαίνεται, αυτή τη ρεματιά ο Νταβέλης με τα παλικάρια του θα τη χρησιμοποιούσαν σαν λημέρι και κρησφύγετο.

Ποιοι ήταν οι άνθρωποι αυτοί και ποιες οι αιτίες που τους ανάγκασαν να βγουν στα βουνά και να ληστεύουν τον κόσμο; Στην πλειοψηφία τους ήταν άνθρωποι αντιεξουσιαστές, αδούλωτοι, ασυμβίβαστοι, κοινωνικά ανένταχτοι, με αυξημένο το αίσθημα της δικαιοσύνης – της κοινωνικής δικαιοσύνης – μοίραζαν το δίκιο με το σπαθί, πολλές φορές εγκληματούσαν για χάρη της απονομής της δικαιοσύνης, μα και για να πλουτίσουν. Δε δέχονταν προσβολή της προσωπικής και οικογενειακής τους τιμής ως τον 7ο βαθμό συγγενείας.

Το φαινόμενο αυτό δεν ήταν μόνο ελληνικό. Υπάρχουν ακόμη και σήμερα χώρες και χώροι στην Ευρώπη, που η κοινωνική ληστεία είναι παρούσα. Στη Λατινική Αμερική (π.χ. Μεξικό, Βραζιλία, Βολιβία και αλλού), στη Σικελία και στη Σαρδηνία, το φαινόμενο των κλεφτών και κοινωνικών ληστών συνεχίζεται και στις μέρες μας.

Οι λαϊκοί θρύλοι και η παραμυθολογία τους «βγάζει» στο «κλαρί» για λόγους και αιτίες που έχουν σχέση με τον έρωτα, το σεξ και την αγάπη και, τελικά, την προσπάθεια υπεράσπισης της αξιοπρέπειας και της τιμής... Και μετά... ο σκοπός αγιάζει τα μέσα. Γι' άλλους είναι καλοί και γι' άλλους κακοί.

Κλέφτες - ληστές, συμμορίτες - εγκληματίες.

Το 1880 ήρθε στο χωριό μας ο ληστής καπετάν Γκαρέλιος και πήρε σαν όμηρους τους παρακάτω συγχωριανούς μας: 1) Τη γυναίκα του Βασίλη Τάσια (άγνωστο το όνομά της), 2) τον Πέτρο Μπάρμπα, 3) τον Παναγιώτη Τζηνέρο ή Σκράκο, 4) τον Ευθύμιο Έξαρχο, 5) ένα παιδί του Παπαδία, 6) την Πορφύρινα. Τους πήγαν όλους στο βουνό Κουκουτίνα και απ' εκεί ζήτησαν εξαγορά (χρήματα). Επειδή, όμως, δεν τους έστειλαν τα χρήματα που ζητούσαν, σκότωσαν την Πορφύρινα, τη γυναίκα του Βασίλη Τάσια και το παιδί του Παπαδία. Τα κεφάλια των φονευμένων τα έστειλαν στο χωριό με τον Χρήστο Τσιοκρίκη. Επίσης, οι ληστές κακοποίησαν και τη Χρυσούλα Κώστα Κούγια. Της άνοιξαν τα στήθη και της έριξαν καυτό λάδι. Μετά απ' αυτό το περιστατικό, η οικογένεια αυτή έφυγε από το χωριό και εγκαταστάθηκε στην Κόνιτσα. Τον προηγούμενο αιώνα και στις τρεις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας έγιναν ληστείες σ' όλα τα χωριά της Λάκκας του Αώου.

Το κράτος τούς κυνήγησε μέχρις εξοντώσεως και πούχασε τότε, που ο τελευταίος χαφιές και προδότης πήρε τα τελευταία λύτρα, παραδίνοντας το τελευταίο... κεφάλι του ληστή.

Οι πιο ξεκουστοί ληστές του περασμένου αιώνα ήταν οι εξής: Ρουπακιάς, Χοσιάδας, Μπαλάφας, Γιαταγάνας, Μελισσόβας, Καταρα-

χιάς, Ντόβας, Μπαλατσός, Ντερέκας, Καλαρπαλίκης, Βελέντζας, Χρήστος Νταβέλης, Αρβανιτάκηδες, Ρετζαίοι, Γιώργος Νταβέλης, Λεωνίδας Χατζημπύρος, Σαρμανιώτης και άλλοι.

Στις αρχές του δικού μας αιώνα φημισμένοι ληστές ήταν: Γιανκούλας, Μπαμπάνηδες, Τζιαμίτας, Καντάρας, Περικλής, Κατσέλης, Βελόνης, Λιόλιος, Λεβέντης, Καντάρας, Φορφόλιας, Βερβέρας, Κουμπαίοι. Υπήρξαν, φυσικά, και «δευτερότεροι». Όλοι αυτοί για πολλά χρόνια τρομοκράτησαν την υπαίθρο χώρα.

Οι ληστές και οι λήσταρχοι αποτέλεσαν, για πολλές δεκαετίες, το όνειρο χιλιάδων καταπιεσμένων των υποπρολεταριακών στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας. Αυτός είναι ο λόγος που η λαϊκή μούσα τούς τίμησε με «ηρωικά τραγούδια» και μοιρολόγια. Ορισμένοι από τους ληστές, όπως ο Γεώργιος Νταβέλης, έγινε οπλαρχηγός και πολέμησε κατά των Τούρκων. Επίσης και ο Λεωνίδας Χατζημπύρος το 1878 βγήκε στα βουνά ως οπλαρχηγός ανταρτικού σώματος και πολέμησε τους Τούρκους, εναντίον των οποίων έπεσε μαχόμενος. Τέτοιες περιπτώσεις υπάρχουν πολλές.

Το 1928 θεωρείται η χρονιά που κάπου εκεί σταμάτησε η ληστεία. Στην πραγματικότητα, όμως, το φαινόμενο αυτό συνεχίστηκε και στα χρόνια της κατοχής, της Εθνικής Αντίστασης και του εμφυλίου.

Γένη του χωριού

Τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας για τους κατοίκους και τα γένη του χωριού αρχίζουν από το 1844, δηλαδή, πριν από εκατόν πενήντα χρόνια. Δυστυχώς πριν απ' αυτή τη χρονολογία τα στοιχεία των κατοίκων έχουν καεί με την καταστροφή του χωριού από τους Γερμανούς το 1943.

Τα γένη που έχτισαν το χωριό και το πρωτοκατοίκησαν και που παρέμειναν στο χωριό Ελεύθερο ή άφησαν απογόνους, άλλα που ήρθαν αργότερα ή έφυγαν και εγκαταστάθηκαν σε διάφορες περιοχές της χώρας, είτε έσβησαν γιατί δεν άφησαν απογόνους είναι τα εξής:

1. Ματσής Νικόλαος του Γεωργίου	1844
2. Έξαρχος Ευθύμιος του Χρήστου	1848
3. Σακκάς Ευθύμιος του Χρήστου	1848
4. Πλατής Παναγιώτης του Νικολάου	1849
5. Τόλης Ευθύμιος του Στεργίου	1852
6. Κώστας Χρήστος του Κωνσταντίνου	1854
7. Ματσής Κώστας του Αθανασίου	1854
8. Μπόγδος Νικόλαος του Στεργίου	1854
9. Ντάλλας Χρήστος του Νικολάου	1854
10. Χαρίσης Γεώργιος του Ιωάννου	1856
11. Σταύρου Αθανάσιος του Παναγιώτη	1858
12. Γιώτος Ιωάννης του Νικολάου	1859
13. Κώστας Αντώνιος του Κωνσταντίνου	1859
14. Μαξιώτης Παντελής του Γεωργίου	1859
15. Μπάμπολας Χρήστος του Ιωάννου	1859
16. Τζήμος Δημήτριος του Βασιλείου	1859
17. Λίρας Παναγιώτης του Χρήστου	1860
18. Τόλης Ιωάννης του Στεργίου	1860
19. Τζήμος Γεώργιος του Σπύρου	1860
20. Κιούρου Νικόλαος	
21. Μπάρμπας Πέτρος του Σπύρου	1864
22. Ντάλλας Στέργιος του Δημητρίου	1864
23. Ρούβαλης Παναγιώτης του Βασιλείου	1864
24. Τσιγαρίδας Γεώργιος του Ιωάννου	1864
25. Σέττας Γεώργιος του Στεργίου	1865
26. Μπόγδος Χρήστος του Αθανασίου	1866
27. Ρούβαλης Νικόλαος του Δημητρίου	1866
28. Σακκάς Χρήστος του Στεργίου	1866
29. Μπανάς Γεώργιος του Γεωργίου	1867
30. Τσιγαρίδας Βασίλειος του Ιωάννου	1867
31. Κατής Θωμάς του Ιωάννου	1868
32. Σακκάς Κωνσταντίνος του Μαργαρίτη	1868
33. Τσιρώνης Αθανάσιος του Γεωργίου	1868
34. Ματσής Κωνσταντίνος του Γεωργίου	1869

35. Μήλιος Πασχάλης του Ιωάννου 1869
36. Δημάκης Βασίλειος του Ιωάννου 1870
37. Χρόνης Βασίλειος του Δημητρίου 1870
38. Ράπτης Χρήστος του Αναγνώστου 1871
39. Οικονόμου Χρήστος του Ιωάννου 1872
40. Σπανός Σωτήρης του Χρήστου 1872
41. Τζιάτζιος Σωτήρης του Σπύρου 1872
42. Καρπούζης Ιωάννης του Παναγιώτη 1873
43. Ντάλλας Νικόλαος του Δημητρίου 1873
44. Χρήστου Νικόλαος του Κωνσταντίνου 1873
45. Καραφέρης Κώστας του Βασιλείου 1873
46. Ρούβαλης Στέργιος του Δημητρίου 1874
47. Σέττας Ιωάννης του Δημητρίου 1875
48. Καρπούζης Νικόλαος του Παναγιώτη 1876
49. Ματσής Νικόλαος του Κωνσταντίνου 1877
50. Παππας Κωνσταντίνος του Χρήστου 1877
51. Σακελλάριος Βασίλειος του Ιωάννου 1877
52. Ντάλλας Γεώργιος του Ιωάννου 1878
53. Τόλης Σωτήρης του Ευθυμίου 1878
54. Κατής Παναγιώτης του Νικολάου 1879
55. Ματσής Αθανάσιος του Γεωργίου 1879
56. Μήλιος Χαράλαμπος του Νικολάου 1879
57. Πλατής Σωτήρης του Παναγιώτη 1879
58. Τζηνέρος Παναγιώτης του Χρήστου 1879
59. Καρατζήμος Σπυρίδων του Παναγιώτη 1880
60. Ματσής Αθανάσιος του Κωνσταντίνου 1880
61. Μπόγδος Ιωάννης του Νικολάου 1880
62. Ρούβαλης Σωτήρης του Δημητρίου 1880
63. Σταύρου Σωτήρης του Γεωργίου 1880
64. Γιώτας Δημήτριος του Χρήστου 1881
65. Πλάβαλης Μιχάλης του Ζήση 1881
66. Πλατής Νικόλαος του Παναγιώτη 1881
67. Σπανός Γεώργιος του Χρήστου 1881
68. Τζιάτζιος Νικόλαος του Σπυρίδωνος 1881

69.	Τσιρώνης Αθανάσιος του Νικολάου	1881
70.	Μπάρμπας Βασίλειος του Χρήστου	1882
71.	Τζήμος Χρήστος του Δημητρίου	1982
72.	Τσακμάκης Χρήστος του Στεργίου	1882
73.	Γούρης Δημήτριος του Χρήστου	1883
74.	Καρπούζης Ιωάννης του Χρήστου	1883
75.	Κατής Κώστας του Χρήστου	1883
76.	Μπόγδος Βασίλειος του Νικολάου	1883
77.	Ντάλλας Κωνσταντίνος του Αθανασίου	1883
78.	Παπαδίας Κώστας του Δημητρίου	1883
79.	Γούρης Αθανάσιος του Χρήστου	1884
80.	Μπάρμπας Σπυρίδων του Πέτρου	1884
81.	Μήλιος Ιωάννης του Χρήστου	1884
82.	Παπακώστας Παναγιώτης του Χρήστου	1884
83.	Σταύρου Παναγιώτης του Γεωργίου	1884
84.	Τζήμος Παναγιώτης του Δημητρίου	1884
85.	Τσακμάκης Δημήτριος του Στεργίου	1884
86.	Πλατής Χρήστος του Παναγιώτη	1885
87.	Ντάλλας Δημήτριος του Στεργίου	1885
88.	Τζινέρος Νικόλαος του Στεργίου	1885
89.	Τσιρώνης Απόστολος του Ιωάννη	1885
90.	Λούσιας Σπυρίδων του Γεωργίου	1886
91.	Παπαδίας Βασίλειος του Δημητρίου	1886
92.	Τάσιας Ιωάννης του Βασιλείου	1886
93.	Ντάλλας Στέργιος του Χρήστου	1887
94.	Μάνθος Δημήτριος του Χρήστου	1887
95.	Τζήμος Βασίλειος του Δημητρίου	1887
96.	Τζηνέρος Χρήστος του Στεργίου	1887
97.	Βόσιος Βασίλειος του Νικολάου	1888
98.	Μακρής Δημήτριος του Αθανασίου	1888
99.	Κωστάκης Χρήστος του Αθανασίου	1888
100.	Ζήμουρας Σωτήρης του Χρήστου	1888
101.	Ματσής Ηλίας του Κωνσταντίνου	1888
102.	Ζήμουρας Παναγιώτης του Νικολάου	1890

103. Λύρας Δημήτριος του Παναγιώτη 1890
104. Ρούβαλης Κωνσταντίνος του Παναγιώτη 1890
105. Σταύρου Αθανάσιος του Βασιλείου 1890
106. Τσιρώνης Μάνθος του Κωνσταντίνου 1890
107. Σταύρου Σπυρίδων του Αθανασίου 1890
108. Μπόγδος Κώστας του Χαρίση 1891
109. Παππός Χρήστος του Παναγιώτη 1891
110. Σακκάς Γεώργιος του Δημητρίου 1891
111. Σπανός Πέτρος του Χρήστου 1891
112. Τσακμάκης Γεώργιος του Στεργίου 1891
113. Μακρής Αναστάσιος του Αθανασίου 1892
114. Μπανάς Λεωνίδας του Γεωργίου 1892
115. Ρούβαλης Νικόλαος του Χρήστου 1892
116. Ρίζος Βασίλειος του Δημητρίου 1892
117. Σέττας Δημήτριος του Ιωάννη 1892
118. Τσιρώνης Αριστείδης του Χρήστου 1892
119. Μπόγδος Γεώργιος του Χαρίση 1893
120. Ντάλλας Διονύσης του Στεργίου 1893
121. Τσιρώνης Γεώργιος του Αθανασίου 1893
122. Μπόμπολας Δημήτριος του Χρήστου 1894
123. Τσιρώνης Χρήστος του Σωτηρίου 1894
124. Βόσιος Ιωάννης του Νικολάου 1895
125. Μαλάμης Χρήστος του Δημητρίου 1895
126. Παπαδίας Χρήστος του Δημητρίου 1895
127. Τσιρώνης Δημήτριος του Αθανασίου 1896
128. Τζήμος Διονύσιος του Δημητρίου 1896
129. Βόσιος Λεωνίδας του Ξενοφώντος 1898
130. Σέττας Παναγιώτης του Ιωάννου 1897
131. Ζήρουρας Σωτήρης του Ιωάννου 1899
132. Ντάλλας Λεωνίδας του Νικολάου 1899
133. Οικονόμου Ιωάννης του Χρήστου 1899
134. Μπάρμπας Αχιλλέας του Πέτρου 1900
135. Παπαχρήστος Χρήστος του Νικολάου 1901
136. Τσιρώνης Ιωάννης του Νικολάου 1902

137.	Τσιρώνης Φίλιππος του Αθανασίου	1900
138.	Τζινέρος Νικόλαος του Παναγιώτη	1902
139.	Μπανάς Χρήστος του Στεργίου	1903
140.	Ρούβαλης Χρήστος του Στεργίου	1903
141.	Σακελλαρίου Δημήτριος του Βασιλείου	1904
142.	Σέττας Ηλίας του Ιωάννου	1904
143.	Καρπούζης Χρήστος του Ιωάννου	1905
144.	Μπόγδος Θωμάς του Ιωάννου	1905
145.	Μπανάς Βασίλειος του Γεωργίου	1905
146.	Μαλάμης Χαράλαμπος του Δημητρίου	1905
147.	Σακκάς Δημήτριος του Γεωργίου	1905
148.	Καρατζήμος Παναγιώτης του Σπυρίδωνα	1906
149.	Τζήμος Δημήτριος του Χρήστου	1906
150.	Παπαχρήστος Ανδρέας του Νικολάου	1906
151.	Καλλέας Ευθύμιος του Δημητρίου	1907
152.	Ματσής Κωνσταντίνος του Αθανασίου	1907
153.	Ντάλλας Παναγιώτης του Κωνσταντίνου	1907
154.	Ρούβαλης Απόστολος του Στεργίου	1907
155.	Κωστάκης Ιωάννης του Δημητρίου	1908
156.	Πλατής Ηλίας του Σωτηρίου	1908
157.	Τζήμος Ηλίας του Χρήστου	1908
158.	Σακκάς Αλέξανδρος του Χρήστου	1908
159.	Τζινέρος Τηλέμαχος του Παναγιώτη	1908
160.	Ντάλλας Αθανάσιος του Κωνσταντίνου	1909
161.	Παπαδίας Παναγιώτης του Κωνσταντίνου	1909
162.	Μπαγκλής Κώστας του Δημητρίου	1910
163.	Καλλέας Σωτήρης του Δημητρίου	1910
164.	Μπανάς Αριστείδης του Γεωργίου	1910
165.	Ντάλλας Χρήστος του Στεργίου	1910
166.	Σακκάς Απόστολος του Κωνσταντίνου	1910
167.	Σακελλάριος Ιωάννης του Βασιλείου	1910
168.	Γιώτας Χρήστος του Δημητρίου	1911
169.	Καρπούζης Θεοδόσιος του Ιωάννη	1911
170.	Βόσιος Νικόλαος του Βασιλείου	1912

171. Κούγιας Παναγιώτης του Χρήστου 1914
172. Σακκάς Γεώργιος του Σωτηρίου 1912
173. Τσιρώνης Ιωάννης του Αποστόλου 1914
174. Τσιρώνης Χρήστος του Αθανασίου 1914
175. Καρατζήμος Αθανάσιος του Σπυρίδωνα 1915
176. Μπάρμπας Μιλτιάδης του Βασιλείου 1915
177. Πλατής Δημήτριος του Σωτηρίου 1915
178. Ρούβαλης Παναγιώτης του Στεργίου 1915
179. Σπανός Σωτήρης του Γεωργίου 1915
180. Τζήμος Χρήστος του Παναγιώτη 1915
181. Τάσιος Βασίλειος του Ιωάννη 1915
182. Τζηνέρος Σωτήρης του Νικολάου 1915
183. Πάντος Φώτης του Ζώνη 1915
184. Ματσής Δημήτριος του Αθανασίου 1916
185. Πλατής Βασίλειος του Χρήστου 1916
186. Ρούβαλης Χρήστος του Νικολάου 1916
187. Ζήμουρας Νικόλαος του Παναγιώτη 1917
188. Μπόγδος Χαρίλαος του Κωνσταντίνου 1917
189. Ντάλλας Στέργιος του Δημητρίου 1917
190. Σπανός Δημήτριος του Γεωργίου 1918
191. Γούρης Μηνάς του Αθανασίου 1919
192. Ματσής Γεώργιος του Αθανασίου 1919
193. Ζήμουρας Γεώργιος του Παναγιώτη 1920
194. Πλατής Θεοχάρης του Χρήστου 1920
195. Πλατής Παναγιώτης του Σωτηρίου 1920
196. Ρούβαλης Κωνσταντίνος του Νικολάου 1920
197. Ρόμπολας Βασίλειος του Φωτίου 1920
198. Τζήμος Ιωάννης του Χρήστου 1920
199. Τζήμος Δημήτριος του Βασιλείου 1920
200. Τσιρώνης Αθανάσιος του Δημητρίου 1920
201. Χαβάς Δημήτριος του Ιωάννη 1920
202. Βόσιος Ευάγγελος του Βασιλείου 1921
203. Μπόμπολας Ιωάννης του Δημητρίου 1921
204. Μπάρμπας Σωτήρης του Σπυρίδωνος 1921

205.	Ντάλλας Χαράλαμπος του Παναγιώτη	1921
206.	Ντάλλας Νικόλαος του Στεργίου	1921
207.	Πλατής Σπυρίδων του Χρήστου	1921
208.	Σέττας Σωτήρης του Δημητρίου	1921
209.	Τσιρώνης Παναγιώτης του Αποστόλου	1921
210.	Καρπούζης Νικόλαος του Ιωάννη	1922
211.	Καρατζήμος Βασίλειος του Σπυρίδωνος	1922
212.	Ματσής Χρήστος του Νικολάου	1922
213.	Ματσής Νικόλαος του Ηλία	1922
214.	Παπακώστας Χρήστος του Παναγιώτη	1922
215.	Κατής Χρήστος του Κωνσταντίνου	1923
216.	Τζινέρος Στέργιος του Νικολάου	1922
217.	Μάνθος Κωνσταντίνος του Δημητρίου	1922
218.	Κωστάκης Αθανάσιος του Δημητρίου	1923
219.	Μπάρμπας Πέτρος του Σπυρίδωνος	1923
220.	Παπαδίας Χρήστος του Κωνσταντίνου	1923
221.	Ρούβαλης Παναγιώτης του Νικολάου	1923
222.	Σταύρου Μιχαήλ του Κωνσταντίνου	1923
223.	Τσιλιαμάνης Γεώργιος του Κωνσταντίνου	1923
224.	Τζήμος Ανέστης του Παναγιώτη	1923
225.	Μπάρμπας Χρήστος του Βασιλείου	1924
226.	Σέττας Ιωάννης του Δημητρίου	1924
227.	Λούσιας Νικόλαος του Σπυρίδωνα	1924
228.	Πλατής Ιωάννης του Χρήστου	1924
229.	Βόσιος Νικόλαος του Ιωάννη	1925
230.	Κατής Νικόλαος του Κωνσταντίνου	1925
231.	Μπόγδος Γεώργιος του Κωνσταντίνου	1925
232.	Μπόγδος Μιχαήλ του Γεωργίου	1925
233.	Μπόμπολας Αποστόλης του Δημητρίου	1925
234.	Ματσής Ευθύμιος του Νικολάου	1925
235.	Σταυρίδης Δημήτριος του Αθανασίου	1925
236.	Ματσής Κωνσταντίνος του Αθανασίου	1926
237.	Ρόμπολας Δημήτριος του Φωτίου	1926
238.	Σέττας Νικόλαος του Παναγιώτη	1926

239.	Τσιρώνης Σωτήρης του Χρήστου	1926
240.	Ζήμouρας Δημήτριος του Παναγιώτη	1927
241.	Κατής Νικόλαος του Παναγιώτη	1927
242.	Λύρας Ευριπίδης του Δημητρίου	1927
243.	Κατής Απόστολος του Κωνσταντίνου	1928
244.	Λούσιας Γεώργιος του Σπυρίδωνος	1928
245.	Παπαχρήστος Νικόλαος του Χρήστου	1928
246.	Τσιρώνης Μιχαήλ του Χρήστου	1928
247.	Τσάτσος Κωνσταντίνος του Σωτηρίου	1928
248.	Βόσιος Δημήτριος του Ιωάννη	1929
249.	Μπόγδος Δημήτριος του Γεωργίου	1929
250.	Οικονόμου Χαράλαμπος του Ιωάννη	1929
251.	Παπαδίας Ηλίας του Κωνσταντίνου	1929
252.	Παπακώστας Κώστας του Παναγιώτη	1929
253.	Ρούβαλης Σωτήρης του Νικολάου	1929
254.	Σταυρίδης Χαράλαμπος του Αθανασίου	1929
255.	Τσιρώνης Χρήστος του Ιωάννη	1929
256.	Λύρας Ταξιάρχης του Δημητρίου	1929
257.	Λύρας Χρήστος του Δημητρίου	1931
258.	Ματσής Αναστάσιος του Αθανασίου	1931
259.	Πλατής Μηνάς του Χρήστου	1931
260.	Δάλλας Κωνσταντίνος του Παναγιώτη	1932
261.	Κωστάκης Στέφανος του Ιωάννου	1932
262.	Σακκάς Κωνσταντίνος του Αποστόλη	1932
263.	Μπόμπολας Χρήστος του Δημητρίου	1932
264.	Παπαχρήστος Ιωάννης του Χρήστου	1932
265.	Ρόμπολας Σωτήρης του Φωτίου	1932
266.	Σακκάς Χρήστος του Αλεξάνδρου	1932
267.	Σταυρίδης Βασίλειος του Αθανασίου	1932
268.	Τσιρώνης Γεώργιος του Χρήστου	1933
269.	Βόσιος Απόστολος του Ιωάννη	1933
270.	Μαλάμης Αθανάσιος του Χαραλάμπου	1934
271.	Βόσιος Νικόλαος του Λεωνίδα	1934
272.	Μπανάς Γεώργιος του Λεωνίδα	1934

273. Σακκάς Χρήστος του Αποστόλη 1934
274. Μάνθος Αθανάσιος του Γεωργίου 1934
275. Λύρας Νικόλαος του Δημητρίου 1934
276. Σακελλάριος Βασίλης του Δημητρίου 1934
277. Σακκάς Σωτήρης του Αλεξάνδρου 1934
278. Σέττας Χρήστος του Παναγιώτη 1934
279. Μπόγδος Μιχαήλ του Θωμά 1934
280. Βόσιος Αντώνιος του Βασιλείου 1934
281. Δάλλας Ιωάννης του Παναγιώτη 1935
282. Βόσιος Γεώργιος του Βασιλείου 1936
283. Λύρας Αντώνιος του Δημητρίου 1936
284. Μαλάμης Σωτήρης του Χαραλάμπου 1936
285. Μπόγδος Νικόλαος του Θωμά 1936
286. Πλατής Παναγιώτης του Χρήστου 1936
287. Τζήμος Χρήστος του Δημητρίου 1936
288. Κωστάκης Δημήτριος του Ιωάννη 1937
289. Ρούβαλης Δημήτριος του Χρήστου 1937
290. Σακκάς Δημήτριος του Αλεξάνδρου 1937
291. Πλατής Θωμάς του Χρήστου 1938
292. Καλλέας Δημήτριος του Ευθυμίου 1938
293. Μπαγκλής Δημήτριος του Κωνσταντίνου 1939
294. Πάντος Γεώργιος του Φωτίου 1939
295. Σταυρίδης Παναγιώτης του Αθανασίου 1939
296. Μπόγδος Ελευθέριος του Θωμά 1940
297. Τσιρώνης Μιχαήλ του Ιωάννη 1940
298. Ρούβαλης Στέργιος του Χρήστου 1940
299. Αλεξίου Βασίλειος του Παναγιώτη 1941
300. Γούρης Στέφανος του Αθανασίου 1941
301. Ζήμουρας Ιωάννης του Σωτηρίου 1942
302. Τσιρώνης Γεώργιος του Ιωάννη 1942
303. Ρούβαλης Νικόλαος του Χρήστου 1943
304. Δάλλας Αντώνιος του Νικολάου 1944
305. Καρατζήμος Παναγιώτης του Αθανασίου 1944
306. Παπαδίας Δημήτριος του Χρήστου 1944

307. Σακελλάριος Κώστας του Ιωάννη	1944
308. Ματσής Γεώργιος του Κωνσταντίνου	1945
309. Ρούβαλης Σπυρίδωνας του Αποστόλη	1945
310. Πάντος Θεόδωρος του Φωτίου	1946
311. Σακκάς Ζήσης του Γεωργίου	1946
312. Σταυρίδης Ιωάννης του Αθανασίου	1946
313. Δάλλας Βασίλειος του Παναγιώτη	1946
314. Ρούβαλης Γεώργιος του Χρήστου	1946
315. Καλλέας Κώστας του Ευθυμίου	1946
316. Παπαδίας Νικόλαος του Χρήστου	1947
317. Δάλλας Δημήτριος του Στεργίου	1947
318. Τσιρώνης Αθανάσιος του Ιωάννη	1947
319. Τζήμος Μιχαήλ του Χρήστου	1947
320. Μπάρμπας Βασίλειος του Μηλτιάδη	1947
321. Μπόγδος Κώστας του Γεωργίου	1947
322. Βόσιος Παύλος του Λεωνίδα	1948
323. Ματσής Ευάγγελος του Νικολάου	1948
324. Τζινέρος Παντελής του Στεργίου	1948
325. Ρούβαλης Γεώργιος του Αποστόλη	1948
326. Τζήμος Μηνάς του Ηλία	1948
327. Οικονόμου Χρήστος του Ιωάννη	1949
328. Πλατής Χρήστος του Θεοχάρη	1949
329. Σπανός Γεώργιος του Δημητρίου	1949
330. Ζήμουρας Παναγιώτης του Νικολάου	1950
331. Δάλλας Παναγιώτης του Στεργίου	1950
332. Μπάρμπας Γεώργιος του Μηλτιάδη	1950
333. Αλεξίου Σωτήριος του Γεωργίου	1952
334. Βόσιος Βασίλειος του Ευαγγέλου	1952
335. Βόσιος Ιωάννης του Νικολάου	1952
336. Βόσιος Δημήτριος του Λεωνίδα	1952
337. Καρατζήμος Σπύρος του Αθανασίου	1952
338. Τσιρώνης Απόστολος του Ιωάννου	1952
339. Κωστάκης Νικόλαος του Αθανασίου	1953
340. Πλατής Χρήστος του Παναγιώτη	1953

341. Ρούβαλης Χρήστος του Παναγιώτη 1953
342. Τσιρώνης Γεώργιος του Αθανασίου 1953
343. Γούρης Χρήστος του Μηνά 1954
344. Κατής Κωσταντίνος του Χρήστου 1954
345. Ματσής Αθανάσιος του Κωσταντίνου 1954
346. Μπάρμπας Σπύρος του Πέτρου 1954
347. Τσιρώνης Χρήστος του Σωτηρίου 1954
348. Τζινέρος Παναγιώτης του Τηλέμαχου 1954
349. Ζήμουρας Παναγιώτης του Δημητρίου 1955
350. Κωστάκης Δημήτριος του Αθανασίου 1955
351. Βόσιος Μηνάς του Ευαγγέλου 1956
352. Βόσιος Χαράλαμπος του Νικολάου 1956
353. Μπάρμπας Δημήτριος του Χρήστου 1956
354. Τσιρώνης Θωμάς του Σωτηρίου 1956
355. Τζήμος Φώτης του Ιωάννου 1956
356. Αλεξίου Παναγιώτης του Τηλέμαχου 1957
357. Γούρης Αθανάσιος του Μηνά 1957
358. Μαλάμης Παντελής του Σωτηρίου 1957
359. Παπακώστας Παναγιώτης του Κωσταντίνου 1957
360. Παπακώστας Θεοφάνης του Κωσταντίνου 1957
361. Πλατής Νικόλαος του Παναγιώτη 1957
362. Ρούβαλης Απόστολος του Παναγιώτη 1957
363. Σπανός Γεώργιος του Σωτηρίου 1957
364. Μπόγδος Νικόλαος του Δημητρίου 1957
365. Ντάγκας Νικόλαος του Αντωνίου 1956
366. Ρόμπολας Βασίλειος του Σωτηρίου 1956
367. Λούσιας Σπυρίδωνας του Γεωργίου 1958
368. Παπαχρήστος Ευάγγελος του Νικολάου 1958
369. Σπανός Χρήστος του Δημητρίου 1958
370. Αλεξίου Γεώργιος του Τηλέμαχου 1959
371. Βόσιος Παναγιώτης του Ευαγγέλου 1959
372. Μπανάς Λεωνίδας του Γεωργίου 1959
373. Ρούβαλης Κωσταντίνος του Παναγιώτη 1959
374. Μπάρμπας Παναγιώτης του Πέτρου 1960

375. Παπαχρήστος Αθανάσιος του Ιωάννη 1960
376. Πλατής Ηλίας του Παναγιώτη 1960
377. Ρόμπολας Φώτης του Δημητρίου 1960
378. Λύρας Δημήτριος του Ταξιάρχη 1961
379. Κατής Κωσταντίνος του Αποστόλη 1961
380. Τζήμος Θεοφάνης του Δημητρίου 1961
381. Ντάλλας Παύλος του Χαράλαμπου 1961
382. Μπάρμπας Δημήτριος του Μιλτιάδη 1962
383. Βόσιος Δημήτριος του Γεωργίου 1963
384. Τζήμος Παναγιώτης του Νικολάου 1963
385. Κατής Αθανάσιος του Απόστολου 1964
386. Ρούβαλης Νικόλαος του Στεργίου 1964
387. Ρόμπολας Βασίλειος του Δημητρίου 1964
388. Σέττας Παναγιώτης του Χρήστου 1964
389. Τσιρώνης Ιωάννης του Μιχαήλ 1965
390. Μαλάμης Χαράλαμπος του Σωτηρίου 1966
391. Πάντος Ιωάννης του Γεωργίου 1967
392. Ρούβαλης Χρήστος του Στεργίου 1967
393. Ρούβαλης Χρήστος του Νικολάου 1967
394. Δάλλας Παναγιώτης του Ιωάννη 1967
395. Τσιρώνης Χρήστος του Μιχαήλ 1967
396. Λύρας Χρήστος του Ταξιάρχη 1968
397. Πάντος Χαράλαμπος του Γεωργίου 1968
398. Παπαχρήστος Χρήστος του Νικολάου 1968
399. Σακελλαρίου Δημήτριος του Βασιλείου 1968
400. Γούρης Αθανάσιος του Στέφανου 1968
401. Ματσής Αθανάσιος του Αναστασίου 1969
402. Ρούβαλης Απόστολος του Σπυρίδωνα 1969
403. Σακκάς Απόστολος του Χρήστου 1969
404. Σακκάς Γεώργιος του Δημητρίου 1969
405. Τσιρώνης Αθανάσιος του Δημητρίου 1969
406. Παπαχρήστος Δημήτριος του Νικολάου 1970
407. Ματσής Νικόλαος του Ευαγγέλου 1971
408. Πάντος Θεοφάνης του Γεωργίου 1971

409. Μπάρμπας Ιωάννης του Πέτρου 1971
410. Σακελλαρίου Ιωάννης του Κωνσταντίνου 1971
411. Κωστάκης Ιωάννης του Δημητρίου 1971
412. Βόσιος Λεωνίδας του Παύλου 1972
413. Ρούβαλης Απόστολος του Γεωργίου 1972
414. Ρούβαλης Γεώργιος του Στεργίου 1972
415. Σακκάς Σωτήριος του Ζήση 1972
416. Γούρης Σωτήριος του Στέφανου 1973
417. Δάλλας Διονύσιος του Δημητρίου 1973
418. Λύρας Βασίλειος του Αντωνίου 1973
419. Ματσής Κωσταντίνος του Γεωργίου 1973
420. Ρούβαλης Γεώργιος του Νικολάου 1973
421. Τζήμος Ηλίας του Μηνά 1973
422. Βόσιος Βασίλειος του Παύλου 1974
423. Ρούβαλης Σωτήριος του Σπυρίδωνα 1975
424. Τζήμος Απόστολος του Μηνά 1975
425. Δάλλας Στέργιος του Δημητρίου 1976
426. Καρατζήμας Αθανάσιος του Παναγιώτη 1976
427. Λύρας Παναγιώτης του Αντωνίου 1976
428. Σακελλαρίου Βασίλειος του Κωνσταντίνου 1977
429. Σταυρίδης Αθανάσιος του Ιωάννη 1977
430. Τζήμος Χρήστος του Μιχαήλ 1977
431. Σακκάς Δημήτριος του Ζήση 1978
432. Τσιρώνης Ιωάννης του Αθανασίου 1978
433. Ρούβαλης Ιωάννης του Γεωργίου 1979
434. Τσιρώνης Ιωάννης του Γεωργίου 1979
435. Μπάρμπας Μιλτιάδης του Γεωργίου 1980
436. Τσιρώνης Σωτήριος του Χρήστου 1980
437. Βόσιος Παναγιώτης του Παύλου 1981
438. Ζήμουρας Νικόλαος του Παναγιώτη 1981
439. Ντάγκας Αντώνιος του Νικολάου 1981
440. Τσιρώνης Ιωάννης του Αποστόλου 1981
441. Τσιρώνης Παναγιώτης του Αθανασίου 1981
442. Μπόγδος Γιούρη - Γεώργιος του Νικολάου 1982

443. Σταυρίδης του Αθανασίου	1983
444. Μπάρμπας Στέφανος του Γεωργίου	1983
445. Βόσιος Νικόλαος του Χαραλάμπους	1984
446. Ερμής Απόστολος-Χριστόφορος του Σωτηρίου	1984
447. Οικονόμου Γιάννης του Χρήστου	1984
448. Τζήμος Αθανάσιος του Μηνά	1984
449. Τζήμος Ηλίας του Χρήστου	1984
450. Γούρης Μηνάς του Αθανασίου	1985
451. Σταυρίδης Αλέξανδρος του Αθανασίου	1985
452. Τσιρώνης Αθανάσιος του Γεωργίου	1985
453. Τσιρώνης Νικόλαος του Αποστόλου	1985
454. Τσιρώνης Βασίλειος του Δημητρίου	1986
455. Ρούβαλης Παναγιώτης του Αποστόλου	1989
456. Σπανός Δημήτριος του Γεωργίου	1991
457. Μπάρμπας Χρήστος του Δημητρίου	1992
458. Παπακώστας Κωσταντίνος του Παναγιώτη	1992
459. Παπαχρήστος Ιωάννης του Αθανασίου	1993
460. Παπαχρήστος Νικόλαος του Ευάγγελου	1993
461. Σπανός Χρήστος του Γεωργίου	1993
462. Τσιρώνης Μιχαήλ του Ιωάννη	1994
463. Παπακώστας Βασίλειος του Παναγιώτη	1995
464. Παπαχρήστος Κωσταντίνος του Αθανασίου	1995
465. Κατής Χρήστος του Γεωργίου	1996
466. Τσιρώνης (αβάπτιστο) του Ιωάννη	1996

Ο κατάλογος με τους κατοίκους του χωριού που παραθέτουμε πιο πάνω και που αρχίζει από το 1848 δεν είναι πλήρης. Δεν είναι εγγεγραμμένοι όλοι οι κάτοικοι του χωριού. Ο κατάλογος περιλαμβάνει μόνο τους άντρες. Το γυναικείο φύλο απουσιάζει εντελώς. Απουσιάζουν και πολλοί άντρες που είναι γνωστοί σ' εμάς, όπως: Παπαχρήστος Νικόλαος, Μπόγδος Χαρίσης, Κούγιας Χρήστος, Κούγιας Κώστας, Νάσιος Σωτήρης, Νάσιος Παναγιώτης, Τζιάλας Παναγιώτης, Τσοκρίκης Χρήστος, Γκάνιος, Γκιόβας, Περδικάρης και άλλοι.

Μια παλιά φωτογραφία από τη δεκαετία του '60 με κατοίκους του χωριού.

Πολλοί κάτοικοι του χωριού στην πορεία του χρόνου έφυγαν και εγκαταστάθηκαν σε διάφορες περιοχές της χώρας: Μήλιος Χαράλαμπος, Ρίζος Βασίλης, Σπανός Χρήστος στην Εύβοια, η Χρυσούλα Κώστα Κούγια (Μακρέσιω) στην Κόνιτσα, Καρπούζης Θεοδόσιος στην Κόνιτσα, Καρπούζης Ιωάννης στο Βρυσοχώρι, Λούσια Μαρία στο Αίγιο. Παλαιότερα από τη γενιά των Μπογδαίων μετοίκησαν στη Λευκάδα και στο χωριό Στρογγυλή της Κέρκυρας. Σήμερα στο χωριό Στρογγυλή κατοικούν πάνω από 30 οικογένειες Μπογδαίων. Μετοίκησαν επίσης στην Αλεξάνδρεια (Γιδά) ο Ρούβαλης Κωνσταντίνος, στη Δράμα ο Μπανάς.

Μετοίκησαν αργότερα στο Ελεύθερο από άλλους τόπους και χωριά οι εξής: Αλεξίου Παναγιώτης σιδηρουργός και οργανοπαίχτης από την Πουρνιά, Πάντος Φώτης από το Μάζι, Τούσιας Θωμάς από τα Γραμμενοχώρια, Ρόμπολας Φώτης από την Κόνιτσα, Τιμοθέου Βασίλης (Κατάρας) από τη Μόλιστα, Ερμής Αποστόλης από το Μεροβλίτη Καστοριάς και πολλοί άλλοι που δεν τους ξέρουμε.

Η ζωή στο χωριό

Η ζωή στο χωριό ως το 1940 κυλούσε ήσυχα, αρμονικά, χωρίς μεγάλους κλυδωνισμούς. Οι κάτοικοι του χωριού είχαν στενούς δεσμούς μεταξύ τους. Όλοι τους συγγένευαν σχεδόν με συγγένεια εξ αίματος. Μίσση δεν υπήρχαν μεταξύ τους. Σπάνια κατέφευγαν στα δικαστήρια για να λύσουν τις τυχόν διαφορές τους. Μετά το 1940 τα πράγματα άλλαξαν ριζικά.

Ο πόλεμος και η κατοχή ανάγκασαν τους κατοίκους ν' αλλάξουν τρόπο ζωής. Άρχισαν να κλονίζονται ορισμένοι θεσμοί, που πατροπαράδοτα διατηρούνταν προπολεμικά. Ιδιαίτερα, μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και λίγο αργότερα, τα γεγονότα σαν σίφουνας άρπαξαν κι ανακάτεψαν όλους τους λαούς της γης και τους σκόρπισαν σε διάφορες χώρες και ηπείρους. Δεν έμεινε έξω απ' αυτά τα γεγονότα και το δικό μας χωριό. Παρ' όλες, όμως, τις αλλαγές που έγιναν μεταπολεμικά, ο θεσμός της οικογένειας έμεινε σεβαστός· επίσης και πολλά ήθη και έθιμα. Στο χωριό προπολεμικά υπήρχαν πολυμελείς οικογένειες με 6, 7, 8, 9 και παραπάνω άτομα. Επικεφαλής της οικογένειας ήταν ο πατέρας ή ο παππούς, που διεύθυναν όλες τις οικογενειακές υποθέσεις. Μεγάλος, επίσης, ήταν και ο ρόλος των γυναικών στην οικογένεια, που ασχολούνταν με την ανατροφή των παιδιών και μ' όλες τις δουλειές του σπιτιού.

Τα βράδια, όταν μαζευόταν όλη η οικογένεια στο σπίτι, μετά από την ολοήμερη δουλειά στα χωράφια, καθόταν σταυροπόδι γύρω στο μεγάλο σοφρά και έτρωγε. Το μοναδικό τους φαγητό, συνήθως εκείνα τα χρόνια, ήταν τα φασόλια και οι πατάτες. Τα χλιάργια (κουτάλια) ακούγονταν τσιάγκ τσιούγκ, καθώς μπαινόβγαιναν στη μεγάλη σουπιέρα (κοινή για όλους), που ήταν στη μέση του σοφρά.

Ανάμεσα στους κατοίκους του χωριού ήταν αναπτυγμένος ο θεσμός της αλληλοβοήθειας. Ιδιαίτερα αυτή η αλληλοβοήθεια εκφραζόταν στην καλλιέργεια των χωραφιών, στο σκάλο, στον τρύγο, στο χτίσιμο των σπιτιών και αλλού.

Τις Κυριακές και τις γιορτές φορούσαν τα καλά τους ρούχα (συνεχίζεται αυτή η συνήθεια και σήμερα) μικροί και μεγάλοι και πύ-

γαιναν στην εκκλησία. Μετά τη λειτουργία στο προαύλιο της εκκλησίας, οι άντρες συνήθως συζητούσαν τα ζητήματα του χωριού και ό,τι άλλο τους απασχολούσε.

Φυσικά, ασχολούνταν και λίγο με την τρέχουσα πολιτική. Όταν δεν τα έβρισκαν μεταξύ τους, γιατί δεν είχαν την ίδια γνώμη για πολλά πολιτικά ζητήματα, προσπαθούσαν με φωνές και με επιχειρήματα να πείσουν τους άλλους να συμφωνήσουν μαζί τους· αφού δεν τα κατάφερναν, σχημάτιζαν μικρές «παρέες» και πήγαιναν στα σπίτια που γιόρταζαν να πιουν κανένα τσίπουρο και να επανέλθουν την άλλη Κυριακή, για να επαναλάβουν την ίδια συζήτηση και τα ίδια επιχειρήματα ελαφρά τροποποιημένα, χωρίς κανένα αποτέλεσμα.

Τα ζητήματα του χωριού οι κάτοικοι τα συζητούσαν και στο Μεσοχώρι, όπου μαζεύονταν τα βράδια. Η μάζωξη των αντρών στο Μεσοχώρι τα βράδια είναι παλαιά συνήθεια. Στο προαύλιο της εκκλησίας και στο Μεσοχώρι παίρνονταν πολλές αποφάσεις που είχαν σχέση με τις τρέχουσες δουλειές του χωριού. Όταν χρειαζόταν να επισκευαστεί κάποιος δρόμος μέσα ή έξω από το χωριό, οι κάτοικοι υποχρεώνονταν να προσφέρουν την προσωπική τους εργασία. Όλους τους δρόμους μέσα κι έξω από το χωριό ή και άλλα έργα, οι κάτοικοι τα έφτιαχναν με την προσωπική τους εργασία. Την εποχή εκείνη το κράτος δε χορηγούσε χρήματα για το άνοιγμα δρόμου ή για την επισκευή του. Όλα φτιάχονταν από την Κοινότητα του χωριού και από τους ίδιους τους κατοίκους. Οι αποφάσεις που παίρνονταν από την Κοινότητα και που αφορούσαν όλο το χωριό, μεταδίδονταν με τον τελάλη.

Οι κάτοικοι του χωριού ήταν εργατικοί, χαρούμενοι, αισιόδοξοι μα και γλεντζέδες, παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν στη ζωή τους. Επίσης ήταν φιλόξενοι μα και φοβεροί κουτσομπόληδες και πειραχτήρες. Δεν έμενε σχεδόν κανένας χωριανός ακόμη και ξένος, που να μην του κολλήσουν κάποιο παρατσούκλι. Ήξεραν τα πάντα για τους άλλους. Ορισμένοι για να εντυπωσιάσουν έλεγαν και ψέματα. Αυτά τα φαινόμενα συνεχίζονται και σήμερα.

Το «γραφείο πληροφοριών» του χωριού, αν μπορούμε να το ονομάσουμε έτσι, προπολεμικά βρισκόταν στη Μεσαριά. Από εκεί ξε-

Φωτογραφία με κατοίκους του χωριού από τη δεκαετία του '80.

Έξω από το καφενείο της Αθηνάς Ζήμουρα.

κινούσαν όλα τα κουτσομπολιά και τα νέα του χωριού γενικά. Φυσικά, εκτός από τη Μεσαριά, υπήρχαν και άλλα σημεία που διέδιναν κουτσομπολιά και παντρολογήματα. Αν κάποιος ή κάποια ετοιμαζόταν να αρραβωνιαστεί ή να παντρευτεί, από τους πρώτους που το μάθαιναν ήταν οι πληροφορητές της Μεσαριάς. Σε λίγες ώρες αυτό το νέο ή το περιστατικό το μάθαινε όλο το χωριό.

Οι γυναίκες κουτσομπούλευαν η μια την άλλη, αν και οι ίδιες δεν ήταν απαλλαγμένες από τις αδυναμίες που καταλόγιζαν στις άλλες. Όπως λέει και η παροιμία: «Η γκαμήλα δε βλέπει την καρπούρα της, γιατί την έχει στην πλάτη». Φυσικά, εκτός από τις αδυναμίες που αναφέραμε πιο πάνω για τις γυναίκες, είχαν και πολλά προτερήματα. Ήταν καλές νοικοκυρές, αγαπούσαν τα παιδιά τους, την οικογένειά τους, ήταν εργατικές, τις χαρακτήριζε η καρτερικότητα και, παρά τις δύσκολες συνθήκες ζωής του χωριού, πάντα ξεπερνούσαν τις δυσκολίες και έβγαιναν νικήτριες. Με λίγα λόγια, σωστές ηρωίδες.

(Για το ρόλο της γυναίκας θα αναφερθούμε σε ειδικό κεφάλαιο). Άλλα χαρακτηριστικά των κατοίκων ήταν και είναι η κοινή ψυχαγωγία και τα γλέντια.

Όλα τα παραπάνω γεγονότα που εξιστόρησα, μας δίνουν μια εικόνα της ζωής και της ιστορίας του χωριού, αλλά και της ψυχοσύνθεσης και του χαρακτήρα των κατοίκων του Ελευθέρου. Αυτή ήταν σε γενικές γραμμές η ζωή των κατοίκων του χωριού ως το 1947, όταν οι συγκρούσεις του εμφυλίου πολέμου πήραν μεγάλες διαστάσεις και ανάγκασαν πολλούς κατοίκους να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και να φύγουν σ' άλλα μέρη της χώρας ή στο εξωτερικό. (Αναλυτικά γι' αυτά τα γεγονότα θα αναφερθούμε σ' άλλο κεφάλαιο.)

Σήμερα, πολλά πράγματα στο χωριό, που κάποτε τηρούνταν με ευλάβεια, τείνουν να ξεχαστούν. Γι' αυτό χρειάζεται από όλους τους κατοίκους να καταβάλλουν όλες τους τις δυνάμεις για να διαφυλάξουν τις παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα χωρίς να νοθευτούν.

Από τους 450 περίπου κατοίκους που ζούσαν στο χωριό προπολεμικά, σήμερα μόνιμα κατοικούν γύρω στα 100 άτομα. Όπως βλέπουμε, οι περισσότεροι κάτοικοι του χωριού κατοικούν στα αστικά κέντρα. Μόνο το καλοκαίρι ζωντανεύει κάπως η ζωή στο χωριό, που έρχονται πολλοί από τα αστικά κέντρα για να περάσουν τις διακοπές τους.

Οι βασικές ασχολίες των κατοίκων

Η ιδιομορφία του εδάφους, ορεινό σ' όλη του την έκταση, επέβαλε σαν κυριότερη ασχολία των κατοίκων τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Ο λιγοστός τόπος ο αφιερωμένος στη γεωργία, κομματιασμένος σε μικρούς γεωργικούς κλήρους, δεν άφηνε περιθώρια δημιουργίας σχέσεων ανάμεσα στους κατοίκους σαν αυτές του κάμπου. Σ' όλο το διάστημα της χρονιάς (άνοιξη, καλοκαίρι, φθινόπωρο, χειμώνα) οι κάτοικοι ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Λίγος ήταν ο ύπνος τους και η δουλειά εξαντλητική. Έπρεπε να τα προφτάσουν όλα.

*Ένα τοπίο από το Ροϊδοβούνι (Τραπεζίτσα).
Διακρίνεται η Λακκιά του Νταβέλη και τα Σουβλιά.*

Η ανάπτυξη κάθε κατοικημένου τόπου -χωριού είτε πόλης- εξαρτάται από τις φυσικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές συνθήκες. Επίσης, σοβαρός παράγοντας στην εμφάνιση και ανάπτυξη των κατοικημένων τόπων ήταν και είναι: η μορφολογία του εδάφους, τα βουνά, οι πεδιάδες, τα ποτάμια, οι λίμνες, οι θάλασσες, ο ορυκτός πλούτος της γης, το κλίμα, η βλάστηση και ό,τι άλλο δημιούργησε και δημιουργεί ο άνθρωπος, χάρη στη φυσική και πνευματική δουλειά του. Δεν ήταν δυνατό να δούμε αυτό το μεγαλείο που βλέπουμε σήμερα, αν έλειπε από τον άνθρωπο αυτό που λέγεται σκέψη, μόχθος, δουλειά, τεχνική, επιστήμη. Όπως βλέπουμε, για να αναπτυχτεί κάποιος τόπος εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Οι κλιματολογικές συνθήκες και η μορφολογία του εδάφους, ορεινό σ' όλη του την έκταση, δεν ήταν ιδανικές για την ανάπτυξη της γεωργίας στο χωριό. Το μόνο θετικό που είχε ήταν το άφθονο νερό.

Ο κλήρος των περισσότερων αγροτικών νοικοκυριών του χωρι-

ού δεν είναι μόνο μικρός, μα είναι και πολυτεμαχισμένος. Τα λίγα στρέμματα γης που έχουν οι κάτοικοι, αποτελούνται από μικρά χωράφια μέσα κι έξω από το χωριό σε μεγάλες αποστάσεις το ένα από το άλλο. Αυτό δυσκολεύει τη δουλειά των κατοίκων. Για μηχανική καλλιέργεια ούτε λόγος μπορεί να γίνει στους πολυτεμαχισμένους μικρούς κλήρους. Πριν από λίγα χρόνια ορισμένοι άρχισαν να χρησιμοποιούν μικρά μηχανάκια για το σπάρσιμο των χωραφιών. Πολλοί αγρότες χρησιμοποιούν ακόμη το πανάρχαιο ξυλάλετρο στα ορεινά μέρη. Το όργωμα γίνεται, όπως και πριν από πολλά χρόνια, με το «ζευγάρι», δηλαδή, δυο βόδια ή άλογα. Όποιος δεν είχε δύο δικά του βόδια έκανε «σέμπρο», δηλαδή έφτιαχνε «ζευγάρι» συνεταιρικά με άλλον, που είχε επίσης ένα βόδι και όργωναν τα χωράφια τους εκ περιτροπής (με τη σειρά).

Τα εργαλεία για τις γεωργικές και οικοδομικές δουλειές τα έφτιαχναν ειδικοί σιδεράδες Γκρισμπανίτες, οι λεγόμενοι «γύφτοι». Έφτιαχναν υνιά (γυνιά), για τα αλέτρια (ξυλάλετρα), τσαπιά, δικέλια, σκαλιστήρια, δρεπάνια, κλαδευτήρια, σφυριά, σκεπάρνια, τσεκούρια, μαχαίρια, λοστούς κ.λπ. Ο κάθε γεωργός για να οργώσει τα χωράφια του χρησιμοποιούσε το «ζευγάρι» δυο βόδια ή άλογα, το ξυλάλετρο με το σιδερένιο υνί, το ζυγό με τις ζεύλες, που τις περνούσε στους λαιμούς των βοδιών για να είναι υπάκουα την ώρα του οργώματος, τα λουριά με το καρφί και το σταύρωμα, που συνδέει το αλέτρι με το ζυγό και τη σουβλερή βουκέντρα να κεντρώνει και να ξυπνά τα αργοκίνητα βόδια, όταν δεν υπάκουαν ή τεμπέλιαζαν. Στη σπορά χρησιμοποιούσαν επίσης και τσαπιά για να σπάνε τους σβόλους και να καθαρίζουν τις αυλακιές, ακολουθώντας το ζευγάρι που όργωνε.

Πολλοί ποιητές και συγγραφείς αφιέρωσαν πολλά έργα τους για να απεικονίσουν το όργωμα της γης και τη σπορά. Ο ποιητής Αλέκος Φωτιάδης στο ποίημά του «Βαριά τ' αλέτρι», με μεγάλη αγάπη και ρεαλισμό περιγράφει το ζευγά και τις κινήσεις των βοδιών την ώρα του οργώματος:

*Βαριά τ' αλέτρι οπίσω του τ' αφράτο αυλάκι αφήνει
και τ' αργοπάτητα ο ζευγάς τα βόδια του κεντά,*

και εκείνα που παιδεύονται με τόση καλοσύνη
με τα μεγάλα μάτια τους κοιτάζουνε σκυφτά.

Χαρά στ' αλέτρι, στο ζευγά, που τη ζωή μάς δίνουν.
Όταν τα στάχια θα γενούν, τα βόδια θ' αποστάσουν,
οι παραγιοί τις αφηλές τις θημωνιές θα στήνουν
κι εκείνα θα 'βρουν καλαριά πολλή για να χορτάσουν.

Μέσα στ' αλώνια τα χρυσά τ' άλογα θα γυρνάνε
και θα σπκώνουν σύγνεφο τη σκόνη στον αγέρα,
κι οι λιχνιστάδες παρακεί ψηλά θενά σκορπάνε
μαλαματένια κότσαλα μες στο γαλάζιο αιθέρα.

Επειδή παλαιότερα δε χρησιμοποιούσαν λιπάσματα, εφάρμοζαν το σύστημα της αγρανάπαυσης. Άφηναν, δηλαδή, τα χωράφια τους επί ένα χρόνο ακαλλιέργητα για να «ξεκουραστούν», για ν' ανακτήσουν τα συστατικά που είναι απαραίτητα για τη φυτοκαλλιέργεια. Όπως υπογραμμίσαμε και πιο πάνω, τα περισσότερα χωράφια που σπέρνονταν σιτάρι, βρίσκονταν σε πλαγερά μέρη, γι' αυτό το όργωμα ήταν δύσκολη δουλειά.

Η ζωή στα ορεινά χωριά, για τους ανθρώπους και για τα ζωντανά, εξαρτιέται από τα καπρίτσια της φύσης. Το Σεπτέμβρη χρειάζονται βροχές για να μαλακώσει ο τόπος και να είναι έτοιμος για τη σπορά των σιτηρών και να φυτρώσει πλούσιο χορτάρι την επόμενη άνοιξη για να βόσκουν τα κοπάδια. Η σπορά των σιτηρών στο χωριό άρχιζε στις αρχές του Οκτώβρη, μετά τα πρωτοβρόχια, και συνεχιζόταν σχεδόν ως τα τέλη του Νοέμβρη. Πριν πέσει το πρώτο χιόνι, όλα έπρεπε να είναι έτοιμα κι ο σπόρος στη γη. Να τον σκεπάσει το χιόνι, να τον ζεσταίνει, να του δώσει την υγρασία. Έτσι, θα ξεπεταχτεί την άνοιξη για να μεγαλώσει και να δώσει τον καρπό του. Την ίδια περίοδο έσπερναν και τη βρίζα. Η βρόμη, το κριθάρι, το ρόβι, σπέρνονταν την άνοιξη στις αρχές του Μάρτη. Τα χωράφια που σπέρνονταν με σιτάρι βρίσκονταν γενικά έξω από το χωριό. Βασικές τοποθεσίες ήταν οι εξής: Αρπέλια, Λεύκα, Σέλωμα, Γυφτομνήμα, Ντίσινα,

Ένα τοπίο ανατολικά του χωριού

Κρυονέρι, Μπουτσενίσιο, Σέλιανη, Ζάροζη, Τζαϊμη και αλλού. Η σοδειά ήταν μικρή λόγω έλλειψης λιπασμάτων. Η μέση απόδοση έφτανε 5-6 οκάδες σε μια οκά σπόρου.

Το καλαμπόκι σπερνόταν μετά τις 15 Απρίλη. Το Μάη, αρχές του Ιούνη, οι γυναίκες βοτάνιζαν τους αγρούς, τα σιτάρια από τα αγριόχορτα, που εμποδίζουν να μεγαλώσει κανονικά η σπορά των δημητριακών και άλλων ειδών καλλιέργειας. Στις αρχές του Ιούνη άρχιζε ο σκάλος των καλαμποκιών. Κατά τα τέλη του Ιούνη -αρχές Ιούλη- κόβονταν τα χόρτα για ζωοτροφές.

Ο θέρος

Στο χωριό μας ο θέρος άρχιζε στα τέλη Ιούνη αρχές Ιούλη. Μετά το πρώτο δεκαπενθήμερο του Ιούνη θέριζαν τα κριθάρια, τη βρόμη, που ωρίμαζαν πρώτα, μάζευαν τις φακές, τη ρόβη και τα ρεβίθια. Τον Ιούλη θέριζαν τα σιτάρια και τη σίκαλη (βρίζα). Ο θέρος ήταν κοπιαστική δουλειά. Θεριστικά μηχανήματα στο χωριό μας δεν υπήρχαν. Το θέρισμα γινόταν με τα δρεπάνια.

Νωρίς το πρωί οι γυναίκες φόρτωναν στο ζώο τα απαραίτητα πράγματα που χρειάζονταν για το θέρο και τραβούσαν για τα χωράφια, όπου θα γινόταν ο θέρος. Έπαιρναν μαζί τους τα δρεπάνια, τον ντροβά με το ψωμί, λίγο τυρί, ελιές, ό,τι άλλο είχαν και, απαραίτη-

τα, τα παγούρια με το νερό. Επίσης έπαιρναν μαζί τους και λίγο βριζοκάλαμο βρεγμένο για να δέσουν τα δεμάτια του σταριού. Αφού έφταναν στο χωράφι φορούσαν τα μαντίλια στο κεφάλι, να μην τις κάψει ο ήλιος, και άρχιζαν το θέρισμα. Συχνά μαζεύονταν σ' ένα χωράφι νεαρές κοπέλες και θέριζαν όλες μαζί, συνοδεύοντας το θέρισμα με διάφορα τραγούδια. Έτσι, η δουλειά γινόταν πιο ευχάριστη.

Οι θεριστές έπιαναν με τ' αριστερό τους χέρι μια «χεριά» στάχια και με το δεξί τους χέρι, κρατώντας το δρεπάνι, τα θέριζαν. Προχωρώντας οι θεριστές άφηναν δεξιά και αριστερά τους τα χειρόβουλα, τα οποία δένονταν από μερικούς κλώνους από το ίδιο φυτό. Μετά μάζευαν τα χειρόβουλα και τα έφτιαχναν δεμάτια με κρυμμένα τα στάχια, για να μην τρίβονται κατά τη μεταφορά τους με τα ζώα στο χωριό. Μόλις έπιανε η ζέστη κατά το μεσημέρι, οι θεριστές σταματούσαν το θέρισμα. «Κάρφωναν» τα δρεπάνια τους στα δεμάτια, που βρίσκονταν γύρω τους, και έπιαναν τον ίσκιο κάτω από κάποιο μεγάλο και φουντωτό δέντρο. Οι γυναίκες έβγαζαν τα μαντίλια τους και σκούπιζαν τα ιδρωμένα πρόσωπά τους.

Αφού ξεκουράζονταν λίγο, έβγαζαν από τον ντροβά τους το ψωμί και ό,τι άλλο είχαν πάρει μαζί τους, απολαμβάνοντας του φαγητού τη γλύκα μετά το μόχθο της δουλειάς. Μετά το φαγητό ξεκουράζονταν λίγο, ώσπου να τσακίσει η ζέστη, για να ξαναρχίσουν το θέρισμα ως το πλιοβασίλεμα.

Το αλώνισμα

Το αλώνισμα των σιτηρών γινόταν βασικά τον Αύγουστο. Οι νοικοκυραίοι ετοίμαζαν τ' αλώνια, όπου θ' αλωνίζονταν τα σιτηρά. Γύρω γύρω απ' τ' αλώνι ήταν στοιβαγμένα τα δεμάτια.

Το αλώνισμα των σιτηρών γινόταν με ζώα (μουλάρια, γαϊδούρια και βόδια). Στο αλώνισμα χρησιμοποιούσαν τα εξής εργαλεία: τα «δικούλια» για το ανακάτωμα των σιτηρών, το δάρτη, το ξυλόφτυαρο για το λίχνισμα, το κόσκινο και το ντριμόνι για το τελικό καθάρισμα του σταριού. Αν η σοδειά ήταν καλή, η χαρά των γεωργών ήταν μεγάλη.

Η σοδειά αποθηκευόταν στ' αμπάρια, που είχε κάθε σπίτι, το δε άχυρο στις αχυρώνες για ζωοτροφή.

Σε λίγες μέρες το καλοκαίρι τελειώνει. Έρχεται ο φθινόπωρος με τα πρώτα πρωτοβρόχια. Πόσες δουλειές έχουν να κάνουν οι άνθρωποι στην όμορφη αυτή εποχή! Οι αγρότες βγάζουν τα κρεμμύδια, τα σκόρδα, τα καρότα. Μαζεύουν τα φασόλια, τις πατάτες, τα μήλα, τα κυδώνια, τα καρύδια, τα σταφύλια κι όλα τα λαχανικά. Στις αρχές του Οκτώβρη οι κάτοικοι του χωριού μας μάζευαν το καλαμπόκι.

Ο τρύγος

Μια μεγάλη χαρά που δίνει το φθινόπωρο στους κατοίκους του χωριού είναι ο τρύγος των σταφυλιών. Ο τρύγος γίνεται με γενική εξόρμηση. Αν η σοδειά είναι καλή, τότε η χαρά είναι μεγάλη. Θα έχουνε κρασί για το σπίτι για να πορευθεί η οικογένεια όλο το χρόνο. Άντρες και γυναίκες, γέροι και νέοι, τρυγούν τα ολόγλυκα σταφύλια, τα βάζουν στα καλάθια. Γεμίζουν τα κοφίνια και τα μεταφέρουν με τα ζώα στα σπίτια τους.

Παλαιότερα υπήρχαν αμπέλια και έξω από το χωριό. Ο τρύγος και το πάτημα των σταφυλιών είναι συνδεδεμένα με πολλές συνήθειες, ήθη και έθιμα της πατρίδας μας. Βλέπουμε στην εποχή του τρύγου συνήθειες της ζωής που διατηρήθηκαν από τα μυθικά ακόμη χρόνια της αρχαίας Ελλάδας. Οι αρχαίοι Έλληνες με τους χορούς και τα τραγούδια τους στην ώρα του τρύγου, με τα παχνίδια τους και τα αστεία τους γιόρταζαν το θεό Διόνυσο.

Και αν σήμερα δεν ακούμε το τραγούδι του Λίνου, που το τραγουδούσαν οι αρχαίοι Έλληνες στην ώρα του τρύγου, θα ακούσουμε άλλα σημερινά δικά μας τραγούδια, που τα τραγουδούν γλυκόφωνοι τρυγητές και τρυγήτριες, όπως το παρακάτω, που λέγεται «Αμπέλι»:

- Αμπέλι μου πεντάφυλλο και κοντοκλαδεμένο,
για δεν ανθείς, για δεν καρπείς, σταφύλια για δε βγάνεις;
Μου χάλασες, παλιάμπελο, κι εγώ θα σε πουλήσω.

Ο πέρα μαχαλάς του χωριού.

- *Μη με πουλάς, αφέντη μου, κι εγώ σε ξεχρεώνω.
Για βάλε νιούς και σκάψε με, γέρους και κλάδεψέ με,
βάλε γριές μεσόκοπες να με βλαστολογήσουν,
βάλε κορίτσια ανύπαντρα να με κορφολογήσουν.*

Αφού τέλειωνε ο τρύγος, άρχιζε το πάτημα των σταφυλιών, όπου έβγαινε ο γλυκός χυμός, ο μούστος, για να γίνει ύστερα κρασί. Και ποιος δεν ήπια ένα ποτηράκι γλυκό μούστο την ώρα του πατήματος των σταφυλιών; Το μούστο τον έριχναν σε μεγάλα βαρέλια τους «κάδους», όπως τους έλεγαν. Ο μούστος, αφού έβραζε περίπου ενάμιση μήνα, γινόταν κρασί. Μετά, τραβούσαν το κρασί από τον κάδο, το έβαζαν σε μικρότερα βαρέλια και τα σφραγίζαν.

Λίγο αργότερα, προς το τέλος του Νοέμβρη, έστηναν τα «ρακοκάζανα» και έβραζαν τα απομεινάρια από τα σταφύλια (τα τσίπουρα) και έβγαζαν το ρακί. Τα «ρακοκάζανα» λειτουργούσαν μόνο για λίγες μέρες, μετά σφραγίζονταν. Το στήσιμο των «ρακοκάζανων» για το

«Βγάλσιμο» του τσίπουρου ήταν μια καλή ευκαιρία και αφορμή για παραδοσιακά γλέντια και κοσμοανταμώνσεις. Το αγνό, νιόβγαλτο, φρέσκο ρακί και οι παραδοσιακοί μεζέδες του χωριού ήταν μια ευκαιρία για τους μερακλήδες να γλεντοκοπούν από το βράδυ ως τα χαράματα.

Θυμάμαι ένα περιστατικό που έγινε πριν από πολλά χρόνια στα «ρακοκάζανα». Δυο νεαροί μερακλήδες (ηλικίας γύρω στα 25 χρόνια τότε) δεν έχασαν την ευκαιρία και πήγαν να διασκεδάσουν, πίνοντας από το φρέσκο τσίπουρο στο «ρακοκάζανο» του Παναγιώτη Δάλλα. Όταν έφτασαν εκεί ήδη είχε σκοτεινιάσει. Αφού δοκίμασαν το τσίπουρο από κάμποσες καζανιές και «έφτιαξαν τα κεφάλια», όπως λένε, σκέφτηκαν ότι έπρεπε να γυρίσουν στα σπίτια τους. Ήταν αργά μετά τα μεσάνυχτα. Ο καιρός ήταν βροχερός. Πυκνό σκοτάδι είχε σκεπάσει όλο το χωριό. Τα ρυάκια είχαν γεμίσει με νερά από τη δυνατή βροχή. Οι δύο γλεντζέδες βγήκαν από το υπόστεγο που ψήνονταν τα τσίπουρα και τράβηξαν για τα σπίτια τους. Αγκαλιασμένοι άρχισαν να τραγουδούν:

*Το βλέπεις κείνο το βουνό πώς άναψε και καίγει
N-εκεί 'ναι πύργος γυάλινος με κρυσταλλένια τζάμια.
N-εκεί κοιμάται μια ξανθιά μιας χήρας θυγατέρα.
Μα πώς να την ξυπνήσουμε, μα πώς να της το πούμε.
Ξύπνα καημέν' Αναστασιά και σβήσε το λυχνάρι,
ξύπνα ν' ανάψεις τη φωτιά, να σβήσεις το λυχνάρι,
γιατί μας πήρε η χαραυγή, μας πήρ' το μεσημέρι.
- Πώς να σπκωθώ, λεβέντη μου, ν' από την αγκαλιά σου
μπερδεύκαν τα μαλλάκια μου, μαζί με τα δικά σου.*

Συνάμα, η βροχή όλο και δυνάμωνε, όμως οι γλεντζέδες δεν έδιναν σημασία. Χωρίς να το καταλάβουν, πήραν λάθος δρόμο. Αντί να πάνε από το δρόμο να βγουν στο Μεσοχώρι, πήγαν από το Γκουντάλη που ο δρόμος ήταν γεμάτος νερό από τη δυνατή βροχή. Οι δυο μερακλήδες ήταν από τον επάνω Μαχαλά. Τρικλίζοντας, όπως ήταν μεθυσμένοι, μέσα στα νερά που έφταναν ως τα γόνατα, ίσως και πα-

ραπάνω, οι δυο φίλοι και κουμπάροι αρπάζονταν πότε από το δεξιό τοίχο, πότε από τον αριστερό, για να κρατηθούν όρθιοι. Μόλις, όμως, τραβούσαν τα χέρια τους από τον τοίχο, σωριάζονταν κάτω μέσα στα νερά. Τότε πήγαινε ο ένας να σηκώσει τον άλλο και αλληλοκατηγορούσε ο ένας τον άλλο ότι είναι μεθυσμένος.

«Κουμπάρε», λέει ο ένας, «πολύ “τράβηξες” ρε αδερφέ. Δεν άφησες καζανιά που να μην τη δοκιμάσεις και μέθυσες».

«Και πώς το κατάλαβες, ρε κουμπάρε, ότι είμαι μεθυσμένος; Εγώ είμαι μια χαρά. Εσύ όλο πέφτεις. Να, κοίταξε πώς βαδίζω εγώ». Μόλις, όμως, τράβηξε το χέρι του από τον τοίχο απ' όπου κρατιόταν και έκανε ένα βήμα, έπεσε μέσα στα νερά χτυπώντας το κεφάλι του από τον τοίχο.

«Σε βλέπω, κουμπάρε “ωραία βαδίζεις”. Έλα, πάμε γιατί αργήσαμε».

Τελικά, ύστερα από πολλές περιπέτειες, αρκουδίζοντας μέσα στα νερά του Γκουνταλιού, μουσκεμένοι ως το κόκαλο, που λένε, βγήκαν στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Μετά, έστριψαν δεξιά και τράβηξαν για τα σπίτια τους. Στη διαδρομή, όμως, για το σπίτι, ο ένας σκόνταψε και βρέθηκε σε κάποιο κήπο. Ευτυχώς που ο τοίχος δεν ήταν και τόσο ψηλός και δεν έπαθε σχεδόν τίποτε. Μόνο λίγες γρατσουνιές και μελανιές φαίνονταν την άλλη μέρα στο πρόσωπο και στα χέρια του. Όταν ξύπνησαν την επόμενη μέρα, δε θυμούνταν τίποτα. Μόνο τα ρούχα και τα παπούτσια τους μαρτυρούσαν την περιπετειώδη νύχτα που πέρασαν.

Τους μήνες Σεπτέμβρη, Οκτώβρη και Νοέμβρη, οι κάτοικοι του χωριού αποθήκευαν χόρτα, καλαμιές, κλαδί και άλλες τροφές για τα ζώα. Όσο πιο πολλή τροφή εξασφάλιζαν για τα ζώα, τόσο πιο πολύ γάλα και κρέας θα τους έδιναν. Η δουλειά αυτή την εποχή ήταν στο αποκορύφωμά της. Τελευταία οι κάτοικοι μάζευαν τα καλαμπόκια, τις πατάτες κι όλα τα λαχανικά.

Η συγκομιδή του καλαμποκιού γινόταν με γενική εξόρμηση όλων των κατοίκων. Το καλαμπόκι ήταν για τους κατοίκους του χωριού η βασική τροφή. Το πρόβλημα της εξασφάλισης του ψωμιού ήταν για κάθε οικογενειάρχη το υπ' αριθμ. 1 ζήτημα. Η αποδοτικό-

τητα των αγρών εξαρτιόταν από το κόπρισμα, τη μέθοδο καλλιέργειας και από τις καιρικές συνθήκες. Η κύρια σοδειά για τους κατοίκους ήταν το καλαμπόκι. Τα σιτηρά ήταν λίγα. Διακόσια περίπου στρέμματα μέσα στο χωριό ήταν ποτιστικά και σπέρνονταν με καλαμπόκι. Λίγες, όμως, οικογένειες εξασφάλιζαν το ψωμί της χρονιάς. Το ψωμί, κατά κανόνα, που έτρωγαν οι κάτοικοι ήταν καλαμποκίσιο. Κάπου κάπου έφτιαχναν και σμιγό, δηλαδή, λίγο αλεύρι σταρίσιο ή βριζίσιο και το πιο πολύ καλαμποκίσιο. Σιταρένιο ψωμί τρώγανε για λίγο διάστημα το καλοκαίρι, όταν θέριζαν τα σιτάρια. Γενικά, τα παλαιά χρόνια οι κάτοικοι του Ελευθέρου ζούσαν ζωή φτωχική. Αυτό εξηγεί και το λόγο που ένας μεγάλος αριθμός κατοίκων ξενιτεύτηκε σ' άλλα μέρη της πατρίδας μας και στο εξωτερικό. Το φαινόμενο αυτό συνεχίζεται ως τα σήμερα.

Το καλαμπόκι αφού το ξεφλούδιζαν, το έφτιαχναν αρμαθιές και το κρεμούσαν να στεγνώσει. Είχε γίνει παράδοση να μαζεύονται στα σπίτια τα βράδια παρέες από κορίτσια και να ξεφλουδίζουν το καλαμπόκι. Το ξεφλούδισμα συνοδευόταν από γέλια, τραγούδια και από διηγήσεις για παντρολογήματα. Αυτό γινόταν εκ περιτροπής (με τη σειρά).

Η κτηνοτροφία

Μια άλλη βασική ασχολία των κατοίκων του χωριού ήταν η κτηνοτροφία. Με την κτηνοτροφία ασχολούνταν όλες οι οικογένειες του χωριού. Οι κλιματολογικές συνθήκες του χωριού είναι ευνοϊκές για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας, αλλά μόνο για το καλοκαίρι. Υπάρχουν αρκετοί βοσκότοποι στο χωριό που είναι κατάλληλοι για την εκτροφή γιδοπροβάτων. Τα κυριότερα ζώα που διατηρούσαν ήταν τα εξής: γίδια, πρόβατα, βόδια, μουλάρια, γαϊδούρια. Αυτά ζούσαν βασικά την καλοκαιρινή περίοδο και ως αργά το φθινόπωρο με την ελεύθερη βοσκή στους θαυμάσιους βοσκότοπους που έχει το χωριό. Μόνο το χειμώνα, όταν νεκρωνόταν η γη, τότε οι χωριανοί έδιναν στα γιδοπρόβατά τους λίγες τροφές, που αποθήκευαν από το καλοκαίρι:

ξηρό χόρτο, τριφύλλι, κλαδί, κριθάρι, καλαμπόκι, ρόβι. Η ποιμενική, φυσικά, κτηνοτροφία αποτελεί τρόπο πρωτόγονο. Τα ζώα υποφέρουν το χειμώνα από έλλειψη τροφών και από έλλειψη στέγης. Οι βροχές, τα χιόνια και το κρύο τα αποδεκατίζουν. Γι' αυτό και η παραγωγή είναι πολύ μικρή. Οι οικογένειες που είχαν αγελάδες ήταν μετρημένες στα δάχτυλα. Τα βόδια τα χρησιμοποιούσαν βασικά για το όργωμα των χωραφιών. Τα μουλάρια και τα γαϊδούρια κατά το πλείστον τα χρησιμοποιούσαν για τις μεταφορές. Προπολεμικά, βόδια κρατούσαν οι περισσότερες οικογένειες του χωριού. Λίγες ήταν οι οικογένειες που διατηρούσαν πάνω από 50 γιδοπρόβατα. Οι περισσότερες οικογένειες βαστούσαν από 10 - 20 γιδοπρόβατα, γιατί ήταν δύσκολο να ξεχειμωνιάσουν περισσότερα. Ο συνολικός αριθμός των γιδοπροβάτων του χωριού προπολεμικά και τις πρώτες δεκαετίες μετά τον πόλεμο ήταν γύρω στις δυο χιλιάδες. Τα γιδοπρόβατα και τα βόδια τα έβοσκαν τσοπαναραίοι και γελαδαραίοι, που τους πλήρωναν οι ιδιοκτήτες των «ζωντανών». Ο κάθε μαλαχάς είχε και το κοπάδι του.

Όλα τα ζώα του χωριού ξεχειμώνιαζαν στο χωριό, στα κατώγια των σπιτιών και σε ειδικά μαντριά-καλύβες έξω από το χωριό. Παλαιότερα είχαν μαντριά έξω από το χωριό οι εξής κτηνοτρόφοι: Ο Γεώργιος Χαρίσης, ο Χρήστος Ρούβαλης, ο Απόστολος Ρούβαλης και άλλοι. Τις ζωοτροφές, όπως είπαμε και πιο πάνω, οι κάτοικοι τις εξασφάλιζαν το καλοκαίρι και το φθινόπωρο. Τους μήνες του καλοκαιριού μάζευαν χόρτα, καλαμποκιές, άχυρο, καρπούς και τα αποθήκευαν στις καλύβες. Λίγο αργότερα, έκοβαν το κλαδί και το θημώνιαζαν στις λεγόμενες «κλαδαριές» ή στις καλύβες. Ο κάθε νοικοκύρης είχε επίσης και έναν αριθμό πουλερικών. Λίγοι ήταν εκείνοι που έτρεφαν και κανένα γουρούνι.

Ο γέννος των γιδοπροβάτων άρχιζε από τα μέσα του Γενάρη και τέλειωνε κατά τα τέλη του Μάρτη. Ως τις αρχές του Μάη το γάλα το έπιναν τα μικρά κατσικάκια και τ' αρνάκια. Λίγες μέρες πριν από το Πάσχα εμφανίζονταν στο χωριό χασάπηδες και ζωέμποροι. Οι κάτοικοι πουλούσαν έναν αριθμό αρσενικών κατσικιών και αρνιών για να καλύψουν ορισμένες ανάγκες του σπιτιού. Τα υπόλοιπα σιγά σι-

γά τα έκοβαν από το βύζαγμα για να πάρουν το γάλα που ήταν τόσο απαραίτητο για τη ζωή τους. Το Πάσχα έσφαζαν και κανένα κατσικάκι ή αρνάκι για τον εαυτό τους. Τώρα οι συνθήκες ζωής έχουν αλλάξει. Το Πάσχα σχεδόν όλες οι οικογένειες ψήνουν στις αυλές τους κατσίκια και αρνιά για να περάσουν τις γιορτές.

Τό γάλα οι κάτοικοι, εκτός από την καθημερινή τους διατροφή, το επεξεργάζονταν και έβγαζαν διάφορα προϊόντα, όπως: το τυρί, το βούτυρο, την ούρδα (γκίζα), που ήταν απαραίτητα για τη διατροφή της οικογένειας το χειμώνα.

Η επεξεργασία του γάλατος γινόταν με πρωτόγονα μέσα. Το γάλα το μάζευαν στην ντουμπόλα και, αφού ξίνιζε λιγάκι, το χτυπούσαν με το φουρλέτσιο και έβγαζαν το βούτυρο. Μετά, έβραζαν το ξινόγαλο και έβγαζαν την ούρδα.

Όλα τα προϊόντα διατροφής, ακόμη από τα παλαιά χρόνια, οι κάτοικοι τα εξασφάλιζαν με την εργασία τους στον τομέα της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Από το γάλα και τα προϊόντα του και από τα αγροτικά προϊόντα, οι κάτοικοι εξασφάλιζαν μέχρι ένα βαθμό την αναγκαία διατροφή τους. Από την κτηνοτροφία κάλυπταν τις βασικές βιοτικές τους ανάγκες σε κρέας, λίπος, γάλα, βούτυρο, τυρί, ούρδα, επίσης και το μαλλί.

Όλη την άλλη τροφή την εξασφάλιζαν με τις ποικίλες γεωργικές τους καλλιέργειες σε δημητριακά, πατάτες, φασόλια, φακές, μπιζέλια, αρπέλια και φρούτα. Επίσης, καλλιεργούσαν σε μεγάλη ποικιλία λαχανικά, όπως: λάχανο, πράσα, σπανάκια, λάπατα, ντομάτες, πιπεριές, αγγούρια, καρότα, παντζάρια, σκόρδα, κρεμμύδια, κολοκύθια, μαϊντανό, σέλινο, όχι μόνο για την περίοδο του καλοκαιριού, αλλά και για το χειμώνα. Αρμάθιαζαν φασολάκια και τα στέγνωναν για να διατηρηθούν για το χειμώνα. Τα κρεμμύδια και τα σκόρδα τα έκαναν πλέχτρες και τα κρεμούσαν για να μη σαπίσουν. Επίσης, έβαζαν τ' αγγούρια, τις πιπεριές και τις άγουρες ντομάτες στο ξίδι για να τις διατηρήσουν για το χειμώνα. Ποιος δε θυμάται τα τουρσιά από λάχανο και την περίφημη αρμιά! Το λάχανο και τα πράσα τα διατηρούσαν ακόμη και το χειμώνα στους κήπους, σκεπάζοντάς τα να μην παγώσουν. Στέγνωναν, επίσης, και διάφορα φρούτα για τον χειμώνα,

όπως: κεράσια, μήλα, κορόμηλα, δαμάσκηνα και άλλα. Τα κολοκύθια τα έβαζαν σε κάποιο ζεστό μέρος το χειμώνα να μην παγώσουν, για να φτιάχνουν τις περίφημες κολοκυθόπιτες.

Το φθινόπωρο πουλούσαν και έναν αριθμό από τα γιδοπρόβατά τους, για να εξασφαλίσουν ένα ποσό χρημάτων, που τόσο ανάγκη τα είχε η οικογένεια. Πουλούσαν επίσης βούτυρο, τυρί, ούρδα και φρούτα. Έσφαζαν και για τις οικογένειες δυο τρία ζώα -ανάλογα με τις δυνατότητες της κάθε οικογένειας-, εξασφαλίζοντας έτσι το κρέας για το χειμώνα, που για να το διατηρήσουν το έκαναν «παστρουμά».

Η ενδυμασία των κατοίκων

Παλαιότερα οι κάτοικοι του χωριού ήταν μέχρι ένα βαθμό αυτότητες και στον τομέα της ενδυμασίας. Όλα τα είδη ενδυμασίας τα έφτιαχναν μόνοι τους. Το μαλλί που κούρευαν από τα πρόβατα το κρατούσαν για τις ανάγκες της οικογένειας. Για την επεξεργασία του μαλλιού χρησιμοποιούσαν τα λανάρια και τους αργαλειούς. Πριν φτάσει, φυσικά, το μαλλί στον αργαλειό πλενόταν, λαναριζόταν και γνεθόταν. Όλες αυτές τις δουλειές τις έκαναν οι γυναίκες. Από το γνέμα έφτιαχναν στον αργαλειό μάλλινα υφάσματα, βελέντζες, κιλίμια, έπλεκαν κάλτσες, φανέλες, πουλόβερ. Επίσης από το μάλλινο ύφασμα έφτιαχναν και τα περίφημα γυναικεία τσιπούνια και φλοκάτες. Από το γιδόμαλλο έφτιαχναν κάπες, ταλαγάνια για τους τσοπαναραίους να μη βρέχονται, σαϊσματα (στρώματα) και μια σειρά άλλα είδη. Αυτό τον τρόπο ζωής τον προλάβαμε μέχρι ένα βαθμό στα παιδικά μας χρόνια.

Υπόδηση

Μόνοι τους, επίσης, έφτιαχναν και τα υποδήματα. Βασικά υποδήματα τον παλιό καιρό ήταν τα τσαρούχια από διάφορα δέρματα μεγάλων ζώων, όπως: από βόδια και γουρούνια. Γνωστά τσαρούχια που

έφτιαχναν στο χωριό ήταν τα «Κισπλέδκα», όπως τα έλεγαν. Αγόραζαν δύο κομμάτια δέρμα επεξεργασμένο, το μούσκευαν για να λυγίσει, το τρυπούσαν γύρω γύρω με το κοπίδι και το μάζευαν με τα λεγόμενα τσαρχόσχοινα, που ήταν από δέρμα προβάτου ή κατσικίσιο.

Για να μη γλιστρούν κάρφωναν από κάτω πρόκες γυριστές. Αργότερα εμφανίστηκαν τα (τσάμικα) τσαρούχια με φούντα μπροστά και από κάτω πρόκα γυριστή. Στις αρχές του αιώνα μας εμφανίστηκαν τα σκαρπίνια και τα άρβυλα, που τα φορούσαν στις επίσημες μέρες.

Παρ' όλα αυτά, τα προϊόντα για τροφή, ενδυμασία, υπόδηση, που παράγονταν στο χωριό με τη σκληρή δουλειά των κατοίκων, δεν επαρκούσαν για τη διατροφή και ενδυμασία τους, γι' αυτό ασκούσαν και άλλα επαγγέλματα για να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση.

Επαγγελματίες χτιστάδες του χωριού μας

Οι βιοτικές ανάγκες έκαναν τη «χτιστική» σιγά σιγά κύρια απασχόληση για πολλούς κατοίκους του χωριού. Δεν ήταν, όμως, και λίγοι εκείνοι, που η «χτιστική» σε πολλές περιπτώσεις ήταν συμπληρωματική. Η μαστορική σαν τέχνη ήταν γνωστή στους κατοίκους πριν εγκατασταθούν στο σημερινό χωριό. Όπως αναφέραμε στο πρώτο κεφάλαιο, οι περισσότεροι κάτοικοι του χωριού που ήρθαν από την Πλακωτή της Θεσπρωτίας, ήταν μαστόροι χτίστες. Στην έκθεσή του για το ιστορικό του χωριού Πλακωτή, ένας μαθητής γράφει τα εξής: «... Ξεχάσαμε να σας πούμε πως λέγεται ότι τόσο δυνατοί άντρες ήταν οι Γκριζμπανιώτες, ώστε πέταγαν τα σφυριά τους κι έφταναν πέρα στη Γουλά και στην Παλαιοχώρα στους συντρόφους τους και χωριανούς τους χτίστες...»

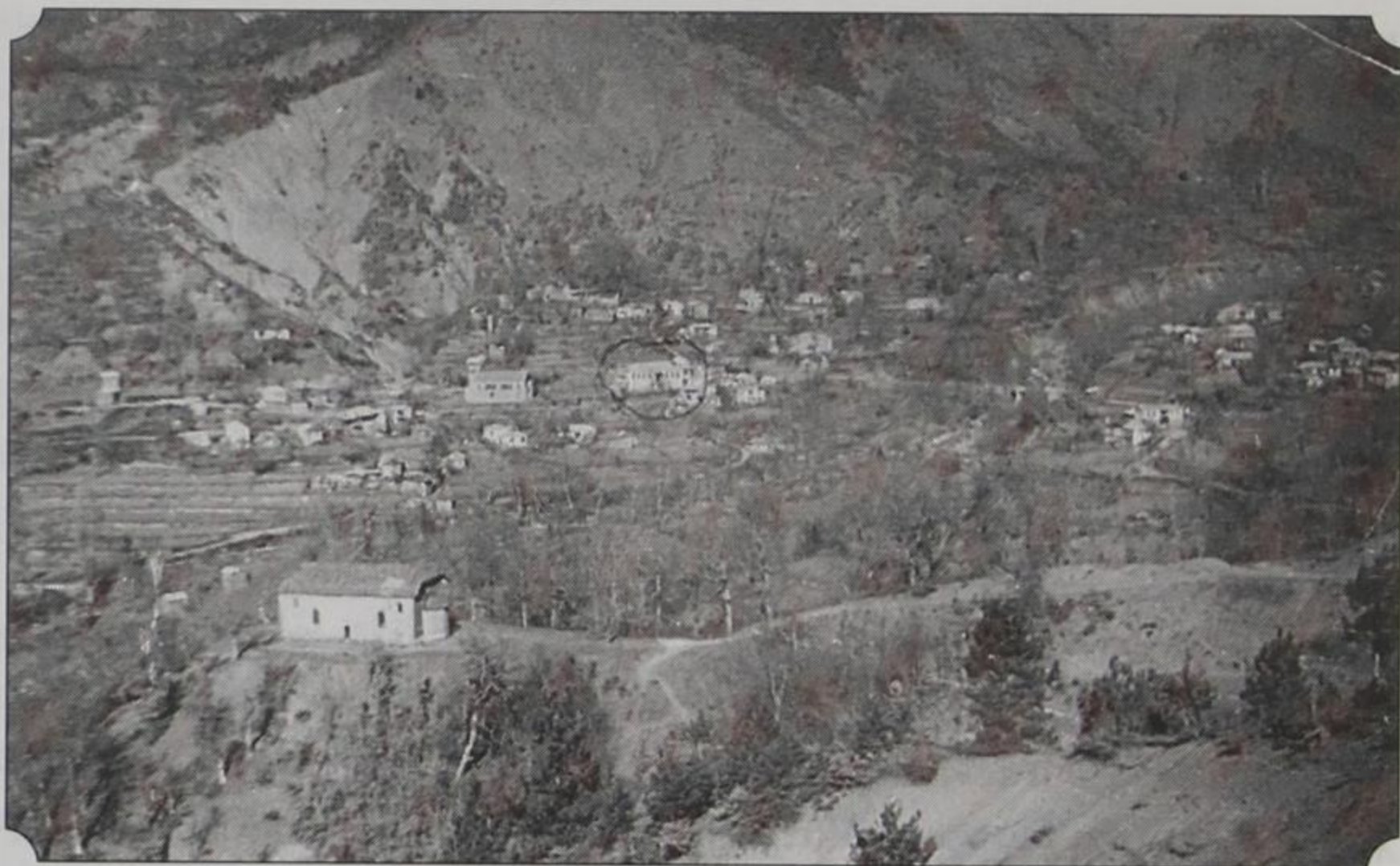
Δε χωράει αμφιβολία ότι όλο το χωριό, σπίτια, εκκλησίες και όλα τα τοιχώματα μέσα κι έξω από το χωριό τα έχτισαν μόνοι τους οι κάτοικοι ως τα τέλη του περασμένου αιώνα, ίσως και νωρίτερα· οι κάτοικοι του χωριού συνδύαζαν τη μαστορική τέχνη με τη γεωργία

και την κτηνοτροφία. Με τον καιρό, όμως, που η ορεινή οικονομία υποχωρεί σε σχέση με τον κάμπο και τα αστικά κέντρα, το χωριό φθίνει και οι κάτοικοι άρχισαν να ξενιτεύονται. Έτσι, άρχισαν σιγά σιγά πολλοί κάτοικοι να ξενιτεύονται σε διάφορα μέρη της πατρίδας μας, χρησιμοποιώντας το επάγγελμα του χτίστη. Οι χτιστάδες από το χωριό μας και απ' όλα τα μαστοροχώρια της επαρχίας μας ταξίδευαν στην Ήπειρο, Θεσσαλία, Στερεά Ελλάδα, Πελοπόννησο ακόμη και στο εξωτερικό.

Ταξιδεύοντας σε διάφορες περιοχές της χώρας, οι τεχνίτες της πέτρας έχτιζαν σπίτια, εκκλησίες, καμπαναριά, δημόσια κτίρια, ξενοδοχεία, τράπεζες, γεφύρια, τζαμιά, στηρίγματα στη σιδηροδρομική γραμμή με τεχνική τελειότητα που τους διέκρινε.

Τα μέρη που συνήθως σύχναζαν πιο πολύ οι μαστόροι από το χωριό μας ήταν: Γιάννινα, Πρέβεζα, Αίγιο, Λαμία, Λάρισα και αλλού. Το τι έχτιζαν οι μαστόροι του χωριού μας, στα μέρη που αναφέραμε πιο πάνω, δε γνωρίζουμε επακριβώς. Από προφορικές πληροφορίες που έχουμε, μια παρέα από τους παρακάτω χωριανούς χτίστες: Ρίζος Δημήτρης, Γιώτας Δημήτρης, Τζήμος Παναγιώτης, Σταύρος Σπύρος, Τάσσιας Ιωάννης, Κατής Κώστας, Παπακώστας Παναγιώτης και Ντάλλας Παναγιώτης, εργάστηκαν για αρκετό καιρό στη Λαμία χτίζοντας σπίτια, ξενοδοχεία, σιδηροδρομικούς σταθμούς, στηρίγματα στη σιδηροδρομική γραμμή από Λαμία μέχρι Λάρισα. Ο Δημήτρης Γιώτας ή Τσακμάκης αργότερα αναδείχτηκε σε εργοδηγό και εργάστηκε για πολλά χρόνια σαν σιδηροδρομικός υπάλληλος στη Λάρισα.

Άλλη μια παρέα από χωριανούς τεχνίτες στις αρχές του αιώνα μας ταξίδεψε στην Αφρική και πιο συγκεκριμένα στο Χαρτούμι. Η παρέα αυτή αποτελούνταν από τους εξής χωριανούς: Σακελλάριος Βασίλης, Παπαχρήστος Νικόλαος, Γιώτας ή Τσακμάκης Δημήτριος, Παπακώστας Παναγιώτης, Νάσιος Παναγιώτης, Νάσιος Σωτήρης και Παπακώστας Κωνσταντίνος. Από την παραπάνω παρέα δεν επέστρεψε στο σπίτι του ο Παπακώστας Κωνσταντίνος, ο οποίος φονεύτηκε από αγνώστους κατά λάθος. Για πολλά χρόνια και κατά διαστήματα δούλευαν στο Αίγιο ο Μπόγδος Κωνσταντίνος, ο Διονύσης Δάλλας, ο Παπαχρήστος Ανδρέας, ο Τζηνέρος Τηλέμαχος, ο Δάλλας Στέργιος,

Το σχολείο του χωριού.

ο Παπακώστας Κώστας, ο Ρόμπολας Δημήτριος και άλλοι. Στην Πρέβεζα για πολλά χρόνια δούλευαν ο Παπαδίας, Κώστας, ο Δάλλας Χρήστος, ο Βόσιος Ευάγγελος, ο Βόσιος Νικόλαος. Στα Γιάννινα ο Σπανός Γεώργιος σαν εργοδηγός, ο Σακκάς Απόστολος και μια σειρά άλλοι τεχνίτες από το χωριό μας. Ορισμένοι καλοί μαστόροι του χωριού όπως, ο Σακκάς Γεώργιος, ο Καρατζήμος Σπύρος, ο Ρούβαλης Νικόλαος, εργάζονταν στο χωριό και στη γύρω περιοχή.

Μια πληροφορία που έχουμε αφορά το σεβαστό και υπέροχο τεχνίτη τον Χρήστο Σακκά. Το 1909 - 1912, ο Χρήστος Σακκάς αρχιμάστορας με ορισμένους άλλους τεχνίτες πελεκάνους του χωριού μας οικοδόμησαν στο Παλαιοσέλι το λαμπρό κωδωνοστάσιο έξω από το ναό της Αγίας Παρασκευής. Το κωδωνοστάσιο αυτό σώζεται ως τα σήμερα. Επίσης, ο Χρήστος Σακκάς σαν εργοδηγός και αρχιτεχνίτης οικοδόμησε το 1905 τον ιερό ναό της Παναγίας στο χωριό μας. Η δραστηριότητα του Χρήστου Σακκά σαν χτίστη δεν τελειώνει εδώ. Ο Χρήστος Σακκάς είναι γνωστός και από τις ασβεσταριές που έφτιαξε στην περιοχή του χωριού μας.

Το 1935 οικοδομήθηκε το σχολείο του χωριού μας που βρίσκε-

ται στο κέντρο, δίπλα στην πλατεία. Το πρώτο πάτωμα οικοδομήθηκε με αρχιτεχνίτη τον Ιωάννη Τάσια. Το δεύτερο πάτωμα με αρχιτεχνίτη τον Νικόλαο Παπαχρήστο. Οι χτίστες του σχολείου ήταν όλοι κάτοικοι του χωριού. Οι τοίχοι του είναι χτισμένοι με πελεκητή πέτρα. Οι πελεκάνοι επίσης ήταν κάτοικοι του χωριού. Γνωστοί πελεκάνοι του χωριού ήταν ο Χρήστος Καρπούζης, ο Νικόλαος Παπαχρήστος, ο Αθανάσιος Δάλλας, ο Παναγιώτης Δάλλας και άλλοι. Σήμερα, γνωστός πελεκάνος και χτίστης του χωριού μας είναι ο Μηλτιάδης Μπάρμπα. Η πέτρα που χτίστηκε ο ιερός ναός του Αγίου Νικολάου στη δεκαετία του '60 πελεκήθηκε από τον Μιλτιάδη Μπάρμπα. Άλλοι γνωστοί τεχνίτες του χωριού μας που συνεχίζουν και σήμερα να εργάζονται είναι οι ακόλουθοι: Παπακώστας Κώστας, Βόσιος Ευάγγελος, Βόσιος Νικόλαος, Δάλλας Χαράλαμπος, Αθανάσιος Καρατζήμος, Ρούβαλης Παναγιώτης, Ρόμπολας Δημήτριος, Ρόμπολας Σωτήρης, Πάντος Γεώργιος, Σακκάς Ζήσης, Βόσιος Παύλος και άλλοι.

Οι συνθήκες δουλειάς και ζωής στην ξενιτιά και γενικά ήταν δύσκολες, γιατί όλες οι δουλειές γίνονταν με το χέρι. Μηχανήματα την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν. Όλα ό,τι χρειάζονταν για το χτίσιμο ενός σπιτιού, πέτρες, λάσπη, ξυλεία, τα κουβαλούσαν στον ώμο. Εκτός από τη βαριά εργασία τη μέρα, οι ξενιτεμένοι έπρεπε να μαγειρέψουν, να πλύνουν και να μπαλώσουν τα ρούχα τους, να φροντίσουν τα ζώα που είχαν μαζί τους και μια σειρά άλλες δουλειές. Δύσκολη επίσης ήταν και η ζωή αυτών που έμειναν πίσω. Ιδιαίτερα των γυναικών που, φορτωμένες με τα βάρη του σπιτιού και τις ευθύνες για το μέγαλωμα και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, καρτερούσαν με λαχτάρα το γυρισμό των αγαπημένων τους προσώπων. Και δεν ήταν μόνο αυτά. Η γυναίκα έπρεπε να οργώσει, να σπείρει, να πλύνει, να φροντίσει τα ζώα και μια σειρά άλλες δουλειές που σπιτιού.

Όπως ειπώθηκε και πιο πάνω, από τα παλιά χρόνια οι κάτοικοι του χωριού, επειδή τα προϊόντα που παράγονταν στο χωριό δεν επαρκούσαν για τη διατροφή τους, ξενιτεύονταν. Έπαιρναν τα μάτια τους και έφευγαν για να αντιμετωπίσουν τη φτώχεια. Κι εκεί, στην ξενιτιά, αντιμετώπιζαν πολλές δυσκολίες, βάσανα και αρρώστιες και, πάνω απ' όλα, τους έτρωγε η νοσταλγία για την πατρίδα, για το σπι-

τι, για τα αγαπητά πρόσωπα. Και σήμερα αναγκάζονται οι κάτοικοι να ξενιτεύονται και να βασανίζονται στα ξένα.

Να πώς περιγράφει το παρακάτω δημοτικό τραγούδι τις πίκρες και τα βάσανα των Ελλήνων στην ξενιτιά:

Τραγούδι της ξενιτιάς

Την ξενιτιά, την ορφανιά, την πίκρα, την αγάπη,
τα τέσσερα τα ζύγιασαν, βαρύτερα είν' τα ξένα.
Ο ξένος εις την ξενιτιά πρέπει να βάνει μαύρα,
για να ταιριάζει η φορεσιά με της καρδιάς τη λάβρα.
Ξενιτεμένο μου πουλί και παραπονεμένο,
η ξενιτιά σε χαίρεται κι εγώ 'χω τον καημό σου.
Τι να σου στείλω, ξένε μου, τι να σου προβοδήσω;
Μήλο αν σου στείλω σέπεται, τριαντάφυλλο μαδιέται,
σταφύλι ξερογιάζεται, κυδώνι μαραγκιάζει.
Να στείλω με τα δάκρυά μου μαντίλι μουσκεμένο,
τα δάκρυά μου είναι καυτερά, και καίνε το μαντίλι.
Τι να σου στείλω, ξένε μου, τι να σου προβοδήσω;
Σπκώνομαι τη χαραυγή, γιατί ύπνο δεν ευρίσκω,
ανοίγω το παράθυρο, κοιτάζω τους διαβάτες,
κοιτάζω τις γειτόνισσες και τις καλοτυχίζω,
πως λαχταρίζουν τα μικρά και τα γλυκοβυζαίνουν.
Με παίρνει το παράπονο, το παραθύρι αφήνω,
και μπαίνω μέσα, κάθομαι, και μαύρα δάκρυα χύνω.

Το ράψιμο των ρούχων

Μια άλλη ασχολία των κατοίκων ήταν το ράψιμο των ρούχων. Γνωστός ράφτης στο χωριό ήταν ο Βασίλης Μπάρμπας, ο οποίος έραβε ταλαγάνια, κάπες, τα τσιπούνια και τις φλοκάτες των γυναικών. Πολλές γυναίκες ήξεραν να κόβουν και να ράβουν γυναικεία και ανδρικά ρούχα, εσώρουχα, να κεντούν διάφορα αντικείμενα, ν'

ασπρίζουν τα δωμάτια του σπιτιού, να κρατούν το σπίτι καθαρό και το γύρω περιβάλλον. Επίσης, ήξεραν να βάφουν το μαλλί θαυμάσια με λουλάκι και άλλες βογιές. Χρησιμοποιούσαν επίσης για το βάψιμο του μαλλιού τις φλούδες των καρυδιών και άλλα πρακτικά μέσα.

Πριν από πολλά χρόνια η ενδυμασία των κατοίκων δεν έμοιαζε καθόλου με τη σημερινή. Επί τουρκοκρατίας οι άντρες φορούσαν μακρύ πουκάμισο, τσιπούνα, φλοκάτα και χολέβια. Όλα αυτά γίνονταν από άσπρο μάλλινο σαγιάκι που ύφαιναν οι γυναίκες στον αργαλειό. Στη μέση έζωναν το σιλάχι και στο κεφάλι φορούσαν κόκκινο φέσι. Στη θέση του σημερινού παντελονιού φορούσαν μάλλινες βράκες. Με την πάροδο του χρόνου η παλαιά ενδυμασία αντικαταστάθηκε από την ευρωπαϊκή. Έτσι, από τις αρχές του αιώνα μας άρχισαν να φορούν παλτό στη θέση της φλοκάτας, γιλέκα κ.λπ. Σιγά σιγά, όσο περνούσε ο χρόνος, οι νεότεροι άρχισαν να φορούν σακάκια, γιλέκο, κιλότες και λίγο αργότερα παντελόνι. Όλη η παραπάνω παλαιά ενδυμασία γινόταν από μάλλινα υφαντά.

Στα τέλη του περασμένου αιώνα άρχισαν ν' αγοράζουν βιομηχανικά υφάσματα και έραβαν κοστούμια, φουστάνια από ρετσίνα και κασμίρια. Η ενδυμασία των γυναικών αποτελούνταν από μάλλινα φουστάνια (σιγκούνια), τσιπούνες και φλοκάτες κεντημένες με γαϊτάνια. Φορούσαν, επίσης, μάλλινες υφαντές κεντημένες ποδιές. Τα γιορτινά επίσημα ενδύματα ράβονταν από ειδικούς ραφτάδες. Συνήθως καλούσαν στο σπίτι για μερικές μέρες έναν ειδικό ράφτη και έραβε την προίκα των κοριτσιών και τα ρούχα της οικογένειας. Παλαιότερα αγόραζαν για φουστάνια και ποδιές ατλάζι. Οι κοπέλες έραβαν ποδιές από ατλάζι και τις κεντούσαν. Αν φάξει κανείς και σήμερα στα σεντούκια πολλών οικογενειών του χωριού, θα βρει παραδοσιακές γυναικείες στολές. Στο κεφάλι οι γυναίκες φορούσαν μαντίλι κεντημένο το «τσεμπέρι», όπως το έλεγαν. Σήμερα οι φλοκάτες αντικαταστάθηκαν με παλτά και οι τσιπούνες με ζακέτες.

Το πλύσιμο των ρούχων

Το πλύσιμο των ρούχων ήταν πάντα μια κουραστική και βαρετή εργασία για τις γυναίκες του χωριού. Τα χωριατόσπιτα παλαιότερα δεν είχαν νερό στο σπίτι. Στο κάθε χωριό υπήρχαν δυο τρεις βρύσες που εξυπηρετούσαν όλους τους κατοίκους. Παραδείγματος χάριν, ο Κάτω Μαχαλάς του χωριού μας, πριν βάλουν νερό στα σπίτια, έπαιρνε νερό από τα Πηγάδια. Ο Επάνω και ο Πέρα Μαχαλάς έπαιρναν νερό από το Νισκορέτο. Αυτές οι βρύσες βρίσκονταν έξω από το χωριό, μακριά από τα σπίτια. Για το πλύσιμο των ρούχων έπαιρναν νερό από το ρέμα, όμως ήταν πολύ κουραστικό. Ιδιαίτερα για τις γυναίκες που είχαν μεγάλες οικογένειες και τα ρούχα ήταν πολλά. Επειδή στο χωριό μας δεν υπήρχαν ειδικά πλυσταριά, όπως σε ορισμένα νοικοκυρεμένα χωριά δίπλα στις βρύσες σκεπασμένα, πολλές γυναίκες για να μην κουβαλάνε το νερό στο σπίτι, πράγμα πολύ δύσκολο, όπως είπαμε και πιο πάνω, πήγαιναν να πλύνουν τα ρούχα στις βρύσες ή στο ρέμα, όταν ο καιρός ήταν καλός.

Εκεί στο ρέμα, μέσα στην όμορφη φύση στα πλατάνια που ακούγεται ο φλοίσβος από τα γάργαρα νερά που κυλάνε, έστηναν οι γυναίκες το καζάνι για να ζεστάνουν το νερό και μετά από λίγη ώρα άρχιζε η βαριά δουλειά της πλύσης. Το μόνο πράγμα που τις ευχαριστούσε εδώ ήταν η απλωσιά και το άφθονο νερό. Λίγο πιο πέρα, δίπλα στο καζάνι που ζέσταινε το νερό, έπαιζαν τα παιδιά που είχαν πάρει μαζί τους οι γυναίκες, όσες δεν είχαν κανέναν στο σπίτι να τ' αφήσουν. Η δουλειά τότε έπαιρνε κάποια ομορφιά, γραφικότητα και ειδυλλιακό χαρακτήρα, ιδιαίτερα την άνοιξη, όταν η φύση ανασταίνονταν μετά από τη βαρυχειμωνιά και ακουγόταν το κελάηδημα του κότσουφα, του γλυκόλαλου απδονιού στις όχθες του ρέματος και λίγο πιο πάνω, στο λιβάδι, το τραγούδι του κούκου.

Φυσικά, ίσως όλα αυτά που περιγράψαμε πιο πάνω, αυτές οι απλές, σεμνές και εργατικές χωριατοπούλες να μην τα πρόσεχαν, να μην τις συγκινούσαν, γιατί η ζωή τους ήταν άχαρη, δύσκολη και, επιπλέον, δεν τους έμενε καθόλου ελεύθερος χρόνος να σκεφτούν και να παρατηρήσουν τέτοια φαινόμενα. Η ομορφιά της φύσης, όμως, δεν

παύει να υπάρχει, ανεξάρτητα αν κάποιος την παρατηρεί ή όχι.

Το χτύπημα του κόπανου συνοδευόταν από το φλοίσβο του νερού και το παφλάγισμα των κυμάτων. Αφού τέλειωνε το πλύσιμο, άπλωναν τα ρούχα επάνω στις πέτρες και στα κατακάθαρα κλαδιά να στεγνώσουν. Από τα παλιά ακόμη χρόνια οι ποιητές και τα δημοτικά τραγούδια τραγούδησαν το «πλύσιμο» των ρούχων στις ακροποταμιές και τις πρασινοστολισμένες ρεματιές, όπου συνήθως πήγαιναν οι κοπέλες να πλύνουν και να λευκάνουν τα προικιά τους.

Να τι λέει ένα δημοτικό τραγούδι:

*Πέρα στο ρέμα, στις ιτιές
πλένουν γυναίκες μοναχές,
και πάρα μέσα στο βαθύ
πλέν' η Ρηνούλα μοναχή.*

*Δεξιά μεριά είν' η πλύστρα της
κι αριστερά η χωρίστρα της.
Στη κεντημένη της ποδιά
λαλούν απδόνια και πουλιά.*

Σήμερα τα πράγματα έχουν αλλάξει ριζικά. Τώρα, όλα σχεδόν τα σπίτια του χωριού έχουν νερό. Πολλές νοικοκυρές πλένουν τα ρούχα τους στα πλυντήρια. Δεν είναι, όμως, ακόμη λίγες οι γυναίκες που εξακολουθούν και τώρα να πλένουν όπως τα παλιά τα χρόνια.

Μια άλλη ασχολία των κατοίκων ήταν το κυνήγι. Από τις αρχές του φθινοπώρου και ως τα τέλη του Φλεβάρη, οι κάτοικοι ασχολούνταν και με το κυνήγι. Βασικά θηράματα των κυνηγών ήταν: πέρδικες, περιστέρια, κοτσύφια, τσαρλέτια, λαγοί, αγριογούρουνα, ζαρκάδια, αγριόγιδα, αλεπές, κουνάβια και άλλα. Το κυνήγι του λαγού και σ' ένα βαθμό του αγριογούρουνου γινόταν με τη βοήθεια κυνηγετικών σκυλιών. Λίγοι ήταν οι άντρες του χωριού που δεν ασχολούνταν με το κυνήγι. Παλαιότερα, στην περιοχή του χωριού υπήρχαν πολλοί λαγοί, πέρδικες, ζαρκάδια, αγριογούρουνα και άλλα θηράματα. Σήμερα εξαφανίστηκαν σχεδόν τα ζαρκάδια, μειώθηκαν σε μεγάλο βαθμό οι λαγοί και οι πέρδικες. Στα πρόθυρα της εξαφάνισης βρίσκονται τα αγριόγιδα. Αν και ήταν όλα αυτά τα χρόνια απαγορευμένο το κυνήγι στα αγριόγιδα, μ' όλα τούτα ποτέ δεν τηρήθηκε ο νόμος. Εκτός από το κρέας που έπαιρναν από το κυνήγι (έστω και λι-

γοστό), οι κάτοικοι ασχολούνταν και με το κυνήγι της αλεπούς και του κουναβιού, που τους έδιναν το δέρμα (γούνα). Από τα δέρματα που πουλούσαν κάλυπταν ορισμένες ανάγκες του σπιτιού από τις πολλές που υπήρχαν. Το κυνήγι της αλεπούς και του κουναβιού γινόταν με παγίδες που έστηναν σε μονοπάτια, σε υποχρεωτικές διαβάσεις και στις εξόδους των καταφυγίων αυτών των ζώων. Πολλές φορές, όμως, το κυνήγι είχε δραματικά αποτελέσματα. Στην προσπάθειά του ο κυνηγός Δάλλας Λεωνίδας να στήσει μια παγίδα στην έξοδο της τρύπας ενός κουναβιού, που βρισκόταν στο Σέλωμα σε βραχώδες μέρος προς την πλαγιά του Σιόρμπου, γλίστρησε και έπεσε στον γκρεμό. Αποτέλεσμα ήταν να χάσει τη ζωή του. Μαζί του, παρέα, ήταν ο Χρήστος Δημητρίου Τζήμος. Το περιστατικό αυτό συνέβη προπολεμικά το 1936.

Με το κυνήγι ασχολούνται και σήμερα πολλοί κάτοικοι του χωριού. Τις περισσότερες φορές οι κυνηγοί γυρίζουν άπρακτοι. Γι' αυτό και ο λαός έλεγε την εξής παροιμία: «Το κυνήγι είναι εννέα φορές χεσ... και μια μαγειρευμένο». Για την εποχή εκείνη, που η ζωή των κατοίκων ήταν δύσκολη, το κυνήγι ήταν ένας μικρός πόρος ζωής.

Την άνοιξη και το καλοκαίρι οι κάτοικοι ασχολούνταν και με το ψάρεμα. Τις Κυριακές, που δεν εργάζονταν στα χωράφια, πήγαιναν να ψαρέψουν στον Αώο ποταμό και στο Παλιόκαστρο. Βασικά μέσα για το ψάρεμα ήταν το αγκρίστρι και ο πεζόβολος. Ορισμένοι ασυνείδητοι πολλές φορές χρησιμοποιούσαν και δυναμίτη. Έτσι, μ' αυτό τον τρόπο, μαζί με τα μεγάλα ψάρια εξόντωναν και τα μικρά. Σήμερα, στη διάθεση των ψαράδων προστέθηκαν και τα δίχτυα. Το ψάρεμα με το αγκρίστρι είχε μεγάλη επιτυχία, όταν το νερό ήταν θολό.

Η ζωή και η μοίρα της γυναίκας του χωριού

(*Υμνος στη γυναίκα*)

Η γυναίκα έπαιξε, παίζει και θα παίζει καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της κοινωνίας. Όσο η ζωή της γυναίκας ήταν περιορισμένη στα πλαίσια της οικογενειακής εστίας, η υποδούλωσή της στην οικογένε-

νεια μπορούσε στην καλύτερη περίπτωση να προκαλέσει τη συμπάθεια των ανθρωπιστών προς αυτή, τούτους ή τους άλλους συλλογισμούς για τα μέσα που θα ξαλάφρωναν τη μοίρα του ταπεινωμένου μέσα στην εκμεταλλευτική κοινωνία του γυναικείου φύλου. Με το πέραςμα, όμως, του καιρού άρχισαν να γεννιούνται άγνωστα ως τότε κοινωνικά προβλήματα, που είχαν σχέση με τη ζωή, την εργασία και τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία.

Πριν ενάμιση αιώνα η υποτίμηση της γυναίκας στη χώρα μας και γενικά ήταν αβάσταχτη. Σε ολότελα κατώτερη μοίρα από τον άντρα έβαζε τη γυναίκα και το αρχαίο Ελληνικό και το Ρωμαϊκό Δίκαιο. Οι νόμοι την αντιμετώπιζαν σαν κτήμα του άντρα και σαν μια αιώνια ανήλικη, που είχε πάντα ανάγκη από την κηδεμονία του. Κι αυτά συνεχίζονται και σήμερα μέχρι σ' ένα βαθμό, παρά τις όποιες τυμπανοκρουσίες για την ισοτιμία της γυναίκας.

Οι προκαταλήψεις αιώνων για την κατασκευασμένη κατωτερότητα της γυναίκας, σαν ανθρώπινο ον, επιδρούσαν καταλυτικά επάνω της, μεταβιβάζονταν από γενιά σε γενιά και διαμορφώνανε μια λειψή και ανάπηρη γυναικεία προσωπικότητα. Κι έτσι την καταδικάζανε να μην μπορεί να εκφράσει και να αξιοποιήσει, μέσα στην καθημερινή πρακτική, άλλες αξίες και ικανότητες, εκτός από τις δουλειές του νοικοκυριού. Η μακροχρόνια καταπίεση και υποτίμηση είχαν διαβρώσει την ψυχή της και το είναι της ολόκληρο τόσο βαθιά, ώστε και η ίδια συνειδητά να πειστεί ότι έτσι το θέλησε η φύση, έτσι το θέλησε ο Θεός, ο προορισμός της στη ζωή να είναι περιορισμένος με μια απαρασάλευτη μοναδικότητα: να είναι καλή νοικοκυρά, καλή σύζυγος, καλή μητέρα και... τίποτε άλλο. Οι εντολές αυτές, που ξεκινούσαν από μύθους απειλητικούς, από ιεράρχες που δεν της φέρθηκαν καθόλου χριστιανικά, από νόμους, προφήτες και προκαταλήψεις αιώνων, φτάσανε βαθιά μες στην ψυχή της, σφηνώθηκαν σαν δηλητηριασμένα βέλη μέσα στην τρυφερή καρδιά της, έγιναν νόμοι ιεροί και απαράβατοι, σάρκα και αίμα της και, τελικά, διαμόρφωσαν την προσωπικότητά της, έτσι όπως οι άλλοι την ήθελαν κατά το συμφέρον τους να είναι: μια γλυκιά, υποτακτική και πολύ χρήσιμη σκλάβο.

Στις ειρηνικές μέρες, ο ρόλος της γυναίκας ήταν να ομορφαίνει

με τη λεπτότητα και την ευγένειά της τη ζωή. Να ξεκουράζει με τη φροντίδα της το μόχθο του άντρα και να του χαρίζει με τα χαμόγελά της την ελπίδα.

Δυστυχώς, αυτή ήταν η κατάσταση της γυναίκας προπολεμικά στην ελληνική κοινωνία. Φυσικά, δεν μπορούσε να υπάρχει διαφορετική κατάσταση στη ζωή των γυναικών του χωριού μας, απ' αυτή που υπήρχε σ' όλα τα χωριά και τις πολιτείες της χώρας μας.

Η ζωή των γυναικών του χωριού μας ήταν δύσκολη, βαριά, άχαρη. Οι γυναίκες ασχολούνταν με όλες τις οικιακές δουλειές, με τη γεωργία, την κτηνοτροφία, με το μεγάλωμα και την ανατροφή των παιδιών. Πριν από λίγο καιρό, οι γυναίκες που ζούσαν στο χωριό διατηρούσαν ακόμη τις παραδοσιακές αντιλήψεις για το ρόλο τους μέσα στην οικογένεια, οπότε δεν αντιμετώπιζαν πρόβλημα σύγκρουσης με τους παραδοσιακούς ρόλους του άντρα και της γυναίκας. Δεν ήταν λίγοι εκείνοι οι κακομαθημένοι άντρες, οι οποίοι παρίσταναν στα σπίτια τους τους σεϊχηδες και τους πασάδες, επικαλούνταν, μάλιστα, και τα «θεία», για να δικαιολογήσουν τους σατραπισμούς τους.

«... η δε γυνή, ίνα φοβήται τον άντρα». Αυτό δεν έχει ειπεί και ο Απόστολος Παύλος; -έλεγαν αυτοί. Αυτή ήταν η λογική σε γενικές γραμμές των υπέρμαχων της αντροκρατίας.

Η συνεισφορά της γυναίκας του χωριού σ' όλες σχεδόν τις δραστηριότητες ήταν μεγάλη. Η γυναίκα, όπως έλεγαν, ήταν το αγκωνάρι του σπιτιού, γιατί τον περισσότερο καιρό πολλοί άντρες έλειπαν στην ξενιτιά. Και τι δεν έφτιαχναν οι γυναίκες του χωριού!

Ας πάρουμε μια εργάσιμη μέρα των γυναικών:

Σηκώνονταν νωρίς το πρωί, άρμεγαν τα γιδοπρόβατα, τα τάζαν, μετά τα έβγαζαν στον τσοπάνο. Λίγο αργότερα, σήκωναν τα παιδιά και τα ετοίμαζαν για το σχολείο ή για τη δουλειά. Μετά ασχολούνταν με τις δουλειές του σπιτιού: ζύμωμα και ψήσιμο του ψωμιού, μαγείρεμα, πλύσιμο και μπάλωμα των ρούχων, ανατροφή των παιδιών, περιποίηση και φροντίδα στους γέρους του σπιτιού και μια σειρά άλλες εργασίες. Όλες αυτές τις δουλειές του σπιτιού τις συνδύαζαν με τις αγροτικές. Τα βράδια σημάζευαν τα ζώα -μικρά και μεγάλα- όταν γύριζαν από τη βοσκή, και τα οδηγούσαν στους στάβλους. Αφού τα-

κτοποιούσαν τα ζώα και άναβαν φωτιά στο τζάκι, ετοίμαζαν το δείπνο για την οικογένεια. Λίγο αργότερα, αποκοίμιζαν τα παιδιά τους. Όπως βλέπουμε, οι γυναίκες πρώτες σηκώνονταν και τελευταίες πλάγιαζαν να κοιμηθούν. Και μετά απ' όλες αυτές τις δουλειές της ημέρας, έπρεπε να εκπληρώσουν και τα συζυγικά καθήκοντα.

Όπως αναφέραμε και σ' άλλο κεφάλαιο, οι γυναίκες όταν σταματούσαν οι γεωργικές δουλειές το χειμώνα, επεξεργάζονταν το μαλλί, έγνεθαν και έπλεκαν διάφορα αντικείμενα: κάλτσες, φανέλες, ζακέτες, πουλόβερ και άλλα. Από το μάλλινο ύφασμα που ύφαιναν στον αργαλειό έραβαν παντελόνια, σακάκια, παλτά, ταλαγάνια, κάπες, σιγκούνια, φουστάνια, ποδιές, τσιπούνια, φλοκάτες, καθώς επίσης βελόντζες και κιλίμια. Όταν τα κορίτσια έφταναν σε μια ορισμένη ηλικία, οι γυναίκες με τη βοήθεια και των ίδιων των κοριτσιών, τους έφτιαχναν την προίκα τους.

Με τον ερχομό της άνοιξης από τα τέλη του Φλεβάρη άρχιζαν οι γεωργικές εργασίες. Όλες τις γεωργικές δουλειές -όργωμα, σπάριμο, βοτάνισμα, σκάλισμα, θέρισμα, αλώνισμα- τις έκαναν βασικά οι γυναίκες. Η συμμετοχή των αντρών σ' όλες αυτές τις δουλειές ήταν έμμεση. Λίγες ήταν οι περιπτώσεις που οι άντρες έπαιρναν το αλέτρι στα χέρια τους για να οργώσουν. Και δεν ήταν μόνο αυτά, αν πάrouμε υπόψη μας και τα γεννοβολήματα, που πολλές φορές δεν ήταν λίγα. Ορισμένες οικογένειες είχαν από 4 - 8 παιδιά και κάτω από δύσκολες συνθήκες, χωρίς γιατρούς και ιατρική περίθαλψη, πρέπει να παραδεχτούμε πως ήταν σωστές ηρωίδες.

Στη διάρκεια, επίσης, της χρονιάς έκοβαν και κουβαλούσαν ξύλα για το τζάκι, μάζευαν χόρτα, έκοβαν κλαδί και το αποθήκευαν για να ταΐσουν τα ζώα το χειμώνα, επεξεργάζονταν το γάλα, πότιζαν τους κήπους και πολλές πολλές ακόμη δουλειές. Δεν ήξεραν τι θα πει ξεκούραση. Και να μη νομίσει κανείς ότι αυτά συνέβαιναν μόνο στο χωριό μας. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ζούσαν οι γυναίκες ήταν πανελλήνιο φαινόμενο. Με ορισμένες, φυσικά, αποχρώσεις από περιοχή σε περιοχή και μικρές παραλλαγές.

Αυτή η ζωή των γυναικών συνεχιζόταν ως τη δεκαετία του '40. Η αιώνια, όμως, κοινωνική στρέβλωση, η ολοφάνερη κοινωνική αδι-

κία που αφορούσε εκατομμύρια ανθρώπων υπάρξεων που καταδυναστεύονταν εξευτελιστικά, έπρεπε κάποτε να εκλείψει. Στις αρχές του αιώνα μας ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης στο διήγημά του «Φόνισσα», ύψωσε ίσως πρώτος κραυγή διαμαρτυρίας για την ανεπίτρεπτη ανισότητα των δύο φύλων. Ανισότητα αναχρονιστική, εξευτελιστική και απαράδεκτη, που μαζί με την αμορφωσιά και τη φτώχεια έκτρεφε το έγκλημα, ώστε η ομαλή κοινωνική συμβίωση να ταλανιζόταν επικίνδυνα. Η κοινωνική συγκρότηση και η συμβίωση ήταν ατελής, άδικη και καταπιεστική. Το οργανωμένο γυναικείο κίνημα, όπως είναι γνωστό, άρχισε από το 19ο αιώνα με πρώτο σε σειρά αίτημα την παροχή ψήφου στις γυναίκες.

Πρώτο κόμμα στη χώρα μας που ανέγραψε στο πρόγραμμά του το 1918 για την ισοτιμία των γυναικών, ήταν το ΚΚΕ. Απαίτησε από τότε την αναγνώριση πλήρους ισοτιμίας και ισοπολιτείας της γυναίκας. Τον αγώνα του κόμματος που χρόνια τώρα παλεύει για την ισοτιμία των γυναικών, δεν μπορεί κανένας να τον αγνοήσει και να τον αποσιωπήσει. Στη δεκαετία του '30 - '40 αρχίζει να αναπτύσσεται και στη χώρα μας γυναικείο κίνημα. Τα αιτήματα τα οποία παρουσίαζαν τότε τα στελέχη και μέλη του οργανωμένου γυναικείου κινήματος, με επικεφαλής προοδευτικές γυναίκες όπως, η Μαρία Σβώλου, η Αγνή Στουδίτου, η Ρόζα Ιμβριώτη, ήταν πολύ περιορισμένα: δικαίωμα ψήφου, θέσεις για εργασία γυναικών στο δημόσιο και άλλα. Το ζήτημα της ίσης αμοιβής για ίση εργασία αντρών και γυναικών, αναβαλλόταν διαρκώς και συνεχίζεται ν' αναβάλλεται ως τις μέρες μας.

Την ισοτιμία της, φυσικά, η γυναίκα την απέκτησε για πρώτη φορά στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Αν υπάρχει μια περίοδος στη νεοελληνική ιστορία, που η γυναίκα κατάκτησε σε μεγάλο βαθμό την ισοτιμία με τον άντρα, αυτή είναι η στιγμή της Εθνικής Αντίστασης. Στα χρόνια του παλλαϊκού ξεσηκωμού για την απόκρουση της ιταλοφασιστικής και γερμανοναζιστικής εισβολής στην Ελλάδα, η Ελληνίδα γυναίκα συνειδητοποίησε τις ευθύνες της και το ρόλο της στις νέες συνθήκες. Παραμερίζει τις προλήψεις, σπάει τα δεσμά της και μαζικά πια παίρνει μέρος στην Εθνική Αντίσταση. Ταυτόχρονα, συντελείται και μια βαθιά αλλαγή στη νοοτροπία της. Ιδιαίτερα

αυτό είναι πιο αισθητό στην ύπαιθρο, όπου γίνεται αληθινή «επανάσταση» στη νοοτροπία των γυναικών και των αντρών ακόμη. Η επαναστατική αλλαγή της κοινωνικής θέσης της γυναίκας που έφερε η Εαρική Αντίσταση, κατοχυρώθηκε και νομικά στα κείμενα της πρώτης συνόδου του Εθνικού Συμβουλίου που έγινε στους Κορυσχάδες της Ευρυτανίας από τις 14 ως τις 27 Μαΐου 1944. Ανάμεσα στ' άλλα άρθρα, το άρθρο 5 του ψηφίσματος της τελευταίας μέρας των εργασιών αναφέρει: «Όλοι οι Έλληνες, άντρες και γυναίκες, έχουν ίσα πολιτικά και αστικά δικαιώματα».

Αυτή η γυναίκα, η καταδυναστευόμενη, που δεν είχε λόγο στην κοινωνική ζωή, ξαφνικά έγινε πρωταγωνίστρια των πολιτικών γεγονότων. Μπήκε μαζικά, κατά εκατοντάδες χιλιάδες, στον Εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, γράφοντας χρυσές σελίδες στην ιστορία του ελληνικού κινήματος. Μέσα σ' αυτό το καμίνι του Εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, η γυναίκα, αγωνιζόμενη πλάι στον άντρα ισότιμα, συνειδητοποίησε τις δυνάμεις της, τις ικανότητές της. Κι αυτή η συνειδητοποίηση τη γέμιζε αυτοπεποίθηση, πολλαπλασίαζε την ενεργητικότητά της και την αποτελεσματικότητά της προσφοράς της. Εντυπωσιακή ήταν και η συμμετοχή των γυναικών, της απλής αγρότισσας του χωριού μας, στον αγώνα που διεξήγαγε ο λαός μας ενάντια στους κατακτητές. Για πρώτη φορά οι γυναίκες του χωριού μας ένιωσαν την αξιοπρέπειά τους, τις δυνάμεις τους, την ικανότητά τους ν' αγωνιστούν πλάι στον άντρα ισότιμα για τη λευτεριά της πατρίδας μας. Οι γυναίκες του Ελευθέρου, στον πανεθνικό συναγερμό της Εθνικής Αντίστασης που ξεσήκωσε όλη τη χώρα, δεν υστέρησαν καθόλου. Είχαν τη δική τους θέση, τη δική τους πορεία και τη δική τους προσφορά. Δεν έμεινε σχεδόν καμιά έξω από τις οργανώσεις του ΕΑΜ, της ΕΠΟΝ και της Εθνικής Αλληλεγγύης. Η καθεμιά με τον τρόπο της πρόσφερε τις υπηρεσίες της για την πατρίδα.

Από εδώ και πέρα η ζωή των γυναικών του χωριού μας άλλαξε σημαντικά, χωρίς, όμως, να εξαλειφτούν εντελώς οι προκαταλήψεις για το ρόλο και τη θέση της γυναίκας στην κοινωνική ζωή. Μέσα στη συνείδηση της σύγχρονης γυναίκας του χωριού έχει αρχίσει ένας εσωτερικός αγώνας για να απαλλαγεί από τη μακροχρόνια επίδραση

που ασκούσε επάνω της η κοινωνική υποτίμηση, που είχε διαβρώσει τα θεμέλια της ύπαρξής της.

Δεν μπορούμε να μην αναφέρουμε τα ονόματα ορισμένων, θα έλεγα και όλων των γυναικών του χωριού, που με την καλοσύνη τους, τη συμπεριφορά τους, την αγαθότητά τους, την αγάπη τους, τη βοήθειά τους στον κόσμο του χωριού, στους δικούς τους και γενικά, τις έκαναν γνωστές και σεβαστές απ' όλους τους κατοίκους: Νάσιου Βασιλική, Μπόγδου Ουρανία, Τζήμου Ουρανία, Μπαγκλή Μαρία, Μπόμπολα Αννέτα, Κατή Βασιλική, Μπόγδου Βαγγελή, Σέττα Θεοδώρα, Ντάλλα Μαρία, Πλατή Μαρία και πολλών άλλων.

Τελειώνοντας την περιγραφή για το ρόλο και τη μοίρα της γυναίκας του χωριού, μπορούμε να βγάλουμε το ακόλουθο συμπέρασμα: Δύσκολη και τραγική ήταν και είναι μέχρι σ' ένα βαθμό και σήμερα η θέση της γυναίκας. Αν θυμηθούμε ένα περιστατικό που έγινε σχεδόν πριν από δύο χρόνια στην περιοχή μας, στην Κλειδωνιά Κόνιτσας, που μέσα στην κοσμοχαλασιά του χειμώνα ξεκίνησε ζαλικωμένη από το χωριό της για να φτάσει στο μαντρί του άντρα της, αποκλεισμένου στα χιόνια, για να του πάει το προσφάι και την αλλαξιά. Και που δεν έφτασε ποτέ για να του δώσει χέρι βοήθειας. Είναι η απλή αγρότισσα, τσοπάνισσα, που μέρα και νύχτα διαβαίνει τα κακόστρατα, περνά ποτάμια χειμώνα καλοκαίρι ως τα βαθιά γεράματα. Και αν δεν υπήρχε η δυνατή και μεγάλη αγάπη τους στα προσφιλή πρόσωπα, θα ήταν αδύνατη η ύπαρξή τους. Η αγάπη τους ήταν πιο δυνατή και από το θάνατο, πιο δυνατή και από το φόβο του θανάτου και μόνο σ' αυτή, μόνο στην αγάπη τους για τα προσφιλή πρόσωπα, κρατιόταν και προχωρούσε η ζωή στο χωριό.

Ιερείς του χωριού

Από πληροφορίες που έχουμε συγκεντρώσει από τους γεροντότερους κατοίκους του χωριού, ιερείς παλαιότερα χειροτονούνταν συνήθως παιδιά εύπορων οικογενειών, γιατί αυτά τότε είχαν τη δυνατότητα να μάθουν περισσότερα γράμματα. Παλαιότερα, αν κάποιος

από την οικογένεια ή από τους πλησιέστερους συγγενείς γινόταν παπάς, το θεωρούσαν τιμή τους. Για να γίνει κάποιος παπάς, δε χρειαζόταν να ξέρει και πολλά γράμματα. Οι γνώσεις του δημοτικού σχολείου επαρκούσαν πλήρως. Επειδή το εισόδημα από το λειτούργημα του παπά δεν ήταν επαρκές, γιατί η ενορία του ήταν μικρή, οι παπάδες ασχολούνταν και με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Τους παπάδες παλαιότερα τους πλήρωναν οι κάτοικοι των χωριών. Σήμερα, οι παπάδες παίρνουν μισθό από το κράτος. Έτσι, το οικονομικό τους πρόβλημα το έλυσαν και έπαψαν πια να ασχολούνται μ' άλλα επαγγέλματα. Πριν, όμως, από πολλά χρόνια, η κατάσταση ήταν διαφορετική. Οι ιερείς εργάζονταν σκληρά στα χωράφια και σ' άλλες δουλειές για να αποκτήσουν τα απαραίτητα για τη ζωή. Τέτοια παραδείγματα έχουμε πολλά από τους ιερείς του χωριού μας. Ο Παπανικόλαος Καρανίκος που ιερούργησε στο χωριό μας στις αρχές του αιώνα μας, εκτός από το λειτούργημα του παπά, ασχολιόταν με τη γεωργία, το χτίσιμο και μ' άλλες δουλειές. Επειδή ο πατέρας μου κληρονόμησε το ήμισυ της περιουσίας του, γνωρίζω από κοντά τι καλός νοικοκύρης υπήρξε. Όπου είχε κτήματα έξω από το χωριό και πιο συγκεκριμένα στις τοποθεσίες Σιόρμπου, Νικούσι, Αργύρων και αλλού, είχε χτίσει καλύβες.

Με τις ίδιες εργασίες ασχολούνταν και ένας άλλος εξαιρετικός παπάς του χωριού μας, ο Παπακώστας Χρ. Κατής. Στο Παλιόκαστρο είχε κι αυτός ένα μεγάλο κτήμα με δυο καλύβες, όπου πήγαινε συχνά και εργαζόταν. Αναφέραμε αυτούς τους δυο ιερείς, γιατί τους γνωρίσαμε προσωπικά. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι και οι προηγούμενοι ιερείς, εκτός από το λειτούργημα του παπά, ασχολούνταν και με πολλές άλλες δουλειές του σπιτιού για να ζήσουν.

Από αφηγήσεις γερόντων του χωριού μάθαμε ότι οι πιο πρεσβύτεροι παπάδες του χωριού που έζησαν τον προηγούμενο 19ο αιώνα ήταν:

- 1) Παπαδόπουλος - απεβίωσε το 1870
- 2) Παπαχαράλαμπος Οικονόμου - ιερούργησε από το 1870 - 1890
- 3) Παπαχρήστος υιός του Παπαδόπουλου

- 4) Παπαβασίλειος Τσιακμάκης
- 5) Παπαστέργιος Μήλιος
- 6) Παπαστέργιος Οικονόμου
- 7) Παπαγιάννης Οικονόμου
- 8) Παπασπύρος - απεβίωσε το 1893
- 9) Παπαγεώργιος Κατής
- 10) Παπακώστας Σακκάς
- 11) Παπαγιάννης Κατής
- 12) Παπανικόλαος Καρανίκος - απεβίωσε το 1927
- 13) Παπαπαναγιώτης Κατής
- 14) Παπαευθύμιος Τόλης - αρχιμανδρίτης απεβίωσε το 1942
- 15) Παπακώστας Κατής
- 16) Παπακώστας Δάλλας - απεβίωσε το 1957
- 17) Παπακώστας
- 18) Παπαχρήστος Στεγ. Δάλλας - χειροτονήθηκε το 1958

Οι παπάδες του χωριού μας και γενικά, σύμφωνα πάντα από πληροφορίες που έχουμε, στους προηγούμενους αιώνες, όταν η πατρίδα μας ήταν σκλαβωμένη στους Τούρκους, εκτός από το λειτούργημα του παπά, πολλές φορές έκαναν και το δάσκαλο. Οι μισοαγράμματοι κληρικοί της εποχής εκείνης έπαιξαν σοβαρό ρόλο στη διατήρηση και ανάπτυξη των γραμμάτων στη σκλαβωμένη πατρίδα. Ιδιαίτερα ο κατώτερος κλήρος, που ζούσε από κοντά το σκληρό μόχθο και τα βάσανα των ραγιάδων, στάθηκε στη μεγάλη του πλειοψηφία στο πλευρό του αγωνιζόμενου λαού και πάλεψε μαζί του για τη λευτεριά.

Τα γράμματα. Δάσκαλοι του χωριού

Από αφηγήσεις γερόντων και από διάφορα γραπτά στοιχεία που έχουμε, οι πρώτοι δάσκαλοι που δίδαξαν στα ελληνικά σχολεία ήταν παπάδες και λίγο αργότερα επαγγελματίες δάσκαλοι.

Η υποδούλωση της Ελλάδας, όμως, από τους Τούρκους είχε ολέθριες συνέπειες για το λαό μας. Βαθύ πνευματικό σκοτάδι σκορ-

πίστηκε παντού. Το πνευματικό σκοτάδι κράτησε περίπου δύο αιώνες. Ο λαός έμεινε εντελώς αγράμματος και καθυστερημένος. Οι Τούρκοι δεν ήθελαν να μαθαίνουν οι Έλληνες γράμματα και την ιστορία των προγόνων τους. Μα οι υπόδουλοι Έλληνες βρήκαν τον τρόπο να μαθαίνουν, έστω και λίγα κολουβογράμματα, και να διδάσκουν στα παιδιά τους την ιστορία των προγόνων τους, που ήταν γεμάτη από λαμπρά κατορθώματα και τους έδειχνε το δρόμο του αγώνα για τη λευτεριά. Έτσι δημιούργησαν το «Κρυφό Σχολειό». Τόποι όπου λειτουργούσαν τα κρυφά σχολειά ήταν τα μοναστήρια και οι εκκλησίες.

Στα πρώτα χρόνια μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, οι κατακτητές δεν επέτρεπαν να λειτουργήσουν τα σχολεία. Τα κρυφά σχολεία λειτουργούσαν μόλις έπεφτε το σκοτάδι και έβγαινε το φεγγάρι. Τότε, ένα ένα τα παιδιά με μεγάλη προφύλαξη και προσοχή –να μην τα δει τουρκικό μάτι–, γλιστρούσαν σε κάποια εκκλησία, σε κάποιο μοναστήρι ή παρεκκλήσι, όπου τα περίμενε ο παπάς ή ο καλόγερος. Κι εκεί, κάτω από την τρεμάμενη φλόγα του καντηλιού και το φως μόνο του φεγγαριού, μάθαιναν να γράφουν και να διαβάζουν. Η ανάμνηση του «κρυφού σχολειού» διατηρήθηκε στο παρακάτω δημοτικό ποίημα:

*Φεγγαράκι μου λαμπρό
Φέγγε μου να περπατώ
Να πηγαίνω στο σχολειό
Να μαθαίνω γράμματα
Γράμματα, σπουδάματα...*

Σαν αναγνωστικά χρησίμευαν τότε τα εκκλησιαστικά βιβλία. Οι δάσκαλοι, όπως υπογραμμίσαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, ήταν μισογραμματισμένοι κληρικοί, που ήξεραν μόνο τα εκκλησιαστικά βιβλία. Αργότερα, προς τα τέλη του 17ου αιώνα και στις πρώτες δεκαετίες του 18ου, εκτός από τους κληρικούς, άρχισαν να διδάσκουν και λαϊκοί κοσμικοί δάσκαλοι. Έτσι, άρχισε μια πλατιά διαφωτιστική κίνηση ανάμεσα στους υπόδουλους Έλληνες.

Με το πέρασμα του χρόνου, ο σουλτάνος επέτρεψε στις ελληνι-

που ασκούσε επάνω της η κοινωνική υποτίμηση, που είχε διαβρώσει τα θεμέλια της ύπαρξής της.

Δεν μπορούμε να μην αναφέρουμε τα ονόματα ορισμένων, θα έλεγα και όλων των γυναικών του χωριού, που με την καλοσύνη τους, τη συμπεριφορά τους, την αγαθότητά τους, την αγάπη τους, τη βοήθειά τους στον κόσμο του χωριού, στους δικούς τους και γενικά, τις έκαναν γνωστές και σεβαστές απ' όλους τους κατοίκους: Νάσιου Βασιλική, Μπόγδου Ουρανία, Τζήμου Ουρανία, Μπαγκλή Μαρία, Μπόμπολα Αννέτα, Κατή Βασιλική, Μπόγδου Βαγγελή, Σέττα Θεοδώρα, Ντάλλα Μαρία, Πλατή Μαρία και πολλών άλλων.

Τελειώνοντας την περιγραφή για το ρόλο και τη μοίρα της γυναίκας του χωριού, μπορούμε να βγάλουμε το ακόλουθο συμπέρασμα: Δύσκολη και τραγική ήταν και είναι μέχρι σ' ένα βαθμό και σήμερα η θέση της γυναίκας. Αν θυμηθούμε ένα περιστατικό που έγινε σχεδόν πριν από δύο χρόνια στην περιοχή μας, στην Κλειδωνιά Κόνιτσας, που μέσα στην κοσμοχαλασιά του χειμώνα ξεκίνησε ζαλικωμένη από το χωριό της για να φτάσει στο μαντρί του άντρα της, αποκλεισμένου στα χιόνια, για να του πάει το προσφάι και την αλλαξιά. Και που δεν έφτασε ποτέ για να του δώσει χέρι βοήθειας. Είναι η απλή αγρότισσα, τσοπάνισσα, που μέρα και νύχτα διαβαίνει τα κακόστρατα, περνά ποτάμια χειμώνα καλοκαίρι ως τα βαθιά γεράματα. Και αν δεν υπήρχε η δυνατή και μεγάλη αγάπη τους στα προσφιλή πρόσωπα, θα ήταν αδύνατη η ύπαρξή τους. Η αγάπη τους ήταν πιο δυνατή και από το θάνατο, πιο δυνατή και από το φόβο του θανάτου και μόνο σ' αυτή, μόνο στην αγάπη τους για τα προσφιλή πρόσωπα, κρατιόταν και προχωρούσε η ζωή στο χωριό.

Ιερείς του χωριού

Από πληροφορίες που έχουμε συγκεντρώσει από τους γεροντότερους κατοίκους του χωριού, ιερείς παλαιότερα χειροτονούνταν συνήθως παιδιά εύπορων οικογενειών, γιατί αυτά τότε είχαν τη δυνατότητα να μάθουν περισσότερα γράμματα. Παλαιότερα, αν κάποιος

από την οικογένεια ή από τους πλησιέστερους συγγενείς γινόταν παπάς, το θεωρούσαν τιμή τους. Για να γίνει κάποιος παπάς, δε χρειαζόταν να ξέρει και πολλά γράμματα. Οι γνώσεις του δημοτικού σχολείου επαρκούσαν πλήρως. Επειδή το εισόδημα από το λειτούργημα του παπά δεν ήταν επαρκές, γιατί η ενορία του ήταν μικρή, οι παπάδες ασχολούνταν και με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Τους παπάδες παλαιότερα τους πλήρωναν οι κάτοικοι των χωριών. Σήμερα, οι παπάδες παίρνουν μισθό από το κράτος. Έτσι, το οικονομικό τους πρόβλημα το έλυσαν και έπαψαν πια να ασχολούνται μ' άλλα επαγγέλματα. Πριν, όμως, από πολλά χρόνια, η κατάσταση ήταν διαφορετική. Οι ιερείς εργάζονταν σκληρά στα χωράφια και σ' άλλες δουλειές για να αποχτήσουν τα απαραίτητα για τη ζωή. Τέτοια παραδείγματα έχουμε πολλά από τους ιερείς του χωριού μας. Ο Παπανικόλαος Καρανίκος που ιερούργησε στο χωριό μας στις αρχές του αιώνα μας, εκτός από το λειτούργημα του παπά, ασχολιόταν με τη γεωργία, το χτίσιμο και μ' άλλες δουλειές. Επειδή ο πατέρας μου κληρονόμησε το ήμισι της περιουσίας του, γνωρίζω από κοντά τι καλός νοικοκύρης υπήρξε. Όπου είχε κτήματα έξω από το χωριό και πιο συγκεκριμένα στις τοποθεσίες Σιόρμπου, Νικούσι, Αργύρων και αλλού, είχε χτίσει καλύβες.

Με τις ίδιες εργασίες ασχολούνταν και ένας άλλος εξαιρετικός παπάς του χωριού μας, ο Παπακώστας Χρ. Κατής. Στο Παλιόκαστρο είχε κι αυτός ένα μεγάλο κτήμα με δυο καλύβες, όπου πήγαινε συχνά και εργαζόταν. Αναφέραμε αυτούς τους δυο ιερείς, γιατί τους γνωρίσαμε προσωπικά. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι και οι προηγούμενοι ιερείς, εκτός από το λειτούργημα του παπά, ασχολούνταν και με πολλές άλλες δουλειές του σπιτιού για να ζήσουν.

Από αφηγήσεις γερόντων του χωριού μάθαμε ότι οι πιο πρεσβύτεροι παπάδες του χωριού που έζησαν τον προηγούμενο 19ο αιώνα ήταν:

- 1) Παπαδήμος - απεβίωσε το 1870
- 2) Παπαχαράλαμπος Οικονόμου - ιερούργησε από το 1870 - 1890
- 3) Παπαχρήστος υιός του Παπαδήμου

κές κοινότητες να ιδρύσουν με δικά τους έξοδα μερικά σχολειά. Ανάμεσα στα σχολειά που λειτουργούσαν στα χρόνια της σκλαβιάς, τα πιο ξακουστά ήταν τα σχολειά των Ιωαννίνων, της Αθήνας, της Χίου, της Θεσσαλονίκης, της Δημητσάνας, της Ζαγοράς κ.λπ. Σύμφωνα με την τουρκική απογραφή του 1731, τα Ιωάννινα είχαν σαράντα χιλιάδες κατοίκους. Ο περιηγητής Λικ έγραφε: «Τα Γιάννενα λάμπουν με τον πλούτο και τη μόρφωση των κατοίκων τους».

Έτσι τα Γιάννενα με την ανάπτυξη του εμπορίου, της βιοτεχνίας και των γραμμάτων, δεν μπορούσαν να μην επιδράσουν ευεργετικά και στην ανάπτυξη των γραμμάτων στη γύρω περιοχή. Σιγά σιγά, προς τα τέλη του 17ου και στις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα, άρχισαν να αναπτύσσονται και πάλι τα ελληνικά γράμματα. Η κάθε Κοινότητα με δικά της έξοδα έχτιζε σχολεία, πλήρωνε δασκάλους για να μάθουν τα παιδιά γράμματα. Στο χωριό μας, στη θέση Κούλα, η Κοινότητα του χωριού μας έχτισε το πρώτο της σχολειό. Πότε, ποια χρονολογία χτίστηκε αυτό το σχολείο, δε μας είναι γνωστό. Πάντως, κατά τη γνώμη μου, πριν από το 1850. Δε μας είναι επίσης γνωστό και ποιοι ήταν οι πρώτοι δάσκαλοι που μάθαιναν τα παιδιά γράμματα. Δεν υπάρχει, όμως, αμφιβολία ότι οι πρώτοι δάσκαλοι ήταν παπάδες.

Ως το 1920 περίπου η πληρωμή των δασκάλων γινόταν από το χωριό (από τους γονείς των μαθητών). Από στοιχεία που συγκεντρώσαμε, οι πιο παλιοί λαϊκοί κοσμικοί δάσκαλοι του χωριού ήταν: 1) ο Κωνσταντίνος Κυρκόπουλος που αναγράφεται το όνομά του στο πεντηκοστάριο του Αγίου Νικολάου. Δίδαξε στη δεκαετία του 1850. Στο ίδιο πεντηκοστάριο αναφέρεται το όνομα του Αλέξη Αναγνώστου που δίδαξε στη δεύτερη πενταετία 1856. Το 1860 δάσκαλος του χωριού ήταν ο Νικόλαος Παπά Ιωαννικίου. Στο Τριώδιο του Αγίου Μηνά αναφερόταν ότι το έτος 1867 δάσκαλος του χωριού ήταν ο Δημήτρης Αναγνώστης. Δεν έχουμε στοιχεία ποιοι δάσκαλοι δίδαξαν στο τελευταίο τέταρτο του περασμένου αιώνα. Στις αρχές του αιώνα μας για ένα χρονικό διάστημα δάσκαλος του χωριού ήταν ο Σπύρος Τζιοβαντάρης από το Βιτσικό, ο Σκλίτας από τη Ζίτσα και ο Τάσος ο Μακρής από το χωριό μας.

Μετά την απελευθέρωση της περιοχής μας από τους Τούρκους το 1913, τα σχολεία άρχισαν να λειτουργούν κάτω από ευνοϊκότερες συνθήκες. Με τη βοήθεια του κράτους χτίστηκαν νέα σχολεία, τυπώθηκαν διάφορα αναγνωστικά για τους μαθητές και διορίστηκαν επαγγελματίες δάσκαλοι.

Από το 1920 - 1960 δάσκαλος του χωριού μας ήταν ο σεβαστός Αχιλλέας Μπάρμπας. Μετά τη συνταξιοδότηση του Αχιλλέα Μπάρμπα, δάσκαλος διορίστηκε ο επίσης χωριανός μας Κωνσταντίνος Μπαγκλής, ο οποίος εργάστηκε ως τη συνταξιοδότησή του το 1972. Μαζί με τον Κωνσταντίνο Μπαγκλή από το 1963 - 1965 εργαζόταν ως δασκάλα η Μπάργκα Λίτσα. Επίσης, από το 1966 - 1969 εργάστηκε ως δασκάλα και η Ρόιμπα Μερόπη. Από το 1972 - 1983 δασκάλα του χωριού ήταν η Μπέσιου Μπαγκλή Φρειδερίκη. Το έτος 1983 - 1984 δάσκαλος ήταν ο Γόγολος Ευριπίδης. Σήμερα, και πιο συγκεκριμένα από το 1985, το σχολείο έπαψε να λειτουργεί λόγω έλλειψης μαθητών. Όπως βλέπουμε, μετά από εκατοντάδες χρόνια, το σχολείο έκλεισε. Οι αιτίες είναι γνωστές. Οι νέοι του χωριού μαζί με τα παιδιά τους ζουν στα αστικά κέντρα. Προπολεμικά φοιτούσαν στο σχολείο γύρω στους εκατό μαθητές. Το σχολείο του χωριού ήταν μονοθέσιο. Υπήρχαν και περιπτώσεις που στο σχολείο διδασκαν δυο δάσκαλοι, για μικρό όμως χρονικό διάστημα. Η λειτουργία του σχολείου το διάστημα αυτό έπαιξε σοβαρό ρόλο και συνέβαλε στην πνευματική καλλιέργεια και στην άνοδο του μορφωτικού επιπέδου των κατοίκων του χωριού. Παρά τις πολύχρονες προσπάθειες, όμως, υπήρχε ακόμη ένα ποσοστό αναλφάβητων ανάμεσα στους κατοίκους. Ιδιαίτερα αυτό το ποσοστό ήταν μεγάλο ανάμεσα στο γυναικείο φύλο.

Προπολεμικά οι εγγράμματοι κάτοικοι με μεσαία και ανώτατη μόρφωση ήταν μετρημένοι στα δάχτυλα. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν ο καθηγητής γυμνασίου Ιωάννης Σακελλάριος. Το 1919 αποφοίτησε από τη διδασκαλική Ακαδημία ο Αχιλλέας Μπάρμπας. Στη δεκαετία του '30 αποφοίτησαν επίσης από τη διδασκαλική Ακαδημία ο Κωνσταντίνος Μπαγκλής και ο Σωτήρης Σπανός. Από το 1938 σπούδαζε στο γυμνάσιο ο Μιχάλης Μπόγδος. Δέκα χρόνια αργότερα, από το

1950 - 1985, δίδασκε την ελληνική γλώσσα στα παιδιά των πολιτικών προσφύγων στην Πολωνία.

Αυτοί ήταν οι εγγράμματοι κάτοικοι του χωριού με μεσαία και ανώτατη μόρφωση προπολεμικά. Η πλειοψηφία των κατοίκων στις πρώτες τρεις δεκαετίες του αιώνα μας δεν τέλειωνε το δημοτικό σχολείο. Σήμερα, τα πράγματα έχουν αλλάξει ριζικά. Οι εγγράμματοι με μεσαία και ανώτατη μόρφωση είναι αρκετοί. Έχουμε αρκετούς δασκάλους, καθηγητές, μηχανικούς, λογιστές και άλλους επιστήμονες.

Τα παιδικά και μαθητικά χρόνια στο χωριό

Πολλές φορές η σκέψη του ανθρώπου, όσο κυλούν τα χρόνια, στρέφεται προς το παρελθόν, στον τόπο που γεννήθηκε, στα παιδικά του χρόνια, στους παιδικούς του φίλους, που μαζί τους ένιωσε τα πρώτα σκιρτήματα της νιότης του.

Πολλά από τον καιρό εκείνο, από τα παιδικά μας χρόνια, έχουν αλλάξει στο χωριό. Μόνο ο πλάτανος μπροστά στην εκκλησία του Αγίου Μηνά, του Αγίου Νικολάου και της Παναγίας στέκονται πάντα εκεί. Κι όμως και σ' αυτά τα πλατάνια έχει γίνει μια σχετική αλλαγή. Στο μισό και παραπάνω αιώνα που πέρασε ψήλωσαν, έγιναν ογκοδέστερα και, σ' ένα βαθμό, γέρασαν κι αυτά. Κάθε άνοιξη θρέφουν καινούρια κλωνάρια, βγάζουν καινούρια φύλλα για να σκεπάσουν και να γιάνουν τις πλαγιές που τους άφησε ο χειμώνας και τα χρόνια που πέρασαν.

Ο πλάτανος είναι το γνώρισμα του τόπου. Από τα σημάδια που ορίζουν ένα μαχαλά ακόμη και ένα χωριό. Το σημάδι του Κάτου Μαχαλά είναι ο πλάτανος έξω από την εκκλησία του Αγίου Μηνά. Στον Επάνω Μαχαλά ο πλάτανος έξω από την πυρπολημένη εκκλησία του Αγίου Νικολάου και ο πλάτανος στο Λάκκο. Σημάδι του Πέρα Μαχαλά ήταν η μουριά στο Κούτσορο που, δυστυχώς, τώρα δεν υπάρχει πια.

Στο πέτρινο πεζούλι που ζώνει το κορμί του πλάτανου και όπου καθόμασταν μικρά παιδιά, πολλά ο νους αναθυμάται από τα παλιά

Ο Κάτω μαχαλάς του χωριού

εκείνα χρόνια. Είναι ένα δέντρο από τα πιο περήφανα του είδους του. Ψηλός, ολόσιος, απλώνει συμμετρικά γύρω τα κλώνια του, σκέπασε όλη την πλατεία γύρω από την εκκλησία του Αγίου Μηνά, το μισό κήπο και το μισό σπίτι του Παναγιώτη Τζηνέρου (Σκράκου).

Αγέρωχος μπροστά στις μπόρες και στα κρύα σ' όλη του τη ζωή, ακόμη και όταν οι κανίβαλοι του Χίτλερ έκαιγαν το χωριό πριν από μισό αιώνα. Δε λύγισε μπροστά στις φλόγες από το καμένο σπίτι του Τζηνέρου, που βρισκόταν σχεδόν κάτω από τα κλωνάρια του. Ακόμη φαίνονται οι πληγές στους κλώνους του που του προξένησαν οι φλόγες. Τα καλοκαίρια ο πλάτανος ισκιώνει και δροσίζει τους ανθρώπους που κάθονται γύρω του. Πόσα είδε και πόσα άκουσε στην εκατοτριαντάχρονη ζωή του· και πόσες μαρτυρίες θα μας έδινε αν μπορούσε να μιλήσει για τη ζωή των κατοίκων!

Κάθε παιδί στο μαχαλά μας από την κούνια του μπουσούλαγε και στέργιωνε στον ίσκιο του πλάτανου. Εκεί, κάτω από τον πλάτανο, νιώσαμε τον κόσμο, τον εαυτό μας. Στον ίσκιο του φτιάχναμε τις

ομάδες για τα παιχνίδια μας. Εδώ παίζαμε τα «σκλαβάκια», τα «κεραμιδάκια» με τις λομάδες, το «κρυφτούλι», το «λύκο και το αρνί», πολλά παιχνίδια με το τόπι και, φυσικά, εδώ παλεύαμε μεταξύ μας. Κάτω από τον πλάτανο γινόταν και η σύναξη για να ξεκινήσουμε οποιαδήποτε παιδική μας δραστηριότητα. Πάνω στις παιδικές μας παλαβομάρες χτυπούσαμε την καρπάνα και αναστατώναμε ολόκληρο τον Κάτω Μαχαλά, ακόμη και τη Μεσαριά.

Ιδιαίτερα ανησυχούσαμε με το χτύπημα της καρπάνας το σεβαστό Παναγιώτη Τζηνέρη, που το σπίτι του βρίσκεται δίπλα στην εκκλησία. Καλός άνθρωπος ήταν ο μακαρίτης. Έβγαινε από το σπίτι του αγριεμένος με τη μαγκούρα και μας μάλωνε. Και για να μη χτυπάμε την καρπάνα, έπαιρνε την αλυσίδα που κρεμόταν απ' αυτή και την κρεμούσε ψηλά στα κλωνάρια του πλάτανου και έφευγε για το σπίτι του. Μόλις, όμως, έφευγε, ξεκρεμούσαμε αμέσως την αλυσίδα με ένα μακρύ ξύλο και, πριν προλάβει να γυρίσει στο σπίτι του, άκουγε ξανά το χτύπημα της καρπάνας. Τότε έβγαζε το κεφάλι του απ' ένα μικρό παράθυρο που βρισκόταν προς το δρόμο και μας μάλωνε φωνάζοντάς μας: «Χαλέδες άπλυτοι! Ου, να μου χαθείτε!» Είχε δίκιο ο καημένος.

Τώρα καταλαβαίνω πόσο τον ενοχλούσαμε με τις παλαβομάρες μας. Και δεν ήταν μόνο η καρπάνα. Συχνά ανεβαίναμε στο αλώνι του Μπανά και απ' εκεί πετάγαμε πέτρες στη σκεπή του σπιτιού του, που ήταν σκεπασμένη με τσίγκο. Ο θόρυβος από το χτύπημα στον τσίγκο ήταν ανυπόφορος. Πάντως, δε μας κρατούσε κακία. Καταλάβαινε, φαίνεται, ότι οι πράξεις μας αυτές ήταν παιδικές αταξίες.

Η θύμησή μας τώρα πηγαίνει στο παρελθόν και θυμούμαστε τον κόσμο του χωριού, τους φίλους, τους ανθρώπους, που πολλοί απ' αυτούς έχουν φύγει για πάντα, μα οι μορφές τους, οι πράξεις τους μένουν στη μνήμη μας.

Εκεί, επίσης, κάτω από τον πλάτανο, γινόταν και η σύναξη των μεγάλων σαν σκόλαζε η εκκλησία, που πολλές φορές τσακώνονταν μεταξύ τους για διάφορα ζητήματα του χωριού. Εδώ έκφραζαν τις σκέψεις και τις πράξεις τους για ν' αντιπαλέψουν την κοινή τους μοίρα. Και ο χορός στα πανηγύρια και στις χαρές εδώ ξετυλιγόταν.

Με τον ερχομό της άνοιξης τα παιχνίδια μας γίνονταν πιο έντονα· ώρες ολόκληρες χανόμασταν εδώ κι εκεί. Πολλές φορές βγαίναμε έξω από το χωριό, γιατί εκεί είχε άπλα να τρέξουμε και να πηδήσουμε. Τα παιχνίδια συνεχίζονταν ως αργά το βράδυ. Οι μανάδες μας με δυσκολία μάς συμμάζευαν τα βράδια για να πάμε για ύπνο. Σπάνια το καλοκαίρι φορούσαμε παπούτσια. Οι πατούσες των ποδιών σκλήραιναν τόσο πολύ, που έμοιαζαν με κατεργασμένο δέρμα. Αν έριχνε κάποιος καριά ματιά πάνω μας θα έβλεπε άπλυτα, ξυπόλυτα, πληγιασμένα πόδια από τα χτυπήματα στις πέτρες, ξεραμένη λέρα πάνω στα πόδια και στο σβέρκο μας που για να βγει έπρεπε να την τρίβουμε με σαπούνι, που πολλές φορές δεν υπήρχε, ή με κανένα κεραρίδι. Τα καλοκαίρια ήμασταν πιο καθαροί, γιατί πηγαίναμε στο ρέμα και κολυμπούσαμε. Είχαμε φτιάξει μια δεξαμενή (οβίρα) στο Λάκκο, στη θέση δίπλα από την καρυδιά του Τζηνέρου (παλιότερα στην τοποθεσία αυτή υπήρχε μια μεγάλη καρυδιά. Τώρα δεν υπάρχει πια) και κολυμπούσαμε. Το παράξενο είναι ότι δε μας επέτρεπαν να κολυμπήσουμε γιατί φοβόντουσαν να μην κρυολογήσουμε.

Αυτή δεν ήταν η μοναδική οβίρα που κολυμπούσαμε. Αρχίζαμε από τα πηγάδια και φτάναμε ως τα μαντάνια. Μια καλή οβίρα ήταν στα πηγάδια, που μάζευαν το νερό για πότισμα στο Νισόι. Άλλη μια στα γεφύρια, στο Νισόι και στα Μαντάνια. Το κολύμπι το ευχαριστιόμασταν πιο πολύ, όταν πηγαίναμε για ψάρεμα στο Παλιόκαστρο ή στον Αώο. Εκεί ήμασταν μόνοι, μακριά από το χωριό και δε μας ενοχλούσε κανένας.

Και να μη νομίσει κανείς ότι όλο τον καιρό ασχολούμασταν μόνο με τα παιχνίδια. Βοηθούσαμε και στις δουλειές του σπιτιού. Νωρίς το πρωί και το απόγευμα βόσκαμε τα κατσίκια, κουβαλούσαμε νερό από τα πηγάδια, για τις ανάγκες του σπιτιού και μια σειρά άλλες δουλειές. Βασικές τοποθεσίες όπου βόσκαμε τα κατσίκια και τ' αρνιά ήταν: Σέλωμα, Σκούρα, Γκούμα, Γκουστίπερα, Νισόι, Ντίσινα, Σπάσματα και αλλού. Ανάλογα με την τοποθεσία όπου βόσκαμε τα κατσίκια, οργανώναμε και διάφορα παιχνίδια. Όταν παραδείγματος χάριν πηγαίναμε στα Γκουστίπερα, κρεμούσαμε μια τριχιά σε μια μεγάλη βαλανιδιά που ήταν εκεί, και κουνιόμασταν με τη σειρά. Στο Σέ-

λωμα, που ήταν πιο ομαλό το έδαφος, παίζαμε τα «σκλαβάκια», το «λύκο και το αρνί», τα «κότσια» και άλλα.

Τις περισσότερες φορές οι παρέες ήταν μεγάλες. Αποτελούνταν από αγόρια και κορίτσια. Τρέχαμε, πηδούσαμε ξυπόλυτοι ανάμεσα στα κέδρα, ψάχναμε για φωλιές πουλιών, παλεύαμε και μια σειρά άλλες παλαβομάρες. Τ' αγκάθια τρυπούσαν τα ξυπόλυτα πόδια μας. Εκεί, έξω από το χωριό, ξετυλιγόταν όλη η παιδική μας δραστηριότητα. Και τώρα πια μεγάλοι θυμούμαστε με νοσταλγία τα παιδικά μας κατορθώματα.

Πολλές φορές πηγαίναμε μακριά από το χωριό στο δάσος. Περιπατούσαμε στον ίσκιο του, βλέποντας τις βερβερίτσες να πηδούν στα πευκοκλώναρα, από δέντρο σε δέντρο και να συνερίζονται μεταξύ τους. Εμείς από κάτω τις κοιτούσαμε με θαυμασμό για την επιδεξιότητά τους να πηδούν από κλωνάρι σε κλωνάρι και να σκαρφαλώνουν στα πιο επικίνδυνα άκρα του δέντρου.

Η πιο μεγάλη καλοκαιρινή μας χαρά ήταν όταν, κατά τις 10 του Ιούνη, άρχιζαν να παρδαλιάζουν τα κεράσια. Τα κεράσια ήταν τα πρώτα φρούτα που ωρίμαζαν στο χωριό. Την ίδια σχεδόν εποχή ωρίμαζαν και οι μούρες. Για μας που όλο το χειμώνα τα μάτια μας δεν είχαν δει φρούτα, τα πρώτα κεράσια και οι μούρες ήταν από τις καλύτερες λιχουδιές της εποχής. Το χωριό μας πριν από τριάντα-σαράντα χρόνια είχε πολλές κερασιές και μουριές. Καθημερινά σκαρφαλώναμε στις μουριές και στις κερασιές και τρώγαμε άφθονα φρούτα. Τις παίρναμε όλες τις κερασιές με τη σειρά και τις δικές μας και τις ξένες. Τα πρώτα κεράσια παρδάλιαζαν στο Παλιόκαστρο, στα Μαντάνια και στα Σιάδια. Συχνά μπορούσε κανείς να παρατηρήσει κάτω από καριά αχλαδιά, κορομπλιά, μηλιά ή γκορτσιά ένα τσούρμιο από παδιά να ρίχνουν πέτρες πάνω στα δέντρα για να τα ξεφορτώσουν από τα άγουρα ακόμη φρούτα τους. Αυτή η σκηνή γινόταν στα γρήγορα για να μη μας δει κανένας. Μαζεύαμε γρήγορα γρήγορα τα φρούτα και... δρόμο. Αργότερα, φυσικά, ωρίμαζαν τα σταφύλια, τα δαμάσκηνα, τα μήλα, τα καρύδια, τα σύκα, τα κράνια, τα γκόρτσα, αλλά δεν τους δίναμε και πολύ σημασία, γιατί ήμασταν χορτάτοι. Κάπως έτσι κυλούσαν τα καλοκαίρια στην παιδική μας ηλικία μέχρι το 1940.

Όπως είναι γνωστό, στις 28 Οκτωβρίου 1940, οι Ιταλοί κήρυξαν τον πόλεμο εναντίον της Ελλάδας. Στην περιοχή του χωριού μας έγιναν σφοδρές μάχες μεταξύ των Ελλήνων και Ιταλών. Έτσι, μετά τον πόλεμο όλη η περιοχή γύρω από το χωριό ήταν διασπαρμένη από χειροβομβίδες, βλήματα όλμου και πυροβολικού, σφαίρες, όπλα και μια σειρά άλλα στρατιωτικά υλικά, που είχαν αφήσει οι Ιταλοί οπισθοχωρώντας άτακτα. Πολλά βλήματα και χειροβομβίδες μετά τη χρησιμοποίησή τους δεν είχαν εκραγεί. Μια τέτοια χειροβομβίδα -που δεν είχε εκραγεί μετά το βγάλσιμο του κρίκου-, βρήκαν τρία παιδιά ηλικίας 8 χρόνων περίπου στην περιοχή του χωριού και άρχισαν να την περιεργάζονται. Τα ονόματα των παιδιών είναι τα εξής: Γεώργιος Μπανάς του Λεωνίδα, Νικόλαος Βόσιος του Λεωνίδα, Έλλη Παπαχρήστου του Ανδρέα. Την έφεραν στο αλώνι του Μπανά που βρίσκεται πάνω από την εκκλησία του Αγίου Μηνά και τη χτυπούσαν στις πλάκες, χωρίς να έχουν επίγνωση των συνεπειών των ενεργειών τους και ποιο θα ήταν το αποτέλεσμα από την ενέργειά τους αυτή. Έχωσαν ένα ξύλο στην τρύπα της χειροβομβίδας που είχε ανοίξει μετά το βγάλσιμο του κρίκου, τη σήκωναν ψηλά και τη χτυπούσαν στις πλάκες του αλωνιού. Στη συνέχεια, ο Νικόλαος Βόσιος έσκυψε να ξαναβάλει το ξύλο στην τρύπα της χειροβομβίδας. Την ίδια στιγμή, ο Γεώργιος Μπανάς χτύπησε τη χειροβομβίδα με μια πέτρα και έσκασε. Αποτέλεσμα ήταν να τραυματιστεί σοβαρά ο Νικόλαος Βόσιος. Η Έλλη τραυματίστηκε ελαφρά στα πόδια και ο Γεώργιος Μπανάς την έβγαλε με μια γρατσουνιά στ' αυτί. Ευτυχώς, που η χειροβομβίδα ήταν από τις επιθετικές και δεν έκανε μεγάλη θραύση.

Ένα άλλο περιστατικό παιδικής παλαβομάρας έγινε στον Επάνω Μαχαλά. Δυο φίλοι, ο Κώστας Παπακώστας με το παρατσούκλι Κουσιουρή και ο Δημήτριος Βόσιος με το παρατσούκλι Τσούκας, περιφέρονταν άσκοπα στις στράτες του χωριού αναζητώντας κάποια περιπέτεια. Στα χέρια τους κρατούσαν και από δυο πέτρες. Αν πουθενά έβλεπαν κανένα αγριοπούλι ή καριά κότα, τα πετροβολούσαν. Και να, περνώντας από την κάναλη του Γκουνταλιού, είδαν να βόσκουν πανώστρατα δυο τρία πρόβατα της Γκιόβαινας. Στο μυαλό τους άμεσα ήρθε η ιδέα να ταβάλουν σημάδι. Τα πρόβατα έβοσκαν αμέρι-

μνα, χωρίς να ξέρουν τι τα περιμένει. Αφού έμασαν από ένα μικρό σωρό πέτρες γύρω τους, άρχισαν να πετροβολούν τα πρόβατα. Με την πρώτη και δεύτερη πέτρα που έριξαν δε βρήκαν το στόχο τους.

«Κουσιουρή, παραλίγο θα την πετύχαινα στο κεφάλι. Η πέτρα που έριξα πέρασε δίπλα από το αυτί της προβατίνας», είπε ο Δημήτρης.

«Πάψε, μωρέ Τσούκα, να λες μπανταλομάρες. Η πέτρα που έριξες έπεσε δυο μέτρα μακριά από την προβατίνα. Έλα να σηραδέψουμε εκείνη τη λάγια προβατίνα, που είναι πιο κοντά μας».

Αφού ετοιμάστηκαν, άρχισαν και οι δυο μαζί να πετούν πέτρες στη λάγια προβατίνα και την πέτυχαν κάτω από το αυτί. Το πρόβατο έκανε δυο τρεις γυροβολιές γύρω του και σωριάστηκε κάτω.

Σαστισμένοι τότε οι δυο φίλοι από την «επιτυχία» τους το 'βάλαν στα πόδια και κρύφτηκαν. Μετά από καμιά ώρα βγήκε η νοικοκυρά να συμμαζέψει τα πρόβατα και να τα οδηγήσει στο στάβλο. Πλησιάζοντας προς τα εκεί είδε την προβατίνα ξαπλωμένη κάτω με τεντωμένα τα πόδια. Παραξενεύτηκε βλέποντας αυτή την εικόνα. Την σκούνηψε με το πόδι να σηκωθεί, μα η προβατίνα δεν αντέδρασε στο σκούνημα. Δεν μπορούσε να καταλάβει τι συνέβη. Κοιτάζοντας προσεχτικά γύρω από την προβατίνα είδε τις πέτρες που την είχαν χτυπήσει. Τότε έβαλε τις φωνές και άρχισε να ρωτά τις γυναίκες που μαζεύτηκαν ήδη εκεί γύρω, ακούγοντας τις φωνές, αν είδαν κάποιον που μπορεί να σκότωσε το πρόβατο. Μια από τις γυναίκες είπε ότι πριν από κάμποση ώρα πέρασαν απ' εδώ ο Κώστας και ο Μήτσος. Τότε, η υποψία για το σκοτωμό της προβατίνας έπεσε σ' αυτούς και πήγαν στα σπίτια τους και άρχισαν να τους ψάχνουν. Πριν βραδιάσει καλά, εντόπισαν τον Κώστα στο Λάκκο.

«Κώστα, ποιος σκότουςι την προβατίναμ;» ρώτησε η Γκιόβαινα.

«Και... πού ξέρω εγώ ποιος σκότωσε τ'δικιάς την προβατίνα».

«Πώς δεν ξερς; Εσύ κι ο Μήτιος πιράσατι απ' εκεί το απόγεμα, σας είδε η Μαρία».

Στο μεταξύ, έφεραν και τον Μήτσο και άρχισαν να τον ρωτούν κι αυτόν. Αφού στριμώχτηκαν πολύ, αναγκάστηκαν να ομολογήσουν και άρχισαν να αλληλοκατηγορούνται μεταξύ τους.

«Η Τσούκας σκότωσε την προβατίνα», είπε ο Κώστας.

«Η Κουσιουρής σκότωσε την προβατίνα», απάντησε η Μήτσος.

Το συμπέρασμα βγήκε: και οι δυο ήταν ένοχοι.

Αυτό που θα σας διηγηθώ πιο κάτω συνέβη στη Μεσαριά. Τέσσερα σπίτια είχαν μια κοινή σκεπή. Εδώ στεγάζονταν η οικογένεια του Στέργιου Δάλλα, η οικογένεια του Αθανασίου Σταυρίδη, η οικογένεια του Κώστα Μπαγκλή και η οικογένεια του Φώτη Ρόμπολα. Σ' ένα απ' αυτά τα σπίτια ζούσε η σεβαστή Ελένη Καραφέρη, ηλικίας 55-60 χρόνων, με το παρατσούκλι «Μπαντάλα». Απλή, ντόμπρα, όπως όλες οι γυναίκες του χωριού, δεν ήθελε το κακό κανενός. Έκανε πολλά θελήματα στους κατοίκους του χωριού. Πήγαινε στους γάμους και τραγουδούσε όταν ξύριζαν το γαμπρό, έδινε συμβουλές στις νεαρές γυναίκες, βοηθούσε με τον τρόπο της την οικογένειά της. Εκεί, στη γειτονιά της ζούσαν και τα γειτονόπουλα: Ρόμπολας Δημήτρης, Ρόμπολας Σωτήρης, Σταυρίδης Χαράλαμπος, Σταυρίδης Βασίλης. Συχνά, αυτά τα «διαβολόπαιδα» ενοχλούσαν με τις παιδικές τους παλαβομάρες την κυρά Ελένη.

Ιούλης μήνας. Τα κεράσια βρίσκονταν στη φούρια της ωρίμανσής τους. Η κυρά Ελένη (Μπαντάλα) μάζεψε μερικά κιλά κεράσια και τ' άπλωσε στη σκεπή του σπιτιού να ξεραθούν για το χειμώνα. Κάθε πρωί έβγαζε το κεφάλι της στο παράθυρο και κοίταζε απέναντι στη σκεπή, που ήταν απλωμένα τα κεράσια. Τα παιδιά της γειτονιάς που αναφέραμε πιο πάνω, τα πήραν μυρουδιά και περίμεναν να βρουν την ευκαιρία να τα ξαφρίσουν. Μια μέρα που η κυρά Ελένη πήγε να ποτίσει τον κήπο στην Αβλογιάρα, ανέβηκαν στη σκεπή και μάζεψαν τα μισοξεραμένα κεράσια. Ο ένας τα έβαζε στον κόρφο του, ο άλλος στις τσέπες του, ο τρίτος στο σκούφο του. Στη θέση τους έβαλαν γκαγκαράτσες από τα γίδια. Μετά από δυο τρεις μέρες συννέφιασε ο ουρανός και άρχισε να ψιχαλίζει. Η κυρά Ελένη πήρε βιαστικά το κόσκινο και ανέβηκε στη σκεπή να μαζέψει τα κεράσια να μη βραχούν. Στην αρχή δεν κατάλαβε τι είχε συμβεί. Δεν έβλεπε καλά η καημένη. Άπλωσε το χέρι της και πήρε ένα «κεράσι» να δοκιμάσει αν ξεράθηκε, αλλά αντί για γλύκα ένιωσε τη μυρωδιά της κοπριάς. Μουρμου-

ρίζοντας κατέβηκε από τη σκεπή και κατευθύνθηκε στις μανάδες των παιδιών.

«Χρύσω, Ευθαλία!» φώναξε η κυρά Ελένη.

«Όρσε», αποκρίθηκαν οι δυο γυναίκες μέσα από τα σπίτια τους.

«Που 'ναι τα πιδιά σας;»

«Τι σου 'καναν θεια Ελένη;»

«Τι τ' αντίχριστα, τι τα διαβολόπαιδα, τι τα αλάδωτα, τι μό 'φαγαν τα κεράσια, που τάχα απλώσ' στη σκεπή να στιγνώσουν».

«Τα πήραν όλα;» ρώτησαν οι μανάδες.

«Δεν άφσαν ούτε' ένα. Στις θεσ' τους έβαλαν κουπρές. Προχτές μού 'ρξαν από το παραθύρι λάσπες στην πασπαλόπτα (μπατσαριά)».

Φεύγοντας για το σπίτι, συνέχιζε να μουρμουρίζει: «Τ' αντίχριστα πνα μη σώσουν, πνα μη φτάσουν...»

Το Σεπτέμβρη τα πράγματα έπαιρναν άλλη τροπή. Ετοιμαζόμασταν για τη νέα σχολική χρονιά. Οι παλαβομάρες και τα παιχνίδια του καλοκαιριού μειώνονταν σημαντικά. Τώρα, μπροστά μας έμπαιναν άλλα καθήκοντα.

Την πρώτη μέρα των μαθημάτων χτυπούσε η καμπάνα και καλούσε τα παιδιά να πάνε στο σχολείο. Οι στράτες του χωριού γέμιζαν από ξυπόλυτα μαθητούδια. Νωρίς το πρωί στα σπίτια του χωριού ακουγόταν η φωνή της μητέρας: «Σηκωθείτε, παιδάκια μου, σηκωθείτε να πάτε στο σχολείο, να φάτε το γάλα σας που σας έχω ετοιμάσει. Σας έτριψα και ψωμί στο γάλα. Ελάτε κοντά στη φωτιά», μας έλεγαν οι μανάδες μας.

Και εμείς σηκωνόμασταν σιγά σιγά και σερνόμασταν μισοκοιμισμένα κοντά στη φωτιά που ήταν το γάλα ή ο τραχανάς. Τα κουτάλια πηγαινοέρχονταν ρυθμικά από τη σουπιέρα που ήταν το γάλα, στο στόμα. Κάπου κάπου αυτός ο ρυθμός διακοπτόταν για να χτυπήσουμε τη γάτα με την ουρά του κουταλιού, που έχωνε τη μουσούδα ή την ουρά της στο γάλα. Φεύγοντας οι μανάδες βιαστικά πολλές φορές για τα χωράφια μας έλεγαν:

«Κάτω από τη γάστρα έχω το φαγάκι σας. Στο ντουλάπι σάς άφησα και λίγη γκίζα. Το ψωμί είναι πάνω στο σεντούκι κάτω από το κό-

σκίνο. Κοιτάζτε και στις φωλιές μήπως γέννησε καμιά κότα κανένα αυγό. Να μην ξεχάσετε, όταν θα γυρίσετε από το σχολειό, να ταΐσετε τις κότες, να κουβαλήσετε και λίγο νερό από τα πηγάδια για το σπίτι, να μαζέψετε και λίγα χόρτα για το γάιδαρο».

Έτσι κάπως ξεκινούσαν οι εργάσιμες μέρες στο χωριό. Εμείς παρέες παρέες ξεκινούσαμε για το σχολειό. Αντί για τσάντα, που κουβαλούν σήμερα τα παιδιά, χρησιμοποιούσαμε μια σακούλα που μας την είχε ράψει η μοδίστρα Βιργενία. Σ' αυτή βάζαμε το Αναγνωστικό, το μοναδικό βιβλίο που είχαμε, την πλάκα με το κοντύλι, την καλαμαριά με την πένα και τη μελάνη. Αργότερα, εφοδιαστήκαμε και με τετράδια. Στην Πρώτη και Δεύτερη τάξη για γράψιμο χρησιμοποιούσαμε τις γνωστές πλάκες και κοντύλια. Κι όταν δεν είχαμε αγοραστά κοντύλια, πηγαίναμε στον Μπουχά και μαζεύαμε μαρμάρινα. Η πλάκα αν και πρακτική, ήταν όμως ανθυγιεινή για τα παιδιά. Κάθε φορά που η πλάκα γέμιζε από γραπτά, έπρεπε να σβηστεί. Για να σβηστεί, όμως, έπρεπε να έχεις κοντά σου βρεγμένο πανί. Επειδή βρεγμένο πανί δεν είχαμε, τη βρέχαμε με τη γλώσσα και την σκουπίζαμε με το μανίκι.

Πριν χτιστεί το νέο σχολείο το 1935, πηγαίναμε στο παλιό, που βρισκόταν εκεί που σήμερα βρίσκονται τα γραφεία της Κοινότητας. Αυτό το κτίριο χρησιμοποιούσαν παλαιότερα σαν Κοινοτικός ξενώνας (Αμιλικό). Την εποχή που πρωτοπήγαμε εμείς στο σχολειό, δάσκαλος του χωριού ήταν ο Αχιλλέας Μπάρμπας. Πρωτοδιορίστηκε το 1920 δημοδιδάσκαλος του χωριού και δίδαξε μέχρι το 1960. Έτσι, ο Αχιλλέας Μπάρμπας αποτελούσε μια ξεχωριστή προσωπικότητα και μοναδική πνευματική μορφή για πολλά χρόνια της προπολεμικής περιόδου. Πολλά χρωστάνε οι κάτοικοι του Ελευθέρου στο σεβαστό δάσκαλο Αχιλλέα Μπάρμπα. Ήταν το δεξί χέρι της Κοινότητας του χωριού για ό,τι χρειαζόταν. Υπήρχε και ένας δεύτερος γραμματισμένος, ο Κωνσταντίνος Μπαγκλής, που αποφοίτησε από το Διδασκαλείο λίγα χρόνια πριν από τον πόλεμο του 1940. Ήταν πραγματικός παιδαγωγός, πράος, σεμνός, αντικειμενικός, χωρίς έπαρση, τίμιος, γι' αυτό είχε αποκτήσει την εκτίμηση και την αγάπη όλων των κατοίκων του χωριού. Περιοδικά εργάστηκε κι αυτός σαν δάσκαλος του χωριού αρκετά χρόνια.

Σπάνια συναντούσε κανείς προπολεμικά βιβλιοθήκες και βιβλία στο χωριό. Όσο και να έψαχνε κάποιος στα συρτάρια και στα ντουλάπια των σπιτιών, τίποτε δε θα έβρισκε εκτός από κουδούνια, κυπριά, που τα περισσότερα ήταν ξεγλωσσοειδημένα. Το μόνο βιβλίο που κυκλοφορούσε από σπίτι σε σπίτι προπολεμικά ήταν ένα θεατρικό έργο, η «Γκόλφω»· είχε συγκινήσει τον κόσμο η τύχη και το τέλος της Γκόλφως.

Το βιβλίο δε μας ενδιέφερε και πολύ, αν δεν είχε μέσα εικόνες. Παιδικά βιβλία τότε δεν κυκλοφορούσαν. Με το σχολείο δεν είχαμε και πολύ καλές σχέσεις. Ψάχναμε να βρούμε κάποια αιτία να το σκάσουμε. Υπήρχαν και περιπτώσεις που δεν ευκαιρούσαμε να πηγαίνουμε κάθε μέρα. Έπρεπε να βόσκουμε κάπου κάπου και τα κατσίκια. Πολλά παιδιά για να περάσουν από τη μια τάξη στην άλλη χρειάζονταν δυο και τρία χρόνια.

Μόλις έπιαναν τα κρύα και έπεφτε και χιόνι, αρχίζαμε να στήνουμε πλάκες (παγίδες) στις ζιγρες για να πιάσουμε πουλιά. Ξεκινώντας το πρωί από το σπίτι για το σχολείο, περνούσαμε πρώτα από τις τοποθεσίες που είχαμε στημένες τις πλάκες και ελέγχαμε αν ήταν όλες εντάξει ή αν πιάστηκε κάποιο πουλί. Από τα δέντρα ως το σπίτι του Αποστόλη Σακκά (Κατσιάπη) πανώστρατα και κατώστρατα όλες οι ζιγρες ήταν γεμάτες παγίδες. Όσπου να τις ξεπαγώσουμε το πρωί, η ώρα πήγαινε έντεκα. Έτσι, φτάναμε στο σχολείο λασπωμένα ως τα γόνατα μετά τις έντεκα. Ο δάσκαλος μας τιμωρούσε βάζοντάς μας να στεκόμαστε όρθιοι δίπλα στον τοίχο. Μόλις ο δάσκαλος γύριζε την πλάτη προς το μέρος μας να γράφει κάτι στον πίνακα ή για άλλο λόγο, εμείς καθόμασταν στα γόνατα. Τότε, οι συμμαθητές μας που κάθονταν στα θρανία έβαζαν τα γέλια. Επίσης, κάναμε και διάφορους μορφασμούς που προκαλούσαμε το γέλιο στα παιδιά. Για να αποφύγει το θόρυβο στην τάξη ο δάσκαλος, ερχόταν προς το μέρος που στεκόμασταν, μας τραβούσε κάπου κάπου το αυτί, μας έριχνε και καμιά καρπαζιά και μετά μας επέτρεπε να καθίσουμε στα θρανία. Επειδή, όμως, αυτό το βιολί συνεχιζόταν σχεδόν κάθε μέρα και μας είχε βαρεθεί, μόλις μπαίναμε στην τάξη κουνούσε το κεφάλι του και μας έδειχνε με τη βέργα που κρατούσε στα χέρια του να καθίσουμε στη θέση μας.

Φεύγοντας πολλές φορές το πρωί από το σπίτι για το σχολείο, ξεχνούσαμε να πάρουμε μαζί μας ένα μικρό ξύλο για τη σόμπα του σχολείου. Τότε, πηγαίνοντας προς το σχολείο ρημάζαμε τους φράχτες που συναντούσαμε στο δρόμο για να πάμε ξύλα για τη σόμπα. Στην αίθουσα που διεξάγονταν τα μαθήματα υπήρχε μια λαμαρινένια σόμπα για να ζεσταίνει την τάξη.

Τα Χριστούγεννα και την Πρωτοχρονιά τραγουδούσαμε τα κάλαντα. Την γιορτή των Χριστουγέννων την περίμεναν με χαρά μικροί και μεγάλοι. Την παραμονή των Χριστουγέννων τα σχολαρούδια και τα πιο μικρά παιδιά, γυρίζοντας από σπίτι σε σπίτι και από μαχαλά σε μαχαλά τραγουδώντας τα κάλαντα, δεν ανάγγελλαν μόνο τον ερχομό και τη σημασία της γιορτής, μα και εγκωμίαζαν τα πλούτη, την αρχοντιά και τη λεβεντιά του νοικοκύρη, την ομορφιά και το λυγερό περπάτημα της κυράς και τις λαχτάρες των κοριτσιών και αγοριών. Στα χέρια τους τα παιδιά κρατούσαν ένα ραβδί, που στην κορυφή είχε ένα ζούμπο για να χτυπούν τις πόρτες. Ανοίγοντας τις πόρτες οι νοικοκυρές στέκονταν δίπλα στη σκάλα και άκουγαν τα κάλαντα:

Κόλιντα, Μέλιντα

ο Χριστός γεννάται.

Γεννάται και βαφτίζεται

στους ουρανούς επάνω.

Οι αγγέλοι χαίρονται

τα δαιμόνια σκάζουν.

Σκάζουν και πλαντάζουν

τα σίδερα δαγκάνουν...

Χριστούγεννα, πρωτούγεννα

πρώτη γιορτή του χρόνου.

Για βγάτε, δείτε, μάθετε

πως ο Χριστός γεννιέται.

Γεννιέται κι ανατρέφεται

στο μέλι και στο γάλα.

Το μέλι το τρών' οι άρχοντες

το γάλα οι αφεντάδες

και το μελισσοχόρταρο

το λούζονται οι κυράδες.

Καλήν ημέραν άρχοντες, αν είναι ο ορισμός σας,

Χριστού την θείαν γέννησιν να πω στ' αρχοντικό σας.

Χριστός γεννάται σήμερα εν Βηθλεέμ τη πόλει,

οι ουρανοί αγάλλονται, χαίρει η κτίσις όλη.

Εν τω σπηλαίω τίκτεται, εν φάτην των αλόγων

ο βασιλεύς των ουρανών και ποιητής των όλων.

Πλήθος αγγέλων ψάλλουσι το «Δόξα εν υψίστοις»,
και τούτο άξιον εστί η των ποιμένων πίστις.

Αν είστε από τους πλούσιους, φλουριά μην τα λυπάστε,
αν είστε από τους δεύτερους, ξηντάρες και ζολότες,
κι αν είστε από τους πάμφτωχους, ένα ζευγάρι κότες...

Τα κάλαντα της Πρωτοχρονιάς

Αρχιμηνιά κι αρχιχρονιά, ψηλή μου δενδρολιβανιά, κι αρχή καλός μας χρόνος εκκλησιά με τ' άγιο θρόνος.	Άγιος Βασίλης έρχεται - άρχοντες τον κατέχετε από την Καισαρεία - είσαι αρχόντισσα κυρία.
--	--

Αρχή που βγήκε ο Χριστός, άγιος και πνευματικός στη γη να περπατήσει και να μας καλοκαρδίσει.	Βαστάει εικόνα και χαρτί, με τον Χριστό το λυτρωτή, χαρτί και καλαμάρι δες κι εμέ το παλικάρι.
--	---

Άγιος Βασίλης έρχεται από την Καισαρεία,
βαστά λιβάνι και κερί, χαρτί και καλαμάρι.
Το καλαμάρι έγγραφε και το χαρτί ομίλει:
Βασίλη, πόθεν έρχεσαι και πόθεν κατεβαίνεις;
Από τη μάνα μου έρχομαι και στο σχολειό πηγαίνω.
- Κάτσε να φας, κάτσε να πιεις, κάτσε να τραγουδήσεις.
- Εγώ γράμματα μάθαινα τραγούδια δεν ηξεύρω.
- Αφού ηξεύρεις γράμματα πες μας την άλφα - βήτα.
Και στο ραβδί ακούμπησε να πει την άλφα - βήτα...

- Εσένα, αφέντη μ', πρέπει σου στ' άλογο να καθίζεις
και να περνάς τον ποταμό, στη γη να μην αγγίζεις
και πάλι ξαναπρέπει σου καράβι ν' αρματώσεις.
Πολλά 'παμε τ' αφέντη μου, ας πούμε της κυράς μου:
Κυρά, μαρμάροτραχηλη, κορόνα φορεμένη

στον Βασιλή την κάμαρα σ' έχουν ζωγραφισμένη.

Έχεις και γιο στα γράμματα και γιο και στο κοντύλι.

Ο Θεός να σ' τότε χαρεί, να βάλει πετραχήλι.

Κυρά ψηλή, κυρά λιγνή

κυρά μπιρμπιλομάτα.

Βάνεις τον ήλιο πρόσωπο

και το φεγγάρι στήθια.

Συνήθως αρχίζαμε από τον Κάτω Μαχαλά (από το σπίτι του Βασίλη Βόσιου), μετά στον Επάνω Μαχαλά και καταλήγαμε στο σπίτι του Μαλάρη στον Πέρα Μαχαλά. Μαζί μας παίρναμε και από ένα τροβά για να βάζουμε τα καρύδια, τα μήλα και τα κουλούρια που θα μαζεύαμε. Μπαίνοντας στις αυλές και τραγουδώντας τα κόλιντα (έτσι τα λέγαμε εμείς) έβγαιναν οι νοικοκυρές με τα κόσκινα γεμάτα καρύδια, μήλα και άλλα καλούδια και σπκώνοντάς τα ψηλά τα 'ριχναν κάτω και γινόταν χαμός. Απ' εκεί τα μαζεύαμε εμείς σπρώχνοντας ο ένας τον άλλο, φωνάζοντας:

- «Να γέν' αρνιά! Να γέν' κατσίκια! Να γέν' κλωσσαριές!»

Πάντα τα περισσότερα τ' άρπαζαν οι μεγάλοι. Όμως εμείς ήμασταν πολύ χαρούμενοι γιατί θα τρώγαμε και καριά καθάρια κουλούρα.

Την Πρωτοχρονιά φτιάχναμε μικρές σφαιριούλες, τις χρωματίζαμε με τα κατάλληλα χρώματα και τις μοιράζαμε στους μεγάλους μετά την εκκλιση λέγοντας: «Έτη πολλά!» Οι μεγάλοι μας αντάμειβαν με λίγες δεκάρες ή και καριά δραχμή.

Στις γιορτές παρέες κάναμε και επισκέψεις στα σπίτια που κάποιος είχε την ονομαστική του γιορτή. «Καλημέρα και χρόνια πολλά!» λέγαμε μπαίνοντας στα σπίτια. Και προσέχαμε να μη μας δει ο δάσκαλός μας, γιατί απαγορευότανε στους μαθητές να κάνουν μόνοι τους επισκέψεις. Μπαίνοντας στα σπίτια, δεν κάναμε και τόσο καλή εντύπωση στις νοικοκυρές, γιατί λασποκόβοντας όλη τη μέρα στους δρόμους του χωριού, που ήταν γεμάτοι λάσπη, λερώναμε τα σπίτια που τα είχαν ετοιμάσει για τους επίσημους επισκέπτες. Έπειτα, τα πρόσωπά μας και τα χέρια μας μετά από ένα λουκούμι ή κάτι άλλο δεν ήταν και τόσο καθαρά, γιατί εκείνο τον καιρό δεν υπήρχαν ακό-

μη οι χαρτοπετσέτες και τα σκουπίζαμε με το μανίκι του σακακιού μας. Και τη μύτη όταν έτρεχε, με το μανίκι τη σκουπίζαμε. Για μας, η προσδοκία να φάμε κανένα λουκούμι, καμιά κουταλιά γλυκό ή καμιά καραμέλα ήταν μεγάλη. Άλλωστε, τέτοιες ευκαιρίες λίγες φορές στην πορεία του χρόνου βρίσκαμε. Πάντως, αν και λερώναμε τα σπίτια με την παρουσία μας, οι νοικοκυρές μάς λυπόυνταν και μας φίλευαν.

Στα παιδικά μας χρόνια την αίσθηση του χορτασμού σε γλυκά και διάφορες άλλες λιχουδιές, που έχουν σήμερα τα παιδιά, δεν τη νιώσαμε ποτέ. Ποτέ η μάνα μας δε χρειάστηκε να μας παρακαλέσει να φάμε γλυκό, όπως κάνουν οι σημερινές μανάδες, που παρακαλούν τα παιδιά τους να φάνε την κρέμα, το κέικ κ.λπ.

Το χειμώνα, όταν είχε πολύ χιόνι, χωριζόμασταν σε ομάδες και παίζαμε χιονοπόλεμο. Μια άλλη χαρά για την εποχή εκείνη ήταν, όταν του Ευαγγελισμού (25 του Μάρτη) βγαίναμε στους δρόμους παρέες από αγόρια και χτυπούσαμε ρυθμικά τα κουδούνια και τα κυπριά, τραγουδώντας το τραγούδι:

Φυγάτε φίδια και γκουστερίτσες.

*Έρχεται ο Βαγγελισμός
να σας κόψει το κεφάλι,
να το ρίξει στο ποτάμι.*

Ψάχναμε να βρούμε τα πιο μεγάλα κουδούνια για να χτυπούν δυνατά. Θυμάμαι μια μεγάλη κουδούνα είχε ο Σέττας (Μπισίνας).

Το πιο μεγάλο κυπρί το είχε ο Σακκάς. Το βράδυ μαζεύονταν τα παιδιά απ' όλους τους μαχαλάδες και περιφέρονταν στους δρόμους του χωριού, παίζοντας το παιχνίδι «Ο λύκος και το κοπάδι». Όπως συνηθιζόταν, κάθε χρόνο του Λαζάρου μια ομάδα από μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων, που την όριζε ο δάσκαλος, περιφερόταν στα σπίτια με το καλάθι και τραγουδώντας τον Λάζαρο μάζευαν αυγά από τις νοικοκυρές:

*Σήμεραν έρχετ' ο Χριστός, ο επουράνιος θεός,
και στην πόλη Βυθανία Μάρθα κλαίει και Μαρία,
Λάζαρο τον αδερφό τους, το γκυκύ και καρδιακό τους.
Τρεις ημέρες τον θρηνούσαν και τότε μοιρολογούσαν.*

Την ημέρα την Τετάρτη κίνησ' ο Χριστός για να 'ρθει.
Τότε βγήκε η Μαρία έξω από τη Βυθανία
κι εμπρός γονυκλινεί και τα πόδια του φιλεί.
Αν εδώ ήσουν, Χριστέ μου, δε θα πέθαινε ο αδερφός μου.
Μα εγώ τώρα πιστεύω και πολύ καλά ηξεύρω
ότι δύνασαι αν θέλεις και νεκρούς να ανασταίνεις.
Λέγει: Πίστευε, Μαρία, άγομεν εις τα μνημεία.
Και παρευθύς ξεκίνησαν τον τάφο του να δείξουν.
Τότε ο Χριστός δακρύζει και τον Άδη φοβερίζει:
Άδη, Τάρταρε και Χάρε, Λάζαρε έβγα να σε πάρω.
Δεύρο έξω, Λάζαρέ μου, φίλε μου κι αγαππτέ μου.
Και αμέσως απ' τον Άδη ως εξαίσιο σημάδι
Λάζαρος απελυτρώθη, ανεστήθη κι εσηκώθη,
ζωντανός σαβανωμένος και με το κερί ζωμένος.
Τότε η Μάρθα κι η Μαρία, τότε κι όλη η Βυθανία:
Δόξα τω Θεώ φωνάζουν και τον Λάζαρο ξετάζουν:
Πες μας Λάζαρε, τι είδες εις τον Άδη όπου πήγες;
Είδα φόβους, είδα τρόμους, είδα βάσανα και πόνους.
Δώστε μου λίγο νεράκι να ξεπλύνω το φαρμάκι
της καρδιάς μου των χειλέων και μη ρωτάτε πλέον.
Του χρόνου πάλι να 'ρθουμε μ' υγεία και σας βρούμε
στα σπίτια σας χαρούμενους κι όλοι να τραγουδούμε.

Χρόνια πολλά

Έτσι έγινε και το 1937. Ο δάσκαλος όρισε τον Θανάση Κωστάκη, τον Παναγιώτη Ρούβαλη, τον Νικόλαο Λούσια και τον Πέτρο Μπάρμπα.

Ορισμένοι μαθητές της Πέμπτης και Έκτης τάξης πείσωσαν, γιατί ο δάσκαλος δεν έστειλε αυτούς να μαζέψουν τ' αυγά και οργάνωσαν δική τους ομάδα. Η ομάδα τους αποτελούνταν από τον Γεώργιο Μπόγδο, τον Μιχάλη Μπόγδο, τον Δημήτρη Σταυρίδη, τον Χρήστο Μπάρμπα και τον Ιωάννη Πλατή.

Η ομάδα που όρισε ο δάσκαλος άρχισε το έργο της από τον Επάνω Μαχαλά. Μετά, πήγε στον Πέρα Μαχαλά και απ' εκεί κατευθύνθη-

κε για τον Κάτω Μαχαλά. Η άλλη ομάδα άρχισε από τον Κάτω Μαχαλά, πέρασε στη Μεσαριά και απ' εκεί τράβηξε για τον Πέρα Μαχαλά. Οι δυο ομάδες συναντήθηκαν στο Λάκκο, πίσω από τη Μεσαριά, στην καρυδιά του Τζηνέρου που πηγαίνει ο δρόμος προς την Παναγία.

«Κάντε τόπο να περάσουμε», είπε η μια ομάδα.

«Όχι! Κάντε εσείς τόπο να περάσουμε», απάντησε η άλλη ομάδα.

Και μέσα στο πείσμα τους ξέχασαν την αποστολή τους και το καλάθι με τ' αυγά που κρατούσαν και άρχισαν την πάλη. Μερικοί από τις ομάδες άρχισαν να πετούν αυγά ο ένας στον άλλο. Η αιτία, φυσικά, δεν ήταν ότι δεν τους χωρούσε ο τόπος να περάσουν, αλλά ο ανταγωνισμός μεταξύ τους.

Τη στιγμή εκείνη περνούσε απ' εκεί τυχαία, η σεβαστή Ελένη Καραφέρη (Μπαντάλα). Βλέποντας αυτή τη σκηνή κοντοστάθηκε και, επωφελούμενη που οι δυο ομάδες είχαν εμπλακεί στο πάλεμα και στο ξύλο, πλησίασε στα καλάθια με τ' αυγά και άρχισε γρήγορα γρήγορα να παίρνει τ' αυγά από τα καλάθια που είχαν απομείνει.

Μερικά τα έβαλε στον κόρφο της, μερικά στην ποδιά, και έφυγε βιαστικά για το σπίτι. Μερικά αυγά που ήταν ραγισμένα, έσπασαν στον κόρφο της και το περιεχόμενο έφτασε ως τα πόδια της. Περνώντας από τα πρώτα σπίτια της Μεσαριάς, μερικές γυναίκες παρατήρησαν το κίτρινο περιεχόμενο από τους κρόκους των αυγών που έτρεχε στα πόδια της, και μην ξέροντας την αιτία νόμισαν ότι η κυρά Ελένη είχε ευκοιλιότητα και δεν πρόλαβε να φτάσει μέχρι το σπίτι της.

Ποια ομάδα τελικά βγήκε νικητής απ' αυτή τη συμπλοκή; Όλοι τους ήταν γρατσουνισμένοι, λερωμένοι από το περιεχόμενο των αυγών που πέταγε ο ένας στον άλλο. Εδώ ταιριάζουν τα λόγια του Καραγκιόζη και για τις δυο ομάδες, που έλεγε: «Έφαγα κι εγώ μου έδωσε κι αυτός».

Αποτέλεσμα αυτής της συμπλοκής ήταν να μείνει κάποιος αυτή τη χρονιά χωρίς αυγά.

Έτσι κάπως κυλούσαν τα παιδικά και μαθητικά χρόνια προπολεμικά στο χωριό. Δύσκολα ήταν τα παιδικά μας χρόνια. Πολλές στερήσεις νιώσαμε. Παρ' όλα αυτά, όμορφα είναι τα παιδικά χρόνια, όταν τα αναπολείς πια σαν μεγάλος.

Τα ήθη και έθιμα

Τα έθιμα, όπως και ο πολιτισμός, είναι φαινόμενα κοινωνικά. Μοι-άζουν με ζωντανούς οργανισμούς που γεννιούνται, αναπτύσσονται και παρακμάζουν μέσα στο χρόνο και σε τόπο, ακολουθώντας μια καμπύλη γραμμή, που ανεβαίνει σταθερά ως ένα σημείο κι ύστερα αρχίζει να κατεβαίνει, ώσπου σβήνει και χάνεται.

Όλα τα έθιμα έχουν τις ρίζες τους σε πανάρχαιες θεμελιακές εκδηλώσεις του ανθρώπινου βίου, που ασκούν μόνιμη και απόλυτη ηθική ισχύ σ' ένα μεγάλο κομμάτι μιας κοινωνίας και δεν επηρεάζονται από ατομικές συνήθειες και ιδιοτροπίες ούτε από την αστάθεια της μόδας που είναι περαστική. Τα έθιμα δεν είναι προσωρινά και δεν πεθαίνουν μαζί με τους ανθρώπους που τα δημιούργησαν, μα ούτε και καταργούνται με τη διαδοχή των γενεών. Ζουν και συνεχίζουν την πορεία τους όσο υπάρχουν ανθρώπινες ομάδες, που είναι σε θέση να νιώθουν και να καλλιεργούν το περιεχόμενό τους. Χαρακτηριστικό τους γνώρισμα είναι η μεγάλη ποικιλία στις παραλλαγές που παρουσιάζουν από τόπο σε τόπο, έτσι, που να χάνεται το πρωτόγονο κύτταρο από το οποίο ξεκίνησαν και να μην μπορεί κανείς να βρει το χρόνο, την αιτία και την αρχή της δημιουργίας τους. Η λέξη έθιμο συνήθως συνεκφέρεται με τη λέξη ήθη και πολλές φορές αποτελεί μαζί της μια έννοια, παρόλο που υπάρχει κάποια διαφορά μεταξύ τους: η λέξη ήθη υπονοεί και απλές έννοιες και αντιλήψεις, ενώ έθιμο σημαίνει πάντοτε πράξη. Τα ήθη έχουν την έννοια εκείνου που υποχρεώνει του «ηθικού», το έθιμο όμως έχει την έννοια της απαράβατης συνήθειας που δίνεται από γενιά σε γενιά.

Έτσι, τα ήθη μπορεί και να απαγορεύουν μια πράξη αν δεν εγκρίνουν την αντίληψη που έχει τεθεί σαν βάση τους, ενώ το έθιμο μπορεί μόνο να επιτρέπει μια πράξη. Έθιμο σημαίνει κάθε κανόνας αυθαίρετης ενέργειας που διαμορφώθηκε σε μια λαϊκή ή φυλετική

κοινωνία, χωρίς η τήρησή του να επιβάλλεται με ρητές εντολές και με ποινές που επιβάλλονται για την τήρησή του. Το έθιμο δένεται με το χώρο και αποτελεί τοπική συνήθεια που διαφέρει από την ηθική που είναι γενική και ισχύει χωρίς περιορισμό. Έθιμο, λοιπόν, είναι πράξη ή τρόπος ενέργειας, που με την παράδοση υιοθετείται σαν ορθός σε μια ομάδα ή κοινωνία ανθρώπων. Η πράξη πηγάζει από την ανάγκη για έκφραση των εσωτερικών ψυχικών καταστάσεων και αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο του εθίμου.

Η μορφή της εκδήλωσης αυτής καθορίζεται με την παράδοση, γιατί ασκείται από μια κοινωνική ομάδα καθώς γινόταν και από τις προηγούμενες γενιές. Ενεργεί κανείς όχι όπως όλοι οι άλλοι (μόδα), αλλά καθώς γινόταν από τους «παλιούς». Με τον τρόπο αυτό δημιουργείται απέχθεια για καθετί νεωτεριστικό και παρατηρείται συνεχής πάλη του παλιού προς το νεωτεριστικό.

Ο αρχικός σκοπός του εθίμου είναι συνήθως η ανθρώπινη θέληση της αποτροπής της εχθρότητας κακοποιών όντων, πνευμάτων και δαιμόνων και, ακόμη περισσότερο, η απόκτηση της βοήθειας και της εύνοιάς τους σε κρίσιμες στιγμές της ζωής του ανθρώπου, ιδίως του πρωτόγονου, όπου ο φόβος και η ελπίδα κυριαρχούν στη σκέψη του. Ο λαϊκός άνθρωπος πιστεύει πως υπεράνθρωπες δυνάμεις επιδρούν κάθε στιγμή και ότι με διάφορες μαγικές πράξεις οι δυνάμεις αυτές μπορούν ακόμη και να βοηθήσουν· για το λόγο αυτό ένα μεγάλο μέρος των εθίμων στηρίζεται στην πίστη για τη δύναμη της μαγείας.

Ο φόβος, η δεισιδαιμονία, οι προλήψεις και το δέος που ένιωθαν από την άγνοια, είχαν αφάνταστη επίδραση σ' όλους τους πρωτόγονους λαούς. Οι τεράστιες δυνάμεις της φύσης παρουσιάζονται στον πρωτόγονο σαν κάτι το ξένο, μυστηριώδες, καταπληκτικό. Πίστευε πως πίσω από κάθε πράγμα κρυβόταν κι ένα πνεύμα, που αυτό κανόνιζε τη ζωή του και το αβέβαιο μέλλον του.

Οι δυνάμεις που επενεργούν στη ζωή του εθίμου είναι υλικές και πνευματικές και οφείλονται στις βασικές αλλαγές που σημειώνονται στον υλικό ή στον πνευματικό πολιτισμό του λαού π.χ. στον αγροτικό βίο η μηχανή σκότωσε πολλά εργατικά έθιμα. Όπου εγκα-

ταλείφθηκε η καλλιέργεια των δημητριακών, τα έθιμα του θερισμού και του αλωνισμού έσβησαν. Ακόμη το ξερίζωμα του πληθυσμών από τις εστίες τους και η ανάμειξή τους με αστικούς πληθυσμούς συντέλεσαν στην εξαφάνιση παλιών τοπικών εθίμων. Στα ήθη και έθιμα επιδρούν επίσης οι πνευματικές μεταβολές. Η επικράτηση του χριστιανισμού επέδρασε στον τρόπο σκέψης. Το γκρέμισμα μιας αιωνόβιας θρησκείας που ομόρφαινε τη ζωή με πλήθος γιορτές, αναστάτωσε τη λαϊκή ψυχή.

Ο χριστιανισμός όφειλε μαζί με τις ιδέες να αποβάλει και συνήθειες προσφιλείς από τη μακρόχρονη άσκηση που δεν προσαρμόζονταν όμως προς τη νέα θρησκευτική και κοινωνική κατάσταση. Ένα έθιμο είναι ακόμη ζωντανό, όταν έχει μορφή και νόημα, όταν το έθιμο συνάπτεται με κάποιο αίσθημα.

Απλούστευση και θάνατος εθίμων παρατηρούνται συνήθως στα αστικά κέντρα. Υπάρχουν και αίτια που συντελούν στην αναβίωση και αναζωογόνηση εθίμων ιδίως όταν συνδέονται με νέο νόημα π.χ. οι φωτιές παραλήφθηκαν από τη νεολαία (χοροί γύρω από τη φωτιά στο δάσος, σύμβολο κάθαρσης και καθαρότητας). Άλλοτε παρατηρείται στα έθιμα επίδραση από έξω, δηλαδή μετάδοση εθίμου από λαού σε λαό (π.χ. χριστουγεννιάτικο δέντρο από τη Γερμανία).

Η ερμηνεία των εθίμων είναι δύσκολη. Οποσδήποτε για την κατανόηση του λαϊκού βίου πρέπει κάθε φορά να ξεκινάμε από το ζωντανό λαό. Καμιά δύναμη δε συντελεί τόσο στη διατήρηση των εθίμων, όσο η εμμονή στην παράδοση. Διατηρείται ακόμη μια πρωτόγονη ροπή προς το θόρυβο που συνοδεύει πομπές και έθιμα θορυβώδη (π.χ. πυροβολισμοί κατά το Πάσχα, σε γάμους, το νέο έτος κ.λπ.).

Τα έθιμα διαιρούνται σε τρεις ομάδες ανάλογα με την αφορμή από την οποία τελούνται:

α) Έθιμα που συνδέονται με τα σπουδαιότερα συμβάντα της ανθρώπινης ζωής, δηλαδή τους κύριους σταθμούς της (γέννηση, γάμο, θάνατο). Η στοργή προς το παιδί, η έγνοια για το νέο αντρόγυνο και η ανησυχία για τη μεταθανάτια τύχη του νεκρού, έχουν δημιουργήσει ένα πλήθος εθίμων που σχετίζονται με τους τρεις σταθμούς της ανθρώπινης ζωής (έθιμα περιστατικών).

β) Έθιμα που σχετίζονται με τακτές μέρες και ώρες του έτους, με γιορτές, είτε εκκλησιαστικές είτε εκτός της εκκλησίας, δηλαδή με τον κύκλο του έτους. Αυτά επαναλαμβάνονται κάθε χρόνο και είναι τα λεγόμενα ημερολογιακά, που ακολουθούν το εορτολόγιο και τις εποχές του έτους. Τα περισσότερα είναι καθαρά εκκλησιαστικά και χριστιανικά, μερικά όμως (π.χ. οι Απόκριες) είναι εξωεκκλησιαστικά. Όλα, όμως, στηρίζονται ή πλαισιώνονται από τα χριστιανικά π.χ. το Καρναβάλι ανάμεσα στο Δωδεκαήμερο των Χριστουγέννων και τη Σαρακοστή, η Πρωτομαγιά, ανάμεσα στο Πάσχα και την Ανάληψη, ο Κλήδονας μαζί με τον Αϊ-Γιάννη στις 24 Ιουνίου (έθιμα περιοδικά).

γ) Έθιμα που συνδέονται με την οικιακή και κοινωνική ζωή και εργασία. Αυτά δεν καθορίζονται ημερολογιακά, αλλά τελούνται σε εντελώς διαφορετικά χρονικά διαστήματα. Τελούνται οποιαδήποτε ώρα, μέρα και χρόνο, ανάλογα με τις ανάγκες των ατόμων, της οικογένειας ή της κοινωνίας π.χ. έκτακτοι αγιασμοί, περιοργώματα χωριού σε επιδημίες, λιτανείες ανάγκης (π.χ. για βροχή και επιδημίες), ταξίματα και άλλα (περιστατικά έθιμα).

Τα έθιμα, σχετικά με την ωφελιμιστική τους πλευρά παρουσιάζουν διπλή όψη. Από τη μια μεριά, με τη συντηρητικότητά τους στηρίζουν και σφιχτοδένουν τα μέλη μιας κοινωνίας και, από την άλλη, για τον ίδιο ακριβώς λόγο, εμποδίζουν, πολλές φορές, την ανθρώπινη πρόοδο, που είναι αναγκασμένη να δίνει σκληρές μάχες και αδιάκοπους αγώνες, για να υποτάξει και, τελικά, να τα ξεριζώσει σαν βλαβερά και επικίνδυνα για την κοινωνία, όπως η βεντέτα, η συνήθεια της κλεψιάς, τα χαλκούνια, τα βαρελότα του Πάσχα και άλλα. Τα έθιμα είναι γενικά και τοπικά και αποτελούν την έκφραση του πολιτισμού ενός λαού. Όλα τα έθιμα είναι κοινωνικά. Όμως, μπορεί να τα ξεχωρίζει κανείς σε καθαρώς κοινωνικά, όπως είναι η φιλοξενία, η αλληλοβοήθεια, ο συγγενικός και ψυχικός δεσμός μεταξύ των ανθρώπων, σε θρησκευτικά, που αναφέρονται στη θρησκεία και στο τυπικό μέρος της λατρείας.

Η παρακμή ενός εθίμου αρχίζει την εποχή που ο λαός και ιδιαίτερα η νεολαία του, αρχίζει να μην καταλαβαίνει το περιεχόμενό του και να μην παραδέχεται τις αξίες του, που παύουν να τη συγκι-

νούν. Με τον τρόπο αυτό, δημιουργείται η κρίση του συγκεκριμένου πολιτισμού.

Σε μια τέτοια κρίση βρισκόμαστε κι εμείς σήμερα, ύστερα από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που ο λαός μας έχασε την ισορροπία του που είχε παλιότερα. Γύρω μας, με την εισβολή του αμερικάνικου τρόπου ζωής, διαμορφώθηκαν καινούριες συνθήκες, που αχρήστεψαν όσες σεβαστές και αιώνιες αξίες αποτελούσαν τα ιερά και τα όσια των πατέρων μας και των παππούδων μας.

Πολλά πανάρχαια και γραφικότατα έθιμα του λαού μας, όπως ο γάμος, ο κλήδονας, η παρπερούνα, τα χελιδονίσματα, τα ρουγκατσιάρια και τόσες άλλες διονυσιακές γιορτές, που ως το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κρατιόνταν ακόμη και γιορτάζονταν με θρησκευτική πίστη και ευλάβεια από το λαό μας, τώρα έχουν σβήσει κι έχουν ξεχαστεί και απ' αυτά ακόμη τα χωριά μας, που πάντοτε στάθηκαν οι πιο πιστοί και οι πιο θερμοί θεματοφύλακες όλων των ηθών και των εθίμων μας.

Η γέννηση

Όπως αναφέραμε και στην εισαγωγή, τα ήθη και τα έθιμα συνδέονται με τα σπουδαιότερα συμβάντα της ανθρώπινης ζωής, δηλαδή τους κύριους σταθμούς: της γέννησης, του γάμου και του θανάτου. Η στοργή προς το παιδί, έγνοια για το νέο αντρόγυνο και η ανησυχία για τη μεταθανάτια τύχη του νεκρού, έχουν δημιουργήσει ένα πλήθος εθίμων, που σχετίζονται με τους τρεις σταθμούς της ανθρώπινης ζωής.

Η γέννηση από νομική άποψη είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη νομική υπόσταση του φυσικού προσώπου (άρθρο 35 του ελληνικού Αστικού Κώδικα). Η γέννηση είναι γεγονός βιολογικό, που όπως ο θάνατος και άλλα, έχει αναχθεί από το Δίκαιο, σε γεγονός νομικό, όχι μόνο γιατί είναι πηγή πολλών έννομων συνεπειών, αλλά και γιατί είναι η αφετηρία και ο απαραίτητος όρος της ανθρώπινης προσωπικότητας. Γι' αυτό και είναι αναγκαία η εξακρίβωσή της και έχει καθιερωθεί να συντάσσεται για τη βεβαίωσή της ειδική πράξη, η

λεγόμενη ληξιαρχική πράξη γέννησης και να καταχωρείται σε ειδική υπηρεσία, το Ληξιαρχείο.

Υπάρχουν πολλά έθιμα στα χωριά μας για τη γέννηση του παιδιού. Ο φόβος για την τύχη της μητέρας και του παιδιού κατευθύνει τις εκδηλώσεις του λαού, που παρουσιάζουν ομοιομορφία σε όλο τον ελληνικό χώρο. Στα έθιμα αυτά παρατηρούνται όχι μόνο κοινά στοιχεία από τις δεισιδαιμονίες –όπως έχουν διαμορφωθεί σε όλο τον κόσμο–, αλλά και ρίζες που ανάγονται στα αρχαιοελληνικά και τα βυζαντινά χρόνια και που επιβίωσαν στους νεότερους χρόνους.

Η απόκτηση παιδιών που θα συνέχιζαν την οικογενειακή λατρεία και θα συντηρούσαν την πολιτεία, θεωρήθηκε κύριος σκοπός του γάμου. Ήδη στην αρχαιότητα η ιδέα αυτή έγινε κοινωνικός νόμος, όταν η οικογένεια οργανώθηκε πατριαρχικά. Στους μεταγενέστερους χρόνους, η γέννηση παιδιού θεωρήθηκε, όπως στην αρχαιότητα, ευτυχία, ενώ, αντίθετα, η ατεκνία συμφορά. Αιτία της στειρότητας θεωρήθηκε κάποιος μαγικός δεσμός. Έτσι, μεγάλος αριθμός των εθίμων του γάμου έχει μαγικό χαρακτήρα. Η τοποθέτηση αγοριού στο νυφικό κρεβάτι, μόλις το στρώσουν, έχει επίσης σκοπό να εξασφαλιστεί η απόκτηση παιδιών και μάλιστα αγοριών. Σύμφωνα με το έθιμο αυτό, τη νύχτα πριν από την ημέρα της στέψης, η μελλοντική νύφη έπρεπε να κοιμηθεί με αρσενικό παιδί που ζούσαν οι γονείς του. Προτίμηση αγοριών συναντάται στις κοινωνίες μονογαμικής και πατριαρχικής μορφής, όπως είναι η ελληνική. Το αγόρι στην οικογένεια αυτή θα είναι ο γενάρχης, αυτός δηλαδή που θα συνεχίσει το γένος, την παράδοση, την οικογενειακή λατρεία και θα στηρίξει την οικογένεια. Πολλές είναι οι μαγικές πράξεις που αποβλέπουν στην απόκτηση αγοριού, όπως π.χ. όποια γυναίκα ήθελε να κάνει αγόρι, πλάγιαζε με τον άντρα της όταν φυσούσε βοριάς. Νόμιζαν πως με τους νοτιάδες γεννιούνται κορίτσια.

Άλλα έθιμα έχουν σχέση με την εγκυμοσύνη, που ορίζεται αποχή από ορισμένες δραστηριότητες μαγικής ή και θρησκευτικής σημασίας, όπως π.χ. από το ράψιμο, το πλύσιμο την ημέρα του Αγίου Συμεών, τα Συμόγια (3 Φεβρουαρίου), γιατί υπάρχει κίνδυνος το έμβριο να «σημειωθεί», να γεννηθεί με σημάδι στο πρόσωπο.

Πολλά είναι επίσης τα έθιμα που σχετίζονται με τη διευκόλυνση του τοκετού. Για να διευκολυνθεί η γυναίκα να γεννήσει, της έλυναν τα μαλλιά, ιδίως τις πλεξούδες, τους κόμπους στα φορέματα, δηλαδή το ξεκούμπωμα, το άνοιγμα της πόρτας του δωματίου και των κλειστών κλειδαριών σε πόρτες ή έπιπλα, το λύσιμο της ποδιάς και της ζώνης, το σκίσιμο του πουκάμισου και άλλα. Επίσης, διευκολυντικό θεωρούνταν για τον τοκετό και το φυτό τεύκριον, γνωστό σαν χέρι της Παναγίας, το χορτάρι της Παναγίας, παναγιόχορτο, που συνήθως το τοποθετούσαν σε νερό. Σύμφωνα με τη λαϊκή σκέψη, όλες αυτές οι πράξεις στο σύνολό τους θεωρούνται λύσεις μαγικών κωλυμάτων του τοκετού.

Στο χωριό μας και γενικά σ' όλα τα χωριά της πατρίδας μας, επειδή οι γυναίκες εργάζονταν τους μήνες της εγκυμοσύνης, δε δυσκολεύονταν στη γέννα. Υπήρχαν περιπτώσεις που οι γυναίκες γεννούσαν στο χωράφι... Γιατροί μαιευτήρες, που θα μπορούσαν να βοηθήσουν τις γυναίκες στη γέννα, δεν υπήρχαν πριν από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αλλά και να ήθελαν να καλέσουν γιατρό, δεν υπήρχαν χρήματα. Η «βίζιτα» του γιατρού στοίχιζε ακριβά. Μόνο σε επικίνδυνες και εξαιρετικές καταστάσεις καλούσαν γιατρό από την Κόνιτσα ή από κάπου αλλού.

Όταν επρόκειτο να αποκτήσει κάποια νεαρή γυναίκα το πρώτο της παιδί, τη βοηθούσαν η πεθερά, η μάνα της, οι μεγαλύτερες αδερφές, ξαδέλφες, που είχαν κάποια πείρα. Αν παρουσιαζόταν κάποιο πρόβλημα στη γέννα, φώναζαν την πρακτική μαμή που είχε κάθε χωριό. Μετά τον τοκετό «έδεναν» τον αφαλό του νεογέννητου, το έπλεναν, το φάσκωναν κανονικά κι ύστερα καλούσαν τον παπά να το «διαβάσει», γιατί πίστευαν πως η λεχώνα και το νεογέννητο βρίσκονταν κάτω από την επήρεια δαιμονικών όντων.

Αν ήταν χειμώνας έστρωναν για τη λεχώνα κοντά στο τζάκι, που το χειμώνα είχε πάντα φωτιά. Η πεθερά ή κάποιος άλλος ειδοποιούσε τους γονείς της λεχώνας και τους συγγενείς. Οι γονείς έτρεχαν στην κόρη τους με δώρα, κυρίως ρουχαλάκια - σπάργανα, υφαντά χρωματιστά για το νεογέννητο. Οι συγγενείς και οι φίλοι έφερναν τις πρώτες μέρες γλυκά, λαγγίτες, ένα μαστραπά με κρασί για τη λεχώ-

να, χρυσά και ασπρένια νομίσματα. Επίσης, συγγενείς και φίλοι «κέρναγαν» το νεογέννητο με ένα νόμισμα –ανάλογα με τις δυνατότητες που είχε ο καθένας– και του εύχονταν να ζήσει και να γίνει προκομμένος άνθρωπος. Κάθε βράδυ θυμιάτιζαν τη λεχώνα, για να την προφυλάξουν από τα δαιμονικά. Η λεχώνα σαράντα μέρες δεν έβγαινε από το σπίτι της. Όταν η λεχώνα έβγαινε για πρώτη φορά στο δρόμο μετά τον τοκετό και συναντούσε άλλη λεχώνα, άλλαζαν τα δαχτυλίδια τους για να μη «φύγει» το γάλα από τη μια και «πάει» στην άλλη. Τηρώντας αυτά τα έθιμα και τις προλήψεις πριν από τον τοκετό και μετά τον τοκετό, οι άνθρωποι πίστευαν ότι μ' αυτό τον τρόπο προφυλάγουν τη μητέρα και το παιδί από διάφορες δαιμονικές δυνάμεις.

Το βάπτισμα

Το βάπτισμα είναι ένα από τα τρία μυστήρια της χριστιανικής θρησκείας, υποχρεωτικό για να γίνει κάποιος χριστιανός. Με το βάπτισμα δίνεται και το όνομα. Συνοδεύεται και από το χρίσμα. Η βάπτισμα του νεογέννητου παλαιότερα συνήθως γινόταν 15 - 20 μέρες από τη γέννησή του, πάντα Κυριακή, μετά από τη λειτουργία.

Όπως σε κάθε μυστήριο υπάρχει ορατό και αόρατο μέρος, έτσι και στο βάπτισμα έχουμε: α) Ορατά σημεία: την τριπλή κατάδυση στο αγιασμένο νερό της κολυμπήθρας, που συμβολίζει την είσοδο του Χριστού στον Ιορδάνη και την εμφάνιση της Αγίας Τριάδας. Οι καθολικοί και οι διαμαρτυρόμενοι κάνουν μόνο ράντισμα. β) Αόρατα σημεία: την επίκληση του Αγίου Πνεύματος για την κάθαρση (από το προπατορικό αμάρτημα, την πνευματική φώτιση και αναγέννηση και την είσοδο του βαπτιζόμενου στη χριστιανική εκκλησία. Το βάπτισμα καθιερώθηκε από τον ίδιο το Χριστό, με το δικό του βάπτισμα στον Ιορδάνη.

Στα πρώτα χριστιανικά χρόνια το βάπτισμα γινόταν σε μεγάλη ηλικία μετά από κατήχηση, που σκοπό είχε να μάθει ο βαπτιζόμενος τη χριστιανική θρησκεία. Σήμερα έχει επικρατήσει ο νηπιοβαπτισμός

και η κατήχηση αναλαμβάνεται από τον ανάδοχο (νουνό), την εκκλησία και το κράτος. Υπάρχουν περιπτώσεις που γίνεται το βάπτισμα ανάγκη από ένα χριστιανό για να μη μείνει αβάπτιστο νήπιο που κινδυνεύει η ζωή του. Αν επιζήσει, γίνεται και το κανονικό χωρίς κατάδυση στο νερό.

Η βάπτισμα συνήθως γίνεται στον τόπο που γεννήθηκε το παιδί και στην εκκλησία του τόπου κατοικίας των γονιών του. Οι γονείς απευθύνονται στον παπά του χωριού ή της ενορίας τους, έχοντας ένα αντίγραφο της ληξιαρχικής πράξης γεννήσεως του παιδιού, για να τους ορίσει τη μέρα που θα τελεστεί το μυστήριο. Ο νουνός ετοιμάζει τα απαραίτητα πράγματα για το βάπτισμα: ρουχαλάκια για να ντύσει τον αναδεχτό ή την αναδεχτή του, λαμπάδες και ό,τι άλλο χρειάζεται για το βάπτισμα. Έτσι, αφού οριστεί η μέρα που είναι οπωσδήποτε Κυριακή, όπως είπαμε και πιο πάνω, ετοιμάζουν ζεστό νερό, την κολυμπήθρα, λάδι, μύρο κ.λπ. πράγματα που σχετίζονται με το βάπτισμα του μωρού. Αφού ο παπάς διαβάσει τα καθορισμένα τροπάρια και ευχολόγια, παίρνει το μωρό γυμνό και το βουτά τρεις φορές στην κολυμπήθρα, ψέλνοντας το «εν Ιορδάνη βαπτιζομένου σου Κύριε...» Μετά, ο ιερέας αλείφει με το άγιο μύρο το βαπτισμένο, κάνοντας το σχήμα του σταυρού στο μέτωπο, τα μάτια, τα ρουθούνια της μύτης, το στόμα, τ' αυτιά, το στήθος, τα χέρια και τα πόδια, ενώ συγχρόνως λέει: «Σφραγή δωρεάς Πνεύματος Αγίου, αμήν» και απευθυνόμενος στο νουνό ή τη νουνά τους προτρέπει: «Χαρίστε, νουνέ, τ' όνομα!»

Ο νουνός ή η νουνά έλεγαν τ' όνομα, έπαιρναν το μωρό στα χέρια τους, του φορούσαν το σταυρό με την αλυσίδα και τα ρουχαλάκια που του δώριζαν. Στο μεταξύ, τα παιδιά μόλις άκουγαν τ' όνομα που χάριζε ο νουνός, έτρεχαν να το ανακοινώσουν στη μητέρα του μωρού για να πάρουν «συχάρικια». Στο πρώτο παιδί που ανακοίνωνε τ' όνομα, η μητέρα του έδινε το μεγαλύτερο ποσό χρημάτων, δηλαδή έπαιρνε τα «συχάρικια». Στ' άλλα που έρχονταν μετά απ' αυτό έδινε λιγότερα.

Ύστερα από την τέλεση του μυστηρίου, ο θρησκευτικός λειτουργός συντάσσει «επιτόπου» δήλωση, όπου γράφει όλα τα στοιχεία

του παιδιού (το όνομα που του δόθηκε, τα ονοματεπώνυμα των γονιών του και το ονοματεπώνυμο του νουνού του) και, στο τέλος, υπογράφει.

Η δήλωση που συντάσσεται από τον παπά θα χρησιμέψει για να καταχωριθεί η βάφτιση στο περιθώριο της ληξιαρχικής πράξης γεννήσεως. Σύμφωνα με το έθιμο, η μητέρα σαράντα μέρες μετά από τη γέννηση, πήγαινε το μωρό στην εκκλησία για να το ευλογήσει ο παπάς. Μαζί της έπαιρνε και ένα αγοράκι ως 10 χρόνων.

Αφού τέλειωνε το μυστήριο, οι γονείς του μωρού καλούσαν το νουνό και τους πλησιέστερους συγγενείς στο σπίτι και τους φίλευαν.

Ο γάμος

Επειδή ο γάμος του ανθρώπου είναι ένα σοβαρό γεγονός στη ζωή του, η μορφή των σχέσεων της γυναίκας με τον άντρα ιστορικά είναι καθορισμένη, επικυρωμένη και ρυθμισμένη από την κοινωνία, που τους επιβάλλει δικαιώματα και υποχρεώσεις στη σχέση του ενός με τον άλλο και με τα παιδιά. Με το γάμο διακανονίζεται και πραγματώνεται η φυσική ανάγκη του ανθρώπου για διαίωνιση του είδους, όπως διαμορφώθηκε από τις κοινωνικές συνθήκες και τον πολιτισμό.

Ως κοινωνική σχέση, ο γάμος έχει κυρίως ηθικό νόημα, στο μέτρο που ο άντρας και η γυναίκα συνέρχονται σ' αυτόν ως πρόσωπα. Ανάμεσα στις ηθικές αξίες που έχουν ιδιαίτερα μεγάλη σημασία για τη σταθερότητα του γάμου, είναι η ατομική ερωτική αγάπη, το συζυγικό και το γονικό χρέος, η αμοιβαία βοήθεια και ο σεβασμός.

Πολλοί επιστήμονες πιστεύουν πως αρχικά, στην εποχή του «πρωτόγονου σταδίου του ανθρώπου», ο γάμος δεν υπήρχε. Τότε κυριαρχούσαν οι σχέσεις που ονομάζονταν σύμμεικτες και κάθε γυναίκα μπορούσε να έχει ερωτικές σχέσεις με όλους τους άντρες και ο κάθε άντρας με όλες τις γυναίκες. Στα πρώτα ιστορικά στάδια της κοινωνίας, την περίοδο της μητριαρχίας, ο γάμος ήταν μια απλή τελετή. Ο γάμος πήρε τη μορφή τελετουργίας ιδιαίτερα στην περίοδο

της πατριαρχίας, όταν κυριάρχησε η μονογαμία και η εγκατάσταση των συζύγων στο σπίτι του άντρα. Αργότερα, στην εποχή των Μετάλλων με την αποδυνάμωση της οργάνωσης κατά γέννη, ανέκυψε η πατριαρχική οικογένεια και, μαζί της, ο μονογαμικός δεσμός, προοριζόμενος να ενώσει σταθερά τους συζύγους μεταξύ τους και με τους απογόνους τους, και να εξασφαλίσει την ακεραιότητα της οικογένειας, που για πρώτη φορά έγινε ο οικονομικός πυρήνας της κοινωνίας. Έτσι, η γυναίκα με τα παιδιά εξουσιάστηκαν από το σύζυγο. Η εμφάνιση της ατομικής ιδιοκτησίας επιτάχυνε την εξέλιξη της μονογαμίας, της οποίας αποτέλεσε τη βάση.

Οι ανταγωνιστικοί ταξικοί σχηματισμοί της κοινωνίας προσέδωσαν στη μονογαμική σχέση αντίστοιχα κοινωνικο-νομικά χαρακτηριστικά. Έτσι, στη δουλοκτητική κοινωνία, ο γάμος αναγνωριζόταν μόνο για ελεύθερους πολίτες, ενώ οι συζυγικές σχέσεις των δούλων θεωρούνταν απλώς συμβίωση.

Στον πρώιμο ευρωπαϊκό Μεσαίωνα καθορίστηκε υποχρεωτικός για όλους ο θρησκευτικός γάμος, αλλά οι δουλοπάροικοι (κολίγοι) μπορούσαν να τελέσουν γάμο μόνο με τη συγκατάθεση του φεουδάρχη. Στον καπιταλισμό, η επέκταση της γυναικείας εργασιακής δραστηριότητας, η μείωση του γοήτρου και της επιρροής της θρησκείας, σε συνδυασμό με τον εκδημοκρατισμό της νομοθεσίας για το γάμο και την οικογένεια, και της γενετήσιας ηθικής, οδήγησαν από τη μια στην αποδιοργάνωση και την κρίση του «κλασικού» γάμου - ιδιοκτησίας (αυξήθηκε ο αριθμός των διαζυγίων των «εγκαταλειμμένων» συζύγων) και από την άλλη, στην ανάπτυξη νέας μορφής σχέσεων γάμου, που βασίζονται κυρίως στο αμοιβαίο αίσθημα και στην προσωπική εκλογή και χαρακτηρίζονται από σχετική ισοτιμία των συζύγων.

Όπως βλέπουμε από τα παραπάνω, η ένωση των δύο φύλων, ολότελα ελεύθερη στις πρώτες ανθρώπινες κοινωνίες, υποτάχτηκε βαθμιαία σε πλήθος κανόνες και περιορισμούς, που πήραν τη μορφή από τη μια μεριά κανόνων ηθικοθρησκευτικών και από την άλλη κανόνων δικαίου (εθίμων αρχικά και ύστερα γραπτών νόμων). Η κοινωνική ουσία του γάμου καθορίζεται τελικά από τις κυρίαρχες κοι-

νωνικές σχέσεις. Επικυρώντας το γάμο, η κοινωνία επιφορτίζεται και με συγκεκριμένα καθήκοντα για την περιφρούρησή του: θέτει στους ανθρώπους που ήλθαν σε γάμο, την ευθύνη για την υλική εξασφάλιση και την αγωγή των παιδιών, και συνακόλουθα, για το μέλλον της οικογένειας.

Ο τύπος του γάμου ορίζεται από το νόμο και χωρίς την τήρησή του ο γάμος δεν είναι μόνο άκυρος, αλλά ολότελα ανυπόστατος, απλή εξώγαμη σχέση μη δημιουργώντας καμιά έννομη συνέπεια (ούτε λ.χ. αξίωση αποζημίωσης, ούτε ενοχικό δεσμό, ούτε τίποτε άλλο). Ανάλογα με τον τύπο του, ο γάμος διακρίνεται σε θρησκευτικό, όταν ο νόμος ορίζει για τύπο την ιεροτελεστία, και σε πολιτικό, όταν ορίζει κάποια διαδικασία εμπρός σε κρατική αρχή, δικαστική ή διοικητική.

Πριν, όμως, τελεστεί ο γάμος, σύμφωνα με τα ήθη και τα έθιμα που επικρατούσαν πριν από πολλά χρόνια, γίνονταν τα αρραβωνιάσματα.

Οι αρραβώνες

Στα παλαιότερα χρόνια για την παντρεία των νέων φρόντιζαν οι γονείς τους. Σπάνια αποφάσιζαν οι ίδιοι, ιδιαίτερα η νέα κοπέλα, ποιον ή ποια θα διάλεγαν για σύντροφο της ζωής τους. Υπήρχαν και περιπτώσεις που οι νέοι και οι νέες γνωρίζονταν μεταξύ τους, χωρίς προξενιές και χωρίς τη βοήθεια των γονέων τους. Στο γάμο, φυσικά, οδηγεί η αγάπη, η συμπάθεια. Η αμοιβαία αγάπη στις συνθήκες που επικρατούσαν πριν από εκατοντάδες χρόνια ήταν αδύνατη. Οι νέοι δεν είχαν τη δυνατότητα να γνωριστούν και ν' αγαπηθούν. Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, όλα τα κανόνιζαν οι γονείς. Αλίμονο στο κορίτσι που θα τολμούσε ν' αντισταθεί στις αποφάσεις τους.

Οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες κάτω από τις οποίες αναγκάζονταν να ζήσουν οι άνθρωποι την εποχή εκείνη, ανάγκαζαν τα κορίτσια, ακόμη και τ' αγόρια, να έχουν τυφλή υπακοή και εμπιστοσύνη στους γονείς τους, γιατί, όπως ήταν φυσικό, η μοναδική τους

φροντίδα ήταν ν' αποκαταστήσουν καλύτερα τα παιδιά τους και να τα κάνουν ευτυχισμένα.

Και όταν η αγάπη αργούσε να έρθει ή ήταν δύστροπη, ερχόταν η προξενήτρα να καλύψει αυτό το κενό. Την προξενήτρα δεν μπορεί να την κάνει όποια γυναίκα. Χρειάζεται μαστοριά, φαντασία, ταλέντο. Όταν βάλει στο νου της κάποιο στόχο, τότε στρώνει ολόκληρο σχέδιο για να τον πετύχει. Μεγάλη η δουλειά της προξενήτρας. Γνωστές προξενήτρες του χωριού μας ήταν: η Ελένη Καραφέρη (Μπαντάλα) και ο Λεωνίδας Βόσιος.

Αν ο γάμος ήταν πετυχημένος, τότε η ζωή των δύο ανθρώπων που αποφάσισαν να ενώσουν τη μοίρα τους με τη βοήθεια της προξενήτρας θα κυλούσε αρμονικά σ' όλη τους τη ζωή. Όταν, όμως, τ' αντρόγυνα που πάντρεψε η προξενήτρα ήταν αταίριαστα και τσακωνονταν μεταξύ τους ύστερα από το γάμο, τότε τη θυμούνταν και άκουγε το αναθεμάτισμα σ' όλη της τη ζωή.

Για να γίνει, όμως, ένα συνοικέσιο έπρεπε οπωσδήποτε να πάρουν μέρος οι γονείς ή οι προξενευτάδες, μέσω των οποίων γίνονταν οι προτάσεις γάμων. Τις περισσότερες φορές οι προξενιές γίνονταν το φθινόπωρο, όταν τέλειωναν οι αγροτικές δουλειές και έβρισκαν την ευκαιρία οι γονείς να ψυχάσουν και να σκεφτούν και λίγο τα παιδιά τους που ήταν σε ηλικία παντρειάς. Μόλις τ' αγόρια πατούσαν τα είκοσι χρόνια και τα κορίτσια τα δεκαεφτά ή δεκαοχτώ, έπρεπε να παντρευτούν.

«Η μικρός, μικρός παντρέψ' ή μικρός καλογερέψ'», έλεγαν παλαιότερα. Αν οι νέοι δεν παντρεύονταν σ' αυτή την ηλικία, τότε είχαν κάποιο κουσούρι.

Επειδή το ζήτημα του γάμου το θεωρούσαν σοβαρό και ένα από τα σπουδαιότερα προβλήματα της ζωής, οι γονείς προσπαθούσαν και από τις δυο πλευρές να πάρουν νύφη ή να κάνουν γαμπρό από καλή οικογένεια. Στ' αγόρια κοίταζαν την εργατικότητα, τη λεβεντιά, την εξυπνάδα και τα πλούτη. Τα κορίτσια τα ήθελαν να είναι από καλή οικογένεια, να σέβονται τα πεθερικά, να είναι όμορφα, καλές νοικοκυρές και δουλευτάρες. Την σοβαρότητα του γάμου την εξηγούσε η εξής παροιμία: «Η παντρεία δεν είναι μπάλωμα να το ξηλώσω όποτε

θέλω, είναι ζωή». Οι προξενήτρες, που ασχολούνταν με τις προξενιές, ήξεραν τα πάντα για τους υποψήφιους γαμπρούς και τις υποψήφιες νύφες. Όταν ήθελε να βολιδοσκοπήσει τις απόψεις των γονέων του γαμπρού ή της νύφης, πήγαινε τάχα για καμιά δουλειά στο σπίτι του κοριτσιού ή του αγοριού, άνοιγε κουβέντα στην αρχή άσχετη με το σκοπό της επίσκεψης και, σιγά σιγά, μόλις έβρισκε την κατάλληλη ευκαιρία «έσκαγε το παραθύρι», όπως λένε. Η μητέρα του κοριτσιού ή του αγοριού έμπαινε αμέσως στο νόημα της επίσκεψης και τη ρωτούσε για ποιο κορίτσι ή για ποιο αγόρι γίνεται λόγος. Τότε, η προξενήτρα άρχιζε τα εγκώμια των υποψηφίων: «Έτσι που λες, Βασίλου μ'. Διάλεξα μια νύφη για το γιος τον Κώστα μα τι νύφ'! Κακά μάτια να μην τη δουν και τη ματιάσουν. Όμορφη, δουλευτάρα, νοικοκυρά. Ξέρ' και γράμματα. Τέλειουσει την Τρίτ' τάξ'». Στη συνέχεια μιλούσε για την προίκα της νύφης και για άλλα προτερήματα.

Αν το κορίτσι για το οποίο γινόταν κουβέντα άρεσε στους γονείς του αγοριού καλώς, αν, όμως, όχι, προφασίζονταν ότι ο γιος τους ακόμη είναι μικρός, θα χρειαστεί πρώτα να υπηρετήσει στρατιώτης και μια σειρά άλλες δικαιολογίες για ν' αποφύγουν την απάντηση. Το ίδιο γινόταν και με τους γονείς του κοριτσιού. Αν, όμως, καταλάβαινε, ότι κάτι μπορούσε να γίνει, πήγαινε ξανά και με διάφορα επιχειρήματα προσπαθούσε να πείσει τους γονείς να δώσουν το λόγο τους.

Για να μην πέσει το γόπτρο της οικογένειας του κοριτσιού ή του αγοριού, η προξενήτρα έλεγε ότι δεν την έστειλε κανένας, αλλά από μόνη της απλώς τους έκανε μια πρόταση. Όταν οι γονείς συμφωνούσαν με την πρόταση της προξενήτρας, ακολουθούσε συνάντηση των γονιών γαμπρού και νύφης, όπου καθοριζόταν πότε και πώς θα γίνουν οι αρραβώνες.

Ο υποψήπιος γαμπρός προτιμούσε να διαλέξει τη μελλοντική του γυναίκα από το χωριό του. Οι λόγοι ήταν πολλοί. Πρώτον, γιατί γνώριζε το κορίτσι που θα παντρευόταν και δεύτερο, οι κάτοικοι των χωριών όσο πιο πολλούς συγγενείς είχαν στο χωριό τους, τόσο μεγαλύτερη υποστήριξη και σιγουριά ένιωθαν στη ζωή τους. Γι' αυτό, το συμπεθέριασμα με χωριανούς ήταν η ιδανικότερη ευκαιρία,

που δεν έπρεπε να τη χάσει κανείς. Παλαιότερα στο χωριό έλεγαν την εξής παροιμία: «Τσαρούχι από τον τόπο σου και ας είναι και παλιοτσάρουχο».

Παλιά ο γαμπρός δεν παρουσιαζόταν στους αρραβώνες. Οι γονείς του κοριτσιού ετοίμαζαν το τραπέζι για τους μελλοντικούς συμπεθέρους και συγγενείς τους στο καλύτερο δωμάτιο (στον οντά). Αφού μαζεύονταν και από τις δυο πλευρές οι γονείς και οι συγγενείς του γαμπρού και της νύφης, συζητούσαν γενικά ζητήματα που είχαν σχέση με το γάμο. Ανάμεσα στ' άλλα, φυσικά, συζητούσαν και ζητήματα της προίικας. Η προίικα σαν θεσμός είναι πανάρχαιο φαινόμενο. Στα πανάρχαια χρόνια, στα χρόνια της μητριαρχίας, που την εξουσία την είχε η γυναίκα, ο θεσμός της προίικας ήταν ολότελα άγνωστος. Όταν παντρεύονταν δυο νέοι, ο άντρας ήταν εκείνος που πήγαινε στο σπίτι της γυναίκας και όχι εκείνη στο σπίτι το δικό του, όπως γίνεται σήμερα. Εκεί ο άντρας ήταν υποχρεωμένος να προσφέρει τις υπηρεσίες του δωρεάν στο «γένος» της γυναίκας του και να λογαριάζεται κι αυτός σαν μέλος του γένους της. Ούτε το όνομα του γένους του έπαιρναν τα παιδιά του σαν γεννιούνταν ούτε και κληρονομικά δικαιώματα αποχτούσε ο άντρας από την περιουσία της γυναίκας.

Αργότερα, με το πέρασμα του χρόνου, όταν ανακαλύφτηκε η γεωργία και η κτηνοτροφία που ήταν δουλειές αντρικές, και ο άντρας απόκτησε οικονομική δύναμη και επιρροή, η θέση της γυναίκας άρχισε να κλονίζεται μέσα στις καινούριες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, ώσπου ο κλονισμός αυτός έφερε το γκρέμισμα της μητριαρχίας και στη θέση της στυλώθηκε η πατριαρχία, με οικονομικό ρυθμιστή και παράγοντα της κοινωνίας τον άντρα.

Έτσι, ενώ πρώτα επικρατούσε η συνήθεια να πληρώνει ο γαμπρός τη νύφη δίνοντας τα «έδνα» δώρα, (ακόμη και σήμερα σε ορισμένες μουσουλμανικές χώρες της Κεντρικής Ασίας οι άντρες πληρώνουν στους γονείς του κοριτσιού ένα ποσό χρημάτων για να παντρευτούν την κόρη τους, που το λένε «καλίμι»). Τώρα που η γυναίκα μεταβιβάζει στον άντρα της την επικαρπία της ιδιοκτησίας της, επικρατεί η συνήθεια να δίνει η γυναίκα στον άντρα της προίικα. Το

φαινόμενο της προίκας διατηρείται και στη σημερινή μας κοινωνία με τα επακόλουθα αρνητικά του στοιχεία.

Να πώς περιγράφεται στο δημοτικό τραγούδι: «Σε αρραβωνιασμένο», ο θεσμός της προίκας. Η μητέρα προτρέπει το γιο της να ζητήσει από τους γονείς της αρραβωνιαστικιάς του περισσότερη προίκα:

*Σαν κίνησεν ο νιούτσικος να πάει ν' αρραβωνίσει,
ούτε το ρούχο του έβαλεν ούτε ζουνάρι εζώστει.*

Κι η μάνα του του φώναζε, κι η μάνα του του λέγει:

*«Γύρισε, παρ' το ρούχο σου, ζώσου και το ζουνάρι
και σύρε ν' αρραβωνιστείς παπά τη θυγατέρα.*

*Γύρεψε βόιδια στο ζυγό, γελάδια στην αγέλη,
μούλες, φοράδες κι άλογα κι ασέλπνο πουλάρι.*

*– Εκεί που πάω, μάνα μου, εγώ ν' αρραβωνίσω,
ούτε για ρούχο με ρωτάν ούτε και για ζουνάρι,
εκεί τηράν τα νιάτα μου, τηράν την ομορφιά μου.*

*Κι εγώ στα πλούσια τα προικιά το νου μου δεν τον έχω,
τον έχω για της λυγερής τα μάτια και τα φρύδια.*

Ο Φρειδερίκος Ένγκελς στο έργο του «Η καταγωγή της οικογένειας της ιδιοκτησίας και του κράτους», γράφει: «Ο αστικός γάμος είναι γάμος συμφέροντος, που ισοδυναμεί με τη χειρότερη πορνεία. Η γυναίκα δε διαφέρει από την κοινή πόρνη, παρά μόνο γιατί δε νοικιάζει το κορμί της κάθε φορά, σαν μισθωτή, αλλά το πουλάει μια για πάντα σαν σκλάβο».

Ο γάμος θα είναι ιδανικός μόνο τότε, όταν θα πάψει να θεωρείται εμπορικός και θα στηρίζεται στην αμοιβαία αγάπη και στην εκτίμηση.

Έτσι, όπως είπαμε και πιο πάνω, μαζεμένοι κοντά στο τζάκι στη μια κόχη καθόταν ο πατέρας του αγοριού με την προξενήτρα ή προξενητή δίπλα του και στην άλλη ο πατέρας του κοριτσιού. Πιο κάτω κάθονταν όλοι οι άλλοι συγγενείς. Τη συζήτηση την άνοιγε η προξενήτρα ή ο προξενητής. Αφού επιβεβαιωνόταν και από τις δυο πλευρές ότι κράτησαν το λόγο που είχαν δώσει, άλλαζαν τα δαχτυ-

λίδια και κανόνιζαν πότε θα γίνει ο γάμος. Ύστερα, αγκαλιάζονταν και χαιρετιόνταν τρεις φορές σταυρωτά λέγοντας: «Χαϊρλίτικη η δουλειά μας. Να ζήσουν, να τους χαιρόμαστε».

«Χαϊρλίτικα!» έλεγαν κι οι άλλοι και οι πατεράδες άλλαζαν τα δαχτυλίδια. Τα δαχτυλίδια τα έβαζαν σ' ένα δίσκο και τα σταύρωναν πριν τ' αλλάξουν. Τα άλλαζε ο νουνός ή ο πατέρας του γαμπρού, όπως είπαμε και πιο πάνω.

Το δαχτυλίδι του αγοριού το έπαιρνε ο πατέρας του κοριτσιού και το δαχτυλίδι του κοριτσιού το έπαιρνε ο πατέρας του αγοριού και, αφού τα φιλούσαν, τα έβαζαν στο δίσκο, που ήταν πάνω στο τραπέζι. Μετά την αλλαγή των δαχτυλιδιών, ο νέος ονομαζόταν πια «γαμπρός» από τους συγγενείς της νύφης, το ίδιο και η νέα ονομαζόταν «νύφη» από τους συγγενείς του γαμπρού.

Αφού γίνονταν όλα αυτά τα τυπικά, έμπαινε στο δωμάτιο χαρούμενη και γελαστή η μάνα του κοριτσιού και για καλό τέλος των αρραβώνων έφερνε διάφορους μεζέδες, φρούτα και το παγούρι με το ρακί. Πρώτος σήκωνε στον αέρα το παγούρι με το ρακί ο νοικοκύρης του σπιτιού και απευθυνόταν στους συμπέθερους και τους άλλους παρευρισκόμενους με την εξής ευχή: «Εις υγείαν. Καλώς ορίσατε! Να είστε καλά, να ζήσετε! Χαϊρλίτικα, να μας ζήσουν!» «Και στα μικρότερα να χαρούμε!»

Και αφού τραβούσε δυο τρεις ρουφηξιές ρακί, έδινε το παγούρι στο συμπέθερο κι εκείνος, με τη σειρά, σ' όλους τους παρευρισκόμενους, επαναλαμβάνοντας κι αυτοί την ίδια ευχή. Σε λίγο στο δωμάτιο που γίνονταν οι αρραβώνες έμπαιναν δυο νεαρές γυναίκες με μια κανίστρα δώρα και τα μοίραζαν αρχίζοντας από τον πατέρα του γαμπρού. Όλα τα δώρα τα ετοίμαζε η νύφη με τη βοήθεια της μητέρας της.

Συνήθως τα δώρα ήταν μάλλινες κάλτσες, πετσέτες, μαντίλια. Τα δώρα για το γαμπρό ήταν μάλλινες κάλτσες και νομίσματα. Με τη σειρά του, ο πατέρας του γαμπρού παρουσίαζε τα δώρα που είχαν φέρει για τη νύφη. Συνηθισμένα δώρα για τη νύφη ήταν: σκουλαρίκια, αρώματα, μοσχοσάπουνα, μαντίλια με κρόσσια, αλυσίδες αργυρές κ.λπ. Η νύφη δεν παρουσιαζόταν στους αρραβώνες, εκτός αν

ήταν από ξένο χωριό. Τότε, έμπαινε η υποψήφια νύφη στο δωμάτιο που ήταν οι γονείς, οι προξενετάδες και οι καλεσμένοι, στεκόταν για λίγο να τη δει το συμπεθεριό και αποχωρούσε προσκυνώντας. Αυτό γινόταν πριν αλλάξουν τα δαχτυλίδια.

Απ' εδώ και μπρος η μεν αρραβωνιαστικιά φορούσε στο χέρι της το δαχτυλίδι του αρραβωνιαστικού της, ο δε αρραβωνιαστικός το δαχτυλίδι της αρραβωνιαστικιάς του. Μετά την αλληλοαπονομή των δώρων, καλούσαν τους συμπεθέρους και τους καλεσμένους στο τραπέζι και άρχιζε το φαγοπότι, πίνοντας κρασί με τη σειρά από την μπούκλα στην υγεία και το ευτυχισμένο μέλλον των αρραβωνιασμένων.

Μετά τους αρραβώνες οι νέοι μπορούσαν να συναντιούνται στο σπίτι της νύφης, κάτω από αυστηρές συνθήκες και μέσα στα πλαίσια των περιορισμών. Έτσι, τα έθιμα της αυστηρής πθικής εμπόδιζαν τους νέους να γνωριστούν καλύτερα, ν' αναπτύξουν και να δημιουργήσουν ομαλές φυσιολογικές σχέσεις.

Φεύγοντας οι καλεσμένοι από το σπίτι της νύφης, εύχονταν στους γονείς των αρραβωνισμένων χαϊρλίτικα και καλά στέφανα. Έτσι κάπως τέλειωναν οι αρραβώνες και το άλλαγμα των δαχτυλιδιών.

Τα ήθη και τα έθιμα του γάμου

Το χωριό μας, καθώς επίσης και πολλά άλλα χωριά της επαρχίας μας, αποκλεισμένα προπολεμικά από τα αστικά κέντρα λόγω της απόμακρης και ορεινής περιοχής, χωρίς συγκοινωνία, μόνο μουλαρόδρομους με στενά φιδωτά μονοπάτια, μακριά από τις επιδράσεις του νεότερου πολιτισμού, συνεχίζοντας τον παλιό, αργό ρυθμό της ζωής, διατήρησαν μέχρι το 1940 και λίγο αργότερα, αναλλοίωτα τα παλιά ήθη και έθιμα που σχετίζονταν με το γάμο, χωρίς να χάσουν τον παραδοσιακό τους χαρακτήρα.

Σε όλα τα χωριά της επαρχίας μας τα ήθη και τα έθιμα του γάμου ήταν σχεδόν τα ίδια, με μικρές μόνο παραλλαγές από χωριό σε χωριό. Τηρούνταν όλα τα έθιμα με ευλάβεια. Κάθε κίνηση συνοδεύονταν και από ένα τραγούδι. Κάθε τραγούδι από μια ολόκληρη σκηνή.

Στην πορεία τέλεσης του γάμου άκουγε κανείς διάφορα τραγούδια, ευχές, παρατηρούσε διάφορες προλήψεις και μια σειρά άλλες λεπτομέρειες.

Με μια σύντομη διήγηση θα προσπαθήσω να σας δώσω παρακάτω όλες τις σκηνές και τις λεπτομέρειες ενός γάμου της προπολεμικής περιόδου, όπως τον θυμούμαι από τα παιδικά μου χρόνια και από διηγήσεις που άκουσα από τις παρακάτω γυναίκες του χωριού μας: Αννέτα, Μπόμπολα, Πηνελόπη, Κωστούλα (το γένος Ρόμπολα), Βικτώρια Ρούβαλη, Γλυκερία Βόσιου, Μερόπη Κωστάκη και άλλες.

Παλαιότερα, ο γάμος ήταν μια μεγάλη γιορτή για το χωριό και κρατούσε πολλές μέρες. Αρχιζε την Τετάρτη με τα προζύμια και τελειωνε την επόμενη Τετάρτη. Όλες αυτές τις μέρες παρατηρούνταν μεγάλη κίνηση και στο σπίτι του γαμπρού και στο σπίτι της νύφης.

Μια εβδομάδα πριν από το γάμο, από το σπίτι του γαμπρού και το σπίτι της νύφης, έστελναν «καλεστάδες» στα σπίτια του χωριού, με μια μπούκλα κρασί στολισμένη με λουλούδια και καλούσαν όλους τους συγγενείς, τους φίλους, σχεδόν όλο το χωριό στο γάμο που θα γινόταν την Κυριακή. Οι καλεσμένοι ρουφούσαν λίγο κρασί, εύχονταν «χαϊρλίτικα» και τους ευχαριστούσαν για το κάλεσμα.

Επίσης, μια εβδομάδα πριν από το γάμο σπνόνταν στο σπίτι του γαμπρού το φλάμπουρο (σημαία), που σήμαινε το ξεκίνημα του γάμου. Το φλάμπουρο γενικά το έφτιαχναν το Σάββατο. Το στόλιζαν με λουλούδια και κορδέλες χρωματιστές. Το φλάμπουρο αποτελούνταν από ένα κοντάρι και στην κορυφή είχε ένα σταυρό. Ο σταυρός αντιπροσώπευε το χριστιανισμό. Το άσπρο πανί το γνήσιο, η μπλε κορδέλα το μπλε χρώμα της Ελλάδας (φαίνεται πάρθηκε από τη θάλασσα), τα μύλα στα άκρα του σταυρού ροδοκόκκινα την υγεία και τα λουλούδια την αγάπη.

Το φλάμπουρο το στόλιζαν κοπέλες και νεαρές γυναίκες. Δίχως φλάμπουρο δε γινόταν γάμος στα χωριά. Στην κορυφή του κονταριού έδεναν ένα χρωματιστό μαντίλι και, λίγο πιο κάτω, την ελληνική γαλανόλευκη σημαία. Το σταυρό τον στόλιζαν με βασιλικό και λουλούδια. Ο μπράτιμος στεκόταν ανάμεσα στις κοπέλες και στις γυναίκες που το στόλιζαν, κρατώντας το κοντάρι. Την ώρα που στόλιζαν

Μια ομάδα από νέους και νέες του χωριού μας ντυμένοι με παραδοσιακές στολές.

το φλάμπουρο, οι γυναίκες χόρευαν και τραγουδούσαν διάφορα παραδοσιακά τραγούδια, συνοδευόμενες από τους οργανοπαίχτες:

*Βλέπω στο σπίτι του γαμπρού
τρανός χορός που γίνεται
τρανός και διπλογύριστος.
Να είχα νεράντζι να 'ριχνα,
να ξεδιπλώσω το χορό
να ιδώ την κόρη π' αγαπά.*

Όλες τις μέρες του γάμου, το φλάμπουρο θα κυράτιζε στο ψηλότερο μέρος του σπιτιού του γαμπρού και της νύφης. Μετά το στόλιμα του φλάμπουρου και το στήσιμο του στη σκεπή του σπιτιού, οι καλεσμένοι κάθονταν στυροπόδι γύρω από το τραπέζι, στους σοφράδες. Αφού πρώτα ο παπός ευλογούσε τα υπάρχοντα, στρώνονταν στο φαγοπότι. Σερβίρονταν διάφοροι μεζέδες, ρακί, κρασί. Το κρασί το έπιναν με την μπουάκλα και με τη σκιρά, αρχίζοντας από τον κου-

μπάρο, λέγοντας ο καθένας ευχές: «Να ζήσουν και καλά στέφανα», ενώ οι γονείς απαντούσαν με τις εξής ευχές: «Ευχαριστούμε, και στα παιδιά σας». Οι οργανοπαίχτες συνόδευαν αυτή την τελετή με επιτραπέζιους σκοπούς και τραγούδια. Έπαιρναν μέρος στα επιτραπέζια τραγούδια και οι παρευρισκόμενοι. Αφού τέλειωνε το φαγητό και οι ευχές, το έστρωναν στο χορό. Πρώτος έσερνε το χορό ο κουμπάρος, μετά ο βλάμης και, σε συνέχεια, οι καλεσμένοι. Χόρευαν τον «Κωνσταντή», τη «Φράσια» και ανά δύο το «συγκαθιστό». Αυτά γίνονταν το Σαββατόβραδο στο σπίτι του γαμπρού. Ανάλογες εκδηλώσεις γίνονταν και στο σπίτι της νύφης.

Από την προηγούμενη Κυριακή του γάμου στα σπίτια του γαμπρού και της νύφης έρχονταν οι συγγενείς και οι φίλοι να βοηθήσουν στις προετοιμασίες. Ετοίμαζαν τα σπίτια, έφερναν ξύλα από το δάσος για το βράσιμο των φαγητών και για τα «ψητά». Όλα αυτά συνοδεύονταν από έθιμα και διάφορα τραγούδια. Για εκείνο τον καιρό ο γάμος δεν ήταν ατομική υπόθεση. Λιγότερο ή περισσότερο ήταν υπόθεση όλου του χωριού. Τον μελετούσαν πριν γίνει. Τον χαίρονταν όταν γινόταν. Τον λογάριαζαν αφού γινόταν. «Ήταν», έλεγαν «τη χρονιά που παντρεύτηκε ο τάδε». «Ήταν μια χρονιά ύστερα από το γάμο του δείνα». Ο γάμος κάποιου λογαριαζόταν σαν χρονολογικό σήμαντρο και όχι άδικα, γιατί τη χρονιά που κάποιος παντρεύεται λογαριάζεται και σαν επώνυμος άρχοντας του χωριού.

Οι περισσότεροι γάμοι συνήθως γίνονταν το φθινόπωρο και το χειμώνα. Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, ο γάμος άρχιζε την Τετάρτη με τα προζύμια. Κορίτσια της παντρείας και όλες οι νιόνυφες του χωριού ντυμένες και στολισμένες με παραδοσιακές στολές και στολίδια, έρχονταν στο σπίτι της νύφης και του γαμπρού να πιάσουν τα προζύμια. Πήγαινε μια κοπέλα να φέρει νερό για τα προζύμια, όμως δε μιλούσε στο δρόμο. Το νερό το έλεγαν άκριτο. Στην αυλή ή σε κάποιο δωμάτιο του σπιτιού μαζεύονταν τα κορίτσια, έφερναν μια σκάφη και μια από τις πρωτοξαδέρφες ή μια γερή κοπέλα, που οι γονείς της ζούσαν, έπιανε τα προζύμια και μετά βοηθούσαν κι οι άλλες. Πριν, όμως, το κορίτσι αρχίσει να ζυμώνει, έβαζαν ένα παιδί και κοσκίνιζε λίγο αλεύρι με την φιλή σίτα, συμβολικά, για να «κάνει η νύ-

πους που ήξεραν από μαγειρική. Από νωρίς το πρωί του Σαββάτου στα σπίτια του γαμπρού και της νύφης, οι μάγειροι ετοίμαζαν τα καζάνια, τις κουτάλες, τα μαχαίρια και ό,τι άλλο χρειαζόταν για τη μαγειρική. Από καιρό ετοίμαζαν (έθρεφαν) τα γιδοπρόβατα που θα σφάζονταν στο γάμο, γι' αυτό ήταν τετράπαχα. Συνηθισμένα φαγητά που μαγείρευαν στους γάμους ήταν: κρέας με ρύζι, κρέας με πατάτες. Οι πλουσιότεροι έψηναν και κάποιο σφαχτό στο φούρνο ή στη σούβλα.

Ο βλάμης ή ο μπράτιμος ήταν το δεξί χέρι του πατέρα και της μάνας των νεόνυμφων. Αυτός συντόνιζε και ρύθμιζε όλη την κατάσταση του γάμου. Τα καθήκοντά του ήταν πολλά. Έπρεπε να συγκεντρώσει από τα σπίτια του χωριού κουτάλια, πιρουνία, τραπέζια, καζάνια, κακάβια και ό,τι άλλο χρειαζόταν για την καλύτερη εξυπηρέτηση των καλεσμένων. Αυτός φρόντιζε για το στόλισμα του φλάμπουρου, για τους οργανοπαίχτες και για μια σειρά άλλες δουλειές.

Πριν από πολλές μέρες κανόνιζαν και για τους οργανοπαίχτες, γιατί χωρίς «λαλτζήδες» γάμος δε γινόταν. Έρχονταν σε συμφωνία με την παρέα που θα έπαιζε στο γάμο και για να μην τους γελάσουν τους «καπάριαζαν». Εκτός από την πληρωμή που τους έκανε ο γαμπρός, είχαν και τα «κεράσματα» από τους χορευτές που θα χόρευαν. Συνήθως, οι οργανοπαίχτες ήταν ντόπιοι ή από τα πλησιέστερα χωριά.

Τις κουλούρες τις έφτιαχναν την Παρασκευή και τις πήγαινε ο γαμπρός στη νύφη, στο βλάμη και στο νουνό. Όταν ξεκινούσαν να πάνε τις κουλούρες, έριχναν μια ντουφεκιά. Το ίδιο έκαναν και όταν γύριζαν. Το Σάββατο το απόγευμα ο βλάμης πήγαινε να πάρει τους οργανοπαίχτες. Μουσικά όργανα που συνήθως χρησιμοποιούσαν οι οργανοπαίχτες ήταν: κλαρίνο, βιολί, λαούτο, ντέφι. Σήμερα χρησιμοποιούν και άλλα, όπως: κιθάρες, μπουζούκια, ακορντεόν κ.λπ. Μια μέρα πριν από το γάμο καλούσαν πάλι με την μπούκλα στολισμένη τους συγγενείς και τους άλλους να παρευρεθούν στο γάμο. Οι καλεσμένοι έπιναν μια γουλιά ρακί και εύχονταν να προκόψουν οι νεόνυμφοι.

Το επίσημο γλέντι άρχιζε το Σαββατόβραδο, που στρωνόταν τρα-

ψη παιδί»· μετά κοσκίνιζε το κορίτσι, ενώ τ' άλλα κορίτσια συνόδευαν αυτή την κίνηση με τραγούδια:

Ψιλό ψιλό τ' αλεύρι
κι αφράτο το προζύμι.
κι η κόρη που το ζυμώνει
ορφανή δεν έχει μείνει...

Και συνέχιζαν με τα παρακάτω τραγούδια:

- Για ευχήσου με, πατέρα, να πιάσω το προζύμι.
- Για ευχήσου με, μάνα, να πιάσω το προζύμι.
- Για ευχηθείτε με, αδέρφια, να πιάσω το προζύμι.
- Για ευχήσου με, μπράτιμε, να πιάσω το προζύμι.
- Για ευχήσου με, γαμπρέ, να πιάσω το προζύμι.
- Με την ευχή μου, παιδί μου, ο Θεός να σε προκόψει.
- Πρόπλαστε, πρωτόπλαστε, το ποιος σε πρωτοζύμωσε;
- Η μάνα μου κι ο αφέντης μου και τα εννιά αδερφάκια μου...

Τρισεύγενη, στο γάμο σου, στ' αρραβωνιάσματά σου,
τα χιόνια αλεύρια να γενούν και τα πουλιά γουβάλια,
κι η θάλασσα γλυκό κρασί και τα καράβια κούπες,
τα κύματα γριβάλογα να 'ρθουν οι συμπεθέροι.

Σε συνέχεια μ' αυτά τα προζύμια θα ζυμώνων όλες τις κουλούρες και τα ψωμιά του γάμου. Μόλις γίνονταν τα προζύμια, η πρώτη κουλούρα που θα γινόταν στο σπίτι του γαμπρού, θα ήταν της νύφης. Επίσης, και στο σπίτι της νύφης η πρώτη κουλούρα ζυμωνόταν για το γαμπρό, φροντίζοντας μάλιστα να την «κεντήσουν», φτιάχνοντας με το πιρούνι διάφορα σχήματα, σταυρούς και παραστάσεις. Η νύφη στα προζύμια δεν εμφανιζόταν.

Την Πέμπτη οι γυναίκες ετοίμαζαν το ψωμί για το γάμο. Ανάλογα με τον αριθμό των καλεσμένων, ετοίμαζαν και τις φουρνιές. Όσο πλησίαζαν οι μέρες για το γάμο, ο ρυθμός της δουλειάς και οι φροντίδες μεγάλωναν. Για το φτιάξιμο του φαγητού καλούσαν ανθρώ-

γι' αυτό ο γαμπρός και η νύφη λούζονταν συμβολικά πριν από το γάμο με το νερό που έπαιρναν από τις βρύσες και τα ποτάμια του τόπου τους. Μόνο που οι αρχαίοι Έλληνες έπλεναν όλο το σώμα τους, ενώ οι παππούδες και οι πατεράδες μας έλουζαν μόνο το κεφάλι, φοβούμενοι να μην ξεβαφτιστούν, πλένοντας όλο το σώμα τους. Όλες αυτές οι εκτελέσεις των εθίμων συνοδεύονταν με γαμήλια τραγούδια, ενώ οι οργανοπαίχτες έπαιζαν παραδοσιακές μελωδίες που είχαν σχέση με το γάμο. Όποιος κι αν έφερνε το νερό από τη βρύση ή από το ποτάμι για το λούσιμο του γαμπρού ή της νύφης, δεν έπρεπε να μιλήσει καθόλου και, επιπλέον, έπρεπε να είχε στη ζωή μάνα και πατέρα.

Όσο πλησίαζε η μέρα του γάμου, η μητέρα και η υποψήφια νύφη ανησυχούσαν πολύ για την τύχη και για το μέλλον της κοπέλας, που σε λίγες μέρες θα έφευγε από το πατρικό της σπίτι. Δε γνώριζαν τι την περίμενε στο νέο σπιτικό που θα πήγαινε. Όπως είναι γνωστό, τα παλαιότερα χρόνια την τύχη των παιδιών την καθόριζαν οι γονείς. Σπάνια παντρεύονταν οι νέοι με αμοιβαία αγάπη. Υπήρχαν και περιπτώσεις που πριν από το γάμο δε γνώριζονταν μεταξύ τους. Η ανησυχία αυτή πολύ παραστατικά εκφράζεται στο παρακάτω λαϊκό τραγούδι:

- Εφές είδα, μανούλα μου,
εφές είδα στον ύπνο μου
στον ύπνο που κοιμόμουνα
είδα πύργο γυάλινο
περιβολάκι μακρινό
κι ένα ποτάμι με νερό.

- Ο πύργος είναι, κόρη μου,
ο πύργος είναι ο τάφος σου
το περιβόλι η κάσα σου
και το ποτάμι με νερό
το δάκρυ που θα χύσω εγώ.

- Μητέρα μου, γλυκιά,
δεν το εξέτασες καλά

πέζι για τους συγγενείς και πλησιέστερους καλεσμένους. Στο δρόμο προς το σπίτι του γαμπρού, οι οργανοπαίχτες έπαιζαν διάφορους σκοπούς, που συνδέονταν με τα ήθη και τα έθιμα του γάμου. Αφού συγκεντρώνονταν οι προσκαλεσμένοι, ο βλάμης με μια παρέα και τους οργανοπαίχτες πήγαιναν να πάρουν τον κουμπάρο. Ο κουμπάρος κερνούσε το βλάμη, την παρέα του και τους οργανοπαίχτες, και όλοι μαζί γύριζαν στο σπίτι του γαμπρού. Μόλις φτάνανε εκεί, έπαιζαν το πρώτο «Νουμπέτι» και διάφορους παραδοσιακούς σκοπούς σχετικά με το γεγονός. Προσπαθούσαν με το παίξιμό τους να ευχαριστήσουν τους συμπεθέρους και τους καλεσμένους, για να τους καλέσουν και σ' άλλους γάμους. Αν ο γάμος ήταν χαρούμενος και με ανεβασμένο το κέφι, μέχρι σ' ένα βαθμό εξαρτιόταν από τους οργανοπαίχτες. Από το βράδυ του Σαββάτου και ως τη Δευτέρα το πρωί, οι οργανοπαίχτες ήταν στο πόδι με τα όργανά τους.

Μετά τα κεράσματα και τις ευχές, το έριχναν στο χορό. Πρώτος έσερνε το χορό ο κουμπάρος, μετά ο βλάμης και σε συνέχεια οι καλεσμένοι.

Επίσης, στο σπίτι της νύφης συγκεντρώνονταν οι συγγενείς και οι προσκεκλημένοι, στην πλειοψηφία τους νέοι και νέες, και βοηθούσαν στην προετοιμασία του γάμου. Και εδώ δεν έλειπαν τα τραγούδια και τα κεράσματα. Το Σάββατο το βράδυ, όπως και στο σπίτι του γαμπρού, στρωνόταν το τραπέζι και άρχιζε το φαγοπότι με τραγούδια, χορούς και ξεφαντώματα. Αργά το βράδυ, η μέλλουσα νύφη με τις φιλενάδες της πήγαιναν για νερό στη βρύση να λουστεί η νύφη. Γυρίζοντας οι κοπέλες από τη βρύση, οι γονείς, οι συγγενείς και οι καλεσμένοι τής εύχονταν «καλά στέφανα», να «ζήσει», να «προκόψει» και μια σειρά άλλες ευχές.

Το ίδιο σχεδόν γινόταν και στο σπίτι του γαμπρού. Ο γαμπρός συνοδευόμενος από τον κουμπάρο, το βλάμη (μπράτιμο), και από νέους και νέες, πήγαιναν στη βρύση να φέρουν νερό για να λουστεί ο γαμπρός. Το λούσιμο του γαμπρού και της νύφης γινόταν συνήθως μετά τα μεσάνυχτα του Σαββάτου ή την Κυριακή πριν από τα στέφανα. Το έθιμο αυτό είναι απομεινάρι της αρχαίας εποχής. Οι αρχαίοι πίστευαν πως το νερό ήταν στοιχείο γονιμοποίησης και ζωής,

χωριό μας. Τις περισσότερες φορές στο χωριό μας δε χρησιμοποιούσαν ζώα για τη μετακίνηση του γαμπρού και της νύφης. Όταν, όμως, χρησιμοποιούσαν μουλάρια για τη μετακίνηση του γαμπρού και της νύφης, τα στόλιζαν με βασιλικό και λουλούδια.

Στο μεταξύ, ετοιμαζόταν από τον κουμπάρο το νερό για να λουστεί ο γαμπρός. Καθισμένος σ' ένα χαμηλό σκαμνί με μια τσίγκινη ή χάλκινη λιένη (λεκάνη) στηριγμένη στα γόνατά του ή σ' ένα χαμηλό τραπεζάκι, περίμενε με ανυπομονησία να τον λούσουν οι γυναίκες που τον περιτριγύριζαν. Αφού τέλειωνε το λούσιμο, έπαιρνε σειρά ο βλάμης για να τον ξυρίσει. Την ώρα του λουσίματος και του ξυρίσματος οι γυναίκες τραγουδούσαν τα εξής τραγούδια, που τα συναντάμε σε πολλές περιοχές της πατρίδας μας:

Λούζεται τ' αρχοντόπουλο

σ' ένα χρυσό λιένη,

η πάπια φέρνει το νερό

κι η χήνα το σαπούνη,

η αδερφή η γρήγορη

τη φλοκωτή πετσέτα.

Και ο καλός μας ο νουνός

μ' ένα χρυσό ξυράφι,

καλοξυρίζει το γαμπρό

στη νύφη για να πάει,

να φέρει για γυναίκα του

την κόρη π' αγαπάει...

Τελειώνοντας το ξύρισμα, ο βλάμης τύλιγε το ξυράφι, το σαπούνη, τη χτένα και το άρωμα στην πετσέτα κι όλα μαζί τα δώριζε στο γαμπρό λέγοντας: «Χαϊρλίτικα, καλά στέφανα, να ζήσετε!» Ο γαμπρός με τη σειρά του υποκλινόταν τρεις φορές μπροστά στο νουνό και στη νουνά και τους φιλούσε το χέρι. Η μάνα του γαμπρού δώριζε στο νουνό και τη νουνά από ένα ζευγάρι μάλλινες κάλτσες και τους ευχόταν: «Χαϊρλίτικη η δουλειά σας!»

Μετά το ξύρισμα, ο κουμπάρος και ο βλάμης βοηθούσαν το γα-

*ο πύργος είναι ο άντρας μου,
το περιβόλι ο γάμος μου
και το ποτάμι με νερό
κρασί για το συμπεθεριό.*

Η μέρα του γάμου

*Α*πό νωρίς το πρωί της Κυριακής στα σπίτια του γαμπρού και της νύφης παρατηρούνταν ζωηρή κίνηση. Οι συγγενείς και οι καλεσμένοι του γαμπρού ετοιμάζονταν να πάνε να πάρουν τη νύφη. Πριν, όμως, πάνε για τη νύφη, έπαιρναν τον κουμπάρο και το βλάμη (μπράτιμο). Ξεκινούσαν από το σπίτι του γαμπρού όλοι οι καλεσμένοι με τα όργανα και κατευθύνονταν στο σπίτι του κουμπάρου και του βλά-

Γάμος στην εκκλησία «Μητρόπολη» της Κόνιτσας. Παντρεύεται ο Ηλίας Πλατής με την εκλεκτή της καρδιάς του.

μη. Άντρες, γυναίκες και μικρά παιδιά ντυμένα στα γιορτινά τους με ό,τι καλύτερο είχαν να επιδείξουν, συγκεντρώνονταν στην αυλή, στα πεζούλια και στο γύρω χώρο του σπιτιού να παρακολουθήσουν το γάμο.

Μερικοί έρχονταν με τα ζώα τους στολισμένα με κόκκινες φλοκάτες και βελέντζες στα σαμάρια. Αυτό παρατηρούνταν όταν η νύφη ήταν από άλλο χωριό ή όταν ερχόταν ο γαμπρός από άλλο χωριό να πάρει τη νύφη. Ένα τέτοιο γάμο θυμούμαι από τα παιδικά μου χρόνια, όταν ο γαμπρός Σπύρος ήρθε με τα ζώα στολισμένα με φλοκάτες και βελέντζες από το Πεκλάρι να πάρει τη νύφη (Γίτσα) από το

*Στέφανα στην εκκλησία «Μεταμόρφωση του Σωτήρος» στην Καλλιθέα.
Στεφανώνεται ο Δημήτρης Γραμματικόπουλος με την Ειρήνη Μπόγδου.*

την έβγαζαν στην αυλή, τη χτένιζαν και της έπλεκαν τα μαλλιά. Την ώρα που χτένιζαν και έπλεκαν τα μαλλιά της οι γυναίκες τραγουδούσαν:

*Αργυρό μου χτένι
τράβα αγιάλι' αγιάλια,
τρίχα μη ραγίσεις
από τα μαλλιά μου
και την πάρουν οι ξένοι
και την κάμουν μάγια.*

Μετά το χτένισμα έβαζαν τη νύφη και χόρευε παραδοσιακούς χορούς που έπαιζαν οι οργανοπαίχτες. Ενώ το γλέντι συνεχιζόταν στην αυλή, η νύφη αποσυρόταν σ' ένα δωμάτιο του σπιτιού για να στολιστεί. Το στόλισμα της νύφης ήταν από τα σπουδαιότερα πράγματα που έπρεπε να προσέξουν τα κορίτσια και οι νιόνυφες που την στό-

μπρό να ντυθεί και να στολιστεί. Παλαιότερα, επί τουρκοκρατίας, ο γαμπρός φορούσε μακρύ πουκάμισο με πολλά λαγκιόλια και φαρδιά μανίκια ή φουστανέλα, γιλέκο κεντημένο, μαύρα χολέβια και καλτσοδέτες με δυο φούντες κρεμασμένες και φέσι κόκκινο. Στα πόδια φορούσε κόκκινα τσαρούχια με μαύρες μεταξωτές φούντες. Στη μέση φορούσαν ένα φαρδύ μάλλινο ή πάνινο ζωνάρι. Πάνω σ' αυτό παλαιότερα έζωναν το σιλάχι με τις πολλές «πούλες» και τα πολλά χωρίσματα που έβαζαν τα κουμπούρια, τα μαχαίρια, που ήταν τ' άρματά τους. Στον ώμο του έριχνε απαραίτητα μια πετσέτα και στο πέτο του σακακιού του καρφίτσωνε ένα λουλούδι.

Από τις αρχές περίπου του αιώνα μας επικράτησε η τωρινή ενδυμασία, που αποτελείται από σακάκι, γιλέκο και παντελόνι. Πριν από το γάμο ο γαμπρός παράγγελλε στο ράφτη το γαμπριάτικο κοστούμι. Αυτό το έθιμο συνεχίζεται και στις μέρες μας.

Την ώρα που άλλαζε ο γαμπρός, το τραγούδι και οι οργανοπαίχτες δε σταματούσαν. Μετά το στόλισμά του, ο γαμπρός πήγαινε στην εκκλησία να προσκυνήσει. Γυρίζοντας στο σπίτι από την εκκλησία, πήγαινε με το βλάμη και τους οργανοπαίχτες και έπαιρναν το νουνό από το σπίτι του. Ο κουμπάρος προσκαλούσε το γαμπρό, το βλάμη και την παρέα τους στο τραπέζι κι άρχιζαν τα τσουγκρίσματα και οι ευχές για να προκόψουν τα παιδιά. Το σύντομο αυτό γλέντι συνεχιζόταν για καμιά ώρα με τα λαλούμενα στο σπίτι του νουνού. Μετά από τη σύντομη τελετή στο σπίτι του νουνού, έφευγαν για το σπίτι του γαμπρού. Μπροστά πήγαιναν τα όργανα και πίσω ο νουνός με τη νουνά, που κρατούσε στο κεφάλι της μια καινούρια κανίστρα με τα «στέφανα», το ρύζι ή το κριθάρι που θα έριχναν στα στεφανώματα και μερικές άσπρες λαμπάδες. Στο μεταξύ, στο σπίτι του γαμπρού συγκεντρώνονταν οι καλεσμένοι και περίμεναν το νουνό να ξεκινήσουν για το σπίτι της νύφης.

Όπως είπαμε και πιο πάνω, και στο σπίτι της νύφης από νωρίς το πρωί της Κυριακής παρατηρούνταν ζωηρή κίνηση. Οι γονείς και οι συγγενείς της νύφης ετοιμάζονταν να υποδεχτούν το γαμπρό και τους συμπέθερους, που θα έρχονταν να πάρουν τη νύφη. Την Κυριακή το πρωί νέες γυναίκες και φιλενάδες έλουζαν τη νύφη και μετά

Όσες μανάδες του 'πιανε, καμιά παιδί δεν κάνει.

Να του 'χε πιει και η μάνα μου να μ' είχε κάμ' κι εμένα.

Σα μ' έκανε τι μ' ήθελε, σα μ' έχει τι με θέλει.

Ξένη μου πλέν' τα ρούχα μου, ξένη τη φορεσιά μου.

Την ώρα που στόλιζαν τη νύφη, της έβαζαν ένα μαντίλι στο κεφάλι και αυτή το έριχνε πότε αριστερά, πότε δεξιά, πότε προς τα πίσω, πότε προς τα μπρος και έλεγε:

- Ευχή σου με, πατέρα, να ρίξω το μαντίλι.

- Με την ευχή μ', παιδί μου, ο Θεός να σε προκόψει.

Η ενδυμασία της νύφης από περιοχή σε περιοχή ήταν διαφορετική. Στο χωριό μας πριν επικρατήσει η ευρωπαϊκή ενδυμασία, το ντύσιμο της νύφης ήταν διαφορετικό. Η νύφη φορούσε μακρύ μάλλινο φουστάνι, που το έραβε ειδικός ράφτης ή μόνες οι γυναίκες, κεντημένο στο γιακά, στα μανίκια, στο στήθος και στο κάτω μέρος φορούσε κεντημένη ποδιά, που την είχε κεντήσει μόνη της. Στα πόδια φορούσαν έγχρωμα, μάλλινα, πλεγμένα τσουράπια. Πριν από το γάμο καλούσαν στο σπίτι ειδικούς ραφτάδες που έραβαν την προίκα. Ανάμεσα στ' άλλα έραβαν τα περίφημα τσιπούνια και τις περίφημες φλοκάτες από μάλλινα υφαντά. Η νύφη τη μέρα του γάμου φορούσε τσιπούνι ή φλοκάτα. Το τσιπούνι ήταν ραμμένο με πολλά λαγκιόλια και γύρω γύρω ήταν κεντημένο με γαιϊάνια. Η φλοκάτα ήταν κι αυτή κεντημένη με γαιϊάνια, όμως δεν είχε πολλά λαγκιόλια, όπως το τσιπούνι. Στο πίσω μέρος κοντά στη μέση και στο κάτω μέρος η φλοκάτα είχε φούντες.

Στο κεφάλι η νύφη φορούσε ένα κουσκουρέλι με φλουριά και πολλά τέλια. Αυτό το φορούσε οχτώ μέρες μετά το γάμο. Συνάμα με το στόλισμα της νύφης, τα μπρατίμια έβγαζαν έξω τα προικιά της και το «σεντούκι». Η προίκα της νύφης αποτελούνταν από ένα ή δύο σεντούκια γεμάτα βελέντζες, σαϊσματα, στρώματα, μαξιλάρια κ.λπ. πράγματα που φαίνονταν. Μέσα στα σεντούκια είχε βαλμένα όλα τα υπόλοιπα πράγματα: ασπρόρουχα, φουστάνια, κάλτσες, μαντίλια, δώρα και άλλα πράγματα, που άρχιζε να τα ετοιμάζει πολλά χρόνια πριν.

λιζαν, γιατί τα βλέμματα όλων των καλεσμένων θα ήταν στραμμένα πάνω της. Ήξεραν ότι την επόμενη μέρα του γάμου, οι γυναίκες του χωριού πρώτο θέμα των κουτσομπολιών τους θα είχαν τη νύφη. Πώς ήταν ντυμένη, τι στολίδια είχε, πώς προσκυνούσε, πώς χόρευε κ.λπ., γι' αυτό και προσπαθούσαν να την κάνουν πιο όμορφη. Το στόλισμα της νύφης απαιτούσε αρκετή ώρα.

Κορίτσια και νιόνυφες, λοιπόν, του χωριού έντυναν και στόλιζαν τη νύφη, για να είναι έτοιμη την ώρα που θα ερχόταν ο γαμπρός, ο νουνός, ο βλάμης και οι συμπεθέροι να την πάρουν. Την ώρα που οι κοπέλες στόλιζαν τη νύφη, υπήρχαν περιπτώσεις που η ψυχή της νύφης ήταν βουρκωμένη από τον πόνο του χωρισμού, που την περίμενε σε λίγο. Σκεφτόταν τους γονείς της, τ' αδέρφια της, το σπίτι τους, γιατί σε λίγο θα έφευγε και θα πήγαινε σε ξένους κι άγνωστους ανθρώπους, σε άγνωστο περιβάλλον. Τα δάκρυά της κυλούσαν πολλές φορές στα μάγουλά της από τον πόνο και την ταραχή. Τότε τα κορίτσια προσπαθούσαν να την παρηγορήσουν με το ακόλουθο τραγούδι:

*Τριαντάφυλλο της Βενετίας τι στέκεις μαραμένο;
Μήπως μακριά παντρεύεσαι, μήπως από τη χώρα βγαίνεις;
- Δεν κλαίω που παντρεύομαι, και ούτε από τη χώρα βγαίνω,
μόν' κλαίω που χωρίζομαι απ' τη γλυκιά μου μάνα
από τον καλό πατέρα μου κι από τις αδερφές μου.*

Βαρύτερος ήταν ο πόνος του χωρισμού, όταν μια κοπέλα παντρευόταν μακριά από τους δικούς της και από τον τόπο της. Τότε γι' αυτήν ήταν αβάσταχτος ο πόνος και κακοτύχιζε την ώρα που είχε γεννηθεί. Το παρακάτω δημοτικό τραγούδι της ξενιτιάς εκφράζει τον πόνο και τον καημό αυτών, που για τον έναν ή για τον άλλο λόγο, αναγκάζονταν να παντρευτούν μακριά από τον τόπο τους και από τους δικούς της:

*Το βλέπεις εκείνο το βουνό, το πέρα και το δώθε,
κι ανάμεσα στα δυο βουνά, κλήμα ήταν φυτρωμένο.
Κάνει σταφύλι ροζακί και το κρασί μοσχάτο.*

Όταν πλησίαζαν στο σπίτι της νύφης:

Ξύπνα περδικομάτα μου.

Ήρθα στη γειτονιά σου.

Χρυσά πλεξίδια σου έφερα

να πλέξεις τα μαλλιά σου.

Έβγα έξω να ιδείς τον ήλιο,

να ιδείς και το φεγγάρι,

ήρθε ο νιος για να σε πάρει.

Αυτό τ' αστέρι το λαμπρό, που πάει κοντά στην Πούλια,

αυτό μου φέγγει κι έρχομαι, κόρη μ' στον οβορό σου.

Χτυπώ τη θύρα δυο φορές, το παραθύρι πέντε.

«Σήκω ν' αλλάξεις, κόρη μου, να βάλεις τ' άρματά σου,

γιατί ήρθαν να σε πάρουνε πεζούρα και καβάλα.

Χίλιοι έρχονται καβαλαριά, κι άλλοι χίλιοι πεζούρα,

ξήντα μουλάρια κουβαλούν σιτάρι για το γάμο».

Το έθιμο έλεγε ότι στο γυρισμό δεν έπρεπε να γυρίσουν από τον ίδιο δρόμο μετά τα στέφανα να μην «σταυρώσει» ο δρόμος, γι' αυτό φρόντιζαν να γυρίσουν απ' άλλο δρόμο. Όταν η γαμήλια πομπή πλησίαζε στο σπίτι της νύφης, δυο τρεις καβαλάρηδες ή πεζοί, συγγενείς του γαμπρού (οι σχαρικόαρηδες) έτρεχαν να ειδοποιήσουν (να πάρουν τα «σχαρίκια») πως το συμπεθερικό και ο γαμπρός σε λίγο θα έφταναν. Μαζί τους είχαν και μια μπούκλα με κρασί, την οποία στο σπίτι της νύφης την άλλαζαν με τον άλλο σχαρικόαρη των συμπεθερών.

Οι συγγενείς της νύφης κερνούσαν τους σχαρικόαρηδες κρασί και τους έδιναν για τα «σχαρίκια» και από ένα δώρο. Παίρνοντας τα δώρα οι σχαρικόαρηδες γύριζαν αμέσως στο γαμπρό με την μπούκλα της νύφης και τον πληροφορούσαν ότι «ο δρόμος είναι ανοιχτός και η νύφη περιμένει...»

Η γαμήλια πομπή του γαμπρού πλησίαζε στο σπίτι της νύφης.

Στο σπίτι του γαμπρού ετοιμάζονταν να πάνε να πάρουν τη νύφη. Μετά το φαγητό τα όργανα έπαιζαν νουμπέτι και άλλους παραδοσιακούς σκοπούς σχετικά με το γεγονός. Αν ο γαμπρός πήγαινε να πάρει τη νύφη με ζώο, τότε δυο νεαροί σε μια γωνιά της αυλής στόλιζαν το ζώο που θα καβαλίκευε ο γαμπρός. Στο σαμάρι έστρωναν κόκκινη φλοκωτή βελέντζα κι επάνω έδεναν ένα άσπρο μαξιλάρι. Γύρω στο κεφάλι και στο σαμάρι του μουλαριού έβαζαν λουλούδια και βασιλικό. Ο βλάμης οδηγώντας το ζώο στην εξώπορτα της αυλής, καλούσε το γαμπρό να το καβαλικέψει και ξεκινούσαν να πάνε για τη νύφη. Στο ξεκίνημα έριχναν και μια ντουφεκιά, που προμηνούσε στους γονείς, συγγενείς και καλεσμένους της νύφης ότι σε λίγο θα βρίσκονται εκεί. Οι ντουφεκιές, οι κραυγές και ο θόρυβος που γίνονταν στην πορεία του γάμου δεν είναι τίποτε άλλο, παρά αναπαράσταση της αρπαγής και αντίλαλοι μιας μακρινής εποχής, όταν από το ένα γένος πήγαιναν στο άλλο και άρπαζαν με τη βία τις γυναίκες.

Μπροστά πήγαιναν τα όργανα. Πίσω ο μπαργιαχτάρης κρατώντας το φλάμπουρο ψηλά και πιο πίσω ο πατέρας του γαμπρού. Πίσω απ' αυτούς πήγαινε ο γαμπρός με το βλάμη και κοντά όλοι οι άλλοι συγγενείς και καλεσμένοι. Στο δρόμο προς τη νύφη τραγουδούσαν τα ακόλουθα τραγούδια:

*Κίνησα το δρόμο, δρόμο,
το στενό το μονομάτι,
βρίσκω μια μπλιά στο δρόμο,
που ήταν φορτωμένη μήλα,
κι άπλωσα να πάρω ένα.
Κι η μπλιά μ' αντιλοήθηκε:
- Μην μου παίρνετε τα μήλα,
τα έχει ο αφέντης μετρημένα
κι η κυρά λογαριασμένα!*

Και παρακάτω:

*Ας παν να δουν τα μάτια μου
πώς τα περνάει η αγάπη μου.*

*Καλωσορίστε, φίλοι μου, να φάμε και να πιούμε,
τούτο το χρόνο τον καλό, τον άλλο ποιος τον ξέρει
για ζούμε, για πεθαίνουμε, για σ' άλλο κόσμο πάμε.*

Αυτό το τραγούδι το έλεγαν από τη μεριά της νύφης οι συγγενείς και οι καλεσμένοι, και το επαναλάμβαναν από την άλλη οι συγγενείς και οι καλεσμένοι του γαμπρού. Στο μεταξύ, ο βλάμης πήγαινε στο δωμάτιο της στολισμένης νύφης και της φορούσε τα παπούτσια - δώρο του γαμπρού. Εκείνη έκανε πως δεν της χωρούσαν. Πότε του έδινε το δεξί πόδι, πότε το αριστερό, πότε στράβωνε το πόδι της για να μην μπορεί ο βλάμης να της τα φορέσει. Τότε, εκείνος τα «χρύσωνε», δηλαδή έριχνε λίγα νομίσματα και τα παπούτσια διά μαγείας αμέσως μεγάλωναν και της έρχονταν ακριβώς.

Σε λίγο έμπαιναν στο δωμάτιο της νύφης ο γαμπρός, οι γονείς της, ο παπάς και πολλοί καλεσμένοι. Η πεθερά έζωνε το γαμπρό μ' ένα ζωνάρι, ενώ ο αδερφός ή ο ξάδερφος της νύφης τού έδινε ένα ελαφρό χαστούκι σε αντάλλαγμα του χαστουκιού που θα έδινε κι αυτός στη νύφη, όταν θα πήγαιναν στο σπίτι του, για να είναι υπάκουη, σύμφωνα με το έθιμο που επικρατούσε εκείνη την εποχή. Σαν τελειωναν όλα αυτά τα τυπικά, οι οργανοπαίχτες σηκώνονταν όρθιοι και έπαιζαν το «νουμπέτι».

Στο μεταξύ, τα μπρατίμια της νύφης έβγαζαν έξω τα υπόλοιπα πράγματα της προίικας και τα φόρτωναν στα ζώα. Η προίικα της νύφης πήγαινε κατευθείαν στο σπίτι του γαμπρού. Στα ζώα που ήταν φορτωμένη η προίικα της νύφης, ανέβαζαν κι από ένα αγόρι «για να κάνει η νύφη παιδί».

Στο μεταξύ, κάποιος από το συμπεθεριό του γαμπρού έδινε το σύνθημα να ξεκινήσει η γαμήλια πομπή για την εκκλησία. Πλησίαζε η στιγμή του αποχωρισμού της νύφης από τους δικούς της. Η στιγμή αυτή πολλές φορές ήταν δραματική. Η σκηνή του αποχωρισμού της νύφης από τους γονείς της, τ' αδέρφια της, τους συγγενείς της και από το σπίτι που μεγάλωσε ήταν συγκινητική. Μαζί με τη νύφη έκλαιγαν οι γονιείς της, τ' αδέρφια της και οι συγγενείς της. Με τη συνοδεία παραπονεμένων τραγουδιών, όπως:

Σαν τους έβλεπαν οι συγγενείς της νύφης, τους ρωτούσαν τραγουδώντας:

- Συμπέθεροι γιατί αργήσατε;

- Μας άργησαν κι αργήσαμε.

Είχαν βελέντζα στον αργαλειό
και τα σκουλαρίκια στο χρυσικό.

Οι συμπεθέροι, ο γαμπρός και οι καλεσμένοι στέκονταν μπροστά στην πόρτα της νύφης. Ο πατέρας της νύφης πλησίαζε το γαμπρό, τον αγκάλιαζε και τον φιλούσε σταυρωτά, ενώ ο γαμπρός του φιλούσε το χέρι. Μετά από ορισμένες ακόμη διαδικασίες, σύμφωνα με τα έθιμα, ένας ένας έμπαιναν στο σπίτι της νύφης κι ο πατέρας της χαρούμενος και γελαστός τους δεχόταν και τους έβαζε να καθίσουν.

Μερικοί νέοι από την πλευρά της νύφης έκαναν πως εμπόδιζαν τον κουμπάρο και τους καλεσμένους του γαμπρού να μπουν στο σπίτι λέγοντας: «Πριν πάρετε τη νύφη, πρέπει να πληρώσετε». Ο κουμπάρος τούς έδινε μερικά νομίσματα, όμως αυτοί ζητούσαν κι άλλα. Τότε η πόρτα άνοιγε με «επίθεση» των καλεσμένων του γαμπρού. Από τη μια πλευρά του τζακιού κάθονταν ο πατέρας του γαμπρού, πιο πέρα ο νουνός και από την άλλη πλευρά ο πατέρας της νύφης. Δυο νέοι συγγενείς της νύφης έφερναν στο μεταξύ δυο μολυβένια παγούρια με ρακί κι έδιναν το ένα στον πατέρα του γαμπρού και το άλλο στον πατέρα της νύφης. Πρώτος σήκωνε το παγούρι ο πατέρας της νύφης και καλωσόριζε τους συμπεθέρους λέγοντας:

«Εις υγείαν, συμπεθέροι! Και στα παιδιά σας να χαρούμε! Πάντα τέτοια να έχουμε!» Κι αφού τραβούσε μερικές ρουφηξιές, το έδινε στο διπλανό του κι εκείνος στους άλλους.

«Εις υγείαν, συμπέθερε! Καλώς σας βρήκαμε! Καλά στεφανώματα! Χαϊρλίτικη η δουλειά μας!» Αφού τραβούσε κι αυτός λίγες ρουφηξιές το έδινε στο διπλανό του. Έτσι τα παγούρια έκαναν δυο κύκλους, μ' αρχή και τέλος τους δυο συμπεθέρους.

Μετά τα κεράσματα, ο πατέρας της νύφης καλωσόριζε ακόμη μια φορά τους συμπεθέρους και τους καλεσμένους τραγουδώντας:

*Επήραμε την πέρδικα, την πενταπλουμισμένη,
κι αφήκαμε τη γειτονιά σαν χώρα κουρσεμένη,
σαν εκκλησιά αλειτούργητη, σαν νεραντζιά κομμένη.*

*Θέλω να πω έχετε γειά μα δε μ' αφήνει η καρδιά.
Ακόμη πονώ τη μάνα μου, πονώ και τον πατέρα μου,
πονώ και τ' αδερφάκια μου κι όλους τους συγγενείς μου.*

Η νύφη διά χειραψίας αποχαιρετούσε τους γονείς της, τ' αδέρφια της, τους συγγενείς της, και προσκυνώντας φιλούσε το χέρι του καθενός. Αυτοί άφηναν στο χέρι της ένα νόμισμα χάρτινο ή μεταλλικό, δηλαδή την κερνούσαν. Αν η νύφη πήγαινε στην εκκλησία με μεταφορικό μέσο, τότε έφερναν το άλογο ή το μουλάρι που είχε μεταφέρει το γαμπρό από το σπίτι του στο σπίτι της νύφης. Η νύφη με τη βοήθεια των αδερφών της ή άλλων συγγενών καβαλίκευε το ζώο, το οποίο οδηγούσε από το χαλινάρι ο βλάμης με συνοδεία και ορισμένων νεαρών από το σόι της.

Η γαμήλια πομπή ξεκινούσε για την εκκλησία όπου θα γίνονταν τα στέφανα. Μπροστά πήγαιναν οι οργανοπαίχτες, παίζοντας παραδοσιακούς σκοπούς σχετικά με το γεγονός. Ακολουθούσε ο νουνός, ο βλάμης που οδηγούσε το μουλάρι της νύφης και οι νεαροί συγγενείς που την κρατούσαν να μην πέσει. Ο γαμπρός ακολουθούσε το ζώο της νύφης. Την ώρα που ξεκινούσε η πομπή από το σπίτι της νύφης, οι ντουφεκιές έδιναν κι έπαιρναν.

Στο δρόμο προς την εκκλησία οι γυναίκες τραγουδούσαν:

*- Νεραντζούλα φουντωμένη πού είναι τ' άνθη σου,
πού είναι η πρώτη σου ομορφάδα και τα κάλλη σου;*

*- Φύσηξε βοριάς αέρας και τα τίναξε,
κι η φουρτούνα του πελάγου τ' αποχάλασε.*

*Σε παρακαλώ, βοριά μου, φύσα ταπεινά
για ταπείνωσε την αντάρα και τον κορνιαχτό,
τη βοή σου τη μεγάλη και τον αχπτό,
για ν' αράξουν τα καράβια τα σπετσιώτικα,
να 'ρθουν και τα παλικάρια τα νησιώτικα.*

- Αφήνω γεια στη γειτονιά,
αφήνω γεια στη μάνα μου
και στον καλό πατέρα μου.

- Ωρα καλή σου, κόρη μου,
να πας καλά στο σπίτι σου.

Έβγα, μάνα, έβγα,
έβγα να ιδείς τον ήλιο
πώς τον κρούει ο αέρας
πώς τον κυματίζει.

Έβγα, μάνα μ', δεξ τον ήλιο,
ήρθε ώρα για να φύγω.

Έβγα, ιδές και το φεγγάρι,
ήρθε ο νιος για να με πάρει.

Και παρακάτω:

Μα δω στην πέρα γειτονιά, στην παρακάτω ρούγα,
κόρη ξανθή παντρεύεται τα ρούχα της διπλώνει
για να πάει στον άντρα της και στο νοικοκυριό της.

- Φεύγω, μανούλα μου,
και μην κλαις, μόν' δώσ' μου την ευχή σου
κι ευχήσου με, μανούλα μου, με όλη την ψυχή σου.

- Ωρα καλή, παιδάκι μου, και η Παναγιά μαζί σου.
Να κάνει, γιους αδριπουφτούς και γιους καπεταναίους
να ζήσεις χρόνια άπειρα και μέρες σαν την άμμο.

Σειστείτε αέρηδες και βουνά, λαγκάδια με τα δάση,
κι η μάνα το παιδάκι της κλαίει που θα το χάσει.

Απ' τη χαρά της γκρίνιαζε, κι από τη χαρά της κλαίει,
κάθε γονιό ν' αξιώνει ο Θεός τα παιδιά του να παντρεύει.

Κλαίνε απαρηγόρητα και τα πουλιά στα δάση,
κλαίει σε κι η φτωχολογιά γιατί θε να σε χάσει.

τα χρόνια, τη νύφη έπρεπε να την κατεβάσει από το μουλάρι ο πεθερός της. Πριν όμως την κατεβάσει, έπρεπε να την κεράσει. Κατεβάζοντας τη νύφη από το μουλάρι, ο πατέρας του γαμπρού τη φιλούσε στο μέτωπο, ενώ εκείνη του φιλούσε με σεβασμό το χέρι και, προσκυνώντας τρεις φορές, του δώριζε ένα ζευγάρι μάλλινες κάλτσες ή κάτι άλλο.

Σε λίγο η νύφη, ο γαμπρός και η ακολουθία τους έμπαιναν στην εκκλησία. Το μυστήριο άρχιζε με τα επίσημα στεφανώματα. Παλαιότερα σπάνια αγόραζαν οι άνθρωποι στεφάνια από την αγορά. Τα έφτιαχναν μόνοι τους από κλήμα αμπελιού και τα στόλιζαν με λουλούδια και με άλλα αντικείμενα. Μετά τα στεφανώματα τα έπαιρνε η πεθερά και τα έκρυβε σαράντα μέρες στο σεντούκι της και ύστερα τα έβαζε στο εικόνισμα του σπιτιού.

Ο κουμπάρος φορούσε στα κεφάλια των νεόνυμφων τα στεφάνια, τα οποία τα άλλαζε τρεις φορές σταυρωτά. Με τον ίδιο τρόπο άλλαζε τρεις φορές και τα δαχτυλίδια. Μετά ακολουθούσε ο «χορός του Ησαΐα» με τον παπά μπροστά, τον κουμπάρο, την κουμπάρα, τους νεόνυμφους και το βλάμη. Την ώρα που ο παπάς έψαλνε το «Ησαΐα χόρευε», η κουμπάρα με μια κανίστρα στα χέρια της έριχνε ρύζι ή κριθάρι ανακατεμένο με κουφέτα και σταφίδες στα νιόγαμπρα. Τα μικρά παιδιά μάζευαν τα κουφέτα ανάμεσα από τα πόδια των νεόνυμφων και του κουμπάρου, που χόρευαν το «χορό του Ησαΐα».

Τη στιγμή που ο παπάς έλεγε: «Η δε γυνή ίνα φοβήται τον άνδρα», οι νεόνυμφοι προσπαθούσαν κρυφά να πατήσει ελαφρά ο ένας το πόδι του άλλου – έκφραση επιρροής του ενός απέναντι στον άλλο. Επίσης, ο παπάς την ώρα του στεφανώματος βουτούσε ένα κομμάτι από μια λειτουργιά στο μέλι και το πρόσφερε εκ περιτροπής στους νεόνυμφους, ευχόμενος να είναι η ζωή τους γλυκιά όπως το μέλι.

Σε λίγο το μυστήριο τέλειωνε, έμπαιναν οι υπογραφές για να επισημοποιηθεί το γεγονός και μετά, όλοι, εύχονταν στο νέο ζευγάρι και στους συγγεγείς τους ζωή ευτυχισμένη, αρμονική, με καλούς και πολλούς απόγονους. Χαιρετώντας τους νεόνυμφους έξω από την εκκλησία, οι συγγενείς και οι καλεσμένοι άφηναν στο χέρι της νύ-

Όλα τα καράβια αράξαν, κι όλα φάνηκαν,
κι ο λεβέντης ο δικός μου δεν εφάνηκε,
και ποιος ξέρει σε τι κύμα δέρνει να πνιγεί;
- Και δεν κλαις την ομορφιά σου, κόρην όμορφη,
μόνε κλαις τον ταξιδιώτη που σ' απάριασε.
Τάχα ποιαν θε να φιλήσει τα μεσάνυχτα,
τάχα ποια θε ν' αγκαλιάσει το ξημέρωμα;

Τούτο το χειμώνα θέλω να διαβώ
και το καλοκαίρι καλώς να σε βρω.
Στρώσε μου στη ρίζα ν' αποκοιμηθώ
για να σύρει ο αέρας από το βουνό,
για να πέσουν τ' άνθη στο μαντίλι μου.
Για να πάω στην αγάπη μου.
Εκεί που βρίσκω στρώνω
κι όλο καρτερώ.

Ωραίος γάμος γίνεται, σ' ωραίο περιβόλι,
σήμερα ξεχωρίζεται η μάνα με την κόρη.
Μανούλα, δώσ' μου τα προικιά, δώσ' μου και την ευχή σου
και ξέγραφέ μ', μανούλα μου, δεν είμαι πια δική σου.
- Σε ξέγραψα, κορούλα μου, απ' τούτα τα δεφτέρια,
που φεύγεις από μένανε και πας σε ξένα χέρια.
Γαμπρέ μου, τη νυφούλα μας να μην τηνέ μαλώνεις
σα γλάστρα, σα βασιλικό να τήνε καμαρώνεις.

Μπροστά πάντα από τη γαμήλια πομπή πήγαιναν οι σ'χαρικόαρνηδες με την μπούκλα με κρασί και ειδοποιούσαν για τον ερχομό των νιόγαμπρων. Σαν έφτανε στην εκκλησία, η νύφη έτοι όπως ήταν καβάλα, προσκυνούσε τρεις φορές κατά την εκκλησία. Στη συνέχεια, οι γυναίκες ανέβαζαν στην αγκαλιά της ένα αγόρι από το σόι του γαμπρού. Θεωρούνταν «τυχερό» το πρώτο παιδί που θ' αποκτούσε να ήταν αγόρι. Αυτή το φιλούσε σταυρωτά και του δώριζε κάποιο δώρο και ζαχαρωτά. Σύμφωνα με το έθιμο που διατηρούνταν ακόμη εκείνα

Φτάνοντας στο σπίτι του γαμπρού η γαμήλια πομπή σταματούσε στην εξώπορτα, όπου την υποδεχόταν η μητέρα του γαμπρού. Στα χέρια της κρατούσε ένα πιάτο με μέλι ανακατεμένο με βούτυρο, μια τουλούπα άσπρο μαλλί και την περνούσε πάνω από τα κεφάλια των νεόνυμφων. Η νύφη βουτούσε το δάχτυλό της στο μέλι και στο βούτυρο και έκανε ένα σταυρό στο πάνω μέρος της πόρτας. Όπως πίστευαν οι άνθρωποι εκείνο τον καιρό, η άσπρη τουλούπα μαλλί και το μέλι με το βούτυρο ήταν σύμβολα υγείας και μακροζωίας. Η νύφη φιλούσε το χέρι της πεθεράς και προσκυνούσε τρεις φορές. Απαντώντας στις υποκλίσεις της νύφης, η πεθερά τη φιλούσε και της έδινε διάφορα δώρα ανάλογα με τις δυνατότητες που είχε.

Σύμφωνα με ορισμένες προλήψεις που επικρατούσαν εκείνη την εποχή και που διατηρούνται σε πολλά μέρη της πατρίδας μας και σήμερα, τα νιόγαμπρα έπρεπε να δρασκελίσουν το κατώφλι της πόρτας με το δεξί τους πόδι, μια και έμπαιναν μαζί ζευγαρωμένοι στο σπίτι για πρώτη φορά μετά από τα στέφανα, που θεωρούνταν αρχή μιας καινούριας ζωής. Πίστευαν πως το δεξί πόδι φέρνει καλό γούρι μέσα στο σπίτι, ενώ το αριστερό φέρνει συμφορά και δυστυχία. Ο κουμπάρος έβγαζε το πέπλο και τα στέφανα που ένωναν τα νιόγαμπρα, τους φιλούσε και τους ευχόταν να στεριώσουν και να ζήσουν ευτυχισμένοι ως τα βαθιά γεράματα. Στη συνέχεια, ο γαμπρός ξεσκέπαζε το πρόσωπο της νύφης, ρίχνοντας προς τα πίσω τη σκέπη με τα τέλια και τη «χαστούκιζε» ελαφρά στο μάγουλο, για να είναι υπάκουη σ' όλη τους τη ζωή.

Μετά το βγάλσιμο της σκέπης από το γαμπρό ή το νουνό, ο γαμπρός και οι καλεσμένοι είχαν τη δυνατότητα να δουν το πρόσωπο της νύφης. Υπήρχαν περιπτώσεις που, αν η νύφη ήταν από ξένο χωριό και το συνοικέσιο το έκαναν μόνοι τους οι γονείς, ο γαμπρός έβλεπε για πρώτη φορά το πρόσωπο της νύφης. Δεν ήταν και λίγες οι περιπτώσεις που οι συμπέθεροι εξαπατούσαν το γαμπρό και τους γονείς του, γιατί άλλη κοπέλα τούς έδειχναν στους αρραβώνες κι άλλη τους έδιναν όταν γινόταν ο γάμος. Στους αρραβώνες τούς έδειχναν π.χ. τη μικρότερη ή την ομορφότερη και στο γάμο τούς έδιναν τη μεγαλύτερη ή την ασχημότερη.

φης χρήματα και εκείνη, με τη σειρά της, τους φιλούσε το χέρι και προσκυνούσε. Στο δρόμο προς το σπίτι του γαμπρού, η κουμπάρα σκορπούσε ρύζι στα νιόγαμπρα και στο πλήθος, ενώ οι γυναίκες τραγουδούσαν:

*Ρίξε νουνά το κριθάρι
κι ο νουνός μαργαριτάρι,
να φυτρώσει φούντες, φούντες,
σαν του νιόγαμπρου τα ρούχα,
σαν της νύφης τα γαϊτάνια.*

*Βοριά μου πάψε το φύσημα, πάψε και το θυμό σου
να μη μας ρίξεις τα κεριά, τα δύο χρυσοκέρια,
που τα βαστάει τ' αντρόγυνο, το νιοστεφανωμένο
που το στεφάνωσε ο Χριστός και η Παναγιά Παρθένα.
Να ζήσουν χρόνια εκατό και μέρες σαν την άμμο,
να ζήσουν, να ασπρίσουνε, σαν τ' άσπρα περιστέρια,
να ζήσουνε σαν τα βουνά, σαν τα βαθιά κανάλια.*

Όταν πλησίαζαν στο σπίτι του γαμπρού τραγουδούσαν το παρακάτω τραγούδι:

*Έβγα, μάνα μου, στη σκάλα
με το μέλι με το γάλα
για να ιδείς το γιο που ήρθε
με την πέρδικα στο χέρι.*

*Μοναχό τον έστειλες
ζευγαράκι σου 'ρχεται.*

*Έβγα, μάνα μου, να δεις
πέρδικα που σου 'φερα
πέρδικα και περιστέρα
του παπά τη θυγατέρα.*

*Έβγα, πεθερά, στη σκάλα
με το μέλι με το γάλα
ρίξε ρύζι να ριζώσουν
σαν το στάρι να φυτρώσουν.*

το σπίτι του γαμπρού. Μαζί τους έπαιρναν μια κουλούρα και τη σούβλα με το ψητό, που είχε ετοιμάσει ο νουνός για το επίσημο γαμήλιο τραπέζι. Η ίδια διαδικασία γινόταν όταν πήγαιναν να πάρουν και το βλάμπη. Στο δρόμο τραγουδούσαν το εξής τραγούδι:

*Να είχα ένα μήλο να 'ριχνα, Ρόιδω μου,
στο πε, μωρέ στο πέρα παραθύρι,
να τσάκιζα, τσάκιζα, το μαστραπά, Ρόιδω μου,
που έχει, μωρέ, που έχει το καρυφύλλι.*

Στο κέντρο του δωματίου σε ειδικά διαμορφωμένο τραπέζι καθόταν το νέο ζευγάρι, που πλασιωνόταν από τον κουμπάρο, το βλάμπη, τους γονείς του ζευγαριού και τον παπά. Σε λίγο δυο νεαροί έφερναν το ψημένο σφαχτό του νουνού, περασμένο στη σούβλα. Άλλοι δυο την κανίστρα με την κουλούρα και την μπούκλα με κρασί. Τα νιόγαμπρα από την πλευρά τους δώριζαν στο νουνό διάφορα δώρα ανάλογα με την οικονομική δυνατότητα που είχαν.

Από πριν ο μπαριαχτάρης έκοβε μια τσαπορνιά με αγκάθια και τη στόλιζε με μήλα. Κάθε αγκάθι του δέντρου κι ένα μήλο.

Αφού ο παπάς ευλογούσε τα υπάρχοντα, άρχιζε το φαγοπότι. Ο πατέρας του γαμπρού καλωσόριζε όλους τους καλεσμένους, τους ευχαριστούσε για την παρουσία τους στη χαρά των παιδιών και, σηκώνοντας το ποτήρι, τους ευχόταν «Χαϊρλίτικα!», «Να ζήσουν», «Να προκόψουν», «Καλά γεράματα στους παππούδες!», «Και στα δικά σας, παιδιά!» και «Ευτυχισμένο μέλλον στους νεόνυμφους!» Το ίδιο έκανε και ο νουνός κι ο πατέρας της νύφης από την άλλη μεριά τσουγκρίζοντας τα ποτήρια.

Τα γκαρσόνια έφερναν τα φαγητά και το κρασί. Μετά τα φαγητά έφερναν τα ψητά. Όλα αυτά γίνονταν με καλαμπούρια και γέλια. Αφού οι καλεσμένοι έτρωγαν και έπιναν καλά, άρχιζαν τα επιτραπέζια τραγούδια. Στο τέλος του φαγητού ο νουνός τίναζε επάνω στο τραπέζι το δεντράκι με τα μήλα, τραγουδώντας το ακόλουθο τραγούδι:

Μωρή μπλιά, μωρή λουλουδιά.

Πού είναι τα μήλα σου;

Πού είναι τα ρόιδα σου;

Πριν μπουν στην αυλή του σπιτιού τα νιόγαμπρα, ο μπαργιαχτάρης ανέβαινε με το φλάμπουρο στη σκεπή για να πιάσει την κουλούρα, που την έριχνε η νύφη. Αν ο μπαργιαχτάρης δεν την έπιανε με την πρώτη φορά, η νύφη την ξανάριχνε. Επίσης, η νύφη έδινε σε συγγενικό αγόρι μια μικρότερη κουλούρα και σ' ένα κοριτσάκι ένα φλουρί. Αφού ο νουνός αφαιρούσε το πέπλο και τα στέφανα, όπως είπαμε και πιο πάνω, η βλάμισσα οδηγούσε τη νύφη στους καλεσμένους να τους φιλήσει το χέρι. Πρώτα πήγαινε και χαιρετούσε τα νιόγαμπρα ο παππούς, αν ζούσε, μετά ο πατέρας, η μάνα, τ' αδέρφια και άλλοι οι άλλοι συγγενείς και καλεσμένοι με τη σειρά. Και εδώ, όπως και στα στέφανα, την κερνούσαν χρήματα και γι' αυτό τα έλεγαν «κεράσματα». Μετά τις ευχές, τα χαιρετίσματα και το προσκύνημα, έπαιρναν τη νύφη οι γυναίκες και την πήγαιναν σ' ένα άλλο δωμάτιο για να ξεκουραστεί. Σ' όλο αυτό το διάστημα που εκτελούνταν τα ήθη και τα έθιμα μ' αφορμή τον ερχομό της νύφης στο σπίτι του γαμπρού, οι οργανοπαίχτες δεν έπαυαν ούτε στιγμή να παίζουν διάφορους γαμήλιους σκοπούς.

Στην αυλή συγγενείς και φίλοι των νεόνυμφων το έστρωναν στο χορό και στο τραγούδι. Στο μεταξύ, οι μάγειροι ετοιμάζαν τα φαγητά για το γαμήλιο τραπέζι. Μερικοί νέοι από το σόι του γαμπρού και της νύφης ετοιμάζαν τα δωμάτια, όπου στρώνονταν τα τραπέζια για τους νιόγαμπρους και τους καλεσμένους. Τα τραπέζια ήταν μακρουλά, χαμηλοπόδαρα, για να μπορούν οι καλεσμένοι να τρώνε καθισμένοι σταυροπόδι. Αφού ετοιμάζονταν τα τραπέζια, έκοβαν και μοίραζαν παντού τα ψωμιά του γαμπρού, που τα είχαν ζυμώσει τα κορίτσια την Παρασκευή. Μόλις έπαιρνε, όμως, να νυχτώσει, οι συγγενείς και οι καλεσμένοι μαζεύονταν σιγά σιγά στο σπίτι του γαμπρού, όπου θ' άρχιζε το επίσημο γαμήλιο τραπέζι. Μαζί τους οι καλεσμένοι έφερναν κανίσκια με μπογάτσες. Όλα τα κανίσκια στρώνονταν πάνω στα τραπέζια, απ' όπου ο καθένας μπορούσε να δοκιμάσει και να φάει ό,τι ήθελε και όσο ήθελε. Πριν, όμως, αρχίσει το επίσημο γαμήλιο τραπέζι, μια παρέα από νεαρούς και οι οργανοπαίχτες, πήγαιναν να πάρουν το νουνό και το βλάμπ. Αφού ο νουνός κερνούσε την παρέα και τους οργανοπαίχτες ρακί με μεζέδες, ξεκινούσαν για

Τον τρων τα ελάφια και φοφούν, τ' αγρίμια και μερεύουν, καλέ.
Να το 'τρωγε και η μάνα μου, μένα μην κάνει, καλέ,
κι αν μ' έκανε τι μ' ήθελε κι αν μ' έχει τι με θέλει, καλέ.
Ξένη μου πλέν' τα ρούχα μου, ξένη τη φορισιά μου, καλέ.

Μαύρα μου χελιδόνια κι άσπρα μου πουλιά (Της ξενιτιάς)

Μαύρα μου χελιδόνια κι άσπρα μου πουλιά

-δόλια μάνα, κι άσπρα μου πουλιά.

N-αυτού ψηλά που πάτε για χαμπλώσετε,

-δόλια μάνα, για χαμπλώσετε,

να στείλω ένα γράμμα και μια φιλή γραφή

-δόλια μάνα, και μια φιλή γραφή.

Να πείτε στη μανούλα να μη με καρτερεί.

Σ' αυτό τον τόπο που 'ρθα με παντρέψανε.

Μου δώσαν μια γυναίκα, της μάγισσας κορίτσι

που ξέρει και μαγεύει καράβια, θάλασσες.

Κι όταν κινάω να έρθω χιόνια και βροχές·

κι όταν γυρίζω πίσω ήλιος ξαστεριά.

Κάτω στα δασιά τα πλατάνια (Διαμαντούλα) (Της αγάπης)

Κάτω στα δασιά τα πλατάνια στην κρυόβρυση,

-Διαμαντούλα μ', στην κρυόβρυση.

Κάθονται δυο παλικάρια και μια λυγερή.

Κάθονται και τρών' και πίνουν και την ερωτούν.

Διαμαντούλα μ', γιατί είσαι τέτοια, τέτοια κίτρινη.

Να μη σε πατάει ο ίσκιος κάνα φάντασμα;

Ούτ' ο ίσκιος με πατάει ούτε φάντασμα.

Με πατάει το παλικάρι, τα μεσάνυχτα.

Καινούρια λόγια μου 'ρθανε (Της αγάπης)

Καινούρια λόγια μου 'ρθανε απ' την παλιά μ' αγάπη.

Καινούρια αγάπη και παλιά, με βάλανε στη μέση

-με βάλανε στη μέση

Πού είναι τ' άνθη που είχες πρώτα;
Πού είναι οι ομορφιές;
Φύσξε ο βοριάς, ο αέρας
και μου τα τίναξε.

Μόλις η μια παρέα έλεγε ένα στίχο, τον έπαιρνε η άλλη παρέα και τον ξανατραγουδούσε. Σαν τέλειωναν το τραγούδι, έλεγαν στους άλλους: «Όλο γειά σας και τραγούδι από τη μεριά σας!»

Τραγουδούσαν νυφιάτικα τραγούδια, τραγούδια της αγάπης, της ξενιτιάς, τραγούδια κλέφτικα, τραγούδια ηρωικά και άλλα. Να μερικά χαρακτηριστικά τραγούδια από τα πολλά που λέγονταν:

Τρία γαρίφαλα χρυσά (Γαμήλιο)

Τρία γαρίφαλα χρυσά σ' ένα ασημένιο τάσι
τ' αντρόγυνο που γίνηκε να ζήσει να γεράσει.
Να ζήσει η νύφη κι ο γαμπρός κι όλοι οι συμπεθέροι.
Να ζήσουν χρόνια εκατό κι εξάμενα διακόσια
ν' ασπρίσουν σαν τον Σμόλικα, σαν τ' άσπρο περιστέρι.

Ωραία είναι η νύφη μας (Γαμήλιο)

Ωραία είναι η νύφη μας, ωραία τα προικιά της
ωραία και η παρέα της που κάνει τη χαρά της.
Ένα τραγούδι θα σας πω, επάνω στο κεράσι
τ' αντρόγυνο που γίνεται να ζήσει, να γεράσει.
Ένα τραγούδι θα σας πω επάνω στο ρεβίθι
χαρά στα μάτια του γαμπρού που διάλεξαν τη νύφη.
Ένα τραγούδι θα σας πω επάνω στο λεμόνι
να ζήσει η νύφη κι ο γαμπρός και όλοι οι γειτόνοι.

Για δέστε τον αμάραντο (Τραγούδι της ξενιτιάς)

Για δέστε τον αμάραντο σε τι βουνά φυτρώνει, καλέ.
Φυτρώνει μες στα δίστρατα στις πέτρες, στα λιθάρια, καλέ.
Χωρίς νερό δροσίζεται, χωρίς αέρα πέφτει, καλέ.

Και ακολουθεί ένα τραγούδι ηπειρώτικο, από το Πωγώνι, που τραγουδιέται σε όλο τον ελληνικό χώρο.

Πότε μικρή μεγάλωσες (Μωρή Κοντούλα Λεμονιά) (Της αγάπης)

*Πότε μικρή μεγάλωσες και μου 'γινες δασκάλα
μες στα Δολιανά - μωρή κοντούλα λεμονιά.*

Χαμήλωσε τους κλώνους σου να κόψω ένα λεμόνι,

-Βισανιώτισσα.

Δεν σ' είδα χτες κι αρρώστησα - να κόψω ένα λεμόνι,

-Βισανιώτισσα.

αχ, να το στίψω να το πιω, να μου διαβούνε οι πόνοι,

-Βισανιώτισσα,

αχ, να το στίψω να το πιω, να μου διαβούνε οι πόνοι,

-Βισανιώτισσα

-σε φίλησα ξαρρώστησα.

Πιο κάτω ακολουθούν ορισμένα κλέφτικα τραγούδια, που τα τραγουδούσαν και τα χόρευαν στους γάμους και στα πανηγύρια:

Παιδιά, σαν θέτε λεβεντιά (Κλέφτικο)

Παιδιά, σαν θέτε λεβεντιά και κλέφτες να γενήτε,

ν' εμένα να ρωτήσετε να σας ομολογήσω

της κλεφτουριάς τα βάσανα και των κλεφτών τα ντέρτια.

Μαύρη ζωή που κάνουμε εμείς οι μαύροι κλέφτες!

Ποτέ μας δεν αλλάζουμε και δεν ασπροφορούμε,

ολημερίς στον πόλεμο, τη νύχτα караούλι.

Δώδεκα χρόνους έκαμα στους κλέφτες καπετάνιος.

Ζεστό ψωμί δεν έφαγα, δεν πλάγιασα σε στρώμα,

τον ύπνο δεν ερχότασα, του ύπνου τη γλυκάδα,

το χέρι μου προσκέφαλο και το σπαθί μου στρώμα,

και το καριοφιλάκι μου σαν κόρη αγκαλιασμένο.

για να πάρω ποια μ' αρέσει.
Γυρίζω βλέπω την παλιά, καινούρια δε μ' αρέσει.
Καινούρια αγάπη τράβα μπρος, παλιά μου κάτσε πίσω
να μη σε ιδούν τα μάτια μου και σε ξαναγαπήσουν.

Σ' τ' πα και σ' το παρήγγειλα (Της αγάπης)

Σ' τ' πα και σ' το παρήγγειλα
και μέσ' το γράμμα σ' το γραφα.
Αλλού να πας να παντρευτείς (Βασίλω μου)
και μένανε να μ' αρνηθείς.
Τα βύσσινα μαυρίσανε
και μεις τα δυο χωρίσαμε.
Αλλού να πας να παντρευτείς
και μένανε να μ' αρνηθείς
και μη με καρτερείς (δεις).

Διαμάντω χτες το δειλινό (Τραγούδι της αγάπης)

Διαμάντω χτες το δειλινό κάτω στ' αρπελάκια,
εκεί γλυκιά, βλαχούλα μου, π' αλλάζαμε φιλάκια (δεις).
Σε καρτερούσα για να 'ρθεις, βλάχα μ', να μου μιλήσεις,
δυο λόγια, κούκλα μ', να μου πεις, να με παρηγορήσεις (δεις).
Μου φαίνεται δε σε άφησαν, μήπως και σε πλανέψω,
φοβήθηκαν, Διαμάντω μου, το νου σου μη σου κλέψω (δεις).

Ανάθεμα ποιος μου 'ριξε τα μάγια στο πηγάδι (Της αγάπης)

Ανάθεμα ποιος μου 'ριξε τα μάγια στο πηγάδι
και μάγεψαν τον άντρα μου και θέλει να μ' αφήσει.
Σαν με αφήσεις, άντρα μου, εσύ θα μετανιώσεις.
Στις δυο, στις τρεις θα λούζουμαι, στις τέσσερις θ' αλλάζω,
κι από τις πέντε κι ύστερα, ν' άλλον άντρα θα πάρω.
Απέξω από το σπίτι σου θα φτιάξω ένα δικό μου
για να περνώ, βρε άντρα μου, για σκάσιμο δικό σου.

τις πέντε αράδες τα κουμπιά τα φλωροκαπνισμένα;
- Μάνα λωλή, μάνα τρελή, μάνα ξεμυαλιασμένη,
μάνα δεν κλαις τα νιάτα μου, δεν κλαις τη λεβεντιά μου,
μόν' κλαις τ' έρημα τ' άρματα, τ' έρημα τα τσαπράζια;»

Σαν τέλειωνε το φαγητό και τα επιτραπέζια τραγούδια, έμπαιναν μέσα οι οργανοπαίχτες που έτρωγαν χωριστά, και έπαιζαν το «νουμπέτι» και επιτραπέζιους σκοπούς. Μετά από τα επιτραπέζια τραγούδια και το «νουμπέτι των οργανοπαιχτών, άρχιζε ο χορός. Το χορό τον άνοιγε ο μπαργιαχτάρης, κρατώντας στα χέρια του το φλάμπουρο, και τραγουδώντας το τραγούδι:

Όλα τα πουλάκια ζυγά, ζυγά

*Όλα τα πουλάκια ζυγά, ζυγά
τα χελιδονάκια ζευγαρωτά.
Τό 'ρημο τ' απδόνι το μοναχό,
περπατεί στους κάμπους με τον αϊτό.
Περπατεί και λέει και κελαηδεί,
άντρα μου Πολίτη, ξενιτευτή,
που την πύβρες, ξένε μ', αυτή τη νια,
την ξανθομαλλούσα, την κοπελιά;
Απ' την Πόλη ερχόμουν κι απ' τα νησιά,
κι απ' τη γειτονιά της επέρασα.
Τα βασιλικά της εδρόσιζε
και τις μαντζουράνες επότιζε.
Γύρεψα έναν κλώνο και μόδωσε
της είπα κι ένα λόγο και της άρεσε
μου 'πε κι άλλο ένα μ' έκαψε.
Βρε παλικαράκι, σαν μ' αγαπάς,
τι περνουδιαβαίνεις και δε μιλάς;
Στείλε προξενήτρες στη μάνα μου
και προξενητάδες στον μπάρμπα μου.*

Τον μπαργιαχτάρη τον ακολουθούσε ο νουνός με το βλάμη. Αφού χόρευε ο νουνός με τη νουνά, έρχονταν η σειρά του γαμπρού

Σαράντα παλικάρια από τη Λεβαδειά (Κλέφτικο)

Σαράντα παλικάρια από τη Λεβαδειά
καλά κι αρματωμένα πάνε για κλεψιά,
πάνε για να πατήσουν την Τροπολιτσά,
πάνε και για να κάψουν χώρες και νησιά.
Κάνα δεν έχουν πρώτο και τρανύτερο,
γυρεύουν ένα γέρο για την ορμηνία,
επήγαν και τον βρήκαν σε βαθιά σπηλιά,
οπού 'λιωνε τ' ασήμι κι έφτιανε κουμπιά.
«Γειά σου, χαρά σου γέρο», «Καλώς τα τα παιδιά,
καλώς τα παλικάρια, τα κλεφτόπουλα».
- Σήκου να βγούμε, γέρο, κλέφτες στα βουνά.
- Δεν ημπορώ, παιδιά μου, γιατί εγέρασα.
Περάστε από τη στάνη και τα πρόβατα
και πάρτε τον υγιό μου το μικρότερο,
πόχει λαγού ποδάρι, δράκου δύναμη,
ξέρει τα μονοπάτια και τα σύρματα,
ξέρει και τα λημέρια, που λημέριαζα,
ξέρει τις κρύες βρύσες, πόπινα νερό,
ξέρει τα μοναστήρια πόπαιρνα ψωμί,
και ξέρει και τις τρύπες, όπου κρυβόμουν...

Του Κίτσου (Κλέφτικο επιτραπέζιο)

Του Κίτσου η μάνα κάθονταν στην άκρη στο ποτάμι,
με το ποτάμι μάλωνε και το πετροβολούσε.
«Ποτάμι, για λιγότεψε, ποτάμι γύρνα πίσω,
για να περάσω αντίπερα, στα κλέφτικα λημέρια,
πόχουν οι κλέφτες σύνοδο κι όλοι οι καπεταναίοι».
Τον Κίτσο τότε πιάσανε και παν να τον κρεμάσουν,
χίλιοι τον παν από μπροστά και δυο χιλιάδες πίσω,
κι ολοξοπίσω πήγαινε η δόλια του η μανούλα.
«Κίτσο μου, πού είναι τ' άρματα, που τα 'χεις τα τσαπράζια,

γιατί μας κάκιωσες
και είσαι κακιωμένη
βαριά βαλαντωμένη...

- Τσιντό, μωρέ, τσιντό, φουστάνι σου κοντό
και μακρινή ποδιά σου, φουρτούνα χαλασιά σου.
- Βαζού, μωρέ, βαζού, φωτιά στην καλαμιά
κι η καλαμιά δεν παίρνει μώρ' Μαρία μου,
κι η καλαμιά δεν παίρνει, κακομοίρα μου.

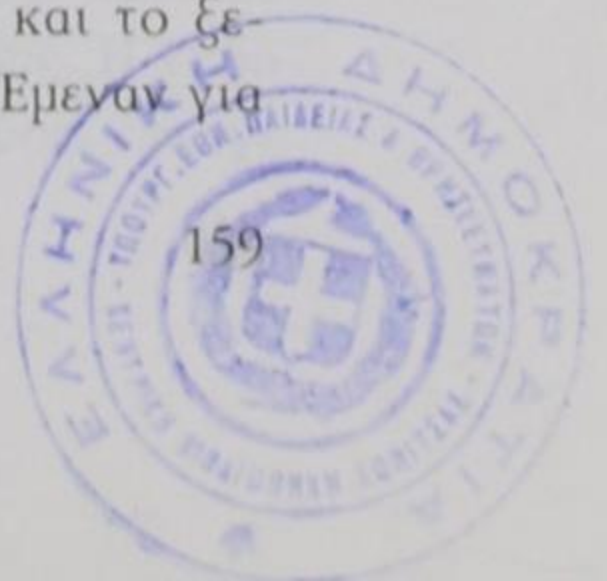
Το ξενύχτι της προηγούμενης βραδιάς, η αγωνία και η κούραση ανάγκαζαν το ζευγάρι να πάει για λίγο να ξεκουραστεί. Περνώντας από τραπέζι σε τραπέζι και τσουγκρίζοντας τα ποτήρια, ευχαριστούσαν όλους τους καλεσμένους για την τιμή που τους έκαναν να παραστούν στο γάμο τους. Τα νιόγαμπρα αποχωρούσαν με τη συνοδεία του τραγουδιού:

«Αχ! τώρα τα ξημερώματα...» που το 'παίζαν οι κλαριτζήδες με ξεχωριστή αγάπη και ομορφιά. Οι γαμήλιες εκδηλώσεις της Κυριακής προς τη Δευτέρα έκλειναν με το ξεπροβόδισμα του κουμπάρου και του βλάμη, τραγουδώντας το τραγούδι με τη συνοδεία των οργανοπαιχτών:

Τώρα τα πουλιά, τώρα τα χελιδόνια,
τώρα οι πέρδικες συχνολαλούν και λένε:
«Ξύπνα, αφέντη μου, ξύπνα, καλέ μ' αφέντη,
ξύπν' αγκάλιασε κορμί κυπαρισσένιο
κι άσπρονε λαιμό, βυζάκια σαν λεμόνια,
σαν το κρύο νερό, πόρχεται απ' τα χιόνια
και από τα ψηλά βουνά.

Αυτό το τραγούδι οι οργανοπαίχτες το έπαιζαν και το τραγουδούσαν με όλες τους τις δυνάμεις και με όρεξη, για να μπορέσουν να φανούν συνεπείς σ' αυτούς που τους κάλεσαν να παίξουν στο γάμο.

Οι καλεσμένοι σιγά σιγά αραίωναν, γιατί η κούραση και το ξενύχτι της προηγούμενης βραδιάς άρχιζε να τους τσακίζει. Έμεναν για

και της νύφης. Την ώρα που χόρευαν μπροστά οι νεόνυμφοι, οι χορευτάδες τραγουδούσαν:

*Σήμερα άσπρος ουρανός,
σήμερα άσπρη μέρα.
Σήμερα στεφανώθηκε
αετός την περιστέρα...*

Ύστερα από τα νιόγαμπρα χόρευαν οι γονείς του γαμπρού, της νύφης και μετά οι συγγενείς τους. Οι οργανοπαίχτες, που ακολουθούσαν το χορό, έβαζαν όλη τους την τέχνη και τη δύναμη, για να ενθουσιάσουν τους χορευτές. Την ώρα που χόρευαν τα νιόγαμπρα, τα χρήματα έπεφταν αλύπητα στο «νταϊρέ» και τα μέτωπα των γύφτων γέμιζαν «παράδες» που τους «κολλούσαν» με σάλιο. Κερνούσαν τους οργανοπαίχτες και αυτοί που χόρευαν κι εκείνοι που βρίσκονταν έξω από το χορό. Έτσι, μ' αυτό τον τρόπο, ευχαριστούσαν και τα νιόγαμπρα και τους συμπεθέρους, που τους κάλεσαν.

Το κέφι των χορευτάδων, μετά από κάμποσα ποτήρια κρασί, ανέβαινε και το γλέντι συμπληρωνόταν με φωνές και ντουφεκιές. Ο χορός κρατούσε ως το πρωί της Δευτέρας. Χόρευαν τσάμικα, συρτά, το «συγκαθιστό», στα τρία και βαριά αρβανίτικα. Στην αρχή οι χορευτάδες χόρευαν αργά, ρυθμικά. Προς το τέλος, όμως, του χορού, οι κλαριτζήδες το γύριζαν στο γοργό και μαζί με το σκοπό των οργάνων τραγουδούσαν τ' ακόλουθα τραγούδια:

*Βαλέ, μωρέ, βαλέ
κρασί στο μαστραπά
και βγάλ' το στον αέρα
χρυσή μου, περιστέρα.
Κι αν δεν, μωρέ, κι αν δε
το πιω την Κυριακή,
το πίνω τη Δευτέρα
χρυσή μου, περιστέρα.*

Και συνέχιζαν:

Τασιά, μωρή, Τασιά

Τα πιστρόφια

Την επόμενη Κυριακή του γάμου γίνονταν τα πιστρόφια. Οι γονείς της νύφης καλούσαν τα νιόγαμπρα στα «πιστρόφια». Τα «πιστρόφια» δεν ήταν τίποτε άλλο, από την επιστροφή της νύφης στο πατρικό της σπίτι, όπου αντάμωνε ξανά τη γειτονιά, τις φιλενάδες της, και τους διηγιόταν για τη νέα της ζωή. Σύμφωνα με το έθιμο εκείνης της εποχής, στη νύφη δεν επιτρεπόταν πριν τα «πιστρόφια» να πάει στο πατρικό της. Οι γονείς της νύφης την καλούσαν επίσημα να επισκεφτεί το πατρικό της. Έστελναν κάποιον με μια κουλούρα και μια μπούκλα κρασί και καλούσε τα νιόγαμπρα στα «πιστρόφια». Στα «πιστρόφια» οι νεόνυμφοι πήγαιναν με τους πλησιέστερους συγγενείς: τον κουμπάρο, το βλάμη και με λίγους καλεσμένους.

Πολλές φορές στα «πιστρόφια» πήγαιναν μεμουσικά όργανα. Οι γονείς και οι συγγενείς της νύφης, που τους περίμεναν, σαν άκουγαν από μακριά τους οργανοπαίχτες, έβγαιναν έξω από το σπίτι και τους υποδέχονταν. Μετά τους καλούσαν στο σπίτι και τους έβαζαν να καθίσουν στον νουντά (οντά), που ήταν από πριν ετοιμασμένος.

Κοντά στο τζάκι καθόταν ο νουνός, πιο κάτω ο πατέρας του γαμπρού, οι συγγενείς και οι καλεσμένοι κατά ηλικία. Στην άλλη κόχη καθόταν ο πατέρας της νύφης, οι καλεσμένοι και οι συγγενείς του. Αφού συγκεντρώνονταν όλοι οι καλεσμένοι, ο σπιτονοικοκύρης σήκωνε το μολυβένιο παγούρι με τη ρακή και καλωσόριζε τους συμπεθέρους και όλους τους καλεσμένους. Με τη σειρά τους οι καλεσμένοι, πίνοντας μερικές ρουφηξιές ρακή από το παγούρι, εύχονταν στα νιόγαμπρα χαϊρλίτικα να ζήσουν, να προκόψουν και με καλούς απογόνους. Στους δε γονείς του γαμπρού και της νύφης εύχονταν «καλά γεράματα».

Μετά στρώνονταν τα τραπέζια, όπως και στο γάμο. Ο πατέρας της νύφης καλούσε τους καλεσμένους στο τραπέζι όπου τους περίμενε το φαγοπότι. Τα νιόγαμπρα που στέκονταν όρθια γύρω στους καλεσμένους, προσκυνούσαν τρεις φορές κατά το τραπέζι και σαν άρχιζε το φαγητό, ο γαμπρός καθόταν και έτρωγε μαζί τους. Η νύφη στεκόταν για λίγο ακόμη όρθια και, αφού ξαναπροσκυνούσε, έφευγε

να συνεχίσουν το χορό οι πιο μερακλήδες, τα γκαρσόνια και όσοι βοήθησαν στο γάμο. Έτσι, λίγο αργότερα, το γαμήλιο γλέντι τέλειωνε με επιτραπέζια τραγούδια, τραγούδια της αγάπης:

*Πάρε τα γκιούμια σ' κι έλα, να τα γεμίσουμε
κι έλα στη γειτονιά μου, να τα μιλήσουμε.*

*Έβγα στο παραθύρι κρυφά απ' τη μάνα σου
και κάνε πως ποτίζεις τη μαντζουράνα σου.*

*- Εσύ 'σαι το σταφύλι κι εγώ το τσάμπουρο,
φίλα με εσύ στα χείλη κι εγώ στο μάγουλο.*

*- Στη σκάλα π' ανεβαίνεις, ν' ανέβαινα κι εγώ,
σε κάθε σκαλοπάτι να σε γλυκοφιλώ.*

*- Στη σκάλα π' ανεβαίνεις και στα σκαλώματα,
πολλά νάζια μου κάνεις, πολλά καρώματα.*

Μερικοί μισομεθυσμένοι χόρευαν και τραγουδούσαν τον αστείο και πειραχτικό χορό «Πώς το τρίβουν το πιπέρι». Φωνάζοντας και τρικλίζοντας γονάτιζαν και έπεφταν κάτω να στουμπίσουν το πιπέρι με το γόνατο, με τη μύτη και με άλλα μέρη του σώματος.

Σαν έβλεπαν οι καλεσμένοι και το συμπεθεριό το νουνό να ετοιμάζεται να φύγει, άρχιζαν να τραγουδούν παρακαλώντας τον:

*Κάτσε, νούνε μ', ακόμ' απόψε
σου έχω πέντε αρνιά ψημένα
κι άλλα τόσα σουβλισμένα.*

*Έχω και γλυκό κρασί
να πιουν τα παλικάρια.*

Τρεις μέρες η νύφη δεν έβγαινε έξω από το σπίτι. Την Τετάρτη το πρωί πήγαινε μ' ένα παιδί να πάρει νερό στη βρύση.

το θάνατο σαν ουσιαστική στιγμή της ζωής... τη φυσιολογία που δεν εννοεί ότι η άρνηση της ζωής, στην ουσία περιέχεται στην ίδια τη ζωή, έτσι που η ζωή πάντα είναι νοητή σε συσχετισμό με το αναπόφευκτο αποτέλεσμά της, που βρίσκεται μέσα της μόνιμα σε εμβρυώδη κατάσταση - το θάνατο» (Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς, Άπαντα, 2η έκδοση, τόμος 2ος, σελ. 640).

Μερικές φορές διατυπώνεται η ιδέα για μερικό θάνατο, δηλαδή για θάνατο ομάδας κυττάρων, ενός μέρους ή ολόκληρου οργάνου. Ο θάνατος των ατόμων συνοδεύεται συνήθως με τη δημιουργία πτώματος. Ανάλογα με τις αιτίες που προκαλούν την επέλευση του θανάτου, στα ανώτερα ζώα και στον άνθρωπο, διακρίνουμε το θάνατο σε φυσικό ή φυσιολογικό, που επέρχεται σαν αποτέλεσμα της μακρόχρονης και, σε αλληλοδιάδοχη συνέχεια, αναπτυσσόμενης απόσβεσης των θεμελιωδών εκδηλώσεων της ζωής του οργανισμού (γήρας) και σε θάνατο πρόωρο, που μερικές φορές λέγεται παθολογικός και προκαλείται από νοσηρές καταστάσεις του οργανισμού, από βλάβες των ζωτικά σπουδαίων οργάνων (εγκεφάλου, καρδιάς, πνευμόνων, συκωτιού και άλλων). Ο πρόωρος θάνατος μπορεί να είναι οξύς, να επέρχεται δηλαδή σε μερικά λεπτά ή ακόμη, σε δευτερόλεπτα (π.χ. στο έμφραγμα). Ο βίαιος θάνατος μπορεί να είναι συνέπεια ατυχήματος, αυτοκτονίας ή φόνου.

Ο θάνατος του ανθρώπου και των θερμόαιμων ζώων, συνδέεται πριν απ' όλα με το σταμάτημα της αναπνοής και της κυκλοφορίας του αίματος και διακρίνονται δύο στάδια: το λεγόμενο στάδιο κλινικού θανάτου και σε συνέχεια το βιολογικό ή αληθινό θάνατο, σαν αμετάτρεπτο σταμάτημα των φυσιολογικών διεργασιών των κυττάρων και ιστών. Ο άνθρωπος πάντοτε αντιμετώπιζε το θάνατο με συναίσθημα ανησυχίας και φόβου, όχι μόνο από αγάπη προς τη ζωή και τον κόσμο στον οποίο ζει και τον οποίο εγκαταλείπει με το θάνατο, αλλά και γιατί κατεχόταν από την ιδέα ότι η ψυχή αποχωριζόμενη από το σώμα, μπορεί να καταστεί ευεργετική ή βλαπτική στους επιζώντες, ανάλογα με τη διάθεσή της προς αυτούς.

Πολλές είναι οι προλήψεις στο χωριό μας και γενικά, που τις θεωρούν σαν προμηνύματα θανάτου, όπως τα όνειρα, οι φωνές των

και πήγαινε στις γυναίκες και έτρωγε μαζί τους. Σύμφωνα με το έθιμο, στα «πιστρόφια» η πεθερά οπωσδήποτε τηγάνιζε αυγά για το γαμπρό και τους καλεσμένους. Το γλέντι πολλές φορές κρατούσε ως το πρωί.

Σαν τέλειωνε το γλέντι και σηκώνονταν να φύγουν, η νύφη φιλούσε πάλι τα χέρια του πατέρα, της μάνας και όλων των καλεσμένων με τη σειρά. Η μάνα της φιλώντας τη σταυρωτά, της δώριζε μια άσπρη κότα ή ένα πετεινάρι, «για να κάμ' η νύφη παιδί», όπως έλεγαν και πίστευαν. Αυτό το έθιμο, φυσικά, είναι παλιό.

Την Τετάρτη, μετά τα «πιστρόφια», η νύφη και ο γαμπρός γύριζαν στα συγγενικά σπίτια με την μπούκλα στο χέρι. Οι συγγενείς φίλευαν τα νιόγαμπρα αυγά τηγανητά. Το μεσημέρι έτρωγαν στο νουνό.

Στο μυστήριο του γάμου πρόβαλε ολοζώντανη η ψυχή του τόπου, τα σημαντικά του γνωρίσματα, έθιμα με πολύ παλιά καταγωγή και με μεγάλη σημασία, στοιχεία για κάθε είδους συγκρίσεις και μελέτες, μορφές κοινωνικής συνεργασίας και αλληλοβοήθειας, στοιχεία της παράδοσης που μεταφέρονταν από γενιά σε γενιά σαν πολύτιμη κληρονομιά. Όλα αυτά δίνουν και θα δίνουν το περιεχόμενο της γιορτής του γάμου, μιας γιορτής ντυμένης και στολισμένης με τη φορεσιά που γέννησε ο τόπος και την κρατάει πάντα καινούρια στα συναισθήματα της ψυχής του.

Ο θάνατος. Ήθη και έθιμα στις κηδείες

Ο θάνατος είναι ο τελευταίος σταθμός της ανθρώπινης ζωής. Πολλά είναι τα ήθη και τα έθιμα σχετικά με το θάνατο του ανθρώπου. Ο θάνατος είναι η λήξη της ζωικής δραστηριότητας του οργανισμού και, εξαιτίας αυτής, καταστροφή του ατόμου σαν ιδιαίτερου ζωικού συστήματος, που συνοδεύεται από αποσύνθεση των λευκωμάτων και των άλλων βιοπολυμερών, που αποτελούν το θεμελιώδες υπόστρωμα της ζωής. Βάση των σύγχρονων υλιστικο-διαλεκτικών αντιλήψεων για το θάνατο, αποτελεί η ιδέα που διατύπωσε ο Ένγκελς: «Και τώρα πια δε θεωρούν επιστημονική εκείνη τη φυσιολογία, που δε θεωρεί

γενείς και φίλοι έτρεχαν στο σπίτι του νεκρού ή της νεκρής.

Αφού γίνονταν όλα αυτά που αναφέραμε πιο πάνω, οι γυναίκες έπαιρναν θέση πάνω στο έδαφος ή σε χαμηλά σκαμνιά, ενώ ακουγόταν πένθιμα η καρπάνα της εκκλησίας, κι άρχιζαν το μοιρολόγι. Αρχιζε το μοιρολόγι η στενότερη συγγενής του νεκρού και έπειτα οι υπόλοιπες. Όλες διαδοχικά έλεγαν το μοιρολόγι που απευθυνόταν ή προς νεκρό ή προς τους οικείους του και συγγενείς, που είχαν πεθάνει πριν απ' αυτόν.

Όταν σήκωναν το νεκρό έλεγαν το εξής μοιρολόγι:

*Δε σου 'πρεπε, δε σου 'μοιαζε στη γη κρεβατοστρώσι,
μόν' σου 'πρεπε, μόν' σου 'μοιαζε στου Μάη το περιβόλι,
ανάμεσα σε δυο μηλιές, σε τρεις νεραντζοπούλες,
να πέφτουν τ' άνθη απάνου σου, τα μήλα στην ποδιά σου,
τα κρεμεζογαρούφαλα τριγύρω στο λαιμό σου...*

Με τα μοιρολόγια δίνονταν και σχετικές παραγγελίες προς εκείνους που είναι στον Κάτω Κόσμο π.χ. από τη χήρα στέλνονταν χαιρετισμοί στο χαμένο άντρα, από τη μάνα φιλιά στο παιδί της κ.λπ. Μ' αυτό τον τρόπο, γενικά, εκδηλώνονταν αισθήματα συμπάθειας προς το νεκρό όχι μόνο από τους οικείους του, αλλά και από την κοινωνία και συγχρόνως διατυπώνονταν εγκώμια για τη δράση του. Το μοιρολόγι διακοπτόταν μετά τη δύση του ήλιου, οπότε και καλυπτόταν το πρόσωπο του νεκρού. Έτσι, αυτοί που παρευρίσκονταν στο σπίτι του αποβιώσαντος, αγρυπνούσαν με τη σειρά και κάθονταν χωρίς θρήνους γύρω από το νεκρό όλη τη νύχτα για φύλαξή του.

Η κηδεία γινόταν αφού είχε περάσει ένα εικοσιτετράωρο από τη στιγμή που επήλθε το μοιραίο, συνήθως, πριν από τη δύση του ήλιου. Το σώμα τοποθετούνταν σε νεκρική θήκη, το φέρετρο, που παλιότερα ονομαζόταν κατά τόπους νεκροκρέβατο, ξυλοκρέβατο. Η εκφορά του νεκρού γινόταν με πένθιμο κρούσιμο της καρπάνας της εκκλησίας, μέσα σε θρήνους, με το πρόσωπο σταμμένο προς τα ανατολικά. Η νεκρική πομπή κατευθυνόταν με το νεκρό που μεταφερόταν με πρόσωπο ακάλυπτο προς την εκκλησία για τέλεση της νεκρώσιμης ακολουθίας. Κατά τη διάρκειά της, οι παριστάμενοι κρατούσαν

ζώων ιδίως των πουλιών. Αν δει π.χ. κάποιος στο όνειρό του ότι καίγεται ο καβαλάρης, δηλαδή το κορυφαίο ξύλο του σπιτιού, σημαίνει ότι θα πεθάνει ο νοικοκύρης. Αν δει στο όνειρό της κάποια γυναίκα ότι κουρεύτηκε, θα πεθάνει ο άντρας της. Επίσης, οι φωνές ορισμένων πουλιών εκλαμβάνονται σαν προάγγελοι επικείμενου θανάτου, ιδίως η φωνή της κουκουβάγιας ή του νυχτοπουλιού, το ούρλιασμα του σκύλου, ο κρωγμός του κόρακα και άλλων. Αν κάποιος άνθρωπος προχωρημένης ηλικίας προαισθανόταν το τέλος της ζωής του, κοινωνικό καθήκον του ήταν ν' αφήσει τις τελευταίες του παραγγελίες, θελήσεις ή συμβουλές στους οικείους, τους συγγενείς και τους φίλους. Εκτός των παραγγελιών κ.λπ. προσπαθούσε να συντάξει τη διαθήκη με την οποία άφηνε κάποιο κληρονόμο, ο οποίος θα κληρονομούσε την περιουσία του. Τον ετοιμοθάνατο, μετά τη λήψη της θείας κοινωνίας από τον παπά, τον τοποθετούσαν σε κρεβάτι, έχοντας το πρόσωπο στραμμένο ανατολικά για να εκπνεύσει, σύμφωνα με τη λαϊκή πίστη, ευκολότερα.

Μετά την εκπνοή, από τις πρώτες φροντίδες είναι το άνοιγμα της πόρτας και των παράθυρων του σπιτιού, για να μπαίνουν ελεύθερα οι άγγελοι και οι ψυχές των πεθαμένων μελών της οικογένειας. Από τους στενότερους συγγενείς οι πιο έμπειροι, ιδίως οι γυναίκες, κλείνουν τα βλέφαρα αυτού που ξεψύχησε, καθώς και το στόμα, σύμφωνα με το έθιμο. Στη συνέχεια, μια γυναίκα ξεντύνει, πλένει και σαβανώνει το νεκρό. Η σορός τοποθετούνταν στο κέντρο του δωματίου σε καθίσματα ή καρσέλα (σεντούκι) μέσα σε κιλίμια και λευκό πανί, λουλούδια, βασιλικό κ.λπ. Στο στήθος του τοποθετούσαν μια εικόνα, ένα πιατάκι με σιτάρι και μέσα ένα ποτήρι με λάδι και φυτίλι για καντήλι. Αν είναι καριά νιόνυφη, της φοράνε τα νυφιάτικά της. Χαρακτηριστική συνήθεια είναι η τήρηση σιγής από τους παρισταμένους μπρος στον πεθαμένο.

Ο θάνατος κάποιου κάτοικου του χωριού γνωστοποιούνταν αμέσως με το πένθιμο χτύπημα της καμπάνας της εκκλησίας. Ακούγοντας το πένθιμο χτύπημα της καμπάνας, οι γυναίκες έβγαιναν στους δρόμους, στις αυλές και ρωτούσαν η μία την άλλη ποιος πέθανε. Μετά από λίγη ώρα όλο το χωριό μάθαινε για το συμβάν. Όλοι οι συγ-

Όσοι απ' αυτούς που πήραν μέρος στην κηδεία, μετέβαιναν στο σπίτι του αποβιώσαντος έπρεπε, πριν μπουν, απαραίτητως να πλύνουν τα χέρια. Τα έθιμα αυτά του σκουπίσματος του σπιτιού και της πλύσης των χεριών συνδέονται προς την παλιά λαϊκή πίστη, σύμφωνα με την οποία ο νεκρός αποτελεί μίasma και, επομένως, καθετί έμψυχο ή άψυχο που ήλθε σε επαφή μαζί του έχει μολυνθεί.

Διακριτικά γνωρίσματα αυτού που πενθεί, αποτελούν από τα αρχαιότατα χρόνια μέχρι τη σύγχρονη εποχή, το μαύρο ρούχο, η παραμέληση των μαλλιών, η ατημέλητη εμφάνιση, ακόμη και η κοινωνική απομόνωσή του. Οι άντρες ένα χρονικό διάστημα δεν ξύριζαν τα γένια τους.

Ήδη από τα προϊστορικά χρόνια επικράτησε το έθιμο του φωτισμού των τάφων με λυχνάρια. Ο φωτισμός του τάφου με την τοποθέτηση πάνω του καντηλιού αναμμένου συνεχώς επί 40 μέρες από το θάνατο και μετά, αναλόγως τα Σάββατα, ιδίως τα Ψυχοσάββατα και σε άλλες περιπτώσεις. Προς τιμή των νεκρών εκτελούνται μνημόσυνα στις 3, 9 και 40 μέρες, στο εξάμηνο, στο χρόνο, στα 3 χρόνια, στα 5 ή στα 7 χρόνια.

Για το μνημόσυνο του νεκρού μεταφέρονται στην εκκλησία κόλλυβα, τα οποία μετά το τέλος ειδικής εκκλησιαστικής ακολουθίας, διανέμονται στο εκκλησίασμα για να ευχηθεί για συγχώρεση των αμαρτημάτων της ψυχής του νεκρού.

Η ψυχή, σύμφωνα με τη λαϊκή πίστη, παραμένει 40 μέρες στη γη και επισκέπεται όλους τους τόπους που γνώρισε όταν ζούσε και στις 40 μέρες παρουσιάζεται μπροστά στο Θεό και παίρνει την οριστική της θέση (στον Παράδεισο ή στην Κόλαση).

Σήμερα, με την πάροδο του χρόνου και με την άνοδο του μορφωτικού και πολιτιστικού επιπέδου του λαού, πολλές αντιλήψεις και έθιμα για το θάνατο του ανθρώπου, υποχωρούν και άλλες ατονούν.

αναμμένα κεριά και μετά γινόταν ο τελευταίος ασπασμός. Για το πένθιμο χτύπημα της καρπάνας κατά τη διάρκεια της κηδείας, πιστεύεται ότι υπόκειταν σε λαϊκή δοξασία για την εκδίωξη κακοποιών πνευμάτων από το σπίτι του πεθαμένου, καθώς επίσης και με άλλα μέσα, όπως π.χ. γοερές κραυγές.

Το προβάδισμα των αντρών στην κηδεία και των γυναικών που ακολουθούσαν με ξέπλεκα μαλλιά και με θρήνους, αποτελεί κανόνα παλαιότατης παράδοσης. Μετά τη νεκρώσιμη ακολουθία, ο νεκρός μεταφερόταν στο κοιμητήριο. Η κατάθεση του νεκρού στο μνήμα γινόταν με τέτοιο τρόπο, ώστε το πρόσωπό του να είναι στραμμένο ανατολικά. Λύνονταν το σαγόνι, τα χέρια και τα πόδια του. Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση «αν είναι δεμένος ο νεκρός, δεν μπορεί να λιώσει και μένει άλυωτος». Ο ιερέας κατόπιν έριχνε σταυρωτά με φτυάρι λίγο χώμα πάνω στο νεκρό και έλεγε το της Παλαιάς Διαθήκης: «Γη ει και εις γην απελεύσει».

Το ίδιο έκαναν και οι παρευρισκόμενοι· έριχναν λίγο χώμα και έλεγαν: «Θεός σ' χωρέσ' τον».

Μετά την ταφή μοιράζονταν σε όλους τα κόλλυβα (βρασμένο σιτάρι και ψωμί). Επίσης, στο νεκροταφείο μετά την ταφή του νεκρού, οι παρευρισκόμενοι έπαιρναν τη «μακαρία», δηλαδή κρασί από ποτήρι και κομμάτι ψωμί και εύχονται για συγχώρεση και ανάπαυση της ψυχής του ταφέντος.

Τα έθιμα συνεχίζονταν και μετά την ταφή. Έτσι, μετά την εκφορά του νεκρού, γινόταν καθαρμός με σκούπισμα του σπιτιού ενώ, όσο ο νεκρός βρισκόταν στο σπίτι, αυτό δεν ήταν επιτρεπτό. Στη συνέχεια, άναβαν καντήλι στο σημείο όπου ξεψύχησε ο νεκρός και το καντήλι παρέμενε στην ίδια θέση 40 μέρες. Επίσης, τοποθετούνταν κοντά στο καντήλι ένα ποτήρι με νερό, που ανανεωνόταν κάθε μέρα για ορισμένο χρονικό διάστημα, ώστε, όταν η ψυχή επισκέπτεται το σπίτι να «δροσίζεται».

Παρασκευάζονταν επίσης φαγητά από όσπρια και ψάρια, για να φάνε αυτοί που μετείχαν στην κηδεία και που έρχονταν για να συλλυπηθούν και να παρηγορήσουν τους οικείους. Παρήγορα λόγια ήταν: «Αιώνια η μνήμη», «Συγχωρεμένος (η)», «Ζωή σε λόγου σας» και άλλα.

ντηλιού, το κάψιμο του λιβανιού, η αποχή από κάθε εργασία ή από ορισμένες απ' αυτές.

Πριν, όμως, αναφερθούμε στις γιορτές του δωδεκαήμερου, θα πούμε λίγα λόγια για ορισμένες γιορτές, που ημερολογιακά βρίσκονται πριν από τις γιορτές των Χριστουγέννων.

Οι κάτοικοι του χωριού μας και όχι μόνο του χωριού μας, αυτή την εποχή έπαιρναν μια ανάσα από τις πολλές και βαριές δουλειές του καλοκαιρού και του φθινοπώρου. Προς το τέλος του Οκτώβρη είναι η γιορτή του Αγίου Δημητρίου.

Γιορτή του Αγίου Δημητρίου (26 Οκτωβρίου)

Πολιούχος της Θεσσαλονίκης, όπου γίνεται λαμπρός εορτασμός του, όμως και σε πολλά άλλα μέρη τιμούν τον άγιο. Τιμάται ως προστάτης της γεωργίας. Σύμφωνα με το έθιμο, στη γιορτή του αγίου Δημητρίου, όλες οι οικογένειες που έχουν κάποιον με το όνομα Δημήτρη πηγαίνουν αυτή την ημέρα στον παπά στην εκκλησία προσφορές (λειτουργίες). Η εκκλησιαστική επιτροπή ετοίμαζε μικρά μπουκέτα από λουλούδια και τα πρόσφερε στους εορτάζοντες. Μετά τη λειτουργία, ο παπάς περνούσε από τα σπίτια που γιόρταζαν και «σήκωνε» το «ύψωμα». Οι άντρες μετά το σκόλασμα της εκκλησίας σχημάτιζαν παρέες και επισκέπτονταν τους εορτάζοντες, για να τους ευχηθούν «χρόνια πολλά». Οι δε νοικοκυραίοι φίλευαν τους επισκέπτες ρακί, κρασί, λουκούμια, σταφίδες και διάφορους παραδοσιακούς μεζέδες. Τα απογεύματα στα σπίτια που γιόρταζαν ακούγονταν τραγούδια, χοροί, που πολλές φορές συνοδεύονταν από οργανοπαίχτες. Στις 26 του Οκτώβρη τέλειωνε το εξάμηνο και την ημέρα αυτή γίνονταν νέες συμφωνίες με τους τσοπαναραίους και γελαδαραίους. Ο άγιος Δημήτρης είναι ο δεύτερος άγιος των κτηνοτρόφων, που απ' τη γιορτή του, όπως αναφέραμε και πιο πάνω, αρχίζει το χειμερινό εξάμηνο ως του αγίου Γεωργίου.

Με τον ίδιο τρόπο γιόρταζαν όλους τους αγίους οι κάτοικοι του χωριού.

Αφού περάσει ο Οκτώβρης, κλείνει μαζί μ' αυτόν και το μικρό

Γιορτές και πανηγύρια

Πολλές γιορτές και πανηγύρια έχουν την πηγή τους στην αρχαιότητα. Εκείνοι που πρώτοι καθιέρωσαν τις γιορτές, τις θυσίες και τις τελετές στους θεούς της αρχαιότητας ήταν οι αγρότες. Καθώς οι δουλειές διαδέχονταν η μια την άλλη σε κανονική σειρά, όπως ήταν στενά δεμένες με τις εποχές -σπορά, θέρισμα, αλώνισμα, κλάδεμα, τρύγημα- και για να προστατέψουν τα σπαρτά τους, ζητούσαν τη θεϊκή προστασία. Έτσι, για να ευχαριστήσουν τους θεούς για την προστασία, οργάνωναν διάφορες τελετές προς τιμήν τους.

Μια απ' αυτές τις γιορτές π.χ. ήταν τα Διονύσια. Οι αρχαίοι Έλληνες με τους χορούς και τα τραγούδια τους στην ώρα του τρύγου, με τα παιχνίδια τους και τα αστεία τους γιόρταζαν το θεό Διόνυσο, που ήταν κύριος της φύσης, η οποία έδειχνε όλη τη δύναμη και το μεγαλείο της. Οι τέτοιες και άλλες εξοχικές γιορτές γεννούσαν στην ψυχή των ανθρώπων το διονυσιακό ενθουσιασμό για τις αλλαγές της φύσης, που τη θεοποιούσαν.

Πολλές απ' αυτές τις γιορτές έφτασαν ως τις μέρες μας με διαφορετικά ονόματα και με διαφορετικό τρόπο τέλεσης, χωρίς να ξεφεύγουν από τη βασική τους ρίζα. Έτσι, οι λαϊκές γιορτές, τα ήθη και τα έθιμα, οι αγώνες και τα πανηγύρια έγιναν σιγά σιγά παράδοση και διατηρήθηκαν για πολλούς αιώνες.

Οι περισσότερες γιορτές συνδέονται με τα ήθη και έθιμα του δωδεκαήμερου -Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Θεοφάνεια. Τις γιορτές οι άνθρωποι τις αξιολογούσαν σε βαριές κι ελαφριές, δηλαδή μεγαλύτερες, σημαντικότερες, και μικρότερες ή λιγότερο σημαντικές. Έτσι, γύρω από την καθεμιά, σε κάθε τόπο, δημιούργησαν ορισμένες συνήθειες κοινές για όλες τις γιορτές, όπως: καθαριότητα σώματος και ρούχων και ψυχική προετοιμασία με νηστεία, προσευχές, μετάνοιες και άλλα. Ακόμη και ορισμένα τυπικά, όπως: το άναμα του κα-

Γιορτή του Αγίου Μηνά (11 Νοεμβρίου)

Ο λαός θεωρεί τον άγιο Μηνά προστάτη της κτηνοτροφίας από το λύκο (ζουλάπι). Δεν πουλάνε, ούτε δίνουν τίποτε την ημέρα αυτή. Δεν κόβουν με το ψαλίδι τίποτε, να μείνει κλειστό και το στόμα του λύκου.

Γιορτή του Αγίου Φιλίππου (14 Νοεμβρίου)

«Ο φτωχός ο Φίλιππος στο χωράφι απόκρευε», λένε οι φτωχοί γεωργοί. Γιορτή της φτωχολογιάς και των γεωργών. Συμπίπτει με τις απόκριες της σαρανταήμερης σαρακοστής των Χριστουγέννων.

Εισόδια της Θεοτόκου (21 Νοεμβρίου)

Το έθιμο αυτής της ημέρας είναι τα πολυσπόρια, δηλαδή κάνουν φαγητά βάζοντας από όλους τους σπόρους (σιτάρι, καλαμπόκι, φασόλια, φακές, κουκιά, ρεβίθια κ.ά.). Αυτό γίνεται είτε για να ευλογήσει η Παναγία τη σοδειά του καλοκαιριού που πέρασε είτε για να ευλογήσει τη σπορά που τελειώνει αυτές τις μέρες. Σε πολλά μέρη πηγαίνουν πολυσπόρια στη βρύση και λένε: «Όπως τρέχει η βρύση, να τρέχει το βιος».

Γιορτή του Αγίου Ανδρέα (30 Νοεμβρίου)

Στις 30 Νοεμβρίου, στη γιορτή του αγίου Ανδρέα, σύμφωνα με το έθιμο, όλες οι οικογένειες έβραζαν από την προηγούμενη μέρα καλαμπόκι, σιτάρι, ρεβίθια –τα λεγομενα «μπόμπολα»– και τα πήγαιναν στην εκκλησία. Οι γεωργοί τον τιμούν, γιατί με την ευλογία των σπόρων που γίνεται στις εκκλησίες θα αντριάψει τα σπαρτά τους και θα πολλαπλασιάσει την παραγωγή τους.

Γιορτή της Αγίας Βαρβάρας (4 Δεκεμβρίου)

Ο λαός πιστεύει ότι η αγία Βαρβάρα τον προστατεύει από τη βλογιά. Η δοξασία αυτή για την προστασία από τη βλογιά είναι σχε-

καλοκαιράκι. Σχετικά μ' αυτό το γεγονός, ο λαός μας έλεγε το εξής λαογραφικό ποίημα:

Άγιε Δημητράκη με το μικρό καλοκαιράκι.
Στις δεκαεφτά, στις δεκαοχτώ
η Πούλια βασιλεύει και πίσω παραγγέλει
μήτε τσοπάνος στο βουνό, μήτε γεωργός στ' αμπέλι.
Νικολίτσα μπερμπερίτσα,
μπρος και πίσω είναι χειμώνας,
ως τ' Αϊ-Γιαννού τρυγόνα
είναι φούρια το χειμώνα
κι απ' εκεί και πίσω χιόνια
κορφοκόβεται ο χειμώνας.
Ο Φλεβάρης κι αν φλεβήσει
καλοκαίρι θα μυρίσει.
Μα αν κάνει και κακιώσει
μέσ' το χιόνι θα μας χώσει.
Μάρτης είναι χάδια κάνει
πότε κλαίει, πότε γελάει.
Ο Μάης ρίχνει τη δροσιά
κι ο Απρίλης τα λουλούδια.

Γιορτή των Αγίων Αναργύρων (Κοσμά - Δαμιανού) (1 Νοεμβρίου)

Οι άγιοι αυτοί θεωρούνται γιατροί των παιδιών, γι' αυτό και τα έθιμα που δημιουργήθηκαν έχουν σχέση με αφιερώσεις παιδιών στη χάρη τους για να γιατρευτούν από βαριές αρρώστιες.

Γιορτή των Ταξιαρχών (8 Νοεμβρίου)

Ο λαός πιστεύει ότι παίρνουν τις ψυχές και κυβερνούν τη ζωή του. Γι' αυτό ανάλογα είναι και τα έθιμα, για να μην πάρουν τις ψυχές.

έχουν ιδιαίτερη σημασία για το λαό. Τότε είναι πολλές και μεγάλες γιορτές. Χριστούγεννα, Αϊ-Βασίλης - Πρωτοχρονιά, Θεοφάνεια (Φώτα). Με επίκεντρο αυτές τις γιορτές ο λαός έχει δημιουργήσει πάρα πολλά έθιμα, δοξασίες και δεισιδαιμονίες.

Το δωδεκαήμερο των Χριστουγέννων με τις πολλές γιορτές, τα γλέντια, τα ξεφαντώματα και το πλούσιο φαγοπότι, ήταν για τους κατοίκους του χωριού μια ευκαιρία, έστω και για λίγες μέρες, να ξεφύγουν από τις καθημερινές φροντίδες, σκοτούρες και έγνοιες της ζωής. Και σαν περνούσαν οι γιορτές ξανάρχιζε πάλι ο κύκλος της ζωής με μεγαλύτερη όρεξη και πολλές ελπίδες για το μέλλον.

Τα Χριστούγεννα

Το σαρανταήμερο της σαρακοστής παίρνει τέλος. Πλούσιο τραπέζι στρώνεται παντού.

Τις παραμονές των Χριστουγέννων οι γυναίκες είχαν να κάνουν πολλές δουλειές: να προετοιμάσουν το σπίτι για τη γιορτή, να πλύνουν, να φτιάξουν τις κουλούρες και πολλά άλλα. Γενικά, η παραμονή των Χριστουγέννων είναι μέρα εντατικής προετοιμασίας. Παλαιότερα τη νύχτα, πριν πάνε στην εκκλησία, έφτιαχναν λαγγίτες στη γάστρα ή σε πλάκα πέτρινη, που τις έλεγαν «τα σπάργανα του Χριστού». Το ζυμάρι ήταν τόσο αραιό, που απλωνόταν στη μαυρόπλακα ή στο ταψί. Έβαζαν πάνω στα αναμμένα κάρβουνα την πυροστιά και πάνω στην πυροστιά τη μαυρόπλακα ή ένα ταψί και έχυναν το ζυμάρι. Τα ψημένα φύλλα τα έβαζαν σ' ένα ταψί και τα άλειφαν με μέλι ή ζάχαρη ανακατεμένα με τριμμένα καρύδια.

Επίσης, την παραμονή των Χριστουγέννων έσφαζαν τα γουρούνια. Τα διάφορα μέρη του σώματός τους ετοιμάζονταν για τα ανάλογα φαγητά. Το κεφάλι π.χ. για σούπα, τα έντερα για λουκάνικα, το κρέας για μπριζόλες, σουφλιμάδες και μια σειρά άλλα φαγητά.

Τα παιδιά πόση χαρά, πόσα όνειρα πλάθανε σαν πλησίαζαν τα Χριστούγεννα με τις μαγικές νύχτες, τους θρύλους και τους καλικάντζαρους. Όπως αναφέραμε και σε άλλο κεφάλαιο, οι μικροί υμνωδοί

δόν πανελλήνια. Αποφεύγουν αυτή την ημέρα να καταραστούν γιατί «Η Βαρβάρα βαρβαρώνει, ο Αϊ-Σάββας σαβανώνει κι ο Αϊ-Νικόλας παραχώνει». Η παροιμία λέγεται και για τον καιρό όπως μας φανερώνει άλλη μια παρόμοια: «Άγια Βαρβάρα μίλησε κι ο Σάββας απεκρίθη: Μαζέψτε ξύλα κι άχυρα και σύρτε και στο μύλο, γιατί ο Αϊ-Νικόλας έρχεται με χιόνια φορτωμένος».

Γιορτή του Αγίου Νικολάου (6 Δεκεμβρίου)

Ο άγιος Νικόλαος είναι προστάτης των ναυτικών. Αμέτρητα είναι τα καράβια που φέρουν τ' όνομά του. Οι ναυτικοί και οι συγγενείς τους προσεύχονται σ' αυτόν για τη σωτηρία τους από τους κινδύνους της θάλασσας.

Γιορτή του Αγίου Σπυρίδωνα (12 Δεκεμβρίου)

Πολιούχος της Κέρκυρας, όπου φυλάσσεται το λείψανό του. Ο λαός πιστεύει ότι γυρίζει στεριές και θάλασσες και προστατεύει τον κόσμο απ' την πανούκλα κυρίως, αλλά κι απ' άλλα κακά.

Γιορτή του Αγίου Ελευθερίου (15 Δεκεμβρίου)

Οι έγκυες και οι φυλακισμένοι τον μελετούν και τον παρακαλούν κάθε τόσο να τους χαρίσει καλή λευτεριά. Οι γυναίκες να έχουν ανώδυνο τοκετό και οι φυλακισμένοι να βγουν απ' τη φυλακή.

Όλα όσα αναφέρονται, φυσικά, στις γιορτές του χρόνου δεν αποτελούν ούτε όλα τα έθιμα ούτε και όλες τις γιορτές καλύπτουν, γιατί οι γιορτές είναι πάμπολλες, αλλά και η εθιμοτυπία απεριόριστη.

Το δωδεκαήμερο

Οι δώδεκα ημέρες, απ' την παραμονή των Χριστουγέννων ως την παραμονή των Θεοφανείων, λέγονται δωδεκαήμερο. Αυτές οι μέρες

Στο μεγάλο γιο

Έλα κι ας το παινέσουμε τούτο το παλικάρι,
οπόχει πλάτες γι' άρματα κι αρμούς για το λιθάρι,
και χέρια γοργογύριστα να ρίχνουν τη σαΐτα,
να σαϊτεύει τα πουλιά και τα όμορφα κορίτσια.

Στη θυγατέρα

Μάνα τη θυγατέρα σου, τη μικροκανακάρα,
την έλουζες, τη χτένιζες, στα σύννεφα την κρύβεις,
και σάλεψαν τα σύννεφα και φάνηκε η κόρη,
φανήκαν τα σγουρά μαλλιά, τ' αρχοντικά πλεξίδια.

Οι νοικοκυρές του χωριού φίλευαν τα παιδιά κουλούρια, καρύδια, μήλα και ό,τι άλλο είχαν. Παντού ακούγονταν χαρούμενες παιδικές φωνές. Τα Χριστούγεννα τα περίμεναν μικροί και μεγάλοι. Όλος ο κόσμος πανηγύριζε. Ακόμη και οι ξενιτεμένοι που βρίσκονταν στην ξενιτιά έφερναν στο νου τους τις παιδικές αναμνήσεις, τα ήθη και τα έθιμα του χωριού τους, τα προσφιλή τους πρόσωπα, τα γλέντια με τους φίλους τους, την οικογενειακή ατμόσφαιρα γι' αυτό, όσο μακριά κι αν βρίσκονταν, γύριζαν στα σπίτια τους να γιορτάσουν με τις οικογένειές τους.

Από την παραμονή στρωνόταν το χριστουγεννιάτικο τραπέζι, στο οποίο τοποθετούσαν ένα χριστόψωμο, συνήθως ένα πιάτο μέλι και σκορπούσαν διάφορους καρπούς. Τα χριστόψωμα γίνονταν και στολίζονταν με ιδιαίτερη προσοχή. Και τι δεν έβαζαν σ' αυτά! Σχεδίαζαν πάνω στο ζυμάρι διάφορα ζώα μικρά και μεγάλα και τα κεντούσαν με ζυμαρένια κεντίδια.

Παλαιότερα ήταν το έθιμο να βάζουν το βράδυ της παραμονής των Χριστουγέννων ένα κούτσουρο στο τζάκι, για να κρατήσει η φωτιά ως την άλλη μέρα που ήταν τα Χριστούγεννα, για να μην μπουν από το τζάκι στο σπίτι οι καλικάντζαροι. Τους καλικάντζαρους τους έπλαθαν με τη φαντασία τους οι άνθρωποι και τους φαντάζονταν σαν γάτες, σκυλιά, σαν ανθρώπους μαλλιαρούς, στραβοπόδαρους, με με-

την παραμονή των Χριστουγέννων ξεχύνονταν από τα χαράματα στους δρόμους και από σπίτι σε σπίτι και από μαχαλά σε μαχαλά τραγουδούσαν τα κάλαντα και εγκωμίαζαν τα πλούτη, την αρχοντιά, τη λεβεντιά του νοικοκύρη, την ομορφιά και το λυγερό περπάτημα της κυράς και τους πόθους και τις λαχτάρες των κοριτσιών και των αγοριών:

Χριστούγεννα πρωτούγεννα, στερνή γιορτή του χρόνου!

Για βγάτε, δέτε, μάθετε πως ο Χριστός γεννιέται!

Γεννιέται και βαπτίζεται στο μέλι και στο γάλα.

*Το μέλι τρων οι άρχοντες, το γάλα οι αφεντάδες
και το κερί της μέλισσας το τρώει η Παναγίτσα.*

Στο νοικοκύρη

*Αφέντη, όντας γεννήθηκες σε θρέφαν τα λιοντάρια,
κι εβγήκες ο ξεδιαλεχτός μέσα στα παλικάρια.*

*Άλλοι κουρσεύουν με σπαθιά κι άλλοι με τα δοξάρια,
και συ, τι θάμα είν' αυτό! Κουρσεύεις με το μάτι.*

*Και του ματιού σου η σαϊτιά πύργους ξεθεμελιώνει,
πύργους και πετροπήγαδα κι αυλές μαρμαρωμένες.*

Στην κυρά

*Κυρά ψηλή, κυρά λιγνή, κυρά καμαρωμένη,
κυρά μ', όταν εκίνησες να πας στην εκκλησία,
η στράτα ρόδα γιόμισε κι η εκκλησιά το μόσκο,
κι από το μόσκο το πολύ οι τοίχοι ραγιστήκαν.*

*Παπάδες, διάκοι σε κοιτάν, το διάβασμά τους χάνουν,
τα ψαλτικά τους λησμονούν ψαλτάδες, κανονάρχες.*

Άλλο ένα στην κυρά

*Κυρά αργυρή, κυρά χρυσή, κυρά μαλαματένια,
όταν ο Θεός εμοίραζε την εμορφιά στον κόσμο,
κι εσύ στην πόρτα στέκουσουν, την καλομοίρα πήρες.
Πήρες τα ρόδα απ' τη ροδιά, τ' ασπράδι από το χιόνι,
πήρες και το ματόφραδο από το χελιδόνι.*

κατοίκους του χωριού αυτές τις μέρες να ξεφεύγουν κάπως από τις καθημερινές έγνοιες της ζωής και να το ρίχνουν λίγο έξω, όπως λέγανε.

Πολλά από τα έθιμα αυτής της γιορτής είναι προχριστιανικά. Από τα Σατουρνάλια επιβίωσε το έθιμο της σφαγής του χοίρου, τα λεγόμενα χοιροσφάγια. Από την ίδια ρωμαϊκή γιορτή προήλθε η συνήθεια να καίνε κεριά και να ανταλλάσσουν δώρα. Το χριστουγεννιάτικο δέντρο είναι μια σχετικά καινούρια συνήθεια. Η αναπαράσταση της φάτνης θεωρήθηκε πως οφείλεται στον άγιο Φραγκίσκο. Από το 13ο αιώνα και μετά, απέκτησαν ιδιαίτερη σημασία και διαδόθηκαν τα κάλαντα, που θεωρείται πως έχουν την αφετερία τους στη ρωμαϊκή εποχή.

Γιορτή του Αγίου Στεφάνου (27 Δεκεμβρίου)

Οι νιόπαντροι προσέχουν τη γιορτή του, για να στεριώσουν τα στεφάνια τους.

Πρωτοχρονιά - Αγίου Βασιλείου

Η πρώτη μέρα του χρόνου ή αρχιχρονιά. Αρχίζει από την παραμονή το βράδυ. Τη νύχτα της 31 Δεκεμβρίου κλείνει ο μεγάλος κύκλος της περασμένης χρονιάς και αρχίζει ο καινούριος χρόνος. Την Πρωτοχρονιά γίνονται διάφορες γιορταστικές εκδηλώσεις για την υποδοχή του καινούριου χρόνου, που εκφράζουν τις προσδοκίες και τις ελπίδες των ανθρώπων για ένα καλύτερο μέλλον. Το έθιμο της Πρωτοχρονιάς, παρόλο που κληροδοτήθηκε από τους Βυζαντινούς, διατηρεί στοιχεία και εκδηλώσεις των αρχαίων Ελλήνων, που γιόρταζαν την πρώτη μέρα κάθε μήνα (νουμηνία) και την αντίστοιχη των Ρωμαίων (καλένδες). Η πρώτη μέρα του χρόνου συνδέεται με ένα πλήθος από έθιμα, δοξασίες και προλήψεις.

Παλαιότερα, οι άνθρωποι ανίσχυροι μπροστά στα φαινόμενα της φύσης και μην μπορώντας να τα εξηγήσουν, πίστευαν ότι η ζωή και

γάλα αυτιά και στραβά δόντια, με μακριές ουρές, καρπούρες και μαύρους σαν πίσσα.

Πίστευαν ότι κυκλοφορούσαν μόνο τη νύχτα και έμπαιναν στα σπίτια χωρίς να τους καταλάβει κανείς. Νύχτα επίσης έφευγαν πριν προφτάσει και λαλήσει ο «μαύρος κόκορας», που προμηνούσε τα ξημερώματα. Και για να μην μπουν οι καλικάντζαροι στα σπίτια, συγκεντρώνονταν όλοι από νωρίς στα σπίτια τους, έκλειναν καλά τα παράθυρα και τις πόρτες και έβαζαν μπόλικο ξύλα στο τζάκι, όπως αναφέραμε πιο πάνω, για να μην μπουν οι καλικάντζαροι στο σπίτι από το τζάκι. Πίστευαν, επίσης, ότι σαν έμπαιναν στα σπίτια μαγάριζαν τα φαγητά και όλα τα φαγώσιμα προϊόντα, και «κατουρούσαν» τη φωτιά. Γι' αυτό, συχνά καλούσαν τον παπά με την αγιαστούρα «να διαβάσει αγιασμό», να διώξει τους καλικάντζαρους και τ' άλλα ξωτικά.

Όλες αυτές οι προλήψεις και δεισιδαιμονίες ήταν αποτέλεσμα της άγνοιας και της αμάθειας που διακατέχονταν οι άνθρωποι παλιότερα και που πίστευαν ότι η επιτυχία και αποτυχία στη ζωή τους εξαρτιόταν από διάφορες εξωγήινες δυνάμεις, που ρυθμίζανε τη μοίρα και τη ζωή τους. Στις 25 του Δεκέμβρη, τρεις ώρες πριν να φέξει, χτυπούσαν οι καρπάνες, και καλούσαν τους χριστιανούς να πάνε στην εκκλησία. Όλοι ντυμένοι γιορτινά πήγαιναν στην εκκλησία να γιορτάσουν τη γέννηση του Χριστού. Επιστρέφοντας στα σπίτια τους το έριχναν στο φαγοπότι, γιατί πολλοί νήστευαν όλη τη σαρακοστή και αισθάνονταν τον εαυτό τους εξαντλημένο. Αυτές τις μέρες τα φαγητά τους ήταν πιο πλούσια σε σχέση με τις υπόλοιπες. Όσοι δεν έσφαζαν γουρούνι, πριν από τα Χριστούγεννα, έβαζαν στην κατσαρόλα ή στο φούρνο ένα κομμάτι παστουρμά.

Την ημέρα των Χριστουγέννων έχουν την ονομαστική τους γιορτή οι Χριστάδες, οι Χριστίνες, οι Χρυσούλες. Σχηματίζοντας παρέες, τη δεύτερη μέρα των Χριστουγέννων, επισκέπτονταν τους εορτάζοντες με τους οργανοπαίχτες και γλεντούσαν. Τα ανύπαντρα κορίτσια χόρευαν ξέχωρα στ' αλώνια, τραγουδώντας.

Η ξενοιασιά και η διαδοχή των γιορτών που ακολουθούσε η μια την άλλη, το καλό και μπόλικο φαγητό, το κρασί, έκανε τους

Το πρωί της Πρωτοχρονιάς, κάθε νοικοκύρης που πήγαινε και έπαιρνε το «αμίλητο νερό», όπως το έλεγαν, από τη βρύση, έπαιρνε και μια πέτρα μαζί του. Όταν γύριζε στο σπίτι του, άφηνε την πέτρα έξω από την πόρτα κι έλεγε: «Όσο βαριά είναι η πέτρα, τόσο βαριά να είναι και τα χρήματα του νοικοκύρη του σπιτιού». Μετά, έμπαινε στο σπίτι του με το δεξί του πόδι.

Την Πρωτοχρονιά χτυπούσαν τους νέους ελαφρά στο μέτωπο μ' ένα σιδερένιο εργαλείο, για να είναι υγιείς σ' όλη τη διάρκεια της χρονιάς. Την ημέρα της Πρωτοχρονιάς απέφευγαν τις φιλονικίες μεταξύ τους, για μη φιλονικούν όλο το χρόνο. Ένα άλλο έθιμο της Πρωτοχρονιάς που διατηρείται ακόμη στο χωριό, είναι οι πυροβολισμοί τη νύχτα, μόλις μπαίνει ο καινούριος χρόνος. Βγαίνοντας στην αυλή ή από το παράθυρο ρίχνουν δυο τρεις ντουφεκιές «για να βασιλέψουν, τα ντουφέκια τους», φωνάζοντας το γείτονα: – «Στέργιο, χρόνια πολλά! Χαρούμενος και ευτυχισμένος ο καινούριος χρόνος!» ακούστηκε μεσονυχτίς η φωνή του Δημήτρη Σπανού (Καραπιπέρη). Με πυροβολισμό απαντούσε ο Στέργιος Ντάλλας (Μπέης) και πολλοί άλλοι κάτοικοι του χωριού, ευχόμενοι επίσης στους άλλους «χρόνια πολλά!» Έτσι, τα μεσάνυχτα της Πρωτοχρονιάς άναβε όλο το χωριό από το ντουφεκίδι. Μπαμ! ακούστηκε από την αυλή του Αποστόλη Σακκά (Κατσιάπη). Με πρόλαβε ο Καραπιπέρης, σκέφτηκε ο Αποστόλης. Και πριν αδειάσει το όπλο του στον αέρα με τα υπόλοιπα φισίγγια ο Αποστόλης, μπαμ, ακούστηκε από τους Καρπουζαίους. Το μήνυμα της Πρωτοχρονιάς το έστειλε τώρα ο Θανάσης Ντάλλας με τον Χρήστο Καρπούζη. Σε λίγο, πυροβολισμοί ακούστηκαν από την αυλή του Μηλτιάδη Μπάρμπα, του Λεωνίδα Ντάλλα, του Ανδρέα Παπαχρήστου, του Γιάννη Κωστάκη (Δίπλα) από τον πέρα Μαχαλά, του Γιάννη Τσιρώνη και του Χρήστου Τζήμου από τον κάτω Μαχαλά.

Τη νύχτα της Πρωτοχρονιάς έριχναν στη φωτιά κέδρα και καθώς τα κέδρα καίγονταν «πρατσαλνούσαν». Πίστευαν, όσο περισσότερα «πρατσαλίσματα» θα πετάγονταν δεξιά και αριστερά στο τζάκι, τόσα αρνοκάτσικα και γρόσια θα αποχτούσαν οι νοικοκυραίοι του σπιτιού.

Την ημέρα της Πρωτοχρονιάς οι γυναίκες έπλαθαν λεπτά πέτουρα (φύλλα) για τις πατροπαράδοτες βασιλόπιτες. Τις βασιλόπιτες στο

η τύχη τους εξαρτιόταν από ορισμένες δυνάμεις της φύσης και για να τις καλοπιιάσουν έκαναν διάφορες θυσίες.

Μερικά από τα παλιά έθιμα που σχετίζονταν με την Πρωτοχρονιά έχουν ξεχαστεί. Τα περισσότερα όμως διατηρούνται ως τις μέρες μας. Την παραμονή της Πρωτοχρονιάς στεντόρειες ακούγονται οι φωνούλες των παιδιών, που από τα ξημερώματα ξεχύνονται στους δρόμους και στα σπίτια, για να ψάλλουν μελωδικά τα κάλαντα και να αναγγείλλουν τον ερχομό της χαρμόσυνης γιορτής:

*Αρχιμηνιά κι αρχιχρονιά,
ψηλή μου δενδρολιβανιά
κι αρχή καλός μας χρόνος
εκκλπισιά με τ' άγιο θρόνο...*

*Άγιος Βασίλης έρχεται από την Καισαρεία,
βαστά λιβάνι και κερί, χαρτί και καλαμάρι.
- Βασίλη μ' πούθεν έρχεσαι και που δεν κατεβαίνεις;
- Από τη μάνα μ' έρχομαι και στο σχολειό πηγαίνω...*

Την παραμονή της Πρωτοχρονιάς, το βράδυ, μαζεύονται οι άνθρωποι παρέες στα σπίτια και τρώνε, πίνουν, παίζουν χαρτιά, κυρίως το τριανταένα ή άλλα τυχερά παιχνίδια, για διασκέδαση και γούρι. Στις δώδεκα τα μεσάνυχτα υποδέχονται τον καινούριο χρόνο με ευχές, αγκαλιές, φιλιά, δώρα, χαρές και γέλια, ελπίδες και όνειρα.

Ένα άλλο έθιμο της Πρωτοχρονιάς σχετίζεται με το ποδαρικό. Το ποδαρικό είχε μεγάλη σημασία για τους κατοίκους του χωριού. Ποιος θα πρωτομπεί στο σπίτι: αγόρι, κορίτσι, άντρας, γυναίκα, γέρος, γριά, υγιής, άρρωστος, όλα τα εξέταζαν. Επιδίωξη του καθενός ήταν η επίσκεψη προσώπου την Πρωτοχρονιά στο σπίτι τους να είναι καλότυχη, δηλαδή ο άνθρωπος που θα τους έκανε το «ποδαρικό» να μην ήταν «γρουσουζης». Πολλοί προτιμούσαν να τους κάνει «ποδαρικό» αγόρι. Μόλις έμπαινε στο σπίτι με το δεξί του πόδι, το βάζανε και καθόταν σταυροπόδι, κοντά στη γωνιά, «για να μην αφήνει η κλώσα τ' αυγά και να μην φύγει έξω το «τυχερό»».

Μετά, ο παππούς ή ο πατέρας έκοβε την πίτα σε τόσα φελιά, όσα ήταν και τα μέλη της οικογένειας. Ύστερα, μετά το κόψιμο της πίτας, ο παππούς ή ο πατέρας έπιανε το ταψί με τα δυο του χέρια και το γύριζε τρεις φορές δεξιά πάνω στην «τάβλα». Εκεί όπου σταματούσε το ταψί, έπαιρνε και ο καθένας το φελί που βρισκόταν μπροστά του. Μετά, έκαναν όλοι το σταυρό τους και ακολουθούσαν οι εξής ευχές από τον πατέρα ή από τον παππού:

«Υγεία και ευτυχία στο σπίτι μας! Να είναι ο καινούριος χρόνος ευτυχισμένος! Καλή χρονιά να περάσουμε! Μονιασμένοι και καλόγνωμοι στο χρόνο που μόλις άρχισε!» και άλλες ευχές. Μόλις τέλειωναν οι ευχές, άρχιζε το φαγοπότι. Ο καθένας έφαχνε να βρει το «τυχερό» του. Όποιος έβρισκε το νόμισμα, εκείνος ήταν και ο πιο τυχερός του σπιτιού. Στον καθένα που έβρισκε ένα από τα αντικείμενα, που είχαν βάλει στη βασιλόπιτα, του εύχονταν και την ανάλογη ευχή. Π.χ. σε εκείνον που έβρισκε το κομμάτι από την κληματαριά, του έλεγαν: «Άιντε, εσύ είσαι για τ' αμπέλια!» Σε εκείνον που έβρισκε το κλωνάρι της βαλανιδιάς, του έλεγαν: «Εσύ είσαι για τα γίδια!» και ούτω καθεξής. Μετά το φαγητό, η νοικοκυρά μάζευε όλα «τα τυχερά αντικείμενα» και τα έριχνε στο νερό της βρύσης ή του ποταμιού λέγοντας: «Όπως τρέχει το νερό, να τρέχει και το τυχερό».

Εκτός από τη βασιλόπιτα την Πρωτοχρονιά, οι γυναίκες έφτιαχναν και διάφορα γλυκά. Σήμερα, οι πιο πολλές νοικοκυρές στις πόλεις αγοράζουν τις βασιλόπιτες από τους φούρνους και τα ζαχαροπλαστεία. Λίγες είναι εκείνες πλέον, που φτιάχνουν μόνες τους τις βασιλόπιτες και διάφορα κουλούρια.

Τη νύχτα της Πρωτοχρονιάς, σύμφωνα με το έθιμο, στα σπίτια, στις λέσχες και στα καφενεία παίζουν χαρτιά. Επίσης, ανταλλάσσουν ευχές και μοιράζουν δώρα.

Τα Θεοφάνεια ή Φώτα

Τα Θεοφάνεια είναι η ημέρα του Μεγάλου Αγιασμού. Μ' αυτόν εξαγνίζονται οι άνθρωποι. Τα Θεοφάνεια γιορτάζονται από την Εκκλη-

χωριό μας τις έφτιαχναν με πολλά πέτουρα (φύλλα). Τα πέτουρα τα έψηναν οι γυναίκες μέσα στο ταψί που έκαιγε στην πυροστιά και βάζανε και την πυρωμένη γάστρα από πάνω. Στον πάτο του ταψιού έστρωναν ένα άψητο φύλλο, αφού πρώτα άλειφαν το ταψί, και σε συνέχεια έστρωναν ένα ένα τα πέτουρα ρίχνοντας τυρί ανακατωμένο με αυγά και νερό, βούτυρο, λάδι ή ζωικά λίπη. Από πάνω τη σκέπαζαν επίσης με ένα άψητο φύλλο, αλείφοντάς το με βούτυρο, τυρί κ.λπ.

Στη βασιλόπιτα έβαζαν διάφορα αντικείμενα που συμβόλιζαν κάποια πράγματα. Έτσι π.χ. το κλωνάρι της κρανιάς συμβόλιζε την υγεία της οικογένειας, δηλαδή, να είναι όλοι γεροί σαν το ξύλο της κρανιάς. Το κλωνάρι της βαλανιδιάς με δύο, τρία φύλλα, συμβόλιζε τον «τσάρκο» τα γίδια, ένα μικρό κομμάτι καλαμποκιάς συμβόλιζε τα γελάδια, μια καλαμιά από σιτάρι συμβόλιζε τη γεωργία. Ένα κομμάτι αμπελόκλημα συμβόλιζε την αμπελουργία. Τέλος, πριν στρώσουν και τα τελευταία τρία φύλλα, έβαζαν ένα νόμισμα κοντά στα χείλη του ταψιού, για να μη φαίνεται και να μην το ξέρει κανείς. Το νόμισμα μπορεί να ήταν χρυσή λύρα, κανένα ασημένιο νόμισμα ή καμιά απλή δραχμή. Το νόμισμα ήταν συμβολικό για να φέρει γούρι στην οικογένεια και πολλά χρήματα. Στη βασιλόπιτα, εκτός από τα παραπάνω αντικείμενα που αναφέραμε, έβαζαν και άλλα πράγματα.

Τα Χριστούγεννα, η Πρωτοχρονιά, τα Θεοφάνεια και το Πάσχα θεωρούνταν χρονιάρες μέρες, γι' αυτό προσπαθούσαν όλα τα μέλη της οικογένειας να τις γιορτάζουν μαζί.

Η ώρα της βασιλόπιτας, που με τόση φροντίδα ετοιμάζαν οι νοικοκυρές, έφτανε. Το μεσημέρι της Πρωτοχρονιάς μαζευόταν όλη η οικογένεια γύρω από την «τάβλα» για το κόψιμο της βασιλόπιτας. Την ώρα αυτή ήταν όλοι υποχρεωμένοι να βρίσκονται στα σπίτια τους, για να πάρουν μέρος στο πρωτοχρονιάτικο τραπέζι, αφήνοντας τις δουλειές και τις ασχολίες τους για την επόμενη μέρα. Έτσι, καθισμένη όλη η οικογένεια σταυροπόδι στα σαΐσματα γύρω από την «τάβλα», περίμεναν το μεγαλύτερο άτομο του σπιτιού να κόψει και να μοιράσει την πίτα. Κόβοντας την πίτα με επισημότητα σταυρωτά με το μαχαίρι, ο παππούς ή ο πατέρας, έλεγε: «Αιντε, χρόνια πολλά και καλή χρονιά να περάσουμε!»

Θαύμα μέγα κάνει ο ποταμός.
Μέσου Ιορδάνης εσχίστηκε
το Χριστό σαν είδε φοβήθηκε.
Ἦρθε ο Κύριός μας επί της γης,
ἦρθ' ο ποιητής μας και λατρευτής,
λίβανο βαστάει και κερί κρατεί
και τον Ιωάννη τον προσκαλεί.
Ἐλα, ἄγιε Γιάννη και Βαπτιστή,
έλα να βαπτίσεις Θεού παιδί.
Τότε ο Αἰ-Γιάννης εβάπτισε
το Χριστό ραντίζων εδάκρυσε.
Το Ἅγιο Πνεύμα κατέβηκε
κι ωσάν περιστέρι εφάνηκε
κι ο Πατήρ ονόμασε το Χριστό
ως υιόν του μόνο αγαπητό.

Μετά το Μεγάλο Αγιασμό από τον παπά, ο κόσμος αισθανόταν τον εαυτό του ξαλαφρωμένο και ελευθερωμένο από το φόβο των καλικάντζαρων και άλλων ξωτικών. Απαλλαγμένοι τώρα από τους φόβους πως τα «νερά ήταν αβάπτιστα», οι κάτοικοι λούζονταν, καθαρίζονταν και ετοιμάζονταν για τα Φώτα. Καθάριζαν επίσης τα σπίτια, τις αυλές, τα τζάκια και τους γύρω χώρους. Τη στάχτη από τα τζάκια, που είχε μαζευτεί κατά τη διάρκεια του δωδεκαήμερου, την έριχναν στ' αμπελοχώραφα, πιστεύοντας πως προστάτευε τη σοδειά από τα ζιζάνια, το χαλάζι και απ' άλλες αρρώστιες.

Την ημέρα των Θεοφανείων κατά την αντίληψη του λαού, βαπτίζονταν τα νερά, οι αέρηδες, και φωτίζονταν με τον αγιασμό τα σπαρτά, τα δέντρα, τα ζώα, τα σπίτια, τα μαντριά, οι στάβλοι και όλος ο κόσμος γενικά. Οι νοικοκυρές την ημέρα των Θεοφανείων που γινόταν ο αγιασμός στην εκκλησία, έπαιρναν αγίασμα και μ' αυτό ραντίζαν τα σπίτια τους, τους στάβλους με τα ζώα, τις κληματαριές, τα δέντρα, τα σπαρτά και τους γύρω χώρους.

Γενικά, τη βάπτιση στο χωριό την έκαναν στο ρέμα. Αν, όμως, ο

σία στις 6 Ιανουαρίου σε ανάμνηση του βαπτίσματος του Χριστού στον Ιορδάνη ποταμό, από τον Ιωάννη τον Πρόδρομο. Στα πρώτα χριστιανικά χρόνια οι χριστιανοί βαφτίζονταν την παραμονή των Θεοφανείων. Τα Θεοφάνεια τα λέγανε και Σταυρό, γιατί γύριζε ο παπάς με το σταυρό στα σπίτια και έκανε αγιασμό.

Ως τα Θεοφάνεια τα νερά, οι άνεμοι και γενικά πολλά αντικείμενα θεωρούνταν ακάθαρτα, γιατί τα «μαγάριζαν», όπως πίστευαν οι κάτοικοι του χωριού, οι καλικάντζαροι, γι' αυτό ο κόσμος ούτε άλλαζε ρούχα ούτε λουζόταν αυτές τις μέρες. Κάθε χρόνο, την παραμονή των Θεοφανείων, περνούσε ο παπάς απ' όλα τα σπίτια του χωριού, κρατώντας στο χέρι του ένα «μπαγκράτσι» μ' αγιασμό και φάλλοντας το «Εν Ιορδάνη βαπτιζομένου σου Κύριε...» βουτώντας στο νερό το Σταυρό και με μια τούφα κλωνάρια από βασιλικό ράντιζε τους ανθρώπους και τα σπίτια για να διώξει τους καλικάντζαρους και τ' άλλα ξωτικά, που τις μέρες του δωδεκαήμερου γύριζαν ελεύθεροι και «μαγάριζαν τα νερά, τα φαγητά, τα κρέατα και τα τυριά». Οι νοικοκυραίοι έριχναν... στο μπαγκράτσι για φιλοδώρημα χρήματα. Ο αγιασμός είναι ο φόβος και ο τρόμος των καλικάντζαρων. Έχουν εξαφανιστεί πριν ο παπάς αρχίσει τον αγιασμό. Φεύγοντας έλεγαν:

*Φεύγεστε να φύγουμε
γιατί έρχετ' ο Τουρλόπαπας
με την αγιαστήρα του
και με την πλαστήρα του.*

Έτσι, μετά τον αγιασμό, όπως πίστευαν οι κάτοικοι, εγκατέλειπαν τον επάνω κόσμο που πέρασαν το δωδεκαήμερο, αφού έκαναν ό,τι μπόρεσαν και χάνονταν στο σκοτεινό βασίλειό τους.

Σύμφωνα με το έθιμο, την παραμονή των Θεοφανείων τα παιδιά τραγουδούσαν τα κάλαντα: (Λαϊκό)

*Σήμερα είν' τα Φώτα και ο Φωτισμός
και χαρά μεγάλη κι ο Αγιασμός.
Σήμερα βαφτίζεται ο Χριστός.*

γανε: «Αιντε, καλή χρονιά να περάσουμε και του χρόνου να είμαστε όλοι καλά!»

Οι γιορτές, φυσικά, δεν τελειώνουν με τη γιορτή του Αϊ-Γιάννη. Μετά απ' αυτή τη γιορτή ακολουθούν μια σειρά άλλες γιορτές. Όπως υπογραμμίσαμε και πιο πάνω με τη γιορτή του Ιωάννη του Πρόδρομου κλείνει η περίοδος των χριστουγεννιάτικων γιορτών.

Στις 17 Ιανουαρίου είναι η γιορτή του αγίου Αντωνίου. Επειδή την ημέρα αυτή οι γεωργοί φοβούνταν την παγωνιά και οι γυναίκες την καταστροφή των ρούχων, την έκαναν αργία.

Στις 18 Ιανουαρίου είναι η γιορτή του αγίου Αθανασίου. Ο φόβος της παγωνιάς και της καταστροφής έκανε τους γεωργούς να κρατούν τη γιορτή του.

Στις 20 Ιανουαρίου είναι η γιορτή του αγίου Ευθυμίου. Τον πρόσεχαν πιο πολύ οι έγκυες γυναίκες.

Στην 1 Φεβρουαρίου είναι η γιορτή του αγίου Τρύφωνα. Θεωρούνταν προστάτης των αμπελιών, των κήπων και, γενικά, κάθε καλλιέργειας.

Στις 2 Φεβρουαρίου είναι η γιορτή της Υπαπαντής. Η μέρα αυτή θεωρούνταν αργία.

Στις 3 Φεβρουαρίου είναι η γιορτή του αγίου Συμεών. Την πρόσεχαν ιδιαίτερα αυτή την ημέρα οι έγκυες γυναίκες. Πίστευαν πως ό,τι άγγιζαν θα προκαλούσε σημάδι στο παιδί που είχαν στην κοιλιά τους, στο ίδιο σημείο που άγγιζαν. Ό,τι έπιαναν το πέταγαν προς στα πίσω, για να φύγει το κακό εντελώς ή, τουλάχιστον, να σηματοθετεί το παιδί στο πίσω μέρος που δε φαίνεται και δε χαλάει η ομορφιά του. Ορισμένοι έδιναν στην έγκυο γυναίκα να πιάσει άσπρο και κόκκινο πανί για να γίνει το παιδί ασπροκόκκινο (όμορφο και γερό).

Στις 10 Φεβρουαρίου είναι η γιορτή του αγίου Χαραλάμπου. Τον τιμούσαν ιδιαίτερα, γιατί έδιωξε την πανούκλα. Στη γιορτή του, αλλά και όλο το χρόνο, έβαζαν στην εικόνα του ρούχα, αφιερώματα, για να γιατρευτούν οι άρρωστοι.

Η συμμετοχή των κατοίκων σ' αυτές τις εκδηλώσεις ήταν καθολική. Οι αποκριάτικες εκδηλώσεις είχαν στοιχεία περιπαιχτικά για γέλιο και χαρά. Συνοδεύονταν και με σχετικά τραγούδια πολύ κωμικά, τα οποία συνέχισαν την αυστηρή έννοια της νηστείας που θα επακολουθούσε, με την επιπολαιότητα των χορών και των παρεκτροπών. Να πώς έκφραζαν με αστείο τρόπο τον ερχομό της νηστείας:

*Τ' ακούτε τι παράγγελεν η Καθαρή Δευτέρα;
Πέθαν' ο Κρέος, πέθανε, ψυχομαχάει ο Τύρος.
Σπκώνει ο Πράσος την ουρά κι ο Κρέμμυδος τα γένια.
Μπαλώστε τα σακούλια σας, τροχίστε τα λεπίδια,
και στον τρανό τον πλάτανο να μάσωμε στεκούλια.*

Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, κάθε αποκριάτικη εκδήλωση είχε και έχει στοιχεία περιπαιχτικά για γέλιο και χαρά. Το πιο συνηθισμένο κωμικό αποκριάτικο τραγούδι ήταν: «*Πώς το τρίβουν το πιπέρι*».

*Πώς το τρί- -βάι, βάι, βάι,
πώς το τρίβουν το πιπέρι (δισ)
του διαβόλ' οι καλογέροι.
Με τη μύ- -βάι, βάι, βάι
με τη μύτη τρίβοντας (δισ)
σκόρδο κοπανίζοντας.
Πώς το τρί- -κι αμάν, αμάν, αμάν
πώς το τρίβουν το πιπέρι (δισ)
του διαβόλ' οι καλογέροι.
Με το γό- -κι αμάν, αμάν, αμάν
με το γόνα τρίβοντας (δισ)
σκόρδο κοπανίζοντας.
Πώς το τρί- -κι αμάν, αμάν, αμάν
πώς το τρίβουν το πιπέρι (δισ)
του διαβόλ' οι καλογέροι.
Με τον κώ- -κι αμάν, αμάν, αμάν
με τον κώλο το στουμπίζουν*

Απόκριες ή Αποκριά

Οι Απόκριες είναι γιορτή ξεφαντώματος και χαράς. Γιορτάζεται σ' όλη την Ελλάδα με ιδιαίτερες κατά τόπους εκδηλώσεις. Είναι η τελευταία μέρα κρεοφαγίας, προτού αρχίσει κάθε νηστεία. Κυρίως, όμως, Απόκριες είναι η δεύτερη Κυριακή πριν από τη Μεγάλη Σαρακοστή, οπότε τελειώνει η κρεοφαγία και επιτρέπεται η τυροφαγία ως την Καθαρά Δευτέρα, την πρώτη μέρα των νηστειών του Πάσχα. Αλλά οι Απόκριες διαρκούν τρεις βδομάδες πριν από τη Μ. Σαρακοστή. Σε όλο αυτό το διάστημα επικρατεί μεγάλη ευθυμία και διασκέδαση. Ένα έθιμο που διασώζεται από τα αρχαιότατα ειδωλολατρικά χρόνια (Λουπερκάλια και Σατουρνάλια των Ρωμαίων) είναι η μεταμφίεση, (το μασκάρεμα). Για να πειράζονται πιο ελεύθερα μεταξύ τους οι άνθρωποι μεταμφιέζονται (γίνονται μασκαράδες). Κρύβεται το πρόσωπο με μάσκα, φοριούνται στολές παλιών εποχών, παίρνονται οι πιο απίθανες μορφές (ζώα κάθε είδους) και αφήνονται σε μια ξέφρενη ευθυμία και σε κάθε ξέσπασμα θεμιτό και αθέμιτο.

Παλαιότερα στο χωριό μας, την Κυριακή της Τυροφάφου, ετοιμαζόταν από τους νέους του χωριού το παραδοσιακό Καρναβάλι. Ντύνονταν δυο νεαροί, ο ένας γέρος και ο άλλος γριά. Άλλοι δυο νέοι ντύνονταν με τις ενδυμασίες του γαμπρού και της νύφης. Ντυμένοι επίσης ήταν ο νουνός και ο βλάμης ανάλογα με το ρόλο που παρίστανε. Ένας άλλος ντυνόταν Αράπης. Όλοι τους φορούσαν μάσκες ανάλογα με το ρόλο που παρίστανε ο καθένας. Ο Αράπης φορούσε μαύρη μάσκα και στα χέρια του κρατούσε ένα ψευτοπιστόλι. Ο κόσμος που ήταν συγκεντρωμένος στην πλατεία του χωριού, υποδεχόταν το Καρναβάλι με ενθουσιώδη χειροκροτήματα. Αυτό που συχνά έκλεβε την παράσταση ήταν ο γέρος και η γριά. Έμπαιναν στην πλατεία καβάλα σ' ένα γάιδαρο, ο γέρος ανάποδα και η γριά τον έσερνε από το καπίστρι. Η σκηνή αυτή έκανε τον κόσμο να ξεναρδίζεται στα γέλια. Κάπου κάπου έκαναν πως τσακώνονταν μεταξύ τους και πάλευαν. Στην αποκριάτικη γιορτή πρώτα χόρευε η νύφη και ο γαμπρός με τη συνοδεία μουσικών οργάνων. Ακολουθούσε ο γέρος και η γριά και σε συνέχεια τ' άλλα άτομα του καρναβαλιού.

στάρ' δεν έχω τι ν' αλέσω.
Και μου δώσαν μια γυναίκα
που έτρωγε για πέντε δέκα.
Εκείνο το βράδυ από την πήρα
μου έφαγε μια προβατίνα.
Και το δεύτερο το βράδυ
μου έφαγε ένα μοσχάρι.
Και την τρίτη τη βραδιά
προβατίνα με δυο αρνιά.
Και τότε, μωρέ, και τότε,
και αρπάζω ένα ξύλο...

Το γλέντι και το ξεφάντωμα συνεχιζόταν και την Καθαρή Δευτέρα. Ορισμένοι μερακλήδες ξενυχτούσαν ως το πρωί της Καθαροδευτέρας. Παρέες παρέες γύριζαν την Καθαροδευτέρα από σπίτι σε σπίτι με τους οργανοπαίχτες και μάζευαν τ' απομεινάρια (τους μεζέδες), που είχαν μείνει από την προηγούμενη ημέρα της Αποκριάς. Την Κυριακή της Τυροφάγου οι γυναίκες έφτιαχναν τυρόπιτες με πολλά φύλλα (πέτουρα).

Η Αποκριά γιορτάζεται σε όλο το χριστιανικό κόσμο. Σε πολλές πόλεις του κόσμου γίνονται παρελάσεις με άρματα. Στην πατρίδα μας η μεγαλύτερη παρέλαση με άρματα γίνεται στην Πάτρα. Το περιφημότερο, όμως, καρναβάλι είναι του Ρίο, στην Βραζιλία.

Η Καθαρή Δευτέρα, σύμφωνα με το έθιμο, είναι η πρώτη μέρα της μεγάλης Σαρακοστής. Αλλά η νηστεία αναβαλόταν προσωρινά για πολλούς για το προσεχές μέλλον. Το γλέντι και το ξεφάντωμα συνεχίζονταν και την Καθαρή Δευτέρα, όπως αναφέραμε και πιο πάνω. Τα «Κούλουρα» πρέπει να γιορταστούν. Σήμερα, σε πολλές περιοχές της χώρας μας, οι άνθρωποι ξεχύνονται στις εξοχές με νηστίσιμα φαγητά και περνούν την ημέρα με γλέντια και χαρές. Μια άλλη διασκέδαση της Καθαροδευτέρας είναι οι χαρταετοί. Ένα άλλο έθιμο αυτής της ημέρας ήταν το εξής: το βράδυ της Καθαροδευτέρας, τα κορίτσια έφτιαχναν την αρμυροκουλούρα. Ήπαιρναν τρεις κουταλιές καλαμποκίσιο αλεύρι και μια κουταλιά αλάτι, το ζύμωναν με νερό και το έφπ-

και το ξυλοκοπανίζουν.
Πώς το τρί- -βάι, βάι, βάι
πώς το τρίβουν το πιπέρι (δισ)
του διαβόλ' οι καλογέροι.

Στα σπίτια που πήγαιναν χόρευαν, αστειεύονταν, με προσοχή όμως να μην «προδοθούν» από τη φωνή τους. Στο γενικό αυτό ξεφάντωμα και τον ομαδικό εορτασμό γίνονταν οι γνωριμίες ή εκμεταλλεύονταν την ευκαιρία οι μασκαρεμένοι να πλησιάσουν την εκλεκτή ή τον εκλεκτό της καρδιάς τους.

Τις Απόκριες συνηθιζόταν ν' ανάβουν φωτιές στο ύπαιθρο τα παιδιά και να συναγωνίζονταν μεταξύ τους ποιανών η φωτιά θα είναι η μεγαλύτερη. Πριν σχεδόν από μια εβδομάδα τα παιδιά, ακόμη και οι μεγάλοι, κουβαλούσαν κέδρα και ξύλα για τις αποκριάτικες φωτιές. Γύρω απ' τις φωτιές εκτελούνταν διάφορα παιχνίδια και χορός με τραγούδια. Σε πολλά χωριά της επαρχίας μας τραγουδούσαν το τραγούδι του Νικόδημου:

- Δε μας λες, Νικόδημε,
τι 'ναι η μύτη σου κόκκινη;
- Πέρα εκεί, σε κείν' τη ράχη,
το μαλλί βάψαν οι βλάχοι.
Πέρασα κι εγώ απ' εκεί
και με βάψαν οι τρελοί.

Τις Απόκριες έλεγαν και χόρευαν και άλλα αποκριάτικα κωμικά τραγούδια. Να ακόμη ένα από τα πολλά που έλεγαν:

Μου είπανε να παντρευτώ
Μου είπανε να παντρευτώ
κι εγώ δεν ξέρω τι να πω.
Μου είπανε να κάνω γάμο
κι εγώ δεν ξέρω τι να κάνω.
Μου είπανε για να καλέσω

-εθνική και θρησκευτική. Θεωρείται βαριά γιορτή και δε γίνεται απολύτως καμιά εργασία. Παντού γίνονται δοξολογίες και ομιλίες για την επέτειο του 1821. Οι μαθητές ετοιμάζουν για την εθνική γιορτή καλλιτεχνικό πρόγραμμα (ποιήματα, χορούς, τραγούδια, θεατρικά σκετς και άλλα). Επίσης, τα παιδιά παρέες παρέες γύριζαν στο χωριό με κυπριά και κουδούνια για να κυνηγήσουν τα φίδια, τις γκουστερίτσες, τα ποντίκια και άλλα...

*«Φευγάτε φίδια, φευγάτε γκουστερίτσες.
Θα έρθει η Ευαγγελίστρια να σας κόψει το κεφάλι
να το ρίξει στο ποτάμι»,*

έλεγαν τα παιδιά χτυπώντας τα κουδούνια.

Τα αντρόγυνα αποφεύγουν την ημέρα αυτή τη «συνεύρεση», μήπως πιαστεί παιδί που θα γεννηθεί τα Χριστούγεννα και γίνει καλικάντζαρος ή ανώμαλο.

Γιορτή του Λαζάρου (κινητή)

Από το Σάββατο του Λαζάρου αρχίζει ο πασχαλινός εορτασμός. Κυριότερα έθιμα είναι τα «αγερμού», δηλαδή παιδιά με στολισμένα καλάθια από αγριολούλουδα, γυρίζουν από σπίτι σε σπίτι και τραγουδούν τον Λάζαρο. Οι νοικοκυρές φιλεύουν τα παιδιά με αυγά ή χρήματα.

*Σήμεραν έρχετ' ο Χριστός, ο επουράνιος Θεός.
Και στην πόλη Βυθανία Μάρθα κλαίει και Μαρία,
Λάζαρο τον αδερφό τους, το γλυκύ και καρδιακό τους...
Τρεις ημέρες τον θρηνούσαν και τότε μοιρολογούσαν.
Την ημέρα την Τετάρτη κίνησ' ο Χριστός για να 'ρθει.
Τότε βγήκε η Μαρία έξω από τη Βυθανία
κι εμπρός γονυκλινεί και τα πόδια του φιλεί.
Αν εδώ ήσουν, Χριστέ μου, δε θα πέθαινε ο αδερφός μου.
Μα εγώ τώρα πιστεύω και πολύ καλά ηξεύρω
ότι δύνασαι αν θέλεις και νεκρούς να ανασταίνεις.*

ναν στη θράκα. Το έτρωγαν για να ονειρευτούν τον άντρα που θα παντρεύονταν. Το έθιμο αυτό είναι σχεδόν πανελλήνιο.

Η μεγάλη Σαρακοστή του Πάσχα είναι πενήνταήμερη. Η Σαρακοστή των Χριστουγέννων είναι σαρανταήμερη. Αρχίζει από την Καθαρή Δευτέρα και τελειώνει το Μεγάλο Σάββατο. Πολλές εκδοχές υπάρχουν για την καθιέρωση της νηστείας. Κυρίως στηρίζονται στην άποψη ότι είναι ωφέλιμο στον άνθρωπο να αποτοξινώνεται από τα μη νηστίσιμα φαγητά.

Γιορτή των Αγίων Θεοδώρων (κινητή)

Η γιορτή των αγίων Θεοδώρων γιορτάζεται το πρώτο Σάββατο μετά την Καθαρή Δευτέρα. Τα τρία Σάββατα της Τυρινής, της Κρεατινής και των αγίων Θεοδώρων είναι τα λεγόμενα «Ψυχοσάββατα». Την ημέρα των αγίων Θεοδώρων έπαιρναν κρυφά τα κορίτσια τρία σπειριά σιτάρι από τρία πιάτα και τα έβαζαν κάτω από το μαξιλάρι τους για να ονειρευτούν τον άντρα που θα παντρεύονταν.

Γιορτή των Αγίων Σαράντα (9 Μαρτίου)

Την ημέρα των αγίων Σαράντα έτρωγαν πρωί πρωί για να προστατευτούν από τα φίδια τρεις άκρες από τρυφερά φύλλα ζωχού, που αυτή την εποχή ξυπνούν από τη χειμερία νάρκη.

Γιορτή της Σταυροπροσκυνήσεως ή μεσοσαράκοστο

Ημέρα αυστηρής νηστείας. Στολίζουν το σταυρό με λουλούδια στην εκκλησία, τα κρατούν στα σπίτια τους ή τα βάζουν στα δέντρα για πλούσια παραγωγή. Κατά τη μεγάλη Σαρακοστή δε γίνονται γάμοι.

Γιορτή του Ευαγγελισμού (25 Μαρτίου)

Η γιορτή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου είναι διπλή γιορτή

Κυριακή των Βαΐων

Έθιμο της γιορτής είναι τα Βάγια. Την ημέρα των Βαΐων κόβουν βάγια και τα πηγαίνουν στην εκκλησία για να ευλογηθούν. Μετά την απόλυση της λειτουργίας παίρνουν τα κλαδιά της δάφνης και τα φυλάγουν στα εικονίσματα. Τα κρεμούν και στα δέντρα για να καρπίσουν. Την ημέρα των Βαΐων τρώνε ψάρια.

Μεγάλη Εβδομάδα

Η Μεγάλη Εβδομάδα περνάει με νηστεία και ταχτικό εκκλησιασμό. Οι εσπερινές θρησκευτικές τελετές (αγρυπνίες) έχουν πανελλήνιο χαρακτήρα. Η Μεγάλη Δευτέρα είναι αφιερωμένη στις 10 παρθένες και ψάλλεται το «Ιδού ο νυμφίος έρχεται...» Την Μεγάλη Τρίτη ψάλλεται το τροπάριο της Κασσιανής: «Η εν πολλαίς αμαρτίαις περιπεσούσα γυνή...» Την Μεγάλη Τετάρτη το πρωί γίνεται ευχέλαιο γι' αυτούς που θα μεταλάβουν την επομένη. Την Μεγάλη Πέμπτη μπαίνουμε στο τριήμερο. Η σύλληψη του Χριστού μετά το μυστικό Δείπνο, η Σταύρωση, τα Δώδεκα Ευαγγέλια. Η Μεγάλη Παρασκευή είναι ημέρα πένθους. Γίνεται το στόλισμα του Επιτάφιου στην εκκλησία απ' τα κορίτσια. Το απόγευμα γίνεται το ευλαβικό προσκύνημα. Οι καρπάνες χτυπούν πένθιμα. Το βράδυ γίνεται η «Περιφορά» του Επιτάφιου. Η Μεγάλη Παρασκευή είναι ημέρα απόλυτης νηστείας. Το Μεγάλο Σάββατο συνεχίζονται οι πασχαλινές προετοιμασίες. Σφάζουν τα αρνιά που πρέπει να είναι άσπρα και όχι μαύρα (λάγια). Ο κόσμος προετοιμάζεται για το μεγάλο νυχτερινό γεγονός της Αναστάσεως.

Το Πάσχα

*Τ*ο Πάσχα είναι γιορτή αγάπης και χαράς. Το περιμένουν όλοι χαρούμενοι, μικροί και μεγάλοι. Τελειώνει η νηστεία, αρχίζει η γαλατοκρεοφαγία.

Λέγει: Πίστευε, Μαρία, άγομεν εις τα μνημεία.
Και παρευθύς ξεκίνησαν τον τάφο του να δείξουν.
Τότε ο Χριστός δακρύζει και τον Άδη φοβερίζει:
Άδη, Τάρταρε και χάρε, Λάζαρε έβγα να σε πάρω.
Δεύρω έξω, Λάζαρέ μου, φίλε μου κι αγαππτε μου.
Και αμέσως απ' τον Άδη ως εξαισιο σημάδι
Λάζαρος, απελυτρώθη, ανεστήθη κι εσηκώθη,
ζωντανός σαβανωμένος και με το κερι ζωμένος.
Τότε η Μάρθα κι η Μαρία, τότε κι όλη η Βυθανία:
Δόξα τω Θεώ φωνάζουν και τον Λάζαρο ξετάζουν:
Πες μας, Λάζαρε, τι είδες εις τον Άδη όπου πήγες;
Είδα φόβους, είδα τρόμους, είδα βάσανα και πόνους.
Δώστε μου λίγο νεράκι να ξεπλύνω το φαρμάκι
της καρδιάς μου των χειλέων και μη ρωτάτε πλέον.
Του χρόνου πάλε να 'ρθουμε μ' υγεία να σας βρούμε
στα σπίτια σας χαρούμενους κι όλοι να τραγουδούμε.
Χρόνια Πολλά

Λνοιξη στο χωριό.

λοί μεταλάβαιναν. Βγαίνοντας από την εκκλησία, οι ευχές ανάμεσα στους πιστούς πήγαιναν κι έρχονταν! «Χρόνια πολλά!», «Χριστός Ανέστη», «Αληθώς ανέστη!» κ.λπ. Έξω στους δρόμους, για σαράντα μέρες, αντί για καλημέρα, χαιρετιούνταν με το «Χριστός Ανέστη», «Αληθώς ανέστη!». Στα σπίτια τούς περίμενε η μαγειρίτσα και τα κόκκινα αυγά. Από το πρωί βρίσκονταν στο πόδι για το ψήσιμο των αρνιών, ενώ τα κουλούρια, οι μεζέδες, το τσούγκρισμα των αυγών, το κρασί, οι ευχές, τα δημοτικά τραγούδια, το γλέντι, ο χορός, έδιναν και έπαιρναν μία εθιμοτυπία με ιδιαίτερη χάρη. Το αρνί ψηνόταν και στρωνόταν πλούσιο τραπέζι. Από την πλάτη του αρνιού θα πρόβλεπαν την τύχη της οικογένειας για όλο το χρόνο.

Το απόγευμα γινόταν η δεύτερη λειτουργία. Ξανά όλοι οι πιστοί με τις λαμπάδες στο χέρι μαζεύονταν στην εκκλησία. Τη λαμπάδα την κρατούσαν 40 μέρες ως την παραμονή της Αναλήψεως. Τη Δευτέρα και την Τρίτη επαναλαμβάνονταν οι λειτουργίες στις εκκλησίες. Τα απογεύματα στο Μεσοχώρι άρχιζε το γλέντι με τα λαϊκά όργανα. Την Παρασκευή είναι της Ζωοδόχου Πηγής και κλείνει η εβδομάδα της Διακαινησίμου, την Κυριακή του Θωμά. Η αγάπη και η χαρά βασιλεύει παντού. Μετά το Πάσχα γίνονται και γάμοι επειδή στο πενήνταήμερο της Σαρακοστής δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν.

Γιορτή του Αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου)

Η γιορτή του αγίου Γεωργίου γιορτάζεται σε ολόκληρη την Ελλάδα. Δεν υπάρχει πόλη ή χωριό χωρίς εκκλησία αφιερωμένη στη χάρη του. Στο χωριό μας η λειτουργία γίνεται στο ομώνυμο εξωκλήσι, που βρίσκεται ανατολικά του χωριού. Εκτός από τους εορτάζοντες αυτή την ημέρα, η γιορτή του αγίου Γεωργίου γιορτάζεται και από τους κτηνοτρόφους, οι οποίοι χωρίζουν το χρόνο σε δυο εξάμηνα: από του αγίου Γεωργίου ως του αγίου Δημητρίου το καλοκαιρινό και το άλλο το χειμερινό. Γι' αυτό και πολλές συμφωνίες με τους τσοπαναραίους και τους γελαδάρηδες συνάπτονται τις μέρες αυτές.

Πολλά θαύματα αποδίδονται στη χάρη του. Σε πολλά μέρη λένε

Το Πάσχα είναι γιορτή των Χριστιανών και των Εβραίων. Ο γιορτασμός του Πάσχα ως τον 4ο αιώνα μ.Χ. ήταν κοινός απ' όλους τους λαούς. Μετά την Α' Οικουμενική Σύνοδο το 325, οι Εβραίοι διαχωρίστηκαν απόλυτα (σε σχέση με τη γιορτή του Πάσχα). Τέλος, με την αλλαγή του ημερολογίου από τον πάπα Γρηγόριο ΙΓ, τον Οκτώβριο του 1582, σταθεροποιήθηκε η ασυμφωνία όχι μόνο μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών, αλλά και μεταξύ των χριστιανικών εκκλησιών (ρωμαιοκαθολικών, προτεσταντών και ορθοδόξων).

Ο γιορτασμός του Πάσχα για τους χριστιανούς γίνεται των Κυριακή μετά την πανσέληνο του Μαρτίου. Έτσι, οι χριστιανοί, ξεχωριστά και αντίθετα από τους Εβραίους, γιορτάζουν τη σταύρωση και ανάσταση του Χριστού και το πέρασμα από το θάνατο στη ζωή. Το Πάσχα διαρκεί δυο εβδομάδες: από την Κυριακή των Βαΐων (συμβολίζει την είσοδο του Χριστού στα Ιεροσόλυμα) ως την Κυριακή του Θωμά.

Η πρώτη εβδομάδα ονομάζεται Μεγάλη Εβδομάδα ή Εβδομάδα των Παθών, αρχίζει με την Κυριακή των Βαΐων και λήγει το Μεγάλο Σάββατο. Όλη τη Μεγαλοβδομάδα, όπως τονίσαμε και πιο πάνω, υπάρχει συνήθεια να νηστεύουν οι χριστιανοί και να παρακολουθούν τακτικά τις εκκλησιαστικές λειτουργίες.

Η δεύτερη εβδομάδα του Πάσχα ονομάζεται εβδομάδα του Πάσχα ή Λαμπροβδομάδα ή Λαμπρή και αρχίζει με την Κυριακή του Πάσχα. Όλες οι ημέρες που ακολουθούν θεωρούνται ημέρες χαράς και διασκέδασης. Το χριστιανικό Πάσχα είναι κινητή γιορτή. Οι ημερομηνίες του ορθόδοξου Πάσχα κυμαίνονται από τις 4 Απριλίου ως τις 8 Μαΐου.

Τη Μεγάλη Πέμπτη έβαφαν τ' αυγά κόκκινα. Όλα τα φαγητά ετοιμάζονταν το Μεγάλο Σάββατο. Τα μεσάνυχτα προς την Κυριακή χτυπούσαν χαρμόсуνα οι καμπάνες και καλούσαν τους πιστούς να πάνε στην εκκλησία. Όλοι καλοντυμένοι, με τις λαμπάδες στα χέρια, πήγαιναν στην εκκλησία. Όταν ο παπάς έβγαινε από το ιερό, κρατώντας τρεις σταυρωτές αναρμένες λαμπάδες και έψελνε το «Δεύτε, λάβετε φως», όλοι άναβαν τις λαμπάδες τους και η εκκλησία έλαμπε από το φως εκατοντάδων λαμπάδων. Στο τέλος της λειτουργίας πολ-

έφεραν δυο φορές παροδική βροχή, χωρίς όμως προβλήματα.

Από νωρίς το πρωί οι χωριανοί ντύθηκαν τα καλά τους και τράβηξαν για τον τόπο της γιορτής. Μπροστά πήγαιναν οι γυναίκες και οι κοπελιές. Πίσω οι άντρες. Πολλοί προτίμησαν να πάνε στην γιορτή με τα αυτοκίνητά τους. Μαζί τους οι κάτοικοι πήραν και από μια νταμιτζάνα με κρασί, ένα μπουκάλι τσίπουρο, ούζο, λίγα κεφτεδάκια, λίγο τυρί, αυγά, χωριάτικες πίτες, τουρσιά και πολλούς άλλους μεζέδες.

Σαν ψήθηκαν τα κατσίκια και τ' αρνιά στις σούβλες και ήρθε η ώρα του φαγητού το μεσημέρι, μαζεύτηκαν στο ξάγναντο κάτω από τους ίσκιους των δέντρων, μέσα στα χαμολούλουδα και, παρέες παρέες, έστρωσαν τραπέζι. Ανοίξαν τις νταμιτζάνες με το κρασί και τα φαγώσιμα κι άρχισαν το φαγοπότι.

Την εικόνα της γιορτής στην εξοχή προσπάθησα να την περιγράψω με το παρακάτω ποίημά μου:

Ο Γιορτασμός της Πρωτομαγιάς

(Δημ. Μπόγδου)

*Ήρθε η Πρωτομαγιά δροσάτη
και αναστήθηκε όλη η πλάση.
Εμπρός να τη γιορτάσουμε
στην εξοχή κεφάτοι.
Από μέρες κουβεντιάζανε
και τις σούβλες ετοιμάζανε
να γιορτάσουν την Πρωτομαγιά
κάτω από τα δέντρα στη δροσιά.
Νωρίς νωρίς απ' το πρωί
ξεκίνησαν οι χωριανοί,
να πάνε να γιορτάσουνε
και στον Αϊ-Γιώργη φτάσανε.
Τις σούβλες ετοιμάσανε
και τ' αρνιά κρεμάσανε.
Ανάψανε και τις φωτιές
μεγάλες και θαυματουργές.*

ότι σκότωσε δράκους, οι οποίοι για να σωθούν από τον άγιο Γεώργιο έστησαν βράχους, ακόμη λένε ότι ορισμένες λακκούβες σε πέτρες είναι πατησιές απ' τ' άλογό του.

Αν η γιορτή του πέσει στη Μεγάλη Σαρακοστή, μεταφέρεται τη Δευτέρα του Πάσχα, αλλιώς γιορτάζεται κανονικά στις 23 Απριλίου.

Πρωτομαγιά

Η 1η του Μάη, η Πρωτομαγιά, από την αρχαιότητα γιορταζόταν σαν μέρα των λουλουδιών και της νέας ζωής, της αναγέννησης της φύσης. Αν και δεν είναι γιορτή αφιερωμένη σε άγιο, όμως γιορτάζεται πανελλήνια και παγκόσμια και αποτελεί αργία.

Ο γιορτασμός της Πρωτομαγιάς ως ημέρας γιορτής της άνοιξης εκδηλώνεται με σειρά εθίμων, όπως με εκδρομές και διασκέδαση στην εξοχή, με μάζεμα λουλουδιών, με κατασκευή και ανάρτηση του μαγιάτικου στεφανιού, με στολισμό και περιφορά του «μαγιόξυλου», με τραγούδια της ημέρας αυτής κ.λπ. Είναι γιορτή των λουλουδιών, της άνοιξης, της νιότης, του κεφιού, της χαράς. Η Πρωτομαγιά είναι όμως και παγκόσμια γιορτή των εργαζομένων, ημέρα αλληλεγγύης των εργατών όλου του κόσμου, μαχητικής εκδήλωσης των δυνάμεων των εργαζομένων όλων των χωρών.

Η Πρωτομαγιά καθιερώθηκε ως μέρα γιορτής της εργατικής τάξης το 1889 από το Διεθνές Εργατικό Συνέδριο του Παρισιού, για να τιμήσει τα θύματα της μεγάλης και αιματηρής απεργίας, που είχε γίνει στο Σικάγο της Αμερικής 3 χρόνια πριν.

Σαν τόπος εορτασμού διαλέγονταν οι αγροί και τα λουλούδια, ενώ η έξοδος προς την εξοχή είναι καθολική. Καθολική ήταν και η έξοδος των κατοίκων του χωριού μας πριν από λίγα χρόνια για να γιορτάσουν αυτή την ημέρα στην εξοχή. Από καιρό έγινε πλέον παράδοση να γιορτάζεται η Πρωτομαγιά από τους κατοίκους στην εξοχή. Έτσι, αυτή τη χρονιά διάλεξαν την τοποθεσία δίπλα από το εξωκκλήσι του αγίου Γεωργίου στην Κατούνιστα. Το μέρος εδώ είναι κατάλληλο για τέτοιες εκδηλώσεις. Η ημέρα ήταν ανοιξιάτικη, αν και κάπου κάπου εμφανίζονταν στον ουρανό γκρίζα σύννεφα, τα οποία

Η Πρωτομαγιά είναι γιορτή των λουλουδιών, της άνοιξης,
της νιότης, του κεφιού, της χαράς.

Ο Τάκης στο ακορντεόν
κι ο Μπέης ντέφι πρίμο.
Ο χορός καλά κρατεί.
Όπα! λέει ο Κωνσταντής
κάνει μια γυροβολιά
και σε λίγο μια κατσιά.
Χορεύει ο Μήτσος τσάμικο
και ο Κωστής χασάπικο.
Ο Γιάννης καλαματιανό
κι ο Στέργιος το συγκαθιστό.
Η Αθηνά χορεύει τον Κωνσταντή
και η Μαρία τον Τσουρλή.
Η Παναγιώτα η λυγερή
«Μας κλέψανε το λάγιο αρνί».
Τα τραγούδια και η μουσική

Γυρίζει η σουβλά στη φωτιά
για να ψηθούνε τα σφαχτά
και τα τραγούδια τα γλυκά
ακούγονται δίπλα στη θρακιά.
Στην ολοπράσινη πλαγιά
πιο πάνω από την ψησταριά
χιλιάδες αγριολούλουδα
τριγύρω είναι σπαρμένα.
Ανθίσανε οι αγριοτριανταφυλλιές
γύρω γύρω στα χωράφια
και την ευωδιά σκορπίσανε
τριγύρω στα λιβάδια.
Ακούγεται δίπλα η μουσική
απ' το κλαρίνο, το βιολί
και ο ήχος απ' το ντέφι
ακούγεται πέρα έως το Νικούσι.
Οι μερακλήδες απ' το πρωί
ρουφούσαν ούζο και ρακί,
έπιναν και λίγο κρασάκι
για να μπουνε στο μεράκι.
Και μετά από λίγες ώρες
ήταν έτοιμες οι σουβλές.
Όλοι στρώσανε τραπέζι
επάνω στο χλωρό χορτάρι.
Όλοι φάγαμε κρέας ψημένο
και τζατζίκι καλοφτιαγμένο.
Ήπιαμε και ένα ποτήρι κρασάκι
για να είμαστε κεφάτοι.
Και μετά το φαγητό
στήσαμε τρελό χορό.
Γκριζμπανίτικος χορός
είναι μέγας και τρανός.
Ο Χρήστος παίζει στο βιολί
και ο Φάνης στο κλαρίνο.

Γιορτή του Ιωάννου του Προδρόμου
(Αϊ-Γιάννης ο Ριγανάς)
(24 Ιουνίου)

Πολύ συνηθισμένο έθιμο αυτή τη μέρα είναι η πρόβλεψη της τύχης.

Η πρόβλεψη γίνεται με τον καθρέφτη ως εξής: οι κοπέλες έπαιζαν τον Κλήδονα. Μαζεύονταν στην κεντρική βρύση και τραγουδούσαν: «Αϊ-Γιάννη μου Ριγανά, κάνε το θάμα σου και το παραθάμα σου και δείξε μου...» Σ' ένα δοχείο με νερό έριχνε μέσα η καθεμιά ένα ασημένιο αντικείμενο (δαχτυλίδι, σκουλαρίκι, κουμπί ή κάτι άλλο) και κρυφά το άφηνε μια κοπέλα κάτω από μια κυδωνιά. Το πρωί η κοπέλα έφερνε το δοχείο και η καθεμιά έπαιρνε το αντικείμενό της. Αν το αντικείμενο «άσπριζε» ήταν χαρά για την κοπέλα. Αν «μαύριζε» ήταν στενοχώρια. Αυτή την ημέρα μάζευαν και «γιαννάκια». Οι παλιοί λένε ότι τότε σταματάει ο κούκος και το απδόνι να το λέει.

Των Αγίων Αποστόλων (29-30 Ιουνίου)

Γιορτάζεται με ιδιαίτερη τιμή η γιορτή των αγίων Αποστόλων και μάλιστα με νηστεία, η οποία καθορίζεται ως εξής: όσες ημέρες είναι από το Πάσχα ως τις 2 Μαΐου τόσες μέρες νηστεύουν. Αν το Πάσχα είναι μετά τις 2 Μαΐου, τότε δε νηστεύουν καθόλου.

Γιορτή της Αγίας Μαρίας (17 Ιουλίου)

Τιμούσαν τη γιορτή οι κάτοικοι, γιατί πίστευαν ότι προστάτευε τα παιδιά, ιδίως τα καχεκτικά. Όποιος δεν κρατάει τη γιορτή της τον μαραίνει, σύμφωνα με την παράδοση.

Γιορτή του Προφήτη Ηλία (20 Ιουλίου)

Η γιορτή του Προφήτη Ηλία γιορτάζεται από τους κατοίκους του χωριού μας στο ομώνυμο εξωκκλήσι «Αϊ-Λια» με λειτουργία, ανατολικά του χωριού.

έσμιξαν με του κούκου τη φωνή
που το έλεγε στο Κοκκινάδι
και πιο κάτω στο Λιβάδι.
Και το γλέντι κρατεί καλά
ως αργά τ' απόγευμα.
Και μετά σιγά σιγά
ο καθένας χαιρετά:
- Γειά χαρά σας, βρε παιδιά.
Ζήτω η εργατική Πρωτομαγιά
και του χρόνου να είμαστε καλά!

Γιορτή της Αναλήψεως (κινητή)

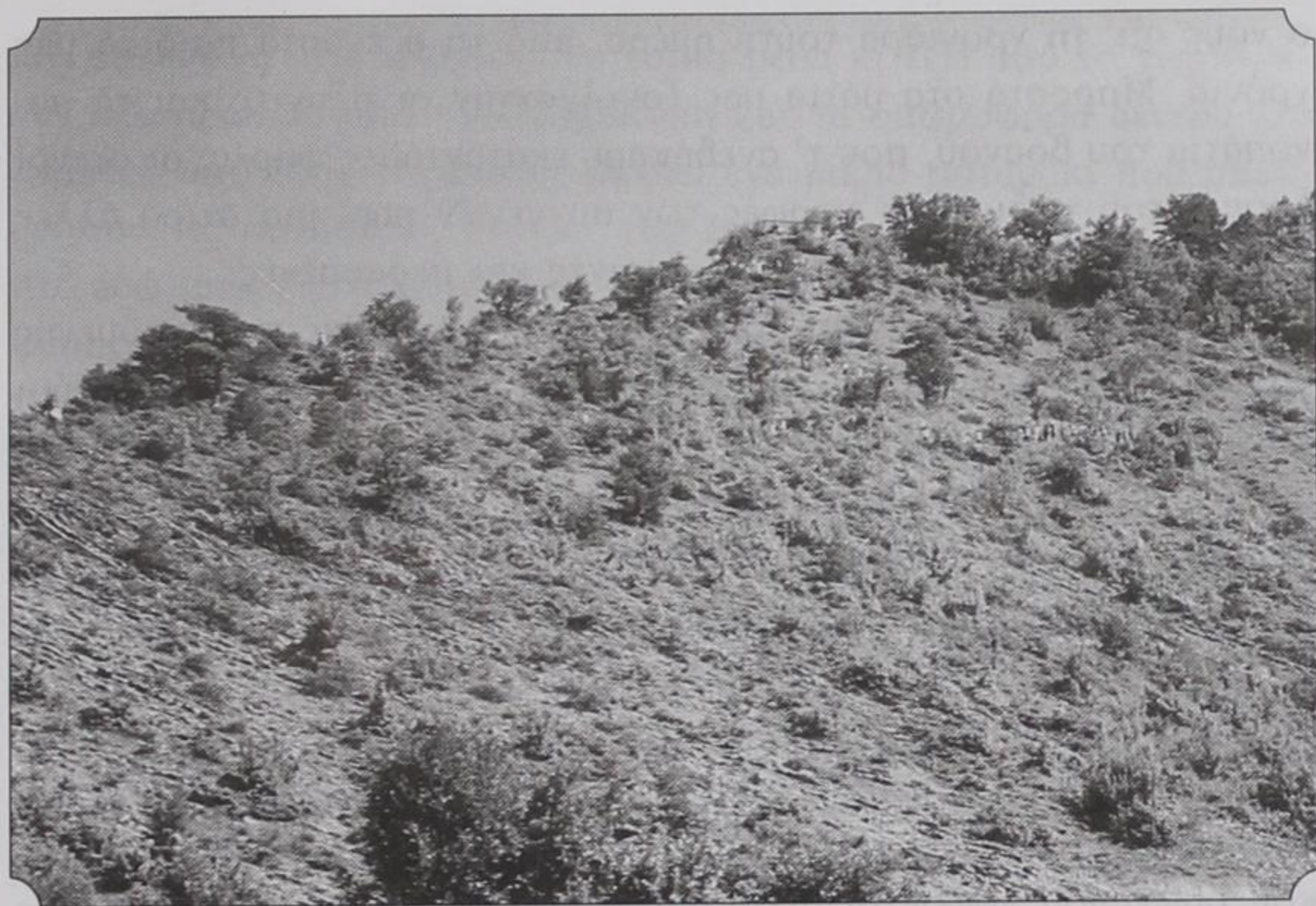
Γιορτάζεται σαράντα ημέρες μετά το Πάσχα. Ένα έθιμο την ημέρα της Αναλήψεως είναι το εξής: οι βλάχοι την ημέρα της Αναλήψεως δεν επεξεργάζονται ούτε το πουλούν το γάλα, αλλά το μοιράζουν στον κόσμο δωρεάν.

Γιορτή του Κωνσταντίνου και της Ελένης (21 Μαΐου)

Γιορτή θρησκευτική. Γιορτάζουν οι Κωστάδες και οι Ελένες. Στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη έχουν το έθιμο τ' «αναστενάρια», δηλαδή χορό πάνω σ' αναρμμένα κάρβουνα για την υγεία και το καθάρισμα από τις αρρώστιες. Χορεύεται μόνο από ορισμένα άτομα «τους αναστενάρηδες» μετά από έγκριση του αρχιαναστενάρη.

Γιορτή της Πεντηκοστής

Κλείνει ο κινητός εορταστικός κύκλος που έχει επίκεντρο το Πάσχα. Αρχίζει ανοίγοντας το Τριώδιο και τελειώνει την Πεντηκοστή. Ο εορτασμός είναι επίσημος. Οι πιστοί παρακολουθούν τη λειτουργία γονατιστοί και σκυφτοί. Τη Δευτέρα είναι του Αγίου Πνεύματος.

Κάτοικοι του χωριού ανεβαίνουν στο λόφο που βρίσκεται το ξωκκλήσι του Αϊ-Σωτήρα.

αυτή την ημέρα, 6 Αυγούστου, το καθιερωμένο πανηγύρι.

Σ' αυτά τα πανηγύρια χορεύονται και τραγουδιούνται όλα τα τοπικά δημοτικά τραγούδια, κλέφτικα, της ξενιτιάς, τραγούδια της ζωής (καθώς και ξένα) και συνοδεύονται επίσης από μια σειρά άλλες κοινωνικές και ψυχαγωγικές εκδηλώσεις. Παλαιότερα, πριν από τον πόλεμο, το πανηγύρι γιορταζόταν με μεγάλη επισημότητα και λαμπρότητα. Στη δεκαετία του '60 πολλοί κάτοικοι του χωριού έχουν μεταναστεύσει στο εξωτερικό και σε πολλά αστικά κέντρα της πατρίδας μας. Όπου και να βρίσκονται, όμως, τις ημέρες αυτές συγκεντρώνονται στη γενέτειρά τους και δίνουν το παρόν για να γιορτάσουν όλοι μαζί το καθιερωμένο και όμορφο πανηγύρι του χωριού.

Στη μακρόχρονη περίοδο που βρισκόμασταν μακριά από την πατρίδα, στη μακρινή Τασκένδη της Σοβιετικής Ένωσης, τις ημέρες αυτές ο νους μας πετούσε στην πατρίδα, στο αγαπημένο μας χωριό, στους δικούς μας. Ζωντάνευε μέσα στην καρδιά μας όσα θυμούνταν

Θεωρείται το άγιος του καιρού. Οι γέροι από ορισμένα σημάδια (σύννεφα, ανέμους κ.ά.) προλέγουν τον καιρό για όλο το χρόνο.

Γιορτή της Αγίας Παρασκευής (26 Ιουλίου)

Η αγία γιορτάζεται παντού, αλλά περισσότερο στην Ήπειρο και τη Δυτική Στερεά. Πίστευαν ότι σκότωσε δράκους. Πολλά χωριά της περιοχής μας πανηγυρίζουν αυτή την ημέρα. Όπως: το Βρυσοχώρι, Αγία Παρασκευή (Κεράσοβο).

Γιορτή του Αγίου Παντελεήμονος (27 Ιουλίου)

«Κουτσοί, στραβοί στον άγιο Παντελεήμονα», λέει μια παροιμία μας. Κι αυτό, γιατί ο άγιος είχε σκοπό στη ζωή του να γιατρεύει δωρεάν όσους αρρώστους του πήγαιναν. Γι' αυτό αποκαλείται Ιαματικός Παντελεήμων. Έτσι, πολλά αφιερώματα κάνουν οι χριστιανοί στην εικόνα του για να γιατρευτούν.

Το παραδοσιακό πανηγύρι του χωριού 6 Αυγούστου

Μια άλλη θρησκευτική γιορτή στις 6 Αυγούστου είναι η Μεταμόρφωση του Σωτήρα. Η ημερομηνία αυτή, 6 Αυγούστου, είναι για τους κατοίκους του χωριού μας μια ξεχωριστή μέρα. Όπως κάθε ελληνικό χωριό, έτσι και το δικό μας, κάθε χρόνο γιορτάζει με λαμπρότητα στις 6-7 Αυγούστου, από τα παλιά χρόνια, το καθιερωμένο πανηγύρι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα. Η εθιμολογία αυτή του πανηγυριού, όπως υπογραμμίσαμε και πιο πάνω, είναι παλιά. Πριν εγκατασταθούν οι κάτοικοι στην τοποθεσία που βρίσκεται σήμερα το χωριό, γιόρταζαν το πανηγύρι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα στο πρώην χωριό τους, την Πλακωτή Θεσπρωτίας. Και σήμερα οι εναπομείνοντες εκεί κάτοικοι της Πλακωτής γιορτάζουν

και απλωμένα στις πλαγιές. Το τοπίο μέσα κι έξω από το χωριό είναι καταπράσινο από τα καλαμπόκια και τα οπωροφόρα δέντρα και ανάμεσα από τους μαχαλάδες κυλάει ένα μικρό ποταμάκι που πηγάζει από τις πανήψηλες κορφές του Σμόλικα και της Νταλιόπουλης. Απ' εδώ μπορείς ν' απολαύσεις και να αισθανθείς την ομορφιά της φύσης. Βορειοανατολικά βρίσκεται ο περήφανος Σμόλικας. Λίγο δυτικά από το Σμόλικα η Νταλιόπουλη και ο Κλέφτης. Νατιοανατολικά βλέπεις την Τύμφη (Γκαμήλα). Δυτικά το Ροϊδοβούνι (Τραπεζίτσα). Και βαθιά στη λαγκαδιά κυλάει ο Αώος ποταμός. Επίσης, διακρίνεις γύρω σου δάση και λαγκαδιές, κοιλάδες και λοφοπλαγιές, όλες σκεπασμένες στο πράσινο και σε πλημμυρίζει μέσα σου ένα αίσθημα θαυμασμού και μαγείας για τον τόπο σου.

Μετά από λίγη ώρα η λειτουργία στο ξωκκλήσι τελειώνει και ο κόσμος κατεβαίνει στο ξωκκλήσι του Αϊ-Γιώργη. Σύμφωνα με το έθιμο που έγινε παράδοση, εδώ δίπλα από το εκκλησάκι ακολουθεί χορός και γλέντι. Παλαιότερα, πρώτοι το χορό τον έσερναν οι γερο-

Εναρξη του πανηγυριού δίπλα από το ξωκκλήσι του Αϊ-Γιώργη.

ο νους απ' τη χρονιάρα τούτη ημέρα, από τα αξέχαστα παιδικά μας χρόνια. Μπροστά στα μάτια μας ξανοίγονταν οι πλαγιές και τα μονοπάτια του βουνού, που τ' ανεβήκαμε εκατοντάδες φορές, οι στενοί δρόμοι του χωριού, οι μορφές των συγγενών μας, μια σειρά άλλες αναμνήσεις που τώρα έμοιαζαν μακρινές και περασμένες.

Συνήθως, το πανηγύρι αρχίζει από το βράδυ της προηγούμενης ημέρας. Όλοι οι κάτοικοι του χωριού ετοιμάζονται για το πανηγύρι από ημέρες. Ανήμερα κάθε πανηγυριού οι νοικοκυρές σηκώνονται από τα χαράματα και σκουπίζουν τις αυλές. Σκουπίζουν έξω το δρόμο γύρω από την αυλόπορτα. Ασβεστώνουν τους τοίχους και τα δωμάτια. Στολίζουν, επίσης, τα δωμάτια με χειροποίητα κεντήματα και με μια σειρά άλλα πράγματα. Πάστρα και νοικοκυροσύνη ζηλευτή βασιλεύει μέσα στο σπίτι και έξω στην αυλή.

Πρωί πρωί, ανήμερα της γιορτής, ακούγεται από το μικρό ξωκκλήσι του Αϊ-Σωτήρα, που βρίσκεται ψηλά στην κορυφή του γραφικού ομώνυμου λόφου ανατολικά του χωριού, ο μακρινός απόηχος από το χτύπημα του σήμαντρου που καλεί το χωριό στο πανηγύρι.

Οι κάτοικοι του χωριού ξυπνημένοι από τα χαράματα, ακούγοντας το κάλεσμα του σήμαντρου «νταγκ νταγκ», ντυμένοι όλοι τα γιορτινά τους, μικροί μεγάλοι, παίρνουν το δρόμο που οδηγεί στο χώρο του ετήσιου πανηγυριού. Μπροστά πηγαίνουν οι γυναίκες και οι κοπελιές. Πίσω οι άντρες. Φτάνοντας στο ξωκκλήσι του Αϊ-Γιώργη, παίρνουν μια ανάσα και μετά ανεβαίνουν στο λόφο που βρίσκεται το ξωκκλήσι του Αϊ-Σωτήρα. Οι νεότεροι ανεβαίνουν από το Ρουμάνι.

Όση ώρα κρατάει η λειτουργία, οι περισσότεροι προσκυνητές, ακροβολισμένοι γύρω γύρω από το εκκλησάκι και τις πλαγιές, αγναντεύουν από ψηλά το πανοραμικό θέαμα που εκτείνεται γύρω τους. Από κει πάνω μπορεί κανείς να αγναντέψει προς διάφορες κατευθύνσεις. Έτσι, κοιτάζοντας γύρω σου ξανοίγεται η ανεπανάληπτη θέα του τοπίου, τα καταπράσινα βουνά, οι λαγκαδιές και οι ρεματιές, που είναι κατάφυτες από διάφορα άγρια δέντρα.

Απ' εδώ βλέπεις όλο το χωριό, που είναι χτισμένο σε τέσσερις μαχαλάδες, διακρίνεις τα μικρά σπιτάκια του που είναι σκορπισμένα

να τίνε βάλω στο κλουβί
να κελαηδεί κάθε πρωί.

Ο Δημήτρης Τζήμος χόρευε τη «Φράσια». Ένας όμορφος χορός με ωραία πατήματα στροφές και κλωσογυρίσματα. Ο Δημήτρης Γιώτας χόρευε την «Καραγκούνα». Αφού τέλειωνε το άνοιγμα και η επισημότητα του χορού, το λόγο είχαν τα νιάτα. Πολλές φορές, γυναίκες και άντρες χόρευαν και τραγουδούσαν τον ίδιο ρυθμό:

Σαν πας Μαλάμω μ' για νερό
κι εγώ στη βρύση καρτερώ...

Και πιο κάτω:

Μια μικρή Βάσω - Βασίλω μ'
μια μικρή χωριατοπούλα
-όμορφη και νοστιμούλα-
με τη μάνα της μαλώνει

και βαριά τη βαλαντώνει:

«Δώσ' μου μάνα μ' τα φλουριά μου
και την κεντητή ποδιά μου
να τα βάλω να χορέψω
στης αγάπης μου ν' αρέσω».

Και το γλέντι όλο φούντωνε, όλο πλάταινε. Απάνω στο φούντωμα του γλεντιού έμπαινε να σύρει πρώτος το χορό ο Νίκος Ζήμυρας: «Στη μέση τα όργανα!» φώναζε ο Νίκος. Πήγαινε στη μέση της πλατείας ο Αντώνης με το κλαρίνο, ξοπίσω ο Παναγιώτης με το βιολί, πίσω ο Τριαντάφυλλος με το λαούτο και ο Μπουρντόδοβλος με το ντέφι. Το κλαρίνο βογκούσε βαριόηχα παίζοντας την «Ιτιά». Στα φουρτουνιασμένα του ανεβάσματα ο ταμπουράς ακολουθούσε με λιγωμένα τέλια. Πλημμύριζαν οι καρδιές από τη μουσική και τη χαρά:

Ιτιά, ιτιά μοσκοϊτιά
μαράζι μόχεις στην καρδιά.
Ιτιά μου, σε παρακαλώ,
σκύψε να κόψω λίγ' ανθό.
Ιτιά, ιτιά μέσα στο ρέμα

ντότεροι κάτοικοι και ο πρόεδρος του χωριού. Μετά ακολουθούσαν οι νεότεροι. Ο χορός και το γλέντι, εδώ έξω από το εκκλησάκι του Αϊ-Γιώργη, κρατούσε περίπου δυο ώρες. Μετά, σύμφωνα με το έθιμο, παρέα με τους οργανοπαίχτες επισκέπτονταν τα σπίτια του πέρα Μαχαλά. Το απόγευμα της ίδιας μέρας ο χορός και το γλέντι ξανάρχιζε στην πλατεία του χωριού. Προπολεμικά, ο χορός το απόγευμα άρχιζε νωρίς και κρατούσε ως τις δώδεκα περίπου τη νύχτα. Τώρα, στις μέρες μας, το ωράριο του χορού έχει αλλάξει. Ο χορός αρχίζει στις εννέα ως δέκα το βράδυ και συνεχίζεται ως το πρωί. Ο απογευματινός χορός παλαιότερα, όπως επισημάναμε και πιο πάνω, ανοιγόταν με επισιρότητα από τους γερωντότερους κατοίκους του χωριού. Σε μια μεγάλη γραμμή - κύκλο από δεκάδες άντρες και γυναίκες, που σχημάτιζαν ένα μεγάλο γραφικό κύκλο, στον έναν οι άντρες και στον άλλο οι γυναίκες, άρχιζε ο χορός, και κατά σειρά ηλικίας. Μπροστά πήγαιναν οι γέροι και οι παντρεμένοι άντρες. Από κοντά ακολουθούσαν οι γριές και οι παντρεμένες γυναίκες. Και τελευταίοι στη σειρά τα νιάτα - οι νέοι και τα κορίτσια της παντρείας. Έτσι, άρχιζε ο καθιερωμένος παραδοσιακός χορός στο πανηγύρι του «Αϊ-Σωτήρα».

Θυμούνται, στα παιδικά μου χρόνια, καθόμουν ώρες ολόκληρες στα πανηγύρια και στις γιορτές και παρακολουθούσα πώς χόρευαν «οι μεγάλοι», πρόσεχα τις φιγούρες και τα κλώσματα, τις «κατοές», τα γυρίσματα και τα πηδήματα - «να τα μάθω όλα κι εγώ...»

Επίσης θυμούνται τις μορφές των γερόντων συγχωριανών μας: του Πασχάλη Μήλιου, του Δημήτρη Τζήμου, του παππού μου Δημήτρη Γιώτα και άλλων γερόντων, που χόρευαν την ημέρα του πανηγυριού στην πλατεία, κάτω από το βαθύ ίσκιο της αγιομουριάς, ο πρώτος το λεβέντικο τοάμικο: «Ένας αετός καθότανε».

*Ένας απτός καθότανε
στον ήλιο και λιαζότανε
κι ανυχοκοιταζότανε.
- Νύχια μου κι ανυχάκια μου,
κι ανυχοποδαράκια μου.
Την πέρδικα που πιάσατε
να μην τήνε χαλάσετε*

και ρθεις με το καλό
φέρε μου ένα μαντίλι
να δέσω στο λαιμό...

Και σε συνέχεια την «Γκααραγκούνα»

Γκούνα - γκααραγκούνα.
Αιντε κάντε πέρα
ωρέ να περάσω,
άιντε το χορό
το χορό σας μη χαλάσω...

Και τελειώνει ο Νίκος το χορό με το γνωστό και πηδηχτό τραγούδι, που ήταν τότε της μόδας, τη «Μάρω»:

Μάρω, Μάρω μια φορά είναι τα νιάτα
Μάρω, Μάρω τις ντροπές παράτα...

Τον Νίκο το διαδέχεται ο Θανάσης Καρατζήμος, χορεύοντας την «Αγκινάρα»:

Αγκινάρα μου, μαντζουράνα μου,
αγκινάρα με τ' αγκάθια
και με τα λουλούδια τ' άσπρα.
Αγκινάρα θα σε κόψω
στο μανάβη θα σε δώσω.

Και δώσ' του ο Θανάσης τις κάτσες, τις στροφές και τα πηδήματα, συνοδεύοντάς τα με το επιφώνημα: «Όπα!»

Και συνεχίζει με τη «Νίτσα»:

Νίτσα, Νίτσα περγουλίτσα
κάνεις τα σταφύλια μαύρα, Νίτσα
το κρασί πικρό φαρμάκι...
Και συνεχίζει με το τραγούδι:
Στου παπά τα μπαλκονάκια
κάθονταν δυο κοριτσάκια.

Σκηνές από το πανηγύρι.

*σε αγαπώ δεν είναι ψέμα.
Ποια είναι κείνη η λεβεντιά
όπου χορεύει την ιτιά;
Ιτιά μου, ήρθ' ο μήνας σου
και πέσανε τα φύλλα σου.
Για σένα Ρούσα και Ξανθή
με βάλανε στη φυλακή.
Για σένα μαυρομάτα μου
χαράμισα τα νιάτα μου.*

Κι ο Νίκος δίπλωνε μια τα πόδια του κι άρχιζε τις κάτσες, μια τυναζόταν επάνω σαν αίλουρος, και δώσ' του πάλι τις στροφές και τους πήδους. Κι οπ! πάλι ανάσκελα με το κεφάλι πίσω, χαμηλά στο χώμα, κι άιντε ξανά τις στροφές και τα πηδήματα...

Μετά από λίγο ο κλαριτζής το γυρίζει στο συρτό:

Σαν πας στην Καλαμάτα

Από την πόρτα σου περνώ, ωραία Αιγιώτισσα
κι από τη γειτονιά σου, κόρη με τις ελιές
και με τα μαύρα μάτια τι έχεις κι όλο κλαις;
Κι αν έχεις μάνα μάγισσα, ωραία Αιγιώτισσα,
τα μάγια δε με πιάνουν, κόρη με τις ελιές
και με τα μαύρα μάτια τι έχεις κι όλο κλαις;

Και τελειώνει το χορό με το συγκαθιστό:

Από την Αθήνα ως τον Πειραιά
έχασα μαντίλι μ' εκατό φλουριά,
μ' είπαν πως το βρήκε η κόρη του παπά.
- Δώσ' μας το μαντίλι, κράτα τα φλουριά,
το 'στειλε ο άντρας μ' απ' την ξενιτιά.

Στη συνέχεια, πρώτη σέρνει το χορό η Αλεξάνδρα Ζήμουρα. Τα όργανα παίζουν το τραγούδι «Αλεξάνδρα»:

Το χορό τον σέρνει ο Χρήστος Σέτας.

*Να είχα εγώ τα κοριτσάκια
και ο παπάς τα μπαλκονάκια.*

Στη συνέχεια σέρνει το χορό πρώτος ο Μήτσος Σπανός με το τσάμικο «Παπαλάμπραινα»:

*Στου Παπαλάμπρου την αυλή
κόσμος ήταν μαζεμένοι.
Παπαλάμπραινα, καημένη.
Μήτε ο παπάς είναι άρρωστος
μήτε η παπαδιά πεθαίνει
Παπαλάμπραινα, καημένη.
Μια λυγερή παντρεύεται
κι όλος ο κόσμος χαίρεται...*

Κι ο Μήτσος, ένα αληθινό κλεφτοντάμαρο, δίπλωνε τα μακριά του πόδια κι άρχιζε τις κάτσες και τα πηδήματα, φωνάζοντας: «Όπα! Θα το κάψουμε απόψε».

Ο Αντώνης ο κλαριτζής το γυρίζει στο συρτό:

*Παπάκι πάει στην ποταριά
πάει για να 'βρει συντροφιά...*

Ξαφνικά, ο Θανάσης Ντάλλας με το γουστόζικο ύφος του, μπαίνει στο χορό. Πλησιάζει τον κλαριτζή, βάζει τ' αυτί του κοντά στο κλαρίνο και παραγγέλνει το τραγούδι:

*Απόψε δεν κοιμήθηκα
και σήμερα νυστάζω.
Γιατί κουβέντιαζα πολύ
με μια γειτονοπούλα.
Να τη φιλήσω ντρέπομαι
να της το ειπώ φοβάμαι.
Να την αφήσω αφίλετη
ταχιά γελάει με μένα.*

Και συνεχίζει με το τραγούδι: «Ωραία Αιγιώτισσα».

για να με λένε γέρο.
Αμάν τον πόνο που έχω στην καρδιά
μονάχος μου τον ξέρω...

Οι οργανοπαίχτες σε λίγο το γυρίζουν στα τρία, παίζοντας τη «Λυγαριά»:

Μας είπαν πως είσαι όμορφη
λυγαριά, πορτοκαλιά
οχ, κι ήρθα για να σε πάρω
λυγαριά, πορτοκαλιά
πόλκα τα έχεις τα μαλλιά.

Τον Χρήστο Κούγια τον διαδέχεται στο χορό ο Χρήστος Καρπούζης. Οι οργανοπαίχτες παίζουν το τραγούδι:

Μια κοκκινοφορεμένη
μου 'χει την καρδιά καμένη.
Πώς να κάνω να τη γελάσω,
το χεράκι της να πιάσω.
Στο χορό ν' όπου χορεύει
σύρε πιάσ' την από το χέρι...

Σε λίγο ο κλαριτζής το γυρίζει στα τρία:

Δεν μπορώ μάνα μ' δεν μπορώ
σύρε να φέρεις το γιατρό...

Ένας άλλος μερακλής στο χορό ήταν ο Γιάννης Σακελλάριος. Καμαρώνοντας ο Γιάννης παραγγέλλει τον τσάμικο χορό:

Καινούρια λόγια μου 'ρθανε απ' την παλιά μ' αγάπη.
Καινούρια αγάπη και παλιά με βάλανε στη μέση.
Με βάλανε στη μέση, να πάρω ποια μ' αρέσει...

Και συνεχίζει με το συρτό χορό:

Στης μαντζουράνας τον ανθό

Τι στέκεις μαραμένη, μωρ' Αλεξάνδρα,
άιντε τι στέκεις κλαμμένη.

- Μην είσαι από τον αέρα, μην είσαι από το βοριά;

- Δεν είμαι απ' τον αέρα, δεν είμαι από το βοριά
μόν' είμαι από τον καλό μου που φεύγει στην ξενιτιά.

Αφού έκανε το γύρο της πλατείας, οι οργανοπαίχτες παίζουν το τραγούδι:

Μπαίνω μέσ' τ' αμπέλι σαν νοικοκυρά
να κι ο νοικοκύρης που 'ρχεται από κοντά...
Έλα, νοικοκύρη, να τρυγήσουμε,
κόκκινα στραφύλια να πατήσουμε,
δώδεκα βαρέλια να γεμίσουμε.

Και τελειώνει το χορό με το γνωστό τραγούδι: «Ξενιτεμένο μου πουλί».

Ξενιτεμένο μου πουλί και παραπονεμένο,
η ξενιτιά σε χαίρεται κι εγώ 'χω τον καημό σου.
Τι να σου στίλω, ξένε μου, τι να σου προβοδήσω;
Μήλο αν σου στείλω σέπεται, τριαντάφυλλο μαδιέται,
σταφύλι ξερουγιάζεται, κυδώνι μαραγκιάζει...

Να και ο Χρήστος Κούγιας γελαστός, καμαρωτός, μπαίνει στο χορό και παραγγέλνει:

Νά 'σαν τα νιάτα, πουλί μου, δυο φορές
τα γερατιά καρία.
Να ξανανιώσω, πουλί μου, δυο φορές
να γίνω παλικάρι.
Ορέ να βάζω το φεσάκι μου,
να βγαίνω, παιδιά μου, στο παζάρι...

Και συνεχίζει με το τραγούδι:

Αράν ν' αφήσω γένια και μαλλιά

Στη συνέχεια σέρνει πρώτος το χορό ο Κώστας Μπαγκλής με τη γυναίκα του Αγγέλω. Οι οργανοπαίχτες παίζουν το τραγούδι:

*Κάτω στου βάλτου τα χωριά
γιε μ' στα πέντε βιλαέτια
φάτε, πιέτε μωρ' αδέρφια.
Τούρκα δέρνει τη σκλάβα της
τήνε δέρνει τη μαλώνει
και βαριά τη βαλαντώνει...*

Και συνεχίζουν με το συρτό χορό την «Άμαξα»:

*Σιγά, καλέ, σιγά την άμαξα,
σιγά, καλέ, την άμαξα
γιατί είναι μέσα η βλάμισσα...*

Τελειώνουν με τον ππειρώτικο χορό: «Κοντούλα λεμονιά».

*Μωρή, κοντούλα λεμονιά,
με τα πολλά λεμόνια,
πότε μικρή μεγάλωσες,
κι απόλυσες βλαστάρια;
Χαμήλωσε τους κλώνους σου,
να κόψω ένα λεμόνι,
για να το στύψω, να το πιω
να μου διαβούν οι πόνοι.*

Στο ετήσιο πανηγύρι του χωριού χόρευαν σχεδόν όλοι οι κάτοικοι. Πολλοί απ' αυτούς που αναφέραμε πιο πάνω δεν υπάρχουν πια στη ζωή. Στην εποχή μας οι κάτοικοι του χωριού συνεχίζουν τις παραδόσεις των προγενέστερων γενιών, φυσικά, με ορισμένες παραλλαγές. Εμφανίστηκαν νέα τραγούδια, νέοι χοροί. Επίσης και η σύνθεση των κατοίκων του χωριού άλλαξε. Πολλοί νέοι και νέες έχουν πάρει για συζύγους τους απ' άλλα μέρη της πατρίδας μας. Αυτοί έφεραν μαζί τους ορισμένα ήθη, έθιμα και χορούς από τις ιδιαίτερες πατρίδες τους.

Πολλοί είναι και σήμερα οι χορευτάδες μερακλήδες. Ένας απ'

Το γλέντι συνεχίζεται. Σέρνει το χορό ο Δημήτρης Ντάλλας.

*μου στρώσανε να κοιμηθώ.
Λίγο ύπνο για να πάρω
κι άλλη αγάπη ας μην κάμω.
Παντρεύουν την αγάπη μου,
για πείσμα, για γινάτι μου.
Ω, και δίνουν τον εχθρό μου
για το πείσμα το δικό μου...*

Τα όργανα σε λίγο το γυρίζουν στα τρία, παίζοντας το τραγούδι:

*Στου παπά τα παραθύρια
κάθονταν δυο μαύρα φρύδια.
Να είχα εγώ τα μαύρα φρύδια
και ο παπάς τα παραθύρια...*

Επίσης μερακλής στο χορό ήταν και ο Δημήτρης Τζήμος, χορεύοντας το «Μεμέτη».

Από γκρεμό γκρεμίζεται,
σε περιβολάκι μπαίνει.
Ποτίζει δέντρα και κλαριά,
αχ ποτίζει λεμονίτσες
γεια χαρά σας κοπελίτσες...

Και παρακάτω:

Δεν μπορώ μάνα μ' δεν μπορώ
σύρε να φέρεις το γιατρό...

Τελειώνει το χορό με διάφορα τσιφτετέλια. Επίσης, καλοί χορευτάδες είναι και τα παιδιά του, Φάνης και Παναγιώτης.

Άλλοι γνωστοί μερακλήδες χορευτάδες του χωριού είναι: ο Γεώργιος Ζήμouρας, ο Στέργιος Ντάλλας, ο γιος του Δημήτρης, ο Βόσιος Παύλος και η γυναίκα του, ο Μπάρμπας Βασίλης και ο αδερφός του Γεώργιος, ο Ζήμouρας Παναγιώτης, ο Τσιρώνης Αποστόλης, ο Ρόμπολας Σωτήρης και πολλοί άλλοι.

Επίσης, πολλές είναι και οι γυναίκες που αγαπούν το χορό. Ανάμεσα σ' αυτές είναι η Αθηνά Βόσιου, παλαιότερα η Μαρία Μαλάμη, οι αδερφές Κασσιανή και Σωτηρούλα Σταυρίδη, η Βικτώρια Σταυρίδη και πολλές άλλες.

Παλαιότερα, τη δεύτερη μέρα του πανηγυριού η λειτουργία γινόταν στην εκκλησία του αγίου Μηνά στον Κάτω Μαχαλά. Μετά το τέλος της λειτουργίας στο προαύλιό της εκκλησίας σπινόταν χορός, που διαρκούσε δυο ώρες περίπου.

Λίγο πριν από το μεσημέρι, σύμφωνα με το έθιμο, οι κάτοικοι παρέα με τα όργανα περνούσαν, κατά ομάδες ή ατομικά, σε επίσημες επισκέψεις απ' όλα τα σπίτια του Κάτου Μαχαλά, που γιόρταζαν. Τους επισκέπτες τους κερνούσαν τσίπουρο, ούζο με μεζέ και λουκούμια.

Το απόγευμα, όπως και την πρώτη ημέρα, συνεχιζόταν το γλέντι στην πλατεία του χωριού. Το πανηγύρι το επισκέπτονταν και πολλοί φίλοι από τα γύρω χωριά.

Το ετήσιο πανηγύρι του Αϊ-Σωτήρα ήταν για τους κατοίκους

αυτούς είναι ο Κώστας Παπακώστας. Στέκεται δίπλα στους οργανοπαίχτες, ανοιγοκλείνει δυο τρεις φορές τα μάτια, σηκώνει ψηλά το δεξί του χέρι και παραγγέλλει τον τσάμικο χορό: «Να είχε καεί ο πλάτανος».

*Να είχε καεί ο πλάτανος
να του έπεφταν τα φύλλα
δεν ντογιαντό, δεν ντογιαντό
για το δικό σου τον καημό...*

Μετά από λίγο, αφού κάνει έναν κύκλο της πλατείας μαζί με τη γυναίκα του Αναστασία, τα όργανα το γυρίζουν στο συρτό. Παίζουν το γνωστό τραγούδι: «Ένα νερό κυρα-Βαγγελιώ».

*Ένα νερό κυρα-Βαγγελιώ
ένα νερό κρύο νερό
αχ και απούθε κατεβαίνει!
Βαγγελιώ μου παινεμένη.*

Ο χορός εδώ στο ξάγναντο κρατάει περίπου δυο ώρες.

Γιορτή του Αγίου Ιωάννου (29 Αυγούστου)

Γιορτάζεται το θλιβερό γεγονός του αποκεφαλισμού του Προδρόμου. Γι' αυτό η μέρα είναι πικρή και μαύρη. Αυστηρή νηστεία και αποχή από κόκκινα φρούτα, γιατί λένε είναι το αίμα του αγίου. Θεωρείται προστάτης των ανθρώπων απ' τις θέρμες (πυρετούς).

Γιορτή της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου)

Ημέρα αργίας και αυστηρής νηστείας. Σε πολλά μέρη υπάρχουν αρκετά γεωργικά έθιμα. Κυρίως πηγαίνουν στην εκκλησία, για να ευλογηθούν καρποί από τη νέα σοδειά.

Τι έλεγαν οι κάτοικοι του χωριού και γενικά ο λαός μας για τους δώδεκα μήνες του χρόνου

Ιανουάριος ή Γενάρης

Ο Γενάρης οφείλει την ονομασία του στον Ιανό, θεό του πολέμου της αρχαίας Ρώμης. Είναι ο πρώτος μήνας του χρόνου κι έχει τριάντα μία ημέρες. Ο λαός, μεταξύ των οποίων και οι κάτοικοι του χωριού, δε γνωρίζει από πού προέρχεται η ονομασία Γενάρης. Η εξήγηση που δίνει ο λαός στο όνομα Γενάρης ενισχύεται με τη λαϊκή παρατήρηση ότι το Γενάρη γεννούν τα γιδοπρόβατα. Ο Γενάρης θεωρείται η καρδιά του χειμώνα γι' αυτό και λέγεται Μεσοχείμωνος· ακόμη, επειδή κάνει κρύο ονομάστηκε Κρυαδίτης. Για το Γενάρη ο λαός λέει διάφορες παροιμίες: «Γενάρη μήνα κλάδευε, φεγγάρι μην ξετάζεις». Παραίνεση για τους αμπελουργούς ότι ήρθε η εποχή του κλα-

του χωριού παλαιότερα μια ευκαιρία να ξεδώσουν, να ξεφαντώσουν λίγο, να ξεχάσουν τις πίκρες που τους πότιζε η στερημένη ζωή τους.

Και το πανηγύρι τελειώνει με τη γενική ευχή όλων: «Και του χρόνου να είμαστε όλοι καλά!»

Τελειώνοντας την περιγραφή του πανηγυριού, θα θέλαμε να ελπίζουμε ότι τα ήθη και έθιμα του πανηγυριού, θα διατηρηθούν και θα μείνουν ανέθευτα και στο μέλλον.

Η Κοίμηση της Θεοτόκου (15 Αυγούστου)

Δεν υπάρχει τόπος στην Ελλάδα που να μην τιμά ιδιαίτερα την Παναγία. Πολλά και θαυματουργά είναι τα μοναστήρια που είναι αφιερωμένα στη μεγάλη χάρη της. Είναι γιορτή καθαρά θρησκευτική με παντοδυναμία στο λαό. Όλοι προστρέχουν με πίστη κι ευλάβεια για ό,τι τους συμβαίνει. Σ' αυτή στηρίζουν όνειρα, ελπίδες κι ευχές. Αναρίθμητα είναι τα θαύματα που αποδίδονται στην Παναγία, γι' αυτό και κρατούν 15 μέρες αυστηρή Σαρακοστή. Πολλές εικόνες της θεωρούνται θαυματουργές.

Σε πολλά μέρη της πατρίδας μας, επίσης, και σε πολλά χωριά της περιοχής μας, πανηγυρίζουν αυτή την ημέρα.

Γιορτή του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού (24 Αυγούστου)

Αν και είναι από τους νεότερους αγίους της εκκλησίας μας, σε πολλά μέρη, κυρίως της Ηπείρου, τιμάται ιδιαίτερα. Θεωρείται ο θαυματουργός προφήτης που τα ήξερε όλα και ήθελε πάντα το σωστό και δίκαιο.

Οι γεροντότεροι κάτοικοι του χωριού μας διηγούνταν ότι ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός πέρασε και από το χωριό μας. Σε πολλά σημεία του χωριού, όπου σταμάτησε ο άγιος Κοσμάς να ξεκουραστεί, ανεγέρθηκαν εικονίσματα προς τιμήν του.

Ο Φλεβάρης με νερό...
κουτσός μπαίνει στο χορό.
Του Φλεβάρη είπαν να βρέξει
και λησμόνησε να πάψει.

Το Φλεβάρη αρχίζουν οι προετοιμασίες για τις γεωργικές εργασίες. Επειδή ο Φλεβάρης είναι ο τελευταίος μήνας του χειμώνα και σε λίγο θα έρθει η άνοιξη, ο λαός λέει: «Ο Φλεβάρης κι αν φλεβίσει καλοκαίρι θα μυρίσει, μα αν κάνει και κακιώσει μες στα χιόνια θα μας χώσει».

Ο λαός πιστεύει ότι το Φλεβάρη γεμίζουν οι φλέβες της γης και των ποταμών με νερό από τα χιόνια που λιώνουν, φουσκώνουν οι φλέβες των δέντρων, δηλαδή ανοίγουν οι φλέβες της γης, γι' αυτό λέγεται «Φλεβάρης».

Αρκετές είναι οι μέρες του Φλεβάρη που έχουν πλιοφάνεια, οι οποίες προηπνύουν τον ερχομό της άνοιξης που ακολουθεί.

Μάρτιος ή Μάρτης

Το Μάρτη πεθαίνει ο χειμώνας και γεννιέται η άνοιξη και το καλοκαίρι. Παλεύουν ποιος θα νικήσει, ο χειμώνας ή η άνοιξη. Πότε νικάει ο χειμώνας και πότε η άνοιξη. Γι' αυτό ο καιρός διαρκώς αλλάζει. Για τις πολλές μεταβολές του καιρού και τις ιδιοτροπίες του του κόλλησαν τα παρατσούκλια: γδάρτης, παλουκοκάφτης, πεντάγνωμος, κλαφομάρτης και άλλα. Πολλές ιστορίες, παραδόσεις, παροιμίες και γνωμικά λένε οι κάτοικοι του χωριού για το Μάρτη:

Κάποτε, λένε, ήπια ο Μάρτης κρυφά το κρασί των άλλων μηνών και τον πήγαιναν να τον δικάσουν. Όταν του λένε ότι θα τον αθώσουν και δεν πειράζει που ήπια το κρασί, αυτός γελάει, και λιακάδες γίνονται. Μα όταν του λένε ότι θα καταδικαστεί, αυτός κλαίει και βροχές αρχίζουν.

Άλλη παράδοση λέει ότι ο Μάρτης παντρεύτηκε και πήρε δυο γυναίκες: μια όμορφη και μια άσχημη. Κάθε φορά που κοιτάζει την

δέματος. Πρέπει να κλαδευτούν τ' αμπέλια και τα άλλα δέντρα, γιατί περνάει ο καιρός και μετά ξεκινούν οι χυμοί οπότε τρέχουν οι χυμοί και κλαίνε.

Ο Γενάρης δε γεννά μόνο αρνοκάτσικα αλλά και κρύο. Γι' αυτό ο λαός λέει:

*Ο Γενάρης δε γεννά,
μήτ' αυγά μήτε πουλιά,
μόνο χιόνια και νερά.*

Ένα άλλο γνωμικό λέει πότε τρώγονταν τα πουλερικά: «Κότα πίτα το Γενάρη, κόκορα τον Αλωνάρη». Για το Γενάρη ο λαός λέει και άλλα γνωμικά:

*Χριστούγεννα και Φώτα χιονισμένα.
Καλοσημαδιά για τα σπαρμένα.
Χιόνι έβρεξε ο Γενάρης.
Όλοι οι μύλοι μας αλέθουν.
Χιόνι πέφτει το Γενάρη
χαρές πάν' τον Αλωνάρη.*

Τα παρακάτω γνωμικά λένε: «Ο Γενάρης κι αν γεννάται του καλοκαιριού θυμάται». «Του Γενάρη το φεγγάρι ήλιος της ημέρας μοιάζει». Επειδή η γη το Γενάρη βρίσκεται βόρεια απ' τον ήλιο και σε πλάγια θέση, οι νύχτες είναι πιο σκοτεινές κι όταν είναι ξαστεριά το φεγγάρι φωτίζει πολύ.

Φεβρουάριος ή Φλεβάρης

Έχει λιγότερες ημέρες από τους άλλους μήνες, γι' αυτό τον λένε και Κουτσοφλέβαρο. Τα τρία χρόνια έχει 28η μέρες και κάθε τέταρτο 29, τότε ο χρόνος λέγεται δίσεκτος. 29 ημέρες έχει τις χρονολογίες που διαιρούνται με το 4. Επειδή το Φλεβάρη στην πατρίδα μας πέφτουν πολλές βροχές και κάνει δυνατό κρύο, ο λαός μας λέει την εξής παροιμία:

Απρίλιος και Απρίλης ή Λαμπριάτης

Ο Απρίλης είναι ο μήνας της όμορφης άνοιξης. Είναι μήνας γελαστός. Μπαίνει με τα πρωταπριλιάτικα φέματα, που είναι έθιμο πανελλήνιο. Τις περισσότερες φορές το Πάσχα είναι τον Απρίλιο γι' αυτό και η ονομασία του Λαμπριάτης.

Τον Απρίλη στα σπίτια των γεωργών τελειώνουν τα τρόφιμα που είχαν μαζεμένα από τον περασμένο χρόνο. Τα κοφίνια του σπιτιού που είχαν τα τρόφιμα τα αναποδογυρίζουν και τα τινάζουν, γι' αυτό ο λαός λέει την εξής παροιμία: «Απρίλης γλύλλης τιναχτοκοφινίδης!»

Για να γίνει καλή η νέα σοδειά δε χρειάζονται πολλές βροχές τον Απρίλη. Να τι λένε ορισμένες παροιμίες για το μήνα αυτό:

«Αν βρέξει ο Απρίλης δυο νερά κι ο Μάης άλλο ένα,
χαρά σ' εκείνο το γεωργό που έχει πολλά σπαρμένα».

«Να 'ναι Χριστούγεννα στεγνά, τα Φώτα χιονισμένα και τα Λαμπρά βρεχούμενα αρπάρια γιομισμένα».

«Αν βρέξει ο Απρίλης δυο νερά κι ο Μάης άλλο ένα, τούτα τ' αμπελοχώραφα χαίρονται τα καημένα».

«Απρίλης κι αν χιονίσει καλοκαίρι θα μυρίσει».

Ο Απρίλης θεωρείται γουρλίδικος μήνας για τα νεογέννητα παιδιά και γι' αυτό εύχονται: «Να κάμεις γιο για να 'χει την ομορφιά τ' Απρίλη». Όχι όμως την πρωταπριλιά γιατί θα γίνει ψεύτης.

Μάιος ή Μάης

Η πρώτη του Μάη, η Πρωτομαγιά, από την αρχαιότητα γιορταζόταν σαν ημέρα των λουλουδιών και της νέας ζωής, της αναγέννησης της φύσης. Όλες οι γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες βρίσκονται στο αποκορύφωμά τους. Παντού λουλούδια και χαρά, παντού χαράς τραγούδια. Η φύση κάνει το πανηγύρι της με το κελάηδημα πολλών πουλιών. Στις βουνοκορφές ακούγεται η φωνή του κούκου, στις πλαγιές και στις ρεματιές το κελάηδημα του κότσουφα και του απδιονιού.

πρώτη, γελάει ο Μάρτης και ο ήλιος λάμπει. Όταν κοιτάζει την άλλη συννεφιάζει και αυτός κι η πλάση.

Μια άλλη παράδοση που διηγούνται οι κάτοικοι του χωριού μιλάει για μια περήφανη γριά τσομπάνισσα, που είχε τα μαντριά της στα Σιαμανίκλια. Βλέποντας τις πρώτες μέρες του Μάρτη που ήταν καλές, πίστεψε ότι ο χειμώνας τέλειωσε και αναφώναξε: «Ε Μάρτη μου και τα 'βγαλα τ' αρνόκατσικά μου». Ο Μάρτης, όπως είπαμε πιο πάνω, αλλάζει γνώμη πέντε φορές την ημέρα: θύμωσε, λοιπόν, έκανε κρύο βαρύ και έριξε χιόνια πολλά. Η γριά, τα κατσίκια και ο σκύλος πάγωσαν κι έγιναν πέτρες.

Ο λαός για τον «πεντάγνωμο» Μάρτη λέει τις παροιμίες:

«Ο Μάρτης ο πεντάγνωμος πέντε φορές εχιόνισε και πάλι το μετάνιωσε που δεν εξαναχιόνισε».

«Ο Μάρτης ο πεντάγνωμος, που έχει τις πέντε γνώμες».

«Ο Μάρτης ο πεντάγνωμος, ώρα στον ήλιο κι ώρα στο τζάκι».

«Κάλλιο Μάρτης στις γωνιές, παρά Μάρτης στις αυλές».

Ένα άλλο γνωμικό λέει:

«Μη σε γελάσει ο Μάρτης το πρωί και χάσεις την ημέρα».

Για την αστάθεια του μαρτιάτικου καιρού έλεγαν: «Μάρτης είναι χάρδια κάνει, πότε κλαίει, πότε γελάει». «Ο Μάρτης το πρωί το γεννάει, το γιόμα το φοφάει κι ως το βράδυ το βρομάει».

Το Μάρτη οι χωρικοί έχουν τελειώσει τα ξύλα και αναγκάζονται όταν κάνει κρύο να καίνε τα παλούκια από τους φράχτες. Τότε ο κόσμος, λέει για το Μάρτη:

«Μάρτης, γδάρτης και παλουκοκαύτης».

«Το Μάρτη ξύλα φύλαγε μην κάψεις τα παλούκια».

Το Μάρτη τελειώνουν και οι τροφές για τα ζώα γι' αυτό έλεγαν: «Το Μάρτη φύλαγε τ' άχυρα μη χάσεις το ζευγάρι». Επειδή όμως οι βροχές του Μάρτη ωφελούν τα σπαρτά, λένε και το γνωμικό: «Μάρτης έβρεχε θεριστής χαιρόταν».

«Ο Μάης έχει τ' όνομα κι ο Θεριστής την πείνα».

«Το Μάη και το Θεριστή στη γη δέντρο δεν πιάνει».

«Απ' αρχής του Θεριστή του δρεπανιού μας η γιορτή».

«Μη σε γελάσει ο βάθρακας ή το χελιδονάκι,
αν δε λαλήσει ο τζίτζικας, δεν είν' καλοκαιράκι».

Επειδή τον Ιούνη αρχίζουν να ωριμάζουν, να γυαλίζουν τα φρούτα και να χαίρονται και να τραγουδούν οι άνθρωποι, υπάρχει μια λαϊκή παροιμία που λέει:

«Θεριστής, γυαλιστής. Θεριστής, τραγουδιστής».

Ιούλιος ή Ιούλης

Ο Ιούλης είναι ο δεύτερος μήνας του καλοκαιριού. Ο λαός τον ονομάζει Αλωνάρη, γυαλιστή γιατί αλωνίζουν τα σιτάρια. Μόνο το λινάρι ανθίζει τον Αλωνάρη. Γι' αυτό ο λαός λέει:

«Έτσι το 'χει το λινάρι
για ν' ανθεί τον Αλωνάρη».

Τον Ιούλη είναι η καρδιά του καλοκαιριού με τις πιο ζεστές μέρες του χρόνου. Οι νοικοκυρές του χωριού θα φτιάξουν τον τραχανά, θα ξεράνουν διάφορα φρούτα για το χειμώνα. Τον Ιούλη οι βροχές είναι βλαβερές για όλα τα γεωργικά προϊόντα. Γι' αυτό ο λαός λέει:

«Το νερό τ' Αλωναριού παραλίγο σαν φωτιά».

«Στο κακορίζικο χωριό τον Αλωνάρη βρέχει».

«Της Αγια-Μαρίνας ρώγα και τ' Αϊ-Λιός σταφύλι». Τα φρούτα ωριμάζουν και οι άνθρωποι τα καλωσορίζουν (πρωτογεύονται).

«Απ' τ' Αϊ-Λιός γυρνάει ο καιρός αλλιώς».

«Όποιος μοχτάει το χειμώνα χαίρεται τον Αλωνάρη».

Αύγουστος ή Συκολόγος ή Δριμάρης

Πήρε το όνομά του από το όνομα του Ρωμαίου αυτοκράτορα Οκταβιανού Αυγούστου. Θεωρείται γενικά ο καλύτερος μήνας. Έχουν

Για το Μάη οι κάτοικοι του χωριού λένε πολλά γνωμικά και παροιμίες. Τον λένε Καλομηνά και Χορτοθήρη. Όταν θέλουν να δείξουν ότι μια δουλειά δεν πρόκειται να γίνει, λένε ότι αυτή η δουλειά θα γίνει τον κόκκινο Μάη, δηλαδή ποτέ. Όταν θέλουν πάλι να δείξουν ότι κάποιος δίνει υπόσχεση μακρινή, ενώ ο άλλος έχει άμεση ανάγκη από κάτι, λένε την παροιμία: «Ζήσε, μαύρε μου, να φας το Μάη χλωρό τριφύλλι». «Το άλογο πέθαινε μισοχείμωνα από την πείνα και του έλεγαν να ζήσει για να φάει τριφύλλι το Μάη».

Οι πολλές βροχές το Μάη βλάπτουν την παραγωγή, ιδιαίτερα τ' αμπέλια. Γι' αυτό έλεγαν:

«Στον καταραμένο τόπο το Μάη μήνα βρέχει».

«Μάης άβρεχος, τρυγητής χαρούμενος».

«Μάης άβρεχος χρονιά ευτυχισμένη».

«Ο Μάης ρίχνει τη δροσιά κι ο Απρίλης τα λουλούδια».

Ιούνιος ή Ιούνης

Ο πρώτος μήνας του καλοκαιριού. Καλοκαίρι πια με ζέστες αλλά και πολλές δουλειές. Τον Ιούνη σε πολλά μέρη της πατρίδας μας τον λένε Θεριστή ή Δρεπανά, επειδή θερίζουν τα σπαρτά. Επειδή το χωριό μας είναι ορεινό και τα σπαρτά αργούνε να ωριμάσουν, ο θέρος γίνεται στα τέλη του Ιούνη και στο πρώτο δεκαπενθήμερο του Ιούλη.

Οι ανοιξιάτικες καλλιέργειες έχουν τώρα τις απαιτήσεις τους. Αρχίζει το σκάλισμα των λαχανικών και των καλαμποκιών. Τα ποτίσματα και οι περιποιήσεις είναι απαραίτητα. Πολλές δουλειές έχουν να κάνουν οι γεωργοί αυτό το μήνα. Μόνο οι κτηνοτρόφοι χαίρονται τα ψηλά βουνά με τα κοπάδια τους. Άφθονη η βοσκή και λίγη η δουλειά. Στις βουνοκορφές και στις πλαγιές του χωριού μας ακούγεται ακόμη η φωνή του κούκου και λίγο χαμηλότερα η φλογέρα του τσοπάνου, τα κουδούνια και τα βελάσματα των ζώων γεμίζουν με γλυκούς ήχους τη βουνίσια ατμόσφαιρα με τη δική της ξεχωριστή χάρη κι ομορφιά.

Πολλές παροιμίες λέει ο λαός μας για τον Ιούνη:

«Μάρτης έβρεχε, Θεριστής χαιρόταν».

Σεπτέμβριος και Σεπτέμβρης ή Τρυγητής

Ο πρώτος μήνας του φθινοπώρου. Είναι ο μήνας του τρύγου. Τα ώριμα πια σταφύλια μαζεύονται. Ο τρύγος γίνεται με γενική εξόρμηση στ' αμπέλια, με γραφικά έθιμα και γλέντια θορυβώδικα. Γι' αυτό το Σεπτέμβρη τον βάπτισαν και Τρυγητή.

Το Σεπτέμβρη χρειάζονται βροχές για να μαλακώσει ο τόπος και να είναι έτοιμος για τη σπορά των σιτηρών και να φυτρώσει πλούσιο χορτάρι την επόμενη άνοιξη για να βόσκουν τα κοπάδια.

Για το Σεπτέμβρη οι κάτοικοι του χωριού έλεγαν τις παρακάτω παροιμίες και γνωμικά:

«Το Σεπτέμβρη σέμπρο γύρευε, ζυγάλετρα 'κονόμα!»

«Αν ίσως βρέξει ο Τρυγητής χαρά στον τυροκόμο».

«Τον Τρυγητή τ' αμπελουργού πάνε χαλάλ' οι κόποι».

«Δόξα να 'χεις, Τρυγητή μου, είδα εγώ την προκοπή μου».

Οκτώβριος ή Οχτώβρης

Είναι ο δεύτερος μήνας του φθινόπωρου. Αρχίζει η σπορά των δημητριακών: σιτάρι, σίκαλη, βρόμη, κριθάρι και άλλα. Γι' αυτό οι λαϊκές παροιμίες αναφέρονται στον Οχτώβρη κυρίως για τη σπορά των σιτηρών:

«Οχτώβρης και δεν έσπειρες, οκτώ σωρούς δεν έκαμες».

«Όποιος σπέρνει τον Οχτώβρη κάνει οχτώ σωρούς, στ' αλώνι».

«Οχτώβρης βροχερός χρόνος καρπερός».

«Το Σεπτέμβρη τα σταφύλια. Τον Οχτώβρη τα κουδούνια».

«Αϊ-Δημητράκη, μικρό καλοκαιράκι».

Σχεδόν κάθε χρόνο μετά τα πρωτοβρόχια ακολουθούν (10-15) ηλιόλουστες μέρες, το μικρό αϊδημητριάτικο καλοκαιράκι. Οι κτηνοτρόφοι εγκαταλείπουν τα ψηλά βουνά και οδηγούν τα κοπάδια τους στα χειμαδιά. Οι προετοιμασίες για το χειμώνα είναι εντατικές. Ο μούστος στα βαρέλια βράζει.

αποθηκευτεί τα σιτηρά και ωριμάζουν τα φρούτα. Οι αποθήκες γεμίζουν με τις προμήθειες της οικογένειας για το χειμώνα. Ο λαός λέει για τον Αύγουστο ότι: «Είναι ο μήνας που τρέφει τους έντεκα», δηλαδή που δίνει εισοδήματα για όλο το χρόνο. Μια παροιμία λέει:

«Αύγουστε, καλέ μου μήνα να 'σουν δυο φορές το χρόνο».

Οι νύχτες μεγαλώνουν και αρχίζει να δροσίζει, γι' αυτό δεν πρέπει να ξεχνούμε να ντυνόμαστε κατάλληλα. Ο λαός σχετικά μ' αυτό το ζήτημα λέει το εξής γνωμικό:

«Από Μαρτιού πουκάμισο κι απ' Αυγούστου σιγκούνα», δηλαδή βαρύ και ζεστό ρούχο ή,

«Από Αύγουστο χειμώνα και από Μάρτη καλοκαίρι».

Οι δρίμες του Αυγούστου καταστρέφουν τα ρούχα γι' αυτό και οι νοικοκυρές φυλάγονται.

Τα ημερομηνία προλέγουν τον καιρό για όλο το χρόνο. Οι δώδεκα πρώτες ημέρες, μία για κάθε μήνα, δείχνουν σ' εκείνους που ξέρουν να ερμηνεύουν τα μετεωρολογικά φαινόμενα τι καιρό θα κάνει τον κάθε μήνα. Πολλοί γέροι του χωριού παρακολουθούσαν τα σημάδια του καιρού. Ο αέρας, ο ήλιος, τα σύννεφα και άλλα σημάδια παρουσιάζονταν με σκοπιμότητα για να δείξουν τον καιρό.

Μια άλλη λαϊκή παροιμία λέει για τον Αύγουστο:

*Να 'μουν το Μάη μπιστικός
τον Αύγουστο δραγάτης
και στην καρδιά του χειμωνιού
να 'μουν κρασοπούλος.*

*Καλός ο ήλιος του Μαγιού
τ' Αυγούστου το φεγγάρι.*

*Τον Αύγουστο χαίρεται
οπόχει να τρυγήσει.*

Το φάρι που λέγεται κολιός φαρεύεται και τρώγεται πιο πολύ τον Αύγουστο γι' αυτό η παροιμία λέει:

«Κάθε πράμα στον καιρό του κι ο κολιός τον Αύγουστο», που σημαίνει πως η κάθε δουλειά πρέπει να γίνεται στον καιρό της.

λειές γενικά αρχίζουν κυρίως από το Μάρτη και τελειώνουν το Δεκέμβρη, που τελειώνει όχι μόνο η σπορά, αλλά και το λιομάζωμα. Γι' αυτό και ο λαός λέει την παροιμία:

«Απ' το Μάρτη ως τις ελιές δεν απολείπουν οι δουλειές».

Παλαιότερα στο χωριό έπεφτε πολύ χιόνι το Δεκέμβρη. Το χιόνι τα σκέπαζε όλα: τις πλακοστρωμένες στέγες των σπιτιών, την κουκούλα του καμπαναριού, τα μαγερεία, τις αχυρώνες, τα κοτέτσια, τους αγκαθωτούς φράχτες, τις ξυλοθηρωνιές, ακόμη και τις κορυφές των πασσάλων στ' αλώνια. Οι δρόμοι εξαφανίζονταν από το πολύ χιόνι, τα ρεματάκια ισοπεδώνονταν. Όλη η πλάση κοιμόταν ήσυχα κάτω από το απαλό, χνουδωτό, κάτασπρο πέπλο του χειμώνα.

Μόνο ο γερο-πλάτανος στον άγιο Μηνά και στον άγιο Νικόλαο, αντιπάλευαν με πείσμα το μανιασμένο βοριά και του ψιθύριζαν:

Βοριά! Άκουσε και σκέψου!

*Όσο κι αν μανιάζεις κι όσο κι αν μουγκρίζεις,
το γερο-πλάτανο, μάθε το. Δεν τότε γκρεμίζεις!*

Φύγε! Του κάκου τριγυρίζεις.

*Οι ρίζες μου είναι βαθιά, βαθιά μπηγμένες
στη γη την πατρική,*

κι οι κλώνοι μου περήφανοι

αντιπαλεύουν τη δική σου ορμή.

Να τι λέει ο λαός για το χιονισμένο Δεκέμβρη:

Χιόνι του Δεκεμβριού,

χρυσάφι του καλοκαιριού.

Το τραγούδι με τον τρύγο

το Δεκέμβρη παραμύθι.

Τέτοιες ημέρες χιονισμένες πόσο αγαπητό είναι το τζάκι, που απλώνει γύρω τη ζεστασιά. Η γλυκιά θαλπωρή του τζακιού, τα κάστανα, τα καρύδια, το κρασί, και οι ιστορίες των παραμυθιών από τον παππού και τη γιαγιά, δημιουργούν μια σπιτική ατμόσφαιρα ονειρεμένη.

Οι κάτοικοι του χωριού μας αλλά και αλλού έλεγαν και άλλες παροιμίες για το Δεκέμβρη:

Νοέμβριος ή Νοέμβρης

Ο Νοέμβρης λέγεται και χαμένος, γιατί οι μέρες μικραίνουν πολύ, σαν να χάνονται. Η σπορά συνεχίζεται. Οι κάτοικοι του χωριού παλαιότερα προσπαθούσαν να τελειώσουν τη σπορά των σιταριών όσο μπορούσαν πιο γρήγορα, γιατί στις δεκαοχτώ η Πούλια βασιλεύει και πίσω παραγγέλλει: μήτε τσοπάνος στο βουνό μήτε ζευγός στους κάμπους.

Το Νοέμβρη τον λένε και Σποριά ή Σποριάτη. Οι γεωργοί λένε: «Καλόν Σποριά να 'χουμε!» δηλαδή να κάνει καλό καιρό το Νοέμβρη για να σπείρουν.

Γνωμικά για το Νοέμβρη:

«Το Νοέμβρη και Δεκέμβρη φύτευε καταβολάδες».

*Ο Νοέμβρης έκλεισε
τα ζευγάρια είναι στο στάβλο
κι ούτε τσοπάνης στα βουνά
ούτε ζευγός στον κάμπο.*

Κλείνει ο μήνας με τον άγιο Αντρέα που αντρείβει τα σπαρτά, τους ανθρώπους, αλλά και το χειμώνα που τώρα έφτασε για καλά.

Δεκέμβριος ή Δεκέμβρης

Τελευταίος μήνας του χρόνου και πρώτος του χειμώνα. Το Δεκέμβρη κλείνει ο κύκλος των αγροτικών εργασιών. Η σπορά βρίσκεται στο τέλος. Η λαϊκή παροιμία λέει:

«Δεκέμβρης, δίκαια αν έσπειρες, αν έχεις κι άλλο σπέρνε!»

Οι κάτοικοι του χωριού, όταν ο καιρός το επιτρέπει, συνεχίζουν τις προετοιμασίες για το χειμώνα. Κόβουν ξύλα για το τζάκι, κουβαλούν τροφές από τις καλύβες για τα ζώα, που πολλές φορές βρίσκονται κλεισμένα μέσα, λόγω της κακοκαιρίας, ετοιμάζονται για τη μεγάλη γιορτή που έρχεται των Χριστουγέννων. Οι αγροτικές δου-

Οι λαϊκές παραδόσεις χωρίζονται:

α) σε μυθολογικές, όπου προσωποούνται διάφορα φυσικά φαινόμενα, β) σε ιστορικές, όπου με τρόπο φανταστικό προσπαθούν να εξηγήσουν τα ιστορικά γεγονότα και θεοποιούν τους ήρωες και γ) σε θρησκευτικές, όπου με επίσης φανταστικό τρόπο, προσπαθούν να εξηγήσουν διάφορα θέματα της θρησκευτικής ζωής.

Οι λαϊκές παραδόσεις αποτελούν πλούσια πολιτιστική κληρονομιά για κάθε λαό. Όλοι οι λαοί έχουν τις δικές τους παραδόσεις. Ο ελληνικός λαός έχει πολύ πλούσιες παραδόσεις συνδεδεμένες με την ιστορία του, τη ζωή του, τους αγώνες του.

Η τυφλή, όμως, υποταγή στην παράδοση, πολλές φορές γεννά το συντηρητισμό και την καθυστέρηση της κοινωνικής ζωής. Η περιφρονητική στάση προς την κοινωνική κληρονομιά έχει σαν συνέπεια την παραβίαση της διαδοχικότητας στην ανάπτυξη της κοινωνίας και του πολιτισμού, και την απώλεια πολύτιμων επιτευγμάτων της ανθρωπότητας. Από τις παραπάνω διαπιστώσεις βγαίνει το συμπέρασμα ότι, αν κάποιες παλιές παραδόσεις μπαίνουν εμπόδιο στην ανάπτυξη της κοινωνικής ζωής, τις απορρίπτουμε, ενώ ορισμένες άλλες παραδόσεις που μας βοηθούν στην καθημερινή μας ζωή και στην ανάπτυξη της κοινωνίας, τις διατηρούμε.

Από τον πλούσιο αυτό λαϊκό θησαυρό, διαλέξαμε λίγες λαϊκές παραδόσεις του ελλαδικού χώρου γενικά και ορισμένες από τις πολλές παραδόσεις του χωριού μας:

Πολλές φορές, ο λαός για να απαθανάτισει τα κατορθώματα των πολεμιστών που τον υπεράσπιζαν από τις εχθρικές επιδρομές τούς έφτιαχνε τραγούδια. Έτσι δημιουργήθηκαν πλήθος λαϊκά τραγούδια, που υμνούσαν τους αγώνες και τους ηρωισμούς των πολεμιστών. Πολλά τραγούδια έχουν τις ρίζες τους και την αρχή τους στην αρχαιότητα, στα χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και στον καιρό της Τουρκοκρατίας.

Σε μια παράδοση της Αττικής γίνεται λόγος για την ιστορική ανάμνηση του πεζοπόρου Φειδιππίδη, που έφερε στην Αθήνα την είδηση της νίκης των Αθηναίων κατά των Περσών στο Μαραθώνα, το 490 π.Χ. Είναι φανερό εδώ πως η λαϊκή αυτή παράδοση θέλει να απα-

*«Άγια Βαρβάρα μίλησε κι ο Σάββας αποκρίθη:
Μάζεψε ξύλα κι άχυρα και σύρτε και στο μύλο,
γιατί ο Αϊ-Νικόλας έρχεται με χιόνια φορτωμένος».*

Προειδοποίηση για το χειμώνα για να προμηθευτούν απ' όλα, γιατί μπορεί να αποκλειστούν οι άνθρωποι από τα χιόνια.

Και μια άλλη:

*«Να 'ναι Χριστούγεννα στεγνά, τα Φώτα χιονισμένα
χαρά σ' εκείνο το γεωργό πόχει πολλά σπαρμένα».*

Με τον ερχομό των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς κλείνει ο Δεκέμβρης και ο κύκλος του χρόνου.

Λαϊκή παράδοση

Συχνά ακούμε ή διαβάζουμε τις φράσεις: λαϊκή παράδοση, παραδοσιακά τραγούδια, κατά την παράδοση, παραδοσιακές γιορτές, η λαϊκή παράδοση απαθανάτισε, εκκλησιαστικές παραδόσεις κ.λπ.

Λαϊκές παραδόσεις ονομάζονται οι μυθικές διηγήσεις που φτιάχνει ο λαός για να εξηγήσει ορισμένα φυσικά φαινόμενα, ορισμένες ιδιότητες και συνήθειες ζώων, για να ερμηνεύει με το δικό του τρόπο διάφορα ιστορικά γεγονότα, κατορθώματα ηρώων και άλλα περιστατικά της ζωής του. Η λαϊκή παράδοση μεταδίδεται προφορικά από γενιά σε γενιά. Οι λαϊκές παραδόσεις ξεκινούν από κάποια αλήθεια. Την αλήθεια αυτή ο λαός την πλουτίζει με διάφορα φανταστικά στοιχεία και την κάνει ένα είδος παραμυθιού, τη διηγείται στα παιδιά του και έτσι μεταδίδεται από τη μια γενιά στην άλλη. Με τις λαϊκές παραδόσεις ο λαός θέλει να εξηγήσει με το δικό του τρόπο, είτε τα φυσικά φαινόμενα είτε τα ιστορικά γεγονότα είτε διάφορα περιστατικά της ζωής του.

Η βιωσιμότητα της παράδοσης έχει τις ρίζες της στην παραπέρα ανάπτυξή της από τις μεταγενέστερες γενεές στις νέες ιστορικές συνθήκες.

Η Ελπίδα Γούρη (το γένος Βόσιου) ντυμένη με παραδοσιακή στολή.

σαν παραδοσιακούς χορούς και τραγούδια. Στους γάμους π.χ. τραγουδούσαν ορισμένα τραγούδια που τραγουδιούνταν πριν από πολλά χρόνια και έγιναν παράδοση: «Κάτω στα δασιά τα πλατάνια (Διαμαντούλα)», «Όλα τα πουλάκια ζυγά ζυγά», «Ανάθεμα ποιος μου 'ριξε τα μάγια στο πηγάδι», «Τώρα τα πουλιά, τώρα τα χελιδόνια».

Τραγουδούσαν και ορισμένα κλέφτικα τραγούδια:

Κλέφτικη ζωή: «Παιδιά, σαν θέλτε λεβεντιά και κλέφτες και γενείτε», «Του Κίτσου η μάνα», «Ρόβας», «Των Κολοκοτρωναίων», «Σήκω επάνω, Γιάννο μου».

Χόρευαν και ορισμένους χορούς, που έγιναν κι αυτοί παραδοσιακοί: «Κάτω στου Βάλτου τα χωριά», «Ένας αετός καθότανε», «Παιδιά της Σαμαρίνας», «Καραγκούνα» και μια σειρά άλλους.

Παλαιότερα οι γυναίκες φορούσαν τις παραδοσιακές ενδυμασίες που αποτελούνταν από: φουστάνι μάλλινο, από υφαντά μάλλινα με διάφορα χρώματα, τσιπούνες και φλοκάτες κεντημένες με γαϊτάνι. Στο κεφάλι φορούσαν μαντίλια χρωματιστά. Επίσης, φορούσαν μάλ-

θανατίσει την ηρωική πορεία του Φειδιππίδη, που έτρεξε τόσα χιλιόμετρα πεζός για να φέρει την είδηση στους Αθηναίους, για τη νίκη των Ελλήνων κατά των Περσών.

Αργότερα, η λαϊκή παράδοση παρουσιάζει στα λαϊκά τραγούδια, τον Διγενή Ακρίτα σαν έναν από τους γενναιότερους πολεμιστές. Σύμφωνα μ' αυτή την παράδοση, ο Διγενής με το άλογό του, το Μαύρο του, πετούσε σε κορφές και σε λαγκάδια, νικώντας παντού τους εχθρούς του. Γίνεται θρύλος στη φαντασία του λαού. Φαντάζει σαν ανίκητος, υπεράνθρωπος.

Μια άλλη λαϊκή παράδοση από την ιστορία είναι το κυπαρίσσι του Μυστρά, που έγινε από τη στεγνή σούβλα που έμπηξε στη γη ο Τούρκος πασάς.

Πολλές είναι επίσης οι παραδόσεις που σχετίζονται με τα Χριστούγεννα, την Πρωτοχρονιά, το Πάσχα και πολλές άλλες γιορτές. Τα Χριστούγεννα π.χ. οι γυναίκες του χωριού μας έφτιαχναν το παραδοσιακό χριστόψωμο, τα παιδιά έψαλαν τα κάλαντα και πριν από λίγα χρόνια έγινε παράδοση να στολίζουν το δέντρο με διάφορα παιχνίδια. Την Πρωτοχρονιά οι γυναίκες έφτιαχναν τις παραδοσιακές βασιλόπιτες, πρόσφεραν δώρα, έπαιζαν χαρτιά. Τα Θεοφάνεια, σύμφωνα με την παράδοση έριχναν το σταυρό στο νερό, για να αγιάσουν τα νερά. Τις Απόκριες, γίνονταν κατά παράδοση τα καρναβάλια και οι γυναίκες έφτιαχναν τις παραδοσιακές τυρόπιτες. Η 25η του Μάρτη είναι διπλή γιορτή - εθνική και θρησκευτική. Μετά την επανάσταση του 1821, έγινε παράδοση να γιορτάζεται η 25η του Μάρτη σαν ημέρα έναρξης και απελευθέρωσης της Ελλάδας από τον τουρκικό ζυγό.

Τη Μεγάλη Πέμπτη, πριν από το Πάσχα, σύμφωνα με την παράδοση έβαφαν τ' αυγά. Την ημέρα του Πάσχα ψήνουν στις σούβλες τ' αρνιά, φτιάχνουν τις παραδοσιακές πασχαλινές κουλούρες. Την Πρωτομαγιά η παράδοση ορίζει να γιορτάζεται αυτή η ημέρα στην εξοχή.

Άλλη μια παράδοση για τους κατοίκους του χωριού είναι ο γιορτασμός της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα, που καθιερώθηκε πριν από πολλά χρόνια, σαν πανηγύρι του χωριού. Επίσης, οι κάτοικοι του χωριού στις γιορτές και τα πανηγύρια χόρευαν και τραγουδού-

πρόσωπο που θ' απαντήσουν στο δρόμο, αποφεύγουν κάποιες «σημαδιακές» λέξεις, παίρνουν πολύ στα σοβαρά τη συμπεριφορά των κατοικίδιων ζώων κ.λπ. Όλα αυτά και πολλά άλλα ανήκουν στον πλατύ χώρο των προλήψεων, όπου όμως κύρια θέση καταλαμβάνει μια συγκεκριμένη ημερομηνία.

Μπορεί η ημέρα αυτή να μην έχει κανένα άλλο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, εκτός από την πολύ κακή της φήμη. Κι όμως, πολλοί κάτοικοι του χωριού μας (όχι μόνο του χωριού μας) μειώνουν ή και αναστέλλουν τελείως τις δραστηριότητες κάθε Τρίτη και 13 του μηνός. Αν π.χ. κάποιος ετοιμαζόταν να ταξιδέψει, δεν ταξίδευε την Τρίτη και στις 13 του μηνός. Πριν κάποιος ξεκινήσει για ταξίδι, του έβαζαν ένα ποτήρι με κρασί στο κατώφλι του σπιτιού και μπαίνοντας στο σπίτι έπρεπε να το αναποδογυρίσει με το δεξί του πόδι, για να πάει καλά το ταξίδι και να γυρίσει ξανά στο σπίτι του με το καλό. Μετά το ξεπροβόδισμα του ανθρώπου που έφευγε για την ξενιτιά, έκοβαν ένα κλωνάρι από κέδρο και το κρεμούσαν στο επάνω μέρος της εξώπορτας για να είναι γερός, όπως έλεγαν, ώσπου να ξαναεπιστρέψει στο σπίτι του. Την Πρωτοχρονιά δεν πήγαιναν σε άλλο σπίτι πριν τελειώσει η λειτουργία στην εκκλησία. Όποιος πρωτοπήγαινε σε ξένο σπίτι, εξέταζαν αν είναι «τυχερός» ή «γρουσουζής».

Την πρώτη του Μάρτη έδεναν στα χέρια των παιδιών χρωματιστές κλωστές για να μην τα «μαυρίσει» ο Μάρτης. Τις κλωστές τις έβγαζαν στις 9 του Μάρτη και τις κρεμούσαν σε μια κρανιά με την ευχή: «Να είναι τα παιδιά γερά σαν ετούτη την κρανιά».

Πολλές προλήψεις είναι συνδεδεμένες με το γάμο, με τις έγκυες γυναίκες, με το μάτιασμα, με τους σατανάδες, με το θάνατο και με ορισμένες ημέρες και ημερομηνίες του χρόνου.

Π.χ. όταν η νύφη και ο γαμπρός πήγαιναν να στεφανωθούν στην εκκλησία, στο γυρισμό δεν έπρεπε να διασταυρωθούν οι δρόμοι. Η έγκυος γυναίκα δεν έπρεπε να πάει σε κηδεία, δεν έπρεπε να σφάζει ούτε κότα, γιατί θα εμφανίζονταν στο παιδί σημάδια. Ακόμη, μετά τη γέννα δεν έβγαινε έξω σαράντα ημέρες, για να μην τη ματιάσουν και της κοπεί το γάλα. Στα νεογέννητα παιδιά κρεμούσαν διάφορα αντι-

Η Αναστασία Παπακώστα (το γένος Γούρη) ντυμένη με παραδοσιακή στολή.

λινες υφαντές ποδιές, τσουράπια πλεγμένα με διάφορα χρώματα.

Η παραδοσιακή φορεσιά των αντρών αποτελούνταν από μακρύ πουκάμισο, τσιπούνα, φλοκάτα και χολέβια, όλα άσπρα μάλλινα, από υφάσματα που ύφαιναν οι γυναίκες στον αργαλειό. Στη μέση έζωναν το σιλάχι και στο κεφάλι φορούσαν κόκκινο φέσι.

Προλήψεις

Η πρόληψη είναι μια πράξη ή πίστη που δε στηρίζεται στη λογική ή την εμπειρία και έχει μαγικό ή θρησκευτικό χαρακτήρα. Κύριες πηγές των προλήψεων είναι ο φόβος του ανθρώπου απέναντι στο άγνωστο, στις αρρώστιες ή στο θάνατο, η συνήθεια και διάφορες θρησκευτικές αντιλήψεις.

Πολλοί φοβούνται τη γρουσουζιά, μετράνε τα βήματά τους για να μπουν με το «καλό πόδι» στο σπίτι, δίνουν σημασία στο πρώτο

όλο και περισσότερο. Σε άλλα σημεία ο Σιόρμπος έβαζε επάνω στα κλαδιά βουλτιές (κοπριές) από βόδια και ο σατανάς σταματούσε να τα εξετάσει. Έτσι, μ' αυτό τον τρόπο, ο Σιόρμπος κατάφερε να του ξεφύγει.

Ο σατανάς τον κυνήγησε ως την Κεράνη, που είναι απέναντι από το χωριό. Δεν προχώρησε, όμως, πιο πέρα, γιατί αυτή την ώρα λάλησε ο μαύρος κόκορας τρεις φορές. Οι σατανάδες, οι καλικάντζαροι και τα εξωτικά γυρίζουν όλη τη νύχτα, αλλά με το τρίτο λάλημα του πετεινού εξαφανίζονται, για να μην τους βρει η ημέρα και τους τσακίσουν οι άνθρωποι. Έτσι πίστευαν οι κάτοικοι του χωριού.

Μόλις άκουσε ο σατανάς το λάλημα του πετεινού σταμάτησε και φώναξε στον Σιόρμπο, ο οποίος ήδη είχε μπει στο χωριό: «Να έχεις χάρη στο μαύρο πετεινό, που μου έστειλε το μήνυμα ότι γρήγορα ξημερώνει. Διαφορετικά, θα σε κυνηγούσα ως το σπίτι».

Το περιστατικό με τον Σιόρμπο είναι γεμάτο από φαντασίες, προλήψεις και τίποτε παραπάνω. Βρισκόμενος, φυσικά, μόνος του τη νύχτα σ' αυτή την τοποθεσία, πολλά μπορούσε ο νους του να φανταστεί. Βαθιά χαράδρα περικυκλωμένη από πυκνά δάση, το βαθύ σκοτάδι της νύχτας, ο θόρυβος από το κελάρισμα του νερού στο μικρό ποταμάκι, το νυχτιάτικο κλάψιμο κάποιας κουκουβάγιας, το αλύχτημα κάποιας αλεπούς, το πέρασμα κάποιας αρκούδας, το λάλημα του τσαλαπετεινού και άλλων αγριοπουλιών, ο θόρυβος (βούισμα) από τον αέρα, μπορούσαν να τρομάξουν και τον πιο θαρραλέο άνθρωπο. Όλα αυτά, κατά τον Σιόρμπο, ήταν φαντάσματα. Κοιμισμένος, φαίνεται, δίπλα στη φωτιά, είδε κάποιο όνειρο, τρόμαξε και, χωρίς να το καταλάβει αν ήταν όνειρο ή πραγματικότητα, το έβαλε στα πόδια και γύρισε στο χωριό. Όπως βλέπουμε από το παραπάνω περιστατικό, που διηγούνται οι κάτοικοι, οι άνθρωποι ήταν προληπτικοί. Μην μπορώντας πριν από πολλούς αιώνες να εξηγήσουν τα φαινόμενα της φύσης, έπλαθαν με τη φαντασία τους σατανάδες, πίστευαν σε δεισιδαιμονίες και σε άλλες πολλές προλήψεις.

κείμενα για να τα φυλάξουν από το μάτιασμα. Οι μητέρες, όταν άλλαζαν τα ρούχα στα παιδιά τους, τα έφτυναν για να μη ματιαστούν. Άλλη μια πρόληψη σχετίζεται με το κρέμασμα ενός ψαλιδιού στο τζάκι, δεμένο να μην ανοίξει, για να προφυλαχτούν τα ζώα από το λύκο. Πίστευαν με το σφράγισμα του ψαλιδιού θα σφραγίσουν και το στόμα του λύκου.

Οι άνθρωποι επηρεασμένοι από τις προλήψεις έπλαθαν με το νου τους διάφορες ιστορίες, που σχετίζονταν μ' αυτές. Θυμούμαι, όταν ήμουν μικρό παιδί, η μητέρα μου και πολλοί άλλοι κάτοικοι του χωριού διηγούνταν το εξής περιστατικό, που είναι συνδεδεμένο με τις προλήψεις: οι πιο μεγάλοι σε ηλικία κάτοικοι του χωριού γνωρίζουν πολύ καλά την τοποθεσία «Σιόρμπου», που βρίσκεται λίγο πιο κάτω από το Παλιόκαστρο. Πριν από πολλά χρόνια, ο Σιόρμπος δούλευε στα χωράφια του και για να μην πηγαινοέρχεται κάθε ημέρα στο χωριό και κουράζεται, έμεινε μερικές μέρες και νύχτες εκεί. Σαν νύχτωσε άναψε φωτιά, χάραξε έναν κύκλο γύρω από τη φωτιά και άρχισε να ψήνει ψάρια, που τα είχε πιάσει την ημέρα στο μικρό ποταμάκι που κυλούσε δίπλα από τα χωράφια του.

Την ώρα που έψηνε τα ψάρια, παρουσιάστηκε μπροστά του ένας σατανάς και άρχισε να ψήνει και αυτός στη φωτιά μια μπράσκα (βάτραχο), όμως από μακριά, έξω από τον κύκλο που είχε χάραξει ο Σιόρμπος. Σε λίγο άρχισε να ρωτάει τον Σιόρμπο: «Σιόρμπο, γιατί το δικό σου το ψάρι έχει λίγδα και το δικό μου δεν έχει;» Ο Σιόρμπος δεν του απαντούσε, γιατί φοβόταν να μην του πάρει ο σατανάς τη λαλιά. Ο σατανάς επανέλαβε άλλες δυο τρεις φορές την ερώτηση. Τότε, ο Σιόρμπος δε βάσταξε και τον χτύπησε με την καυτή σούβλα στο πρόσωπο. Όσπου να συνέλθει ο σατανάς από το χτύπημα, ο Σιόρμπος πήρε το μονοπάτι, που ανηφόριζε προς το Σέλωμα, για να γυρίσει στο χωριό. Και για να καθυστερήσει το σατανά, ο οποίος τον πήρε από πίσω, έκοβε ένα κομμάτι ύφασμα από τα ρούχα του και το κρεμούσε στα κλαδιά. Όταν έφτανε ο σατανάς στο σημείο που ήταν κρεμασμένο το ύφασμα, σταματούσε και εξέταζε πώς βρέθηκε το ύφασμα κρεμασμένο. Στο διάστημα αυτό δινόταν στον Σιόρμπο η δυνατότητα να απομακρύνεται

Πολλά παραμύθια σ' όλο τον κόσμο έχουν για θέμα τους τα φίδια, την κακιά μητριά, την προγονή, την ανεύρεση θαυμάσιων πραγμάτων και άλλων. Μέσα σ' όλα σχεδόν τα παραμύθια του κόσμου γίνεται ανελέητη πάλη του καλού με το κακό. Μέσα στην πλοκή της ιστορίας κάθε παραμυθιού, οι καλοί συγκρούονται με τους κακούς. Η τιμωρία των κακών προσώπων μέσα στα παραμύθια ικανοποιεί και καθησυχάζει μικρούς και μεγάλους.

Ηρώες τους είναι, συνήθως, διάφορα ζώα, ο φτωχός αγρότης, ο εργάτης, ο στρατιώτης, που παρουσιάζονται σε συνθήκες πολύ γνωστές και για τον παραμυθά.

Για τους κατοίκους του χωριού τα παραμύθια του παππού, της γιαγιάς και άλλων, ιδιαίτερα στις μεγάλες χειμωνιάτικες νύχτες, ήταν μια σχετική απασχόληση και ψυχαγωγία για μικρούς και μεγάλους. Μαζεμένη η οικογένεια γύρω από το τζάκι τα βράδια, προσπαθούσε με διάφορους τρόπους να κάνει τη βραδινή μάζωξη της οικογένειας πιο ευχάριστη. Δίπλα στη φωτιά καθόταν ο γέρος και με την τσιμπίδα συδαύλιζε τα κούτσουρα. Κάπου κάπου δάγκωνε κανένα κάστανο και παφ, το πετούσε στη χόβολη για να ψηθεί. Από την άλλη μεριά του τζακιού, η γιαγιά έγνεθε το μαλλί και πιο πέρα η νύφη με τις άλλες νεότερες γυναίκες του σπιτιού ύφαιναν, έπλεκαν, μπάλωναν. Οι άντρες επισκεύαζαν τα αγροτικά εργαλεία, έφτιαχναν τσαρούχια και άλλα είδη. Τα παιδιά, αφού ετοίμαζαν τα μαθήματά τους κάτω από το αδύνατο φως της λάμπας ή του δαδιού, παρακαλούσαν τους μεγάλους να τους διηγηθούν κάποιο παραμύθι ή καμιά ιστορία, πριν πάνε να κοιμηθούν.

Και να, ο παππούς ή η γιαγιά ή κάποιος άλλος από την οικογένεια που είχε τη δυνατότητα και τη μαστοριά της διήγησης άρχιζε! «Κόκκινη κλωστή δεμένη στην ανέμη τυλιγμένη, δώσ' της κλότσο να γυρίσει, παραμύθι ν' αρχινίσει».

Τα συνηθισμένα θέματα των παραμυθιών ήταν: οι φοβεροί δράκοι, τα μεγάλα φαρμακερά φίδια, οι νεράιδες, οι κακές μητρίες και τα «στοιχεία» της φύσης. Το δημοφιλέστερο παραμύθι ανάμεσα στ' άλλα, που διηγούνταν οι κάτοικοι του χωριού παλαιότερα, ήταν η «Σταχτοπούτα».

Διηγούνταν επίσης και πολλές ιστορίες από τα κατορθώματα

Παραμύθια

Τα παραμύθια είναι από τα σημαντικότερα είδη της προφορικής λαϊκής δημιουργίας· επικό, τις περισσότερες φορές, πεζογραφικό λογοτεχνικό έργο, φανταστική διήγηση από τον κόσμο του μαγικού, περιπετειώδες ή με θέμα την καθημερινή ζωή. Το λαϊκό αυτό πνευματικό δημιούργημα εμφανίστηκε στη γη μαζί με τον άνθρωπο. Με την καλλιτεχνική αυτή μορφή, εκφράζανε οι λαοί του κόσμου τις εμπειρίες και το όνειρά τους.

Σε πολλά παραμύθια καθρεφτίζονται πρωτόγονες κοινωνικές σχέσεις και αντιλήψεις, όπως ο τοτεμισμός, ο ανεμισμός και άλλες. Χαρακτηριστικές μορφές για τα παραμύθια που δημιουργήθηκαν το Μεσαίωνα είναι ο τσάρος, ο πρίγκιπας, ο ιππότης, ο βασιλιάς. Στην περίοδο του καπιταλισμού το ενδιαφέρον των παραμυθιών στρέφεται περισσότερο σε θέματα οικονομικά ή εμπορικά. Στα παραμύθια της εποχής αυτής παρουσιάζεται η αντίθεση πλούτου και φτώχειας και όλο και εντονότερα εμφανίζονται μοτίβα του ταξικού ανταγωνισμού.

Πολλά είναι τα κοινά σημεία ανάμεσα στα παραμύθια των ζώων, στοιχεία που αποτελούν και σημεία πνευματικής επαφής, επικοινωνίας και αλληλοκατανόησης των ανθρώπων και των λαών. Ταυτόχρονα, όμως, τα παραμύθια έχουν και εθνικές ιδιομορφίες, καθρεφτίζουν τον τρόπο ζωής των επιμέρους λαών, τις δραστηριότητές τους, την καθημερινή τους ζωή και τις φυσικές συνθήκες της χώρας του καθενός. Οι παραμυθάδες, στα παραμύθια που παρουσιάζουν, συμπληρώνουν και δικά τους ατομικά στοιχεία. Για το λόγο αυτό, τα περισσότερα παραμύθια είναι γνωστά σε πολλές παραλλαγές.

Τα παραμύθια δεν είναι μόνο μέσο ψυχαγωγίας για τα παιδιά, αλλά και διαπαιδαγώγησης. Αυτό πραγματοποιείται όταν οι ήρωες των παραμυθιών γίνονται με τη δράση τους πρότυπα για μίμηση από τα παιδιά. Όταν με τις πράξεις τους υπερασπίζονται κατατρεγμένους κι αδικημένους ανθρώπους. Όταν με τα ευγενικά τους αισθήματα και την παλικαριά τους κεντρίζουν το ενδιαφέρον και τη φιλοδοξία των παιδιών να τους μοιάσουν.

κοινωνίας και πλουτίζονται συνέχεια με την καινούρια πείρα. Μεταδίδονται από γενιά σε γενιά και έχουν αποκτήσει μεγάλο κύρος. Είναι σαν άγραφοι και ιεροί νόμοι. Ορισμένες βγήκαν από διάφορους μύθους όπως π.χ. η παροιμία: «Τα σταφύλια που δε φτάνει η αλεπού τα κάνει κρεμαστάρια». Η παροιμία αυτή βγήκε από το μύθο του αρχαίου μυθοποιού Αισώπου.

Άλλες πάλι παροιμίες βγήκαν από τη σύγκριση ορισμένων εκδηλώσεων των ανθρώπων με εκδηλώσεις των ζώων. Π.χ. η παροιμία: «Το πρόβατο το μοναχό το τρώει ο λύκος», όπου θέλει να δείξει ότι όπως το πρόβατο που ξεκόβει από τη στάνη το τρώει ο λύκος, έτσι και ο άνθρωπος που ξεκόβεται απ' τους συντρόφους του παθαίνει ζημιά.

Επίσης, υπάρχουν παροιμίες που βγήκαν από την πείρα της ζωής. Σατυρίζουν με διάφορους τρόπους τα ελαττώματα και τις κακές συνήθειες των ανθρώπων π.χ. η παροιμία: «Τάζει φούρνους με καρβέλια και λαγούς με πετραχήλια», σατυρίζει τους ανθρώπους που δίνουν μεγάλες υποσχέσεις που δεν μπορούν να τις πραγματοποιήσουν.

Ένα είδος παροιμιών είναι τα γνωμικά.

Τα γνωμικά εκφράζουν σύντομα και καθαρά διάφορες πρακτικές αλήθειες, που αποκτήθηκαν από την πείρα των ανθρώπων και που είναι ένα είδος κανόνα, δηλαδή, οδηγός για το πώς πρέπει να σκέφτονται και να ενεργούν. Π.χ. «Άκουγε πολλά και λέγε λίγα». Το γνωμικό αυτό δίνει μια συμβουλή στους ανθρώπους πολλά ν' ακούν και λίγα να λένε, να μην είναι πολυλογάδες, βιαστικοί και επιπόλαιοι. Το ίδιο νόημα έχει και το γνωμικό: «Τα πολλά λόγια είναι φτώχεια». Επίσης το γνωμικό: «Όπως έστρωσες θα πέσεις», που θέλει να διδάξει στους ανθρώπους ότι, όπως ένας άνθρωπος θα κοιμηθεί καλά άμα στρώσει καλά το κρεβάτι του, έτσι αν δουλέψει θα προκόψει, ενώ αν είναι τεμπέλης θα ζήσει άσχημα.

Οι κάτοικοι του χωριού χρησιμοποιούν στην καθημερινή τους ζωή πολλές παροιμίες και γνωμικά. Άλλες μιλούν για την εργασία, άλλες για την τεμπελιά, άλλες για την οικονομία και τη σπατάλη, για τη φρόνηση (φρονιμάδα) και την αμυαλιά, για τη φιλία, την αγάπη

των κλεφτών και των αρματωλών της Επανάστασης του 1821. Επίσης, διηγούνται και περιστατικά από τη δράση των γνωστών ληστών: Νταβέλη, Ρουπακιά, Καλαμπαλίκη, Ρετζαίοι, Γιαταγιάνα, Γιανκούλα κ.ά. που έδρασαν στον προηγούμενο αιώνα και στις αρχές του 20ου αιώνα. Η περιοχή μας ήταν καταφύγιο των ληστών.

Οι καλύτερες συλλογές παραμυθιών διάφορων λαών έχουν μπει στο θησαυροφυλάκιο της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Οι πιο γνωστοί παραμυθάδες του κόσμου είναι: ο αρχαίος Έλληνας παραμυθάς Αίσωπος, ο Χ. Κ. Άντερσεν, ο Β. Χάουφ, ο Σ. Περό, ο Κριλόφ, ο Α. Σ. Πούσκιν, ο Νεοέλληνας Ιωάννης Βηλαράς και άλλοι. Τα περισσότερα ελληνικά παραμύθια τελειώνουν ποιητικά: «Μηδέ 'γω ήμouνα εκεί, μηδέ σεις να το πιστέψετε». Τελειώνουν και διαφορετικά: «Έτσι είναι τα παραμύθια, ούλο αλήθειες. Κι αν δεν πιστεύεις άκουσε: "Η γάτα γέννησε τ' αυγά κι η όρνιθα τα 'ρίψια!"»

Παροιμίες και γνωμικά

Κάθε λαός έχει ορισμένες σύντομες εκφράσεις για να χαρακτηρίσει τις καλές ή τις κακές αντιλήψεις και πράξεις των ανθρώπων. Οι εκφράσεις αυτές πολύ επιδέξια διατυπωμένες μεταδίδονται από γενιά σε γενικά και έχουν σκοπό να διαπαιδαγωγήσουν τους ανθρώπους και να τους δώσουν συμβουλές πολύτιμες για τη ζωή τους. Αποτελούν τη συμπυκνωμένη πείρα και σοφία του λαού, είναι απήχηση της πείρας των προγόνων και το καταστάλαγμα των παρατηρήσεών τους. Οι εκφράσεις αυτές λέγονται παροιμίες. Ο ελληνικός λαός έχει πάρα πολλές παροιμίες. Π.χ. όταν θέλει να δείξει ότι κάπου επικρατεί μια κατάσταση αναρχική, που ο καθένας κάνει ό,τι θέλει, χωρίς να δίνει πουθενά λογαριασμό, λέει την παρακάτω παροιμία:

«Ερπάτε, σκύλοι, αλέστε και αλεστικά μη δώσετε». Όταν πάλι θέλει ο λαός να δείξει ότι ένας άνθρωπος είναι τσιγκούνης εκεί που δεν πρέπει έχει την παροιμία: «Ακριβός στα πίτουρα και φτηνός στ' αλεύρι».

Οι παροιμίες παρουσιάστηκαν από την αρχή της ανθρώπινης

- Η αλεπού είχε εργάτες και αυτή ακριδολόγαγε.
- Άφησε το γάμο και πήγε για πουρνάρια.
- Όπου είναι καλορίζικος γεννά κι ο κόκοράς του, κι όπου είναι κακορίζικος φοβά κι η όρνιθιά του.
- Ο τερπέλης δεν τα τρώει τα καρύδια, βαριέται να τα τσακίσει.
- Χέρια που δεν κοπιάζουν, καλά δε θεραπεύουνε.
- Όποιος βιάζεται σκοντάφτει.
- Όποιος δε βλέπει πού πατεί, στη λάσπη θε να πέσει.
- Καινούριο κοσκινάκι μου και πού να σε κρεμάσω.
- Βουνό με βουνό δε σμίγει.
- Άλλα τα μάτια του λαγού κι άλλα της κουκουβάγιας.
- Για χάρη του βασιλικού ποτίζεται και η γλάστρα.
- Δυο κεφάλια σ' ένα φέσι δε χωρούν.
- Έχει ο τοίχος κι οι λόγχοι μάτια.
- Μαθημένα είναι τα βουνά από τα χιόνια.
- Όσα ξέρει ο νοικοκύρης, δεν τα ξέρει ο κόσμος όλος.
- Στραβός βελόνα γύρευε μέσα σε αχερώνα κι ένας κουφός του έλεγε: «Την άκουσα που εβρόντα».
- Τα χέρια ντροπιάζουν το πρόσωπο.
- Για τους αργόμισθους η κάθε μέρα είναι γιορτή.
- Το σιγανό ποτάμι να φοβάσαι.
- Πες μου με ποιους κάνεις παρέα να σου πω ποιος είσαι.
- Δυο γελούν, κάτι ξέρουν· ένας γελά, τρελός είναι.
- Το παιδάκι σου και το σκυλάκι σου, όπως θέλεις τα μαθαίνεις.
- Τα γράμματα είναι καλά, μα να 'χεις νου και γνώση.
- Κατά μάνα, κατά κύρη, κατά γιο και θυγατέρα.
- Πήγε σαν σκυλί στ' αμπέλι.
- Δεν του τρίζει τ' αφτί.
- Κάτι τρέχει στα γύφτικα.
- Καρφί δεν του καίγεται.
- Τρεις περδικούλες κάθονταν.
- Εγώ του έλεγα κι αυτός το κοντό του και το μακρύ του.
- Όξω φτώχεια.
- Μπρος βαθύ και πίσω ρέμα.

και την έχθρα, για την αλήθεια και το φέμα, το δίκιο και την αδικία και για άλλες αντιλήψεις του και πράξεις του. Να μερικές παροιμίες από τις πολλές που χρησιμοποιούν οι κάτοικοι του χωριού, αλλά και σε πολλά μέρη της πατρίδας μας:

- Η δουλειά ντροπή δεν έχει.
- Έκατσε η δουλειά στην πόρτα και κυνήγησε τη φτώχεια.
- Ο καθένας όπως δουλεύει πληρώνεται.
- Αν αγαπάς την ευτυχία, αγάπα και την εργασία.
- Η δουλειά νικάει τη φτώχεια.
- Θέλεις πλούτη και τιμή, μην κοιμάσαι την αυγή.
- Θέλεις το τρανό χουλιάρι, πάρε και μεγάλο φτυάρι.
- Δουλεμένο, ζηλεμένο.
- Όσο βοηθάει η αυγή, ούτε η μάνα ούτε η αδερφή.
- Ο δουλευτής ποτέ του δεν πεινάει.
- Πέτρα που κυλάει, μούχλα δεν κρατάει.
- Του καλού εργάτη τα εργαλεία είναι πάντα καθαρά.
- Η εργασία είναι φίλος του ανθρώπου.
- Σπρώχνε πάντα τη δουλειά και μην αφήνεις να σε σπρώχνει.
- Βάσανα που έχει η ρόκα ώσπου να γεμίσ' τ' αδράχτι.
- Κάθε τζάκι που καπνίζει έχει και νοικοκυρά.
- Η αναβολή είναι ο κλέφτης του χρόνου.
- Του γεωργού η δουλειά στ' αλώνι φαίνεται.
- Αν ντρέπεσαι να δουλεύεις να ντρέπεσαι και να τρως.
- Η πείνα περνάει από το κατώφλι του δουλευτή μα μέσα δεν μπαίνει.
- Η αργία μήτηρ πάσης κακίας (αρχαίο ελληνικό ρητό).
- Η αργία γεννά κάθε αμαρτία.
- Ο ακαμάτης άνθρωπος είναι του ζητιάνου αδερφός.
- Όποιος κάθετα μαργώνει (παγώνει, μουδιάζει) και όποιος περπατεί μαζώνει.
- Όποιος σκορπάει τον καιρό του δεν τον μαζεύει πλέον.
- Αν πεινάει ο ακαμάτης ψυχοπόνεση δεν έχει.
- Ακαμάτης νέος, γέρος διακονιάρης.
- Όποιος δε θέλει να ζυμώσει πέντε μέρες κοσκινίζει.

- Είναι κακά τα φέματα.
- Ο μουσαφίρης και το ψάρι στις δυο μέρες βρομάει.
- Κάθεται πάνω στα κάρβουνα.
- Δεν τον χωράει ο τόπος.
- Αγάπα τον καθένα κατά το χούι που έχει.
- Έχω ράμματα για τη γούνα του.
- Αν κλοτσάς το γονιό σου θα τα βρεις από το γιο σου.
- Λίγα ν' ακούς και πολλά να καταλαβαίνεις.
- Το λένε τα κότσια του.
- Αρπέλι στη μέση και σπίτι στην άκρη.
- Στάθηκε μπροστά σαν το κούτσουρο.
- Ο ύπνος θρέφει το παιδί κι ο ήλιος το μοσχάρι.
- Η δυστυχία έρχεται όταν φεύγει η ελπίδα.
- Ο πνιγμένος από τα μαλλιά του πιάνεται.
- Όποιος δεν έχει μυαλό έχει ποδάρια.
- Μας γέμισε αλογόμυγες.
- Ο ψεύτης και ο κλέφτης τον πρώτο χρόνο χαίρονται.
- Ξέρεις να κλέψεις; - Ξέρω! - Ξέρεις να κρύψεις; - Δεν ξέρω!
- Σ' έπιασαν.
- Τον έπιασε στα πράσα.
- Του 'δωσε τα παπούτσια στο χέρι.
- Την έπαθε σαν αγράμματος.
- Κλάψ' τα Χαράλαμπε!
- Είμαστε για πνίξιμο.
- Φυλάγεται σαν το διάολο από το λιβάνι.
- Σκόρπισαν σαν τα παιδιά του λαγού.
- Λίγα τρώει ο άρρωστος, μα πολλά ξοδεύει.
- Δυο γαϊδούρια μάλωναν σε ξένη αχυρώνα.
- Κολοκύθια με ρίγανη.
- Ράβε ξύλωνε δουλειά να μη σου λείπει.
- Με λένε Ρίζο κι όπως θέλω τη γυρίζω.
- Μια στο καρφί και μια στο πέταλο.
- Ό,τι του καπνίσει κάνει.
- Δυο καρπούζια σε μια μασχάλη δε χωράνε.

- Αν φτύσω επάνω φτύνω τα μούτρα μου, αν φτύσω κάτω φτύνω τα γένια μου.
- Να σε φυλάει ο Θεός απ' τ' άδικο.
- Βάρα γροθιά στο μαχαίρι.
- Βρες φύλλο στ' άχυρα.
- Κρύβεται πίσω από το δάχτυλό του.
- Δάσκαλε που δίδασκες και νόμο δεν εκράτεις.
- Χωρίς φωτιά καπνός δε βγαίνει.
- Ο γερο-σκύλος δε γαβγίζει χωρίς αιτία.
- Όποιος έχει τη μύγα, μυγιάζεται.
- Έχει κωλοκαφίδες.
- Μάθε γέρο γράμματα τώρα στα γεράματα.
- Άρες μάρες κουκουνάρες.
- Σαν της ζουρλής τα μαλλιά.
- Αλλού ο παπάς κι αλλού τα ράσα.
- Του Κουτρούλη ο γάμος.
- Η αλήθεια είναι πικρή.
- Η αλήθεια δεν κρύβεται.
- Καθαρός ουρανός αστραπές δε φοβάται.
- Το ένα χέρι νίβει τ' άλλο και τα δυο το πρόσωπο.
- Βάστα με να σε βαστώ ν' ανεβούμε στο βουνό.
- Όποιος δεν ξέρει να βοηθάει, μένει κατάμονος και δυστυχάει.
- Ούτε δυο γαϊδαριών άχυρο δεν ξέρει να μοιράσει.
- Βόδι πάει, μοσχάρι γυρίζει.
- Δεν του γεννάει η κούτρα.
- Πολλά μαλλιά λίγη γνώση.
- Νηστεύει ο δούλος του Θεού, γιατί δεν έχει τι να φάει.
- Σαράντα βλάχοι μ' ένα κουτάλι.
- Αλλού τα γένια καίγονται κι άλλος τσιγάρο ανάβει.
- Ο κόσμος καίγεται κι «αυτή» στολίζεται.
- Όλα κόντρα, Τρίτη και δεκατρείς.
- Πίσω σ' αφήνω, μπροστά σε βρίσκω.
- Τρεις κι ο κούκος.
- Τρεις λαλούν και δυο χορεύουν.

- Ο Θεός αγαπάει τον κλέφτη, αγαπάει και το νοικοκύρη.
- Ο λόγος σου με χόρτασε και το φωμί σου φάτο.
- Δεν είναι αλάργα το σκοτάδι κλείσε τα μάτια να το δεις.
- Ποιος σου 'βγαλε τα μάτια; Ο συγγενής.
- Τρώγονται σαν τις κακές συνυφάδες.
- Ψάρι δίχως πλάνο δεν πιάνεται.
- Δούλο τρέφεις; Εχθρό τρέφεις.
- Το μεγάλο ψάρι τρώει το μικρό.
- Κακά ψυχρά κι ανάποδα.
- Βαριά η καλογερική.
- Εδώ σε θέλω κάβουρα να περπατάς στα κάρβουνα.
- Το γοργό και χάρη έχει.
- Κότα πίτα το Γενάρη, κόκορας τον Αλωνάρη.
- Η μικρός μικρός παντρέψου ή τρανός καλογερέψου.
- Όλο το βόδι φάγαμε και στην ουρά αποστάσαμε.
- Άσ' τον να κουρεύεται.
- Έμεινε στα κρύα του λουτρού (ή του νερού).
- Πήρε τα μάτια κι έφυγε.
- Κάθε τόπος και ζακόνι, κάθε μαχαλάς και τάξη.
- Παρηγοριά στον άρρωστο όσο να βγει η ψυχή του.
- Γάμος με το στανιό δε γίνεται.
- Πετάει ο γάιδαρος; Πετάει!
- Θέλοντας ο βλάχος, μη θέλοντας ο ζωγράφος φόρεσες και εσύ Χριστέ κόκκινα τσαρούχια.
- Τον έλουσε πατόκορφα.
- Όσα φέρνει η ώρα δεν τα φέρνει ο χρόνος.
- Τέτοια ώρα τέτοια πίτα.
- Ζήσε Μάν να φας τριφύλλι.
- Εγώ το λέω στο σκύλο μου κι ο σκύλος στην ουρά του.
- Βάλε στο λύκο μπιστικό και στο σκυλί δραγάτη.
- Αν δε δεις ανήφορο κατήφορο δε βρίσκεις.
- Το ρούχο κάνει τον άνθρωπο.
- Τα ράσα δεν κάνουν τον παπά.
- Σαν θέλει η νύφη κι ο γαμπρός τύφλα να 'χει ο πεθερός.

- Ο χορτάτος το νηστικό δεν τον πιστεύει.
- Όπου λαλούν πολλά κοκόρια, αργεί να ξημερώσει.
- Πολλές μαμές στραβό παιδί.
- Από χίλιες καρυδιές καρύδια.
- Άλλα λέει η θειά μου κι άλλα ακούν τ' αυτιά μου.
- Θα γελάσει το παρδαλό κατσίκι.
- Όλα ανάποδα κι ο γάμος την Τετάρτη.
- Όλα τα έχει η Μαριτορή, ο φερεντζές της λείπει.
- Γιάννης κερνάει, Γιάννης πίνει.
- Όπου φτωχός κι η μοίρα του.
- Κουβέντα, κουβεντούλα τρώει ο λύκος τη βετούλα.
- Κουτσαίνει ο γάιδαρος από το αυτί.
- Πάρ' τον στο γάμο σου να σου πει και του χρόνου.
- Κάποιου χάριζαν γάιδαρο κι εκείνος τον κοίταζε στα δόντια.
- Μας χρωστούσαν και μας πήραν και το βόδι.
- Ζέστανε το φίδι το χειμώνα να σε φάει το καλοκαίρι.
- Η βιάση ψήνει το ψωμί μα δεν το καλοψήνει.
- Όποιος τρέχει στην αρχή γρήγορα αποσταίνει.
- Κάλλιο κακό χρόνο παρά κακό γείτονα.
- Ο γέρος είναι σαν ο ίσκιος· χάθηκε ο γέροντας ξεϊσκιωσε το σπίτι.
- Ο λύκος άμα γεράσει γίνεται μασκαράς των σκυλιών.
- Από σύντροφο κι από γυναίκα δεν μπορείς να φυλαχτείς.
- Παπούτσι από τον τόπο σου κι ας είναι μπαλωμένο.
- Όποιος έχει ξένο άλογο μεσοστρατίς πεζεύει.
- Το δανεικό το ρούχο ζεστασιά δεν έχει.
- Βλέπει το λύκο και ρωτάει για τον ντορό του.
- Ο βήχας και το χρήμα ακούγονται.
- Η γλώσσα κόκαλα δεν έχει και κόκαλα τσακίζει.
- Ο κόσμος το 'χει τούμπανο και εμείς κρυφό καμάρι.
- Όλα τα δάχτυλα δεν είναι τα ίδια.
- Αν δεν κλάψει το παιδί δεν το βυζαίνει η μάνα.
- Το ψάρι βρομάει από το κεφάλι.
- Όλα τα στραβά καρβέλια η νύφη μας τα κάνει.

- Το πολύ το Κύριε ελέησον το βαριέται κι ο Θεός.
- Τον πήρε σχοινί κορδόνι.
- Η πάστρα είναι μισή αρχοντιά.
- Το μισιακό γαϊδούρι το τρώει ο λύκος.
- Απ' όπου να τον πιάσεις λερώνεσαι.
- Παιδί παπά, διαβόλου εγγόνι.
- Τζίτζικας ελάλησε, μαύρη ρώγα γυάλισε.
- Κάμε το καλό και ρίξ' το στο γιαλό.
- Η αρχοντιά μυρίζει από μακριά.
- Καινούριο μου κόσκινο, πού να σε κρεμάσω;
- Κάλλιο πέντε κάρβουνα, παρά χίλια πρόβατα.
- Ήρθαν τ' άγρια να διώξουν τα ήμερα.
- Τον έχω πάνω στο κεφάλι μου.
- Πάνε τ' αυγά, πάνε και τα καλάθια.
- Ποδάρι δεν απόμεινε.
- Το αγώγι ξυπνάει τον αγωγιάτη.
- Πότε μήλα, πότε φύλλα.
- Περπατεί ο λύκος αντάμα με την προβατίνα.
- Ο Θεός να σε φιλάει από την μπούκα του ντουφεκιού κι από πόδι μουλαριού.
- Το μήλο πέφτει κάτω από τη μηλιά.
- Πάρε γυναίκα από σόι και σκυλί από κοπάδι.
- Όταν λείπει η γάτα χορεύουν τα ποντίκια.
- Από το κακό στο χειρότερο.
- Σκυλί που γαβγίζει, δε δαγκάνει.
- Παπάς από την πόλη, παπαδιά μολογάει.
- Ο Μανόλης με τα λόγια χτίζει ανώγεια και κατώγεια.
- Όταν εσύ πήγαινες, εγώ γύριζα.
- Από το στόμα σου και στου Θεού τ' αυτί.
- Αύγουστε, καλέ μου μήνα να 'σουν δυο φορές το χρόνο.
- Τραβάτε με κι ας κλαίω.
- Ποιος στραβός δε θέλει το φως του.
- Ο πεινασμένος καρβέλια ονειρεύεται.
- Φάτε μάτια ψάρια και κοιλιά περιδρομο.

- Του έγινε κουνούπι στη μύτη.
- - Οι πολλοί παίρνουν την πόλη και τον έναν οι διαβόλοι.
- Απ' τ' αυτί και στο δάσκαλο.
- Δεν τρώμε άχυρα και δε βοσκάμε χορτάρια.
- Πιάνει πουλιά στον αέρα, είναι ξεφτέρι.
- Η κότα πίνει νερό, μα κοιτάζει και το Θεό.
- Όποιος έχει τα γένια, έχει και τα χτένια.
- Πουλί που έφυγε, πίσω δε γυρίζει.
- Στη βράση κολλάει το σίδηρο.
- Ο λύκος στην αντάρα χαίρεται.
- Κάθε μέρα κούτσουρα το ποτάμι δεν κατεβάζει.
- Όσα σπίτια καπνίζουν δε μαγειρεύουν όλα.
- Μικρός διάβολος, μεγάλα τσαρούχια.
- Φίδι κολοβό.
- Ό,τι βγήκε απ' τα χείλη το 'χουν μάθει χίλιοι.
- Στους τρεις μυστικό δε φυλάγεται.
- Η λέξη που λες κρυφά, ακούγεται μακριά.
- Κάλλιο ζήλεμα, παρά λύπηση.
- Το ήμερο τ' αρνί βυζαίνει δυο μανάδες.
- Καλότυχος αυτός που απομένει κι αλίμονο σ' αυτόν που φεύγει.
- Τα τίναξε τα πέταλα.
- Το λέει η καρδούλα του.
- Έφταιξε τ' άλογο και δέρνει το σαμάρι.
- Το ινάτι βγάζει μάτι.
- Γάμος χωρίς κριάρια δε γίνεται.
- Ούτε στην κόλαση, ούτε στον παράδεισο.
- Ο καλός караβοκύρης στη φουρτούνα φαίνεται.
- Το καλό το παλικάρι ξέρει κι άλλο μονοπότι.
- Αυτός καλιγώνει τον ψύλλο στον αέρα.
- Περνάει άβρεχτος απ' το ποτάμι.
- Βάρα τα να τ' αρμέξουμε.
- Τα ίδια Παντελή μου, τα ίδια Παντελάκη μου.
- Το γουδί το γουδοχέρι.

- Χατίρι του μιανού, χατίρι τ' αλλουνού, δε μοιάζεις άντρα του παιδιού.

- Τι κάνεις, Γιάννη; Κουκιά σπέρνω.

- Αλλού τα κακαρίσματα κι αλλού γεννούν οι κότες.

- Άλλαξε ο Μανολιός κι έβαλε τα ρούχα του αλλιώς.

- Απέξω κούκλα και μέσα πανούκλα.

- Έκανε τον ψόφιο κοριό.

- Τα παράπονά σου στο δήμαρχο.

- Άμα ξαναγίνω νύφη ξέρω πως να προσκυνήσω.

- Εκείνος που περηφανεύεται, γρήγορα ταπεινώνεται.

- Ένα μήλο κάθε μέρα διώχνεις το γιατρό πιο πέρα.

- Αν δε βρέξει θα χιονίσει.

- Η πίτα σωστή κι ο σκύλος χορτάτος.

- Να σε φυλάει ο Θεός από παλιό διακονιάρη κι από καινούριο νοικοκύρη.

- Όποιος κυνηγάει δυο λαγούς δεν πιάνει κανέναν.

- Και του πουλιού το γάλα.

- Όπου είναι τα πολλά πάνε και τα λίγα.

- Λείπει ο Μάρτης από τη Σαρακοστή;

- Τα βουνά δε σκιάζονται από τα χιόνια.

- Κάποιο λάκκο έχει η φάβα.

- Η πονηρή αλεπού πιάνεται από τα τέσσερα.

- Ο γέρος κι αν παινεύεται, ο ανήφορος το δείχνει.

- Άστραψε στο Ζάλογγο, βάλε μέσα τ' άλογο.

- Χωρίς προδότη το κάστρο δεν παίρνεται.

- Είχαμε σκυλί και βοήθαγε το λύκο.

- Η τρύπα προκαλεί τον κλέφτη.

- Σφάλισε το σπίτι σου για να μην κάνεις το γείτονά σου κλέφτη.

- Η σκύλα την ουρά της κουνάει.

- Των φρονίμων τα παιδιά πριν πεινάσουν μαγειρεύουν.

- Ο καλός ο νοικοκύρης το χειμώνα φαίνεται.

- Ό,τι σπείρεις θα θερίσεις.

- Φύλαξε τα ρούχα σου να 'χεις τα μισά.

- Από παιδί και από τρελό μαθαίνεις την αλήθεια.
- Μάτια που δε βλέπονται γρήγορα λημονιούνται.
- Τον αράπη κι αν τον πλένεις το σαπούνι σου χαλάς.
- Μην κτίζεις στην άμμο.
- Στου κουφού την πόρτα όσο θέλεις βρόντα.
- Έκανε την τρίχα τριχιά.
- Έγινε φέσι.
- Είδε ο τρελός το μεθυσμένο κι έφυγε.
- Οποιος έχει φίλο τον κατή, τον μπέπ δεν τον φοβάται.
- Στερνή μου γνώση να σ' είχα πρώτα.
- Χτυπάει το κεφάλι του στον τοίχο.
- Άνθρωπος αγράμματος, ξύλο απελέκτο.
- Η δική μου καλύβα κάπκε, κανενός να μη μείνει.
- Έπιασα έναν κλέφτη, τον αφήνω δε μ' αφήνει.
- Λόγος δε σου πέφτει.
- Ο ζωντανός ο χωρισμός παρηγοριά δεν έχει.
- Ο ξένος πάντα ξένος.
- Οποιος θρέφει ξένο σκύλο, μόνο το λουρί τού μένει.
- Το τράβηξε το σχοινί.
- Φασούλι το φασούλι γεμίζει το σακούλι.
- Το παλιό το ρούχο φυλάει το καινούριο.
- Απ' τ' ολότελα καλή κι η Παναγιώταινα.
- Ο καλός ο μύλος όλα τ' αλέθει.
- Όλα τα γουρούνια ίδια μούρη έχουν.
- Κούτσουρο εγώ κι αυτή δαυλί καμένο.
- Κάλλιο λάχανα κι ειρήνη, παρά ζάχαρη και γκρίνια.
- Πήγε για μαλλί και βγήκε κουρεμένος.
- Το φυσάει και δεν κρυώνει.
- Οποιος καίγεται στην κουρκούτη φυσάει και το γιαούρτι.
- Απ' όπου πάδησε η κατοίκα, θα πηδήσει και το κατσικάκι.
- Εκεί που κρέμαγαν οι κλέφτες τ' άρματα, κρεμούν οι γύφτοι τ' όργανα.
- Πήραν τα μυαλά του αέρα.
- Μονό δε φτάνει, διπλό φτάνει και περισσεύει.

- Αν κάτσεις με κουτσό, θα μάθεις να κουτσαίνεις.
- Πες μου ποιος είναι ο φίλος σου να σου πω ποιος είσαι.
- Όποιος ανακατεύεται με τα πίτουρα τον τρώνε οι κότες.
- Όμοιος στον όμοιο κι η κοπριά στα λάχανα.
- Πίσω έχει την ουρά τ' αχλάδι.
- Το λάθος πληρώνεται πολύ ακριβά.
- Ό,τι βλέπεις στη γειτονιά σου πάντεχε και στη γωνιά σου.
- Είπε ο γάιδαρος τον πετεινό κεφάλια.
- Το στραβό το ξύλο στη φωτιά σιάζει.
- Έγινε λαγός.
- Οκνός νέος, φτωχός γέρος.
- Με τον ήλιο τα βγάζω, με τον ήλιο τα μπάζω, τι έχουν τα έρμα και ψοφούν;
- Πέσε πίτα να σε φάω.
- Πέντε μήνες, έξι αδράχτια, πότε τα 'γνεσα η πλατόνα.
- Όσο να σηκώσει το ένα πόδι τ' άλλο μυρίζει.
- Η τρέλα δεν πάει στα βουνά ούτε στα κεραμίδια.
- Από ένα σφάγιο βγάζει δυο τομάρια.
- Δε δίνει ούτε τη θερμη τον Αύγουστο.
- Άνθρωπος σπαγκοραμμένος μοναχός του ζει.
- Άμα θέλει ο Θεός βοηθάει κι ο διάβολος.
- Όποιος έχει τύχη γεννάνε και τα κοκόρια.
- Γλίτωσε από του Χάρου τα δόντια.
- Όποιος έχει την υγεία του έχει όλα τα καλά του.
- Όποιος έχει μαχαίρι τρώει πεπόνι.
- Όποιος έχει νύχια ξύνεται.
- Η πολλή δουλειά τρώει τον αφέντη.
- Η πέτρα βαραίνει στον τόπο της.
- Αγάλια αγάλια γίνεται η αγουρίδα μέλι.
- Αυτός έχει γαϊδουρινή υπομονή.
- Έταξε λαγούς με πετραχήλια.
- Βγήκε η αλεπού στο παζάρι.
- Καλύτερα το μάτι παρά τ' όνομα.
- Ο καλός ο φίλος στην ανάγκη φαίνεται.

- Όχι όπως ήξερες, αλλά όπως βρήκες, νύφη μου.
- Κατά τη γειτονιά και το τραγούδι.
- Βοήθα, Παναγία μου, κούνα κι εσύ τα χέρια σου.
- Κουνήσου να σε βοηθήσω.
- Πρέπει να βραχείς για να φας ψάρι.
- Ρωτώντας πας στην πόλη.
- Άφησε το γάμο και πήγε για πουρνάρια.
- Αυγά με πορδές δε βάφονται.
- Νηστικό αρκούδι δε χορεύει.
- Άδειο σακί ορθό δε στέκεται.
- Ο λόγγος έχει αυτιά κι ο κάμπος έχει μάτια.
- Όταν καίγεται το σπίτι του γείτονά σου, πάντεχε και το δικό σου.
- Της νύχτας τα καμώματα τα βλέπει η μέρα και γελάει.
- Αν είσαι και παπάς με την αράδα σου θα πας.
- Κάλλιο γαιδουρόδενο παρά γαιδουρογύρευε.
- Άλλο να δεις κι άλλο να ακούσεις.
- Κάλλιο πέντε και στο χέρι παρά δέκα και καρτέρει.
- Αυτό δεν είναι παίξε γέλασε.
- Μου έκανε την καρδιά περιβόλι.
- Έφτασε ο κόμπος στο χτένι.
- Του έψπσε το ψάρι στα χείλη.
- Το αίμα νερό δε γίνεται.
- Του συκοφάντη η δαγκωσιά είναι η πιο άτιμη χωσιά.
- Μέτρα τα λόγια και στρογγύλεψέ τα.
- Την δουλειά μου και τον παρά μου.
- Κουμπάρε, άπλωσε και στο ζουμί. Καλά είναι και τα κοψίδια.
- Όπου τρώνε κάθισε κι όπου βαρύνε φύγε.
- Ο παπάς βλόγησε πρώτα τα δικά του τα γένια.
- Κόρακας κοράκου δε βγάζει μάτια.
- Ο κακός συμβιβασμός το καλύτερο δικαστήριο.
- Τώρα είμαστε μέλι γάλα.
- Με τους δικούς σου φάγε και πιες και νταραβέρια μην κάνεις.
- Μ' όποιο δάσκαλο καθίσεις τέτοια γράμματα θα μάθεις.

Αινίγματα

Τα αινίγματα είναι ένα από τα είδη της πνευματικής δημιουργίας του λαού. Περιγράφουν ορισμένα χαρακτηριστικά διαφόρων ζώων, πραγμάτων, φυσικών φαινομένων και με βάση αυτή την περιγραφή πρέπει να μαντέψουμε σε ποια ζώα, πράγματα ή φυσικά φαινόμενα αναφέρονται. Τα αινίγματα όχι μόνο μας διασκεδάζουν, αλλά και μας μαθαίνουν να παρατηρούμε τον κόσμο που υπάρχει γύρω μας. Τα αινίγματα καθρεφτίζουν, με τον τρόπο τους, τη ζωή, τα αισθήματα και την εξυπνάδα κάθε λαού.

Η λύση των αινιγμάτων στις διάφορες συγκεντρώσεις, τους χορούς, τις ώρες της ανάπαυσης, μας προσφέρει μια όμορφη διασκέδαση και βάζει σε κίνηση τη σκέψη μας, καλλιεργεί και δυναμώνει την παρατηρητικότητα, τη μνήμη και την κρίση μας.

Αινίγματα που έλεγαν στο χωριό:

- Κλειδώνω, μανταλώνω, τον κλέφτη βρίσκω μέσα. (Ο ήλιος).
- Βασιλιάς δεν είμαι, κορόνα φορά, ρολόι δεν έχω, τις ώρες μετρώ. (Ο πετεινός).
- Γύρω τριγύρω κάγκελα και μέσα κόρη κελαηδεί. (Η γλώσσα).
- Έχω ένα βαρελάκι κι έχει δυο λογιών κρασάκι. (Το αυγό).
- Μάνα και θυγατέρα έχουν το ίδιο όνομα. (Η ελιά).
- Από πάνω σαν τηγάνι, από κάτω σαν βαμπάκι, κι από πίσω σαν ψαλίδι. (Το χελιδόνι).
- Άσπρο είναι σαν τυρί, μα τυρί δεν είναι.
Φύλλα έχει σαν δεντρί, μα δεντρί δεν είναι.
Έχει ποντικού ουρά, ποντικός δεν είναι. (Το ρεπάνι).
- Πηδάει σαν φύλλος, δαγκώνει σαν σκύλος. (Η σπίθα).
- Χίλιοι μύριοι καλογέροι σ' ένα ράσο τυλιγμένοι. (Το ρόδι).
- Ό,τι βρει το τρώει, κι αν βρει νερό φοφάει. (Η φωτιά).
- Πράσινος κάμπος, κόκκινος πύργος, μαύροι αράπηδες κατοικούν μέσα. (Το καρπούζι).
- Ανεβαίνει, κατεβαίνει και χωρίς να τρώει παχαίνει, μοναχά

- Έφαγαν ψωμί κι αλάτι.
- Καινούριο φίλο έπιασες παλιό μιν τον αφήνεις.
- Οποιος έχει φίλο ακριβό, έχει μεγάλο θησαυρό.
- Σαν το σκύλο με τη γάτα.
- Μαλώνουν σαν τα κοκόρια.
- Φοβάται ο Γιάννης το θεριό και το θεριό τον Γιάννη.
- Ο φόβος φυλάει τα έρημα.
- Έχει καρδιά λαγού.
- Είδε το Χάρο με τα μάτια μου.
- Φτώχεια με το σακί.
- Δεν έχει στον ήλιο μοίρα.
- Φάε, κουμπάρε, λάχανα στον πάτο πλέει το λάδι.
- Γλυκός ο ύπνος το πρωί, έξω ο κώλος τη Λαμπρή.
- Τον έχουν μη στάξει και μη βρέξει.
- Σαν την αγελάδα που σ' το δίνει και στο τέλος το κλοτσάει.
- Η αλεπού κι αν γέρασε, γνώμη δεν άλλαξε.
- Τρελός παπάς σε βάφτιζε.
- Πώς πάνε κόρακα τα παιδιά; Όσο πάνε και μαυρίζουν.
- Η παλιά η φράχτη σέπεται, το παλιό το χρέος μένει.
- Η παλιά η κότα έχει το ζουμί.
- Η ομορφιά δίχως χάρη είναι αγκίστρι δίχως ψάρι.
- Αν σε κακολογήσουν δίκαια, φρόντισε να διορθωθείς, αν άδικα, μη δίνεις καμιά σημασία.
- Αν ήξερε η νιότη... Αν μπορούσαν τα γηρατιά.
- Αδικιάς σπυρί σπαρμένο κι αν φυτρώσει δε σταχυάζει.

Με την καταγραφή ορισμένων παροιμιών, από τις πολλές που χρησιμοποιούν οι κάτοικοι του χωριού στην καθημερινή τους ζωή, δεν εξαντλήθηκε το θέμα. Είναι ακόμη πολλές παροιμίες που θα χρειαστεί να τις ψάξουμε ανάμεσα στους κατοίκους του χωριού, γιατί πολλές απ' αυτές εκφράζουν την πείρα και τη σοφία των ανθρώπων από την αρχαία ακόμη εποχή.

Σε εκείνους που ταξίδευαν

- Καλή αντάμωση.
- Με την ευχή μου.
- Στο καλό να πας.
- Κακό να μη βρεθεί στο δρόμο σου.

Σε γιορτές

- Καλές γιορτές.
- Καλά Χριστούγεννα.
- Καλή Πρωτοχρονιά.
- Καλόν Αϊ-Βασίλη.
- Καλές Αποκριές.
- Καλό Πάσχα.
- Καλή Ανάσταση.

Σε εορτάζοντες

- Να ζήσεις και να χαίρεσαι το όνομά σου.
- Να τα εκατοστήσεις.
- Να ζήσετε, να γεράσετε σαν τα ψηλά βουνά.
- Χιλιόχρονοι να γίνετε.
- Χρόνια πολλά, να χαίρεσαι τη γιορτή σου.

Σε γάμους

- Καλορίζικα.
- Η ώρα η καλή.
- Καλά στέφανα.
- Κάθε ευτυχία.
- Με καλούς απογόνους.
- Καλή προκοπή.
- Να χαρείτε τα στέφανα.
- Με ζωή.
- Ευτυχισμένο το μέλλον σας.

Σε ηλικιωμένους

- Καλή ψυχή.
- Καλά γεράματα.
- Να χαίρεσαι παιδιά κι εγγόνια.

στριφογυρίζει κι η κοιλίτσα του γεμίζει. (Το αδράχτι).

- Βόιδι δεν είναι, κέρατα έχει.

Γάιδaros δεν είναι, σαμάρι φορεί.

Γραμματικός δεν είναι, περπατάει και γράφει. (Το σαλιγκάρι).

- Είναι δυο αδερφές, που χωρίς να 'ναι κι εχθρές, μέρα νύχτα κυνηγιούνται και ποτέ δε συναντιούνται. (Η μέρα και η νύχτα).

Ευχές μεταξύ των κατοίκων

Οι κάτοικοι του χωριού, αλλά και σε όλα τα μέρη της πατρίδας μας, στην καθημερινή τους ζωή χρησιμοποιούν ορισμένες εκφράσεις, που έχουν σχέση με το χαιρετισμό, με ευχές, ακόμη και με κατάρες, όταν κάποιος τους έκανε κάποιο κακό.

Π.χ. χαιρετισμοί στην καθημερινή τους ζωή:

- Καλημέρα.

- Καλησπέρα.

- Καληνύχτα.

- Καλό βράδυ.

- Καλό απόγευμα.

- Να καλοβραδιάσετε.

- Να καλοξημερώσετε.

- Καλωσόρισες.

- Καλώς σας βρήκα.

- Ό,τι αγαπάτε.

- Καλή όρεξη.

- Καλή χώνεψη.

- Στην υγεία σας.

Ευχές των γονέων προς τα παιδιά τους

- Να 'χετε την ευχή του Θεού και της Παναγιάς.

- Χώμα να πιάνετε μάλαμα να γίνεται.

- Να σας φυλάξει ο Χριστός και η Παναγιά.

- Να 'χετε του Αβραάμ και του Ισαάκ τα καλά.

- Την ευχή μου να 'χετε, παιδιά μου.

- Ο Θεός να σας φυλάει.

- Ο Θεός μαζί σας.

- Τα συλλυπητήριά μου
- Θεός σχωρέσ' τον.
- Ζωή σε σας.
- Ελαφρό το χώμα που θα τον σκεπάσει.
- Ο Θεός να σου ελαφρύνει τον πόνο.
- Κουράγιο.
- Ο Θεός ν' αναπάψει τα κόκαλά του.

Για καινούρια πράγματα

- Να ζήσετε, να τα χαρείτε.
- Με γεια.
- Με γεια και γαμπρός.
- Με γεια και με μια νύφη.
- Καλορίζικα.

Διάφορες

- Να συγχωρεθούν τα πεθαμένα σας.
- Καλός άνθρωπος, παιδάκι μου.
- Να τα φέρει ο Θεός δεξιά.
- Μακάρι να 'σαι καλά.

Διάφορες κατάρες

- Ανεπρόκοπο.
- Καταραμένο.
- Παλιοτόμαρο.
- Τσακισμένο.
- Παρασάνταλο.
- Γρουσουζικό.
- Γιορτόπιασμα.
- Τρισκατάρατε.
- Αϊ στο διάολο.
- Αϊ στον κόρακα.
- Αϊ στον αγύριστο.
- Να μη σε βρει ο χρόνος.
- Να μη σε πάρει η ημέρα.

- Να είστε καλά.
- Και του χρόνου.

Για κακό

- Μακριά απ' εδώ.
- Κούφια η ώρα που τ' ακούει.
- Χτύπα ξύλο.

Επαγγελματικές

- Καλή πρόοδο.
- Καλή επιτυχία.
- Καλή σοδειά.
- Να χιλιάσετε τα πρόβατα.
- Καλά κέρδη.
- Καλές δουλιές.
- Σιδεροκέφαλος.
- Καλή σταδιοδρομία.
- Και σε ανώτερα.

Σε ανύπαντρους

- Καλή τύχη.
- Να καλοπαντρευτείς.
- Να ευτυχήσεις.

Σε στρατιώτη

- Καλός πολίτης.

Σε έγκυο

- Καλή λευτεριά.

Σε αρρώστους

- Περαστικά.
- Σιδερένιος.

Σε κηδείες

- Ζωή σε λόγου σου.
- Η Παναγιά να σε παρηγορήσει.

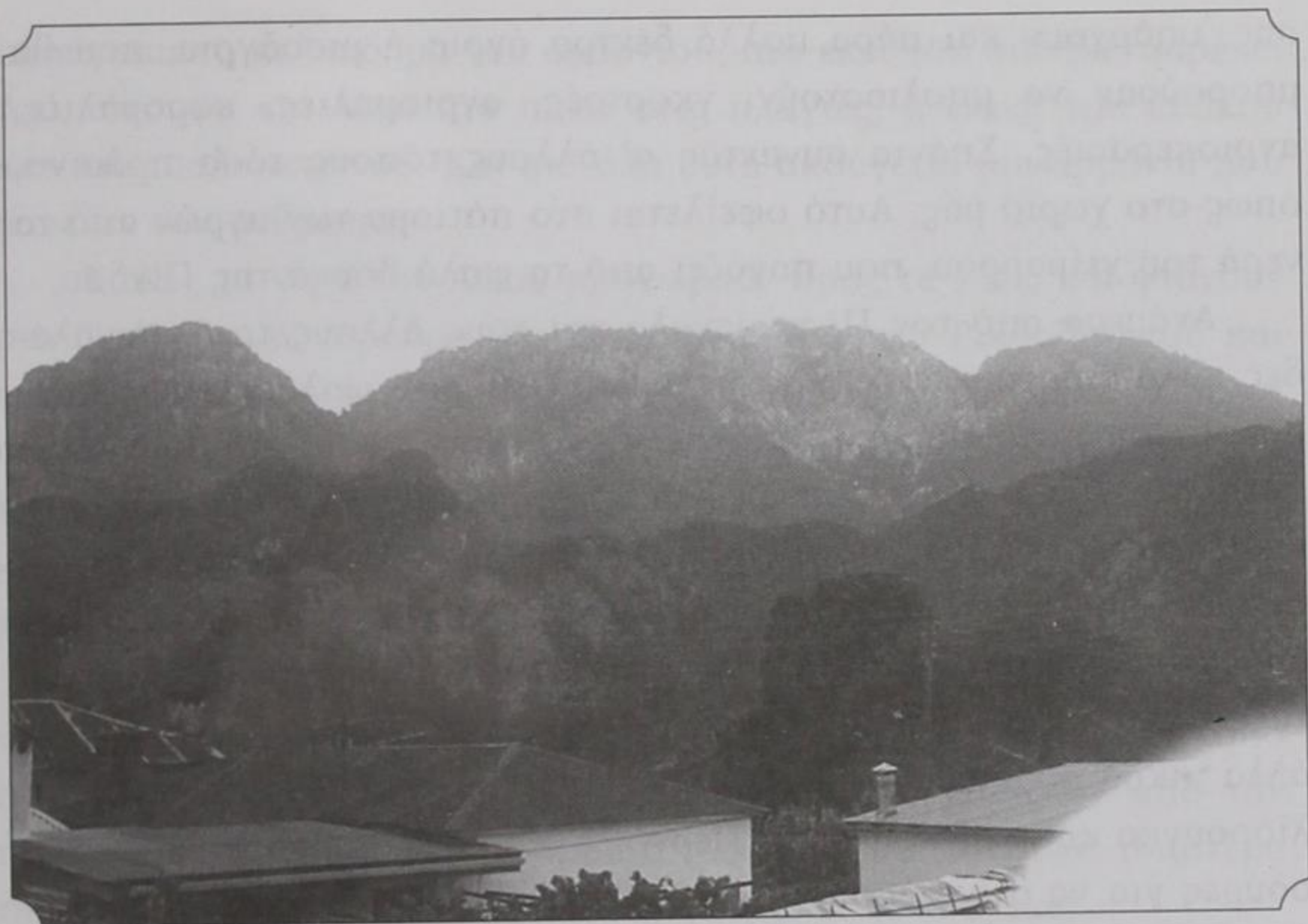
Η φύση του χωριού

Το χωριό μας έχει άπειρες ομορφιές και μαγευτικές τοποθεσίες. Περιβάλλεται απ' όλα τα μέρη από ψηλά βουνά. Βορειοανατολικά υψώνεται περήφανος ο χιλιοτραγουδισμένος Σμόλικας. Βόρεια περιβάλλεται από τη Νταλιόπουλη, το Καραούλι και τον Κλέφτη. Ανατολικά το χυτό, καλλίγραμμο θαύμα της ξακουστής Τύμφης (Γκαμήλας). Δυτικά από το Ροϊδοβούνι (Τραπεζίτσας) και Σουσνίτσα. Εκτός από τα ψηλά βουνά, το χωριό είναι περιστοιχισμένο και από εκατοντάδες μικρούς και μεγάλους λόφους, που είναι σπαρμένοι ακανόνιστα εδώ κι εκεί.

Ένα μέρος από το χυτό καλλίγραμμο θαύμα της ξακουστής Τύμφης (Γκαμήλας).

- Να μη φτάσεις.
- Να σου πέσουν τα χέρια.
- Να σου βγουν τα μάτια.
- Στεφάνι να μη χαρείς.
- Κακιά αστραπή να σε κάψει.
- Να σε φέρουν στα ξύλα.
- Κακός ψόφος.
- Να λαλήσουν κουκουβάγιες στο σπίτι σου.
- Να φας το διάολο.
- Να σε βάλουν στη γης οχτώ οργιές.
- Να μη λιώσεις.
- Να σου φάω το σιτάρι (κόλλυβα).
- Κομμάτια να γίνεις.
- Να μη χορτάσεις.
- Να μη σου γελάσει το χείλι σου.
- Κακό βόλι.
- Να μη σταθείς πουθενά.
- Κακός λύκος.
- Να σε κουνήσει η ζάλη.
- Κακός ξεπατωμός.
- Κακό φίδι να σε φάει (οχιά, αστρίτης, σαπίτης).
- Λύσσα κακιά να σε κολλήσει.
- Απ' ό,τι έκαμες να μη γλιτώσεις.
- Να σε χαρεί η μάνα σου κρύο.
- Να φας τη γλώσσα σου.
- Βήμα να μην προφτάσεις να κάνεις.
- Κακά μαντάτα να σου έρθουν.
- Σκατά στο λάκκο σου.
- Να φυτρώσουν παλιούρια στην πόρτα σου.
- Κακόχρονο να 'χεις.
- Να μη σε δουν τα μάτια μου.

Το Ροΐδοβούνι (Τραπεζίτσα) στο δυτικό μέρος του χωριού.

ρα, η οροσειρά Λαγουδάρη, Κλέφτη, Ζάροζη. Δυτικά η Σουσνίτσα, Γκαλνίτσα, Σουφλιά, Τζάιμη, Τρόχαλα. Ανατολικά το Νικούσι, Αμπέλια, Στρώμα, Σέλωμα. Και βαθιά στη λαγκαδιά ο Αώος ποταμός. Από εκεί πάνω όλα φαίνονται όμορφα. Όλες αυτές οι τοποθεσίες είναι σκεπασμένες με πράσινο. Έτσι, κοιτάζοντας γύρω σου απ' εκεί ψηλά, τα μάτια σου βυθίζονται στην πράσινη ομορφιά του τοπίου. Το τοπίο είναι γεμάτο από μικρούς και μεγάλους λόφους, ρεματιές, λαγκαδιές, βουνοπλαγιές, ισιώματα, τα οποία είναι σκεπασμένα από πυκνά δάση.

Επίσης, από το Κοκκινάδι βλέπεις το χωριό που είναι χτισμένο σε τέσσερις μαχαλάδες. Τα σπίτια του σκορπισμένα εδώ κι εκεί μέσα στο καταπράσινο τοπίο από τα καλαμπόκια και τα οπωροφόρα δέντρα, μοιάζουν σαν φωλιές πουλιών χτισμένες στα κλωνάρια ενός μεγάλου δέντρου. Οι αγροί του χωριού είναι κατάφυτοι από οπωροφόρα δέντρα. Υπάρχουν καρυδιές, μηλιές, αχλαδιές, κορομηλιές, ροδακινιές, κερασιές, μουριές, κυδωνιές, κληματαριές και άλλα. Επί-

Ανατολικά υψώνεται ο λόφος Κοκκινάδι, λίγο πιο κάτω ο πανοραμικός λόφος του Αϊ-Σωτήρα, με το μικρό ξωκκλήσι του στην κορφή και το Σέλωμα. Βόρεια από το λόφο Μπουχά, Φανάρι. Δυτικά από του Μπραμ τα Ρόγγια. Οι ορεινές εκτάσεις τους είναι σκεπασμένες με δάση από οξιές, πεύκα και έλατα. Αυτή η ζώνη είναι ορεινή. Εκτείνεται ανάμεσα στα 1.500 και 800 μέτρα. Κάτω από τα 800 μέτρα αρχίζει η κατώτερη ζώνη. Σε υψόμετρο 500 μέτρα αρχίζουν τα κοινά πεύκα, πρίνοι και άλλα δέντρα, μικρά φυτά, θάμνοι κ.λπ.

Στην περιοχή του χωριού υπάρχουν πυκνά δάση, γκρεμοί απότομοι, καταρράχτες, καταπράσινα λιβάδια και μικρές καλλιεργούμενες εκτάσεις.

Αν ανεβεί κανείς στο λόφο Κοκκινάδι, που βρίσκεται στο ανατολικό μέρος του χωριού, μπορεί να αγναντέψει σχεδόν όλη την περιοχή. Στο βόρειο τμήμα του χωριού απλώνεται η Κερασιά σκεπασμένη από λεφτοκαρυές και άλλα φυτά. Λίγο πιο πάνω το Χελιμόδι, τα Μπράλικά, η Καψάλα, η Νταλιόπουλη, το Καραούλι. Λίγο πιο πέ-

Μια άποψη της Δρακολίμνης στους πρόποδες του Σρόλικα.

ακούγεται το κελάπημα του απδονιού, πιο εκεί του σπίνου, παρέκει του κότσυφα και λίγο πιο πάνω στις πλαγιές, η φωνή του κούκου και του τσαλαπετεινού. Και απ' όλα αυτά ακούγεται μια αρμονία που μαγεύει τον άνθρωπο.

Καθώς τα νερά του Αώου προχωρούν προς τα κάτω και φτάνουν στα Τρόχαλα, η χαράδρα στενεύει, τα πόδια του Ροϊδοβουνιού και της Τύμφης πάνε να ενωθούν και μόλις αφήνουν τον Αώο να περάσει ανάμεσά τους, για να βγει πάλι στα ανοιχτά στον κάμπο της Κόνιτσας και απ' εκεί στην Αλβανία, για να χυθεί λίγα χιλιόμετρα πιο κάτω στην Ιόνια θάλασσα. Στη θέση Μεσογέφυρα γίνεται η συμβολή του Αώου με τον παραπόταμό του Σαραντάπορο.

Έτσι, αγναντεύοντας απ' εκεί ψηλά όλη την περιοχή του χωριού, αισθάνεσαι μια βαθιά ανακούφιση και περηφάνια για τον τόπο που γεννήθηκες. Την άνοιξη τα μάτια σου πλημμυρίζουν από την πρασινάδα και τα διάφορα χρώματα των αγριολουλουδιών, ιδιαίτερα της παπαρούνας που κατά χιλιάδες φυτρώνει εδώ κι εκεί.

Αν θέλεις, όμως, ν' αντικρίσουν τα μάτια σου μια απερίγραπτη ομορφιά, ν' ακούσουν τ' αυτιά σου κατάγλυκη μουσική, να πετάξει από χαρά η καρδιά σου και τα χείλη σου να τραγουδήσουν την ομορφιά της πλούσιας φύσης, πρέπει να πας στο δάσος. Για το λόγο αυτό, πριν από λίγα χρόνια, μαζί με τον αδερφό μου τον Μιχάλη, κάναμε μια εκδρομή στο δάσος. Ήταν μια φθινοπωριάτικη ηλιόλουστη μέρα. Όσο ανεβαίναμε προς το βουνό, γέμιζε το στήθος μας από μια δροσερή πνοή ενός μυρωμένου αέρα, που μύριζε οξιά και πεύκο. Σε κάθε ξέφωτο του δάσους έστρεφα να ιδώ γύρω και πίσω μου το τοπίο.

Ξεκινήσαμε γι' αυτή την εκδρομή ύστερα από πολλά χρόνια στην ξενιτιά σ' ένα προσκύνημα αναπόλησης. Έτσι, βγαίνοντας στην Πουρνιά, πήραμε το δρόμο προς το Γελαδομάντρι και το Σιάδι. Αριστερά του δρόμου ακουγόταν το σιγανό θρόισμα από τις μικρές πράσινες οξιές και τα έλατα, ενώ από τα δεξιά μας ερχόταν το βουητό του πευκόδασου. Βγήκαμε σ' ένα ξέφωτο κι απ' εκεί αγνάντεψα συγκινημένος με μια ματιά, την παλιά γνώριμη θέα του όμορφου, καταπράσινου τοπίου της Γκαλνίτσας, και του Σιαδιού. Αυτό μου ξύπνησε με-

σης, υπάρχουν και πάρα πολλά δέντρα άγρια ή μισοάγρια, που θα μπορούσαν να μπολιαστούν: γκορτσές, αγριομηλιές, κορομηλιές, αγριοκερασιές. Σπάνια συναντάς σ' άλλους τόπους τόσο πράσινο, όπως στο χωριό μας. Αυτό οφείλεται στο πότισμα των αγρών από τα νερά του χείμαρρου, που πηγάζει από τα ψηλά βουνά της Πίνδου.

Ανάμεσα από τον Πέρα μαχαλά και τους άλλους τρεις μαχαλάδες κυλά βιαστικά ένα μικρό ποταμάκι. Απ' εδώ ψηλά βλέπεις κατά μήκος του ποταμού, που διασχίζει το χωριό· τα τελευταία χρόνια σκεπάστηκε από πυκνά, πανύψηλα, καταπράσινα πλατάνια. Εδώ την άνοιξη και τον πρώτο μήνα του καλοκαιριού, κάτω από το βαθύ και δροσερό ίσκιο των πλατανιών ακούγεται το γλυκό κελάνδημα των αηδονιών, του κότσυφα και άλλων πουλιών, που συναγωνίζονται μεταξύ τους στο κελάνδημα. Από τα σπλάχνα των βουνών ξεπηδούν και άλλα μικρά ρυάκια, που έχουν την πηγή τους στη Ζάροζη, στα Παλιόρουγκα και στο Κρυονέρι. Περνούν μέσα από χαράδρες και κλεισούρες για να ανταμώσουν πιο κάτω στον Αϊ-Θανάση και να σχηματίσουν το μικρό ποταμάκι, που σμίγει στα γεφύρια με τ' άλλο ποταμάκι που περνά μέσα από το χωριό. Πιο κάτω, στο Παλιόκαστρο συναντούν ακόμη ένα μικρό ρυάκι που πηγάζει από το Γελαδομάντρι, κάτω από την Τραπεζίτσα. Τώρα, όλα μαζί διασχίζουν τη χαράδρα και χύνονται στα Σιάδια στον Αώο.

Πιο κάτω από το χωριό, χαμηλά στη βαθιά χαράδρα, κυλά σαν φίδι με τα θολά νερά του ο ξακουστός Αώος ποταμός. Την άνοιξη, όταν λιώνουν τα χιόνια στα βουνά, ο Αώος γίνεται αδιαπέραστος δίχως γεφύρι. Τα αφρισμένα νερά του τρέχουν με ορμή και χτυπούν στους βράχους, πότε δεξιά πότε αριστερά της όχθης, και όταν αναγκάζονται να υπερπηδήσουν βράχους και πέτρες, ακούγεται μακριά στον απέραντο βαθύ λόγγο το βουητό τους. Τις όχθες του τις σκεπάζουν καταπράσινα πλατάνια ζωσμένα από κισσούς, γραβιά, στολισμένες ιτιές και άλλα φυτά. Σε πολλά σημεία της διαδρομής του ακούγεται μακριά ο φλοίσβος από τα νερά των ρυακιών, που κατεβαίνουν από τους γύρω γκρεμούς και πλαγιές.

Με το κελάρυσμα που κάνουν τα κρυστάλλινα νερά, ενώνεται και η μουσική των πουλιών, που κελαηδούν χαρούμενα την άνοιξη. Εδώ

μπόλια και έλατα. Λίγο πιο κάτω οι ρεματιές, οι λόφοι και οι πλαγιές είναι κατάφυτα από βαλανιδιές, γράβους, φραξιά, αγριοπλατάνια, πλουπιά, λίπες, κέδρα και λεφτοκαρυές.

Βγαίνοντας στο αντέρισμα, στον Πλάτανο, αντικρίσαμε απέναντι τη Λακκιά Νταβέλη, τις βραχώδες πλαγιές με τα θεόρατα κράκουρα του Ροϊδοβουνιού, τις Κουπάνες και πιο κάτω το Σιόρμποβο, τις Τριώδες, τη Γρεντζουλιά μέσα στη ρεματιά, τα Τρόχαλα με τις όμορφες καταπράσινες πλαγιές τους από διάφορα δέντρα.

Φτάνοντας στα Σουφλιά σταματήσαμε για λίγο να ξεκουραστούμε στα ισιώματα, που κάποτε ήταν χωράφια. Τώρα αν κυττάξεις γύρω, τίποτε δε φαίνεται να σου θυμίζει ότι κάποτε εδώ ήταν χωράφια. Τα ισιώματα, γέμισαν από γιγαντιαία λαρπαδιαστά πεύκα, που όπως είναι αραδιασμένα το ένα κοντά στο άλλο, σχηματίζουν ένα συνεχές πράσινο σκέπαστρο που δεν περνάει μέσα αχτίδα ήλιου. Αν κανείς παρατηρούσε προσεχτικά τα όμορφα αυτά τοπία της φύσης, θα αντιλαμβανόταν ότι εδώ έσμιξαν τρία χρώματα: το πράσινο του πεύκου, το χρυσαφί του ήλιου και το γαλάζιο τ' ουρανού.

Περπατώντας στο δάσος, κάτω από τους πανύψηλους κορμούς των θεόρατων πεύκων, των ελάτων και των οξιών, αισθάνεσαι σαν να περπατάς σε κάποια υπόγεια στοά. Βγαίνοντας σε κάποιο ξέφωτο, οι αχτίνες του ήλιου βουτούν με το φως τους στο εσωτερικό του δάσους και το τοπίο παίρνει άλλη όψη. Ακούς τη βουή που αφήνουν τα πεύκα από το απαλό φύσημα του αέρα. Το θρόισμα του πεύκου, το μουρμουρητό του νερού στα ρυάκια που κελαρύζουν από τις πλαγιές των βουνών, η μοσχοβολιά της φτέρης, του τσαγιού, του αμάραντου, της ρίγανης, του μελισσοβότανου, της μέντας, του δυόσμου, του πεύκου, της φλαμουριάς και πολλών άλλων φυτών και λουλουδιών μέσα στην πλούσια χλόη και το κελάηδημα των πουλιών, σχηματίζουν μια σπάνια μαγική βουνίσια εικόνα μέσα στο δάσος.

Μετά από λίγη ώρα ανάπαυσης συνεχίσαμε τη διαδρομή και φτάσαμε στην Πέτρα Λέτσιου. Από εδώ μπορείς ν' αγναντέψεις όλη την περιοχή του χωριού. Σταματήσαμε για λίγο και βγάλαμε τα κιάλια που είχαμε μαζί μας. Αγναντέψαμε με τα κιάλια το πανοραμικό τοπίο του Σρόλικα με τις ψηλές μυτερές κορφές του. Συχνά, η ψηλότερη κορφή

Ένα τοπίο του δάσους. Διακρίνονται τα Σουβλιά, οι λακκές και βαθιά στον ορίζοντα η Γκαμήλα.

μιάς μέσα μου βιώματα και πολλές αναμνήσεις από τα γλυκά παιδικά και εφηβικά μου χρόνια.

Λίγο πιο πέρα από το Γελαδομάντρι, κάτω από το Σιάδι, συναντήσαμε το γνωστό γάργαρο κρυστάλλινο νερό, που έβγαινε από τις ρίζες μιας μεγαλόκορμης οξυάς. Καθήσαμε δίπλα της, έσκυφα και κόλλησα τα χείλη μου στη μικρή πεντακάθαρη κρούστα του γάργαρου νερού. Ήπιαμε και δροσίστηκαν τα σωθικά μας. Τέτοια βρυσικά νερά υπάρχουν σε πολλές τοποθεσίες του χωριού. Π.χ. στο Χελιμόδι, στην Κερασιά, στην Καψάλα, απ' όπου υδρεύεται το χωριό, στη Νταλιόπουλη, στο Κρυονέρι, στη Ζάροζη, στις Βυζιές, στη Λεφτοκαρυά, κάτω από τη Σουσνίτσα, στα Σαμανίκλια, στην Κρασιά, στην Κόγια και αλλού.

Το πανοραμικό αυτό σεργιάνι-αγνάντεμα προχωρεί τώρα πιο πέρα προς τα Σουφλιά. Δεξιά και αριστερά του μονοπατιού, καθώς βαδίζαμε, απλώνονται τα δασοσκέπαστα ρουμάνια από πεύκα, οξιές, ρο-

ους πράσινους θόλους της πυκνής φυλλωσιάς τους, που δεν τις διαπερνάει ο ήλιος και, κάπου κάπου, ξέφωτα ισιώματα που πριν από λίγα χρόνια ήταν χωράφια, είναι πράγματι κάτι σπάνιο στο είδος του, που δεν το συναντάς εύκολα σε άλλα ελληνικά τοπία.

Και για να έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της φύσης του χωριού μας και γενικά της επαρχίας μας, θα κάνουμε ένα ταξίδι από το χωριό μας στην Κόνιτσα και επιστροφή, για να διαπιστώσουμε την ομορφιά της φύσης σε όλη μας τη διαδρομή. Ξεκινώντας από το χωριό προς την Κόνιτσα βλέπεις μια ειδυλλιακή γραφικότητα του τοπίου καθώς βγαίνεις από το χωριό και το λεωφορείο προχωρεί, πότε πιο γρήγορα, πότε πιο αργά, λόγω των πυκνών στρωφών του δρόμου και τα μάτια μας αρπάζουν ό,τι προλαβαίνουν και τα αποτυπώνουν, για να τα συγκρατήσει η μνήμη. Σε κάθε στροφή του δρόμου, το λεωφορείο βγάζει και ένα καινούριο τοπίο, που το ένα είναι καλύτερο από το άλλο. Βλέπεις διάφορες ραχούλες, ψηλά βουνά, χαράδρες μικρές και μεγάλες, ρυάκια, ισκιωμένα δρομάκια, γκρεμούς, γραφικές δεντροστοιχίες, θάμνους από τρυφερούς βλαστούς, μικρά λιβαδοτόπια στη Ντίσινα, στη Σκαριά, στην Τρικοκιά, στη Σέλιανη, στα Λιβάδια, κατάφυτες πλαγιές κ.λπ.

Πώς όμως να προλάβει να τα δει όλα κανείς; Όσπου να πάρεις τα μάτια σου από ένα όμορφο τοπίο, εμφανίζεται άλλο ομορφότερο. Όσο προχωρεί το λεωφορείο προς τα πάνω, ένας λοφίσκος διαδέχεται τον άλλο. Μπροστά μας απλώνονται του Μπραμ τα Ρόγγια, οι Λίπες με τον καταρράχτη, τα Σαμανίκλια, το Στενό, η Πουρνιά και μια σειρά άλλα τοπία. Επίσης, από μπροστά μας περνούν ανθόσπαρτες πλαγιές, ρεματάκια, ρυάκια που αναβλύζουν από τις πηγές του βουνού. Ακούγεται ο φλοίσβος από τα νερά των ρυακιών που κατεβαίνουν γάργαρα από τους γύρω γκρεμούς και τις πλαγιές. Ποιος δε σταμάτησε να πει κρύο, γάργαρο νερό το καλοκαίρι, στην πηγή που βρίσκεται δίπλα στο δρόμο πίσω από την Πουρνιά; Στη διαδρομή προς την Κόνιτσα συναντούμε, φυσικά, και άλλα ρυάκια που πηγάζουν από τις πλαγιές των βουνών.

Καθώς τώρα βγαίνεις με το λεωφορείο από την Κόνιτσα προς το χωριό, βλέπεις στα δεξιά σου τον τεράστιο και περήφανο όγκο του

Τα Γκουστήπερα απέναντι από το χωριό.

του, που φτάνει 2.650 μέτρα υψόμετρο, τυλίγεται από λευκά σύννεφα. Μετά το Σρόλικα, πέρασε από το φακό η Νταλιόπουλη, το Καραούλι, ο Θρυλικός Κλέφτης, τα Μπράλικα, ο καταρράχτης ανάμεσα από το Μισοφούντι και τα Μπράλικα, το Χελιμόδι, η Καψάλα και μια σειρά άλλες τοποθεσίες. Δε χορταίναμε να κοιτάζουμε τις καταπράσινες πλαγιές, τους γκρεμούς, τις βαθιές χαράδρες και τους εκατοντάδες μικρούς και μεγάλους λόφους, ακανόνιστα σπαρμένους εδώ κι εκεί.

Οι παραπάνω τοποθεσίες που αναφέραμε είναι σχετικά ομαλές σε σχέση με το Ροϊδοβούνι (Τραπεζίτσα) και την Τύμφη (Γκαμήλα). Απ' εδώ με τα κιάλια μπορούσαμε να διακρίνουμε καθαρά τους απότομους γκρεμούς, τις χαράδρες και τα κράκουρα του Ροϊδοβουνιού και της Τύμφης. Άγρια εδώ η φύση και συνάμα όμορφη.

Βλέποντας γύρω μας απ' εδώ, από την Πέτρα Λέτσιου, αυτό το πυκνό δάσος από μεγάλες φουντωτές οξιές, με τους λευκούς κορμούς, τα θεόρατα πεύκα και έλατα, τα πλουπιά, τα πλατύφυλλα αγριοπλατάνια, τις λύπες, τα γραβγιά, τις βαλανιδιές με τους ωραί-

φτουν πολλά χιόνια. Το καλοκαίρι, τον Ιούλιο μήνα, πολλές φορές η θερμοκρασία ανεβαίνει στους 35 - 38 βαθμούς πάνω από το μηδέν. Οι νύχτες γενικά είναι δροσερές.

Μεγάλη επίδραση στο κλίμα του χωριού μας έχουν οι άνεμοι, τα γύρω βουνά και τα δάση. Κατά το καλοκαίρι επικρατούν ξηροί βορειοανατολικοί άνεμοι. Το φθινόπωρο είναι συχνότεροι οι νότιοι άνεμοι που έρχονται από τη Μεσόγειο Θάλασσα και φέρνουν βροχές. Κατά το χειμώνα επικρατούν και πάλι οι βόρειοι άνεμοι, που είναι ψυχροί. Οι περισσότερες βροχές πέφτουν κυρίως το φθινόπωρο και το χειμώνα. Στα δυτικά μέρη της Ελλάδας, μεταξύ των οποίων είναι και το χωριό μας, πέφτει τρεις φορές περισσότερη βροχή από ό,τι στο ανατολικό μέρος. Το ετήσιο μέσο ύψος της βροχής είναι γύρω στα 120 εκατοστά, ενώ στο ανατολικό γύρω στα 45 εκατοστά σ' ένα τετραγωνικό μέτρο. Τα βουνά γύρω γύρω από το χωριό μας είναι ψηλά. Ορισμένα ξεπερνούν τα 2.000 μέτρα. Και γι' αυτό οι ψηλές κορφές των βουνών είναι γυμνές. Αυτή ονομάζεται αλπική ζώνη.

Τα δέντρα, ακόμη και τα πιο άγρια που αντέχουν στο κρύο, για να βλαστήσουν και να αναπτυχθούν χρειάζονται κάποια θερμότητα. Η βλάστηση αρχίζει σε υψόμετρο κάτω των 2.000 μέτρων. Τα δέντρα που αντέχουν στα πιο ψηλά μέρη είναι τα έλατα. Κατόπιν έρχονται οι οξιές, τα πεύκα, και ύστερα οι βαλανιδιές και οι καστανιές. Αυτή η ζώνη ονομάζεται ορεινή ζώνη. Εκτείνεται ανάμεσα στα 1.500 και 800 μέτρα. Κάτω από τα 800 μέτρα, αρχίζει η κατώτερη ζώνη. Σ' αυτή τη ζώνη ευδοκιμούν πολλά φυτά: μηλιές, κερασιές, καρυδιές, συκιές, κυδωνιές, αχλαδιές, μουριές, ροδακινιές, πορτοκαλιές, λεμονιές, ελιές, μανταρινιές, κληματαριές και άλλα.

Όπως είναι γνωστό και στην περιοχή του χωριού μας, οι οξιές και τα έλατα ευδοκιμούν σε υψόμετρο άνω των 800 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας. Τις οξιές και τα έλατα τα συναντούμε στο Σιάδι και πάνω από την τοποθεσία Λαγουδάρι και Χελιμόδι.

Γενικά, το κλίμα του χωριού μας είναι υγιεινό. Αυτό οφείλεται στην πλούσια βλάστηση, στο άφθονο οξυγόνο, στον καθαρό αέρα και στα κρύα, γάργαρα, κρυστάλλινα νερά του, που πηγάζουν από τα πανύψηλα βουνά.

Ροϊδοβουνιού (Τραπεζίτσα) με τους θεόρατους βράχους, τις πανύψηλες κορφές, τις βαθιές χαράδρες, τις καταπράσινες πλαγιές από πεύκα, έλατα και άλλα φυτά και στα αριστερά σου, χαμηλά στη χαράδρα, βυθισμένο στο πράσινο, απλώνεται με τα γκρίζα σπιτάκια του το χωριό Πηγή (Πεκλάρι) και λίγο πιο πάνω φαίνονται οι καταπράσινες πλαγιές της Σουσνίτσας με πεύκα, έλατα, βαλανιδιές, πλατάνια και άλλα δέντρα.

Καθώς το λεωφορείο ανεβαίνει προς τον αυχένα της Πουρνιάς, στρίβοντας πότε αριστερά πότε δεξιά του δρόμου, και μουγκρίζοντας από το βάρος και τον ανήφορο, φτάνοντας στον αυχένα, μπορείς ν' αγναντέψεις γύρω σου όλες τούτες τις βουνοκορφές, τις χαράδες, τα ποτάμια, τα δάση της Πίνδου, που θα σου μείνει για πάντα στη μνήμη η ονειρεμένη ομορφιά της με τις άφθονες φυσικές καλλονές της.

Το κλίμα

Όλοι οι τόποι της Ελλάδας δεν έχουν το ίδιο κλίμα. Η θερμοκρασία, οι άνεμοι και οι βροχές, είναι τα ατμοσφαιρικά φαινόμενα που ορίζουν το κλίμα κάθε τόπου. Μα τα φαινόμενα αυτά διαφέρουν αρκετά από τη μια περιοχή της Ελλάδας στην άλλη.

Παραδείγματος χάριν, στην Βόρεια Ελλάδα και στα ορεινά μέρη, συμπεριλαμβανομένου και του χωριού μας, η θερμοκρασία, το χειμώνα, συχνά κατεβαίνει κάτω από το μηδέν. Αντίθετα, στη Νότια Ελλάδα και στα παράλια μέρη το χιόνι είναι σπάνιο φαινόμενο. Ο πιο τραχύς χειμώνας, το πιο ζεστό καλοκαίρι, και η μεγαλύτερη διαφορά ανάμεσα στο χειμώνα και το καλοκαίρι παρατηρείται σε μέρη που είναι στο εσωτερικό της χώρας. Έχουν κλίμα ηπειρωτικό.

Το έδαφος του χωριού μας είναι ορεινό. Το χωριό είναι χτισμένο σε υψόμετρο 950 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας. Το κλίμα είναι ηπειρωτικό, επειδή περιβάλλεται από ψηλά βουνά, τα οποία εμποδίζουν τους θαλάσσιους ανέμους να φτάσουν στο εσωτερικό. Η θερμοκρασία το χειμώνα στο χωριό μας συχνά κατεβαίνει κάμποσους βαθμούς κάτω από το μηδέν. Στην περίοδο του χειμώνα πέ-

σαν τσιγγάνα, αλλά πάνω απ' όλα έχει ανάγκη από ψυχία. Τρώει κρέας, έντομα και φρούτα. Είναι ικανή να ροκανίσει σε μια νύχτα 50 κιλά μήλα. Ξεχειμωνιάζει συνήθως απ' τα 1.300 μέτρα και πάνω. Δε βλέπει πάρα πολύ καλά, γιατί έχει μυωπία, έχει όμως τέλεια όσφρηση και ακοή. Κινείται μόνο μετά το ηλιοβασίλεμα μέχρι νωρίς το πρωί. Φοβάται τον άνθρωπο και δεν επιτίθεται αν δε δεχτεί επίθεση.

Δεν πέφτει σε λήθαργο όπως ο ασβός. Αποτραβιέται, όμως, στο καταφύγιό της από το Νοέμβρη μέχρι την άνοιξη. Εκεί ξεχειμωνιάζει χωρίς να τρώει τίποτε, σε κατάσταση υπνηλίας.

Ένα άλλο ζώο που απειλείται να εξαφανιστεί στην περιοχή μας είναι το αγριόγιδο. Τα όμορφα αυτά ζώα της φύσης, που βασικά ζουν στη χαράδρα του Αώου, στους πρόποδες του Σμόλικα και σ' άλλα μέρη της περιοχής μας, κάποτε τα βλέπαμε από μακριά να χοροπηδούν στα βράχια και καθόμασταν και τα καμαρώναμε. Τώρα έχουν αραιώσει τόσο πολύ, που αν δεν παρθούν αυστηρά μέτρα, ενάντια σε ορισμένους ασυνείδητους κυνηγούς, θα εξαφανιστούν. Υπάρχει νόμος που απαγορεύει το κυνήγι τους, αλλά πολλοί κυνηγοί τον αγνοούν. Μπαίνει το ερώτημα: οι υπεύθυνοι που είναι εξουσιοδοτημένοι να τηρήσουν τους νόμους, τι κάνουν; Τι κάνει το δασαρχείο για να τα σώσει από την εξαφάνιση;

Δεν μπορούμε να μην πούμε λίγα λόγια γύρω από τη ζωή αυτού του ζώου. Κάθε ζωντανό πλάσμα, συμπεριλαμβανομένου και του αγριόγιδου, είναι πάνω απ' όλα ένα κομμάτι του χώρου που το περιβάλλει· ζει σε συνεργασία με αυτόν και θα χανόταν γρήγορα αν δοκιμάζαμε να το απομακρύνουμε από εκεί. Το αγριόγιδο είναι φτιαγμένο για να ζει στα ψηλά βουνά και προσαρμοσμένο τέλεια στη δύσκολη ζωή του. Στο αγριόγιδο διακρίνουμε μια σειρά από κατασκευαστικές προσαρμογές που το βοηθούν να επιζήσει στο δύσκολο κόσμο του, των βουνίσσιων ορθοπλαγιών.

Το ζώο έχει τρίχωμα σταχτοκάστανο το καλοκαίρι, με χαρακτηριστικά ασπρόμαυρα σχέδια στο πρόσωπο. Τα αγριόγινδα διαθέτουν πολύ δυνατή όσφρηση, που πέρα από την ανακάλυψη ενός εχθρού που πλησιάζει, χρησιμεύει και στην αναγνώριση των ομοειδών τους,

Η πανίδα του χωριού

Η πανίδα του χωριού είναι πλούσια. Εκτός από τα ήμερα ζώα της κτηνοτροφίας, της πτηνοτροφίας και τα κατοικίδια ζώα, γιδοπρόβατα, αγελάδες, μουλάρια, γαϊδούρια, σκυλιά, υπάρχουν και πολλά ζώα άγρια του βουνού και του λόγγου. Στα βουνά και στα δάση του χωριού μας και γενικά της επαρχίας μας υπάρχουν τα εξής άγρια ζώα: αρκούδες, λύκοι, αλεπούδες, ζαρκάδια, αγριογούρουνα, αγριόγιδα, λαγοί, ασβοί, κουνάβια, βερβερίτσες, αγριόγατοι, σκαντζόχοιροι, χελώνες, διάφορα φίδια, σαύρες, σαλαμάνδρες και άλλα ερπετά. Στα ποτάμια της περιοχής ζουν διάφορα ψάρια όπως πέστροφες, συρτάρια, μουστακάδες, χέλια και μια σειρά άλλα μικρότερα.

Υπάρχουν επίσης στην περιοχή μας και πολλά άγρια πουλιά: πέρδικες, ορτύκια, τρυγόνια, αγριοπεριστέρια, μπεκάτσες, τσαρλέτια, κοτσύφια, κουκουβάγιες, σπίνοι, γεράκια, αετοί, τσαλαπετεινοί, κούκοι, κοράκια, γκιόννηδες, απδόνια, χελιδόνια και πολλά άλλα μικρότερα. Πολλά από τα ζώα και από τα πουλιά τείνουν να εξαφανιστούν από το πρόσωπο της γης.

Παραδείγματος χάρη, στα πρόθυρα της εξαφάνισης βρίσκονται οι αρκούδες και τα αγριόγιδα. Αν και σ' όλη την Ελλάδα σήμερα έχουν απομείνει περίπου 80 αρκούδες, στα δάση της περιοχής μας μπορεί κάπου κάπου κανείς να συναντήσει ίχνη πατημάτων, περιττώματα, τρίχες, γδαρμένους κορμούς, αναποδογυρισμένες πέτρες από τις αρκούδες. Πριν από ένα χρόνο κάποια αρκούδα μπήκε σχεδόν μέσα στο χωριό. Κατέστρεψε κάμποσες κυψέλες του Ιωάννη Τσιρώνη στον Καβαλάρη. Η αρκούδα έχει επιζήσει μέχρι σήμερα χάρη στη μεγάλη ικανότητα που έχει να προσαρμόζεται στις δύσκολες καταστάσεις. Γνωρίζει πολύ καλά την επικράτειά της, σπιθαμή προς σπιθαμή, εμφανίζεται και χάνεται σαν να είναι φάντασμα, γνωρίζει όλα τα καταφύγια και τα μονοπάτια στην περιοχή της.

Η αρκούδα είναι ο πιο παλιός σύντροφος του ανθρώπου, όπως ο σκύλος, με τον οποίο είναι «ξαδέλφια», με τη διαφορά ότι αυτός μεταμορφώθηκε σε πιστό υπηρέτη του ανθρώπου, ενώ η αρκούδα έμεινε ελεύθερη και άγρια. Είναι ζώο μοναχικό, που γυρίζει

αναχαράζοντας. Απ' εδώ μπορούν να αντιληφθούν τους κυνηγούς πριν φτάσουν σε απόσταση βολής.

Πρέπει όμως να κατέβουν, μια φορά τη μέρα, σε κάποια πηγή για να ξεδιψάσουν κι εκεί τα περιμένουν οι λαθροκυνηγοί τα χαράματα. Οι πηγές είναι ελάχιστες κάτω από τους ασβεστολιθικούς γκρεμούς των βουνών μας. Τέτοιες πηγές στην περιοχή του χωριού μας, που κατεβαίνουν το καλοκαίρι τα αγριόγιδα να πιουν νερό, είναι στο Γελαδομάντρι, στην Κρασιά και στον Αώο ποταμό. Τα θηλυκά κυκλοφορούν μαζί με τα χρονιάτικα μικρά τους (που γεννιούνται στις αρχές του καλοκαιριού). Το κάθε θηλυκό γεννά από ένα κασικάκι. Συχνά κυκλοφορούν και με τα περσινά και τα προπέρσινα ακόμη, φτιάχνοντας μικρές ομάδες, που φεύγουν αθόρυβα όταν αντιληφθούν τον κίνδυνο. Τα ενήλικα αρσενικά ζουν μόνα τους και όταν ταραζονται σφυρίζουν με ένα χαρακτηριστικό ανθρώπινο τρόπο. Πολλές φορές αντιλαμβανόμαστε την παρουσία αγριόγιδου κοντά μας από το σφύριγμα αυτό, χωρίς να καταφέρουμε να εντοπίσουμε το ίδιο το ζώο.

Το φθινόπωρο είναι η εποχή του ζευγαρώματος και τα πολυγαμικά αρσενικά εισβάλλουν στις περιοχές των θηλυκών, σηραδεύοντας το καθένα την περιοχή του, τρίβοντας το κεφάλι σε κλαδάκια και αφήνοντας τη μυρουδιά τους με τη βοήθεια αδένων που έχει το ζώο στη βάση των κεράτων του. Το χειμώνα, καθώς τα χιόνια σκεπάζουν τα βουνά, τα αγριόγιδα κατεβαίνουν χαμηλότερα μέσα στο δάσος, για να προφυλαχτούν από το κρύο και να βρουν τροφή. Στην περιοχή του χωριού μας, τα αγριόγιδα ξεχειμωνιάζουν βασικά πίσω στο Πλατύ.

Πολλά από τα νεογέννητα, μέχρι να μπει για τα καλά ο χειμώνας, έχουν πεθάνει από το κρύο και την πείνα. Όσα από τα ζώα αυτά βγάζουν τον πρώτο χρόνο τους, μπορούν να φτάσουν ως τα 25 χρόνια, αν φυσικά δε σκοτωθούν από τους λαθροκυνηγούς νωρίτερα.

Τι μπορεί να γίνει άμεσα για να σταματήσει αυτή η αργή υποβάθμιση του φυσικού κόσμου της περιοχής μας; Δηλαδή, τι μέτρα θα πάρουν οι αρμόδιοι από τα δασαρχεία και γενικά, που θα πρόσφεραν κάποιες εγγυήσεις επιβίωσης στα αγριόγιδα;

όπως εξάλλου συμβαίνει σε όλα τα θηλαστικά της ξηράς, εκτός από τους ανθρώπους.

Κατά το τέλος του φθινοπώρου το ζώο αποκτάει το χειμωνιάτικο τρίχωμά του που, αν και σκούρο καστανό, μοιάζει μαύρο και έχει τριπλάσιο μήκος από το καλοκαιρινό, φτάνοντας τα 9 εκατοστά. Το τρίχωμα αυτό είναι απαραίτητο σε ένα ζώο που κοιμάται τις νύχτες του χειμώνα ξαπλωμένο στο χιόνι σε υψόμετρο 1.000 - 3.000 μέτρα, φροντίζοντας μόνο να είναι προφυλαγμένο από τον άνεμο. Το αγριόγιδο είναι ζώο ημερόβιο και βόσκει κυρίως τα χαράματα και το βραδάκι, περνώντας την υπόλοιπη μέρα του ξαπλωμένο σε βράχινες προεξοχές, και αναμασώντας την τροφή του. Στις μετακινήσεις του, ανάμεσα στα μυτίκια και τα στενά ζωνάρια μιας μεγάλης ορθοπλαγιάς, το διευκολύνουν ο κατάλληλα διαμορφωμένος σκελετός και το μυικό του σύστημα, καθώς και η εξαιρετική ικανότητα εκτίμησης των αποστάσεων. Μπορεί ακόμη να περάσει με ένα άλμα χάσματα φαρδύτερα από 7 μέτρα ή να «πέσει» 15 μέτρα κατακόρυφα μέχρι ένα στενό πατάρι.

Τα πόδια του καταλήγουν σε σκληρές ελαστικές οπλές που προσφέρουν σταθερό πάτημα στις μικρές προεξοχές του βράχου, αλλά και στο σκληρό χιόνι. Εκτός από την εξωτερική μορφή του, το αγριόγιδο είναι προσαρμοσμένο και εσωτερικά στη ζωή των βουνών. Αν και είναι μικρόσωμο ζώο -μέσο βάρος 40 κιλά-, διαθέτει καρδιά μεγαλύτερη από του ανθρώπου (350 γραμ. έναντι 250 γραμ. του ανθρώπου) και αίμα πλουσιότερο σε ερυθρά αιμοσφαίρια (12.000 ανά mm αίματος έναντι 4.500 του ανθρώπου).

Το χειμώνα δεν κινδυνεύει να πάθει κρυοπαγήματα, αν και περπατάει με γυμνά πόδια πάνω στο χιόνι. Όταν το χειμώνα το χορτάρι θάβεται κάτω από το χιόνι, τα αγριόγινδα επιζούν τρώγοντας λεπτά κλαδάκια από δέντρα και θάμνους, γιατί το στομάχι τους έχει τη δυνατότητα να χωνεύει μικρά κομματάκια ξύλου.

Περνούν το καλοκαίρι τους εκεί όπου τελειώνει το δάσος και αρχίζει η γυμνή αλπική ζώνη, γιατί έτσι μπορούν να κρύβονται στο δάσος όταν χαλάει ο καιρός. Προτιμούν πάντα τους απόμερους γκρεμούς, όπου περνούν τις ώρες τους καθισμένα σε σημεία με θέα και

που ζουν εκεί στα κράκουρα.
Είναι στολίδια του βουνού
και του Αώου ποταμού.

Θα μείνουν άδεια αυτά τα κράκουρα
χωρίς τ' αγριοκάτσικα.
Θα γίνει η φύση πιο φτωχή
αν τ' αγριογίδι εξοντωθεί.

Έχουν κι αυτά δικαίωμα
να ζουν σ' αυτή την πλάση.
Να χαίρονται τα κράκουρα
κι αυτή την άγρια φύση.

Να μεγαλώνουν τα κατσίκια τους
στ' αγαππητά λιμέρια τους.
Εκεί επάνω στο βουνό
χωρίς κατατρεγμό.

Τα κυνηγούν αλύπητα
χειμώνα καλοκαίρι.
Επάνω εκεί στα κράκουρα
στο κάθε τους λιμέρι.

Κανέναν δε ζημιώσανε
κανέναν δεν πειράξανε.
Γιατί, λοιπόν, οι κυνηγοί
είναι μαζί τους τόσο σκληροί;
Γιατί;

Ένα άλλο ζώο του λόγγου, που πολλές φορές γινόταν αιτία για τη συμφορά των κατοίκων του χωριού αλλά και πολλών περιοχών, είναι ο λύκος. Οι ζημιές που έκανε παλιότερα στα κοπάδια του χωριού ήταν μεγάλες. Πολλοί πιστεύουν ότι άμα μπει στο κοπάδι κάθε

Το λαθροκυνήγι γίνεται τόσο συστηματικά, όσο και ανενόχλητα και, το χειρότερο, συχνά με την ανοχή κάποιων τοπικών αρμοδίων. Το δασαρχείο, και αν ακόμη είχε την καλή πρόθεση να φυλάξει την περιοχή και να ελέγξει τους κυνηγούς, θα ήταν αδύνατο χωρίς τη βοήθεια όλων των κατοίκων της περιοχής. Οι κυνηγοί πρέπει επιτέλους να καταλάβουν ότι το κυνήγι του αγριόγιδου είναι έγκλημα ενάντια στη φύση. Νομίζω κανένας κυνηγός αντάξιος των ενστίκτων και της παράδοσής του δε θα θαυμάσει πολλή ώρα το όμορφο αυτό θηλαστικό που θα τον κοιτάει γλυκά από μακριά.

Στο όμορφο αυτό θηλαστικό που στολίζει τα βουνά της περιοχής μας και απειλείται να εξαφανιστεί, αφιέρωσα ένα ποίημά μου:

Τα αγριόγιδα και οι λαθροκυνηγοί

*Αχολογούν τα κράκουρα
κάτω εκεί στα Τρόχαλα.
Από τις ντουφεκιές
κι από τις μπαταριές.*

*Μήτε σε γάμο ρίχνονται
μήτε σε χαροκόπι.
Ζωές ήρθαν να πάρουνε
αυτοί οι αγριανθρώποι.*

*Ήρθαν να πάρουν τις ζωές
απ' αυτές τις αγριογίδες.
Που ποτέ τους δε φοβήθηκαν
βροχές και καταιγίδες.*

*Κάθε χρόνο και πιο λίγες
μένουν από τις αγριογίδες.
Όσπου θα 'ρθει η χρονιά
που δε θα μείνει ούτε μια.*

Αυτά τ' αγριοκάτσικα

ριοχής μας ζαρκάδια. Οι λαθροκυνηγοί με την εγκληματική συμπεριφορά απέναντί τους τα εξαφάνισαν. Μειώθηκαν επίσης και οι λαγοί στην περιοχή μας. Το κυνήγι τους είναι ανεξέλεγκτο. Αν εντοπίσουν οι κυνηγοί του χωριού μας και γενικά κάποιο λαγό, σπεύδουν να τον εξοντώσουν. Έτσι που το πάνε δε θα αφήσουν ούτε για σπορά λαγό πουθενά.

Ανεξέλεγκτο, επίσης, είναι και το κυνήγι του αγριογούρουνου. Δε θ' αργήσει να 'ρθει η μέρα που θα εξαφανιστούν κι αυτά τα ζώα από το πρόσωπο της γης, αν συνεχιστεί έτσι και στο μέλλον το κυνήγι τους.

Επίσης, πολλά πουλιά της περιοχής μας απειλούνται με εξαφάνιση. Π.χ. παλιότερα βλέπαμε να πετούν πάνω από τα βουνά, τα δάση, τις λαγκαδιές και τα φαράγγια οι περήφανοι αετοί. Τους βλέπαμε ψηλά στο γαλάζιο ουρανό να κράζουν και να ζυγιάζονται κι ο ίσκιος τους, που τον γαβγίζουν με πείσμα τα τσαμπανόσκυλα, να πλανιέται πάνω από το δάσος και πάνω από ποιμενικές εγκαταστάσεις. Όταν μυρίζονταν κάτι, έκλωθαν γύρες στον ουρανό. Πότε πετούσαν ψηλά, πότε έκαναν βουτιές στις χαράδρες και στις πλαγιές των βουνών να πιάσουν το κυνήγι τους. Βασική τους τροφή είναι οι λαγοί, τα μικρά αγριόγιδα, άλλα μικρότερα πουλιά κ.λπ. Τώρα, σπάνια βλέπεις να πετούν αετοί στην περιοχή μας.

Ένα άλλο πουλί που τείνει να εξαφανιστεί στην περιοχή μας είναι η πέρδικα. Αν τη δείτε να περπατεί, θα πείτε ότι πιο αρμονικό, πιο ρυθμικό, πιο ευχάριστο περπάτημα είναι αδύνατο να έχουν άλλα πουλιά. Παλιότερα, η περιοχή μας ήταν γεμάτη από πέρδικες. Ποιος δεν έχει ακούσει πρωί πρωί το γλυκό κελάηδημά τους «καρ καρ» στα μάρμαρα πιο κάτω από τον Μπουχά, στο Γυφτομνήμα, στα Σπάσματα, στη Ντίσινα, στα Αρπέλια και αλλού;

Η πέρδικα κάνει τη φωλιά της σε χαμηλά ριζοσπήλια. Μα ένα δημοτικό τραγούδι λέει:

*Επάνω στην τριανταφυλλιά
φτιάχνει η πέρδικα φωλιά
με σύρματα και με φλουριά*

λύκος κατασπαράζει ως 99 γιδοπρόβατα. Άμα φτάσει στα 100 λένε ότι «σκάζει». Η αλήθεια είναι ότι ένας λύκος «χαλάει» όσα προφτάσει. Όταν είναι πεινασμένοι μπαίνουν και μέσα στα χωριά. Όπως είναι γνωστό, τον Ιούλιο του 1943 οι Γερμανοί κατακτητές έκαψαν το χωριό μας. Οι κάτοικοι του χωριού είχαν φτιάξει προσωρινές παράγκες να στεγαστούν οι ίδιοι και τα ζώα τους. Ένα πρόχειρο υπόστεγο είχε φτιάξει και ο Ιωάννης Τσιρώνης, σύζυγος της Βασίλως, που κατοικούσαν στον Κάτω Μαχαλά. Εκεί έκλειναν τα βράδια 5-6 βιτούλια. Μια από τις χειμωνιάτικες νύχτες μπήκαν στο χωριό λύκοι. Πήδηξαν από τον τοίχο, που δεν ήταν καλά φραγμένος, στο προσωρινό υπόστεγο, όπου ήταν κλεισμένα τα βιτούλια και τα ξέσχισαν όλα.

Όρος απαράβατος του λύκου είναι να μην κλέβει ποτέ γύρω από τη φωλιά του. Ποτέ δε βαδίζει τη μέρα σε γυμνό τόπο. Προτιμά πάντοτε τ' απόσκια, για να μη διακρίνεται εύκολα. Όποιος σκότωνε ή έπιανε ζωντανό λύκο τον περιέφερε στα χωριά και έπαιρνε δώρα.

Η επικήρυξη του λύκου είναι ένα από τα κυριότερα ποιμενικά έθιμα. Σ' όλα τα κράτη ζει η νομοθεσία του Σόλωνα, που πρώτος επικήρυξε τους λύκους. Ζει επίσης η πρόληψη που αναφέρει ο Βεργίλιος ότι, αν σε δει πρώτος ο λύκος, «χαβώνεσαι», δηλαδή μένεις άλαλος.

Επίσης, ένα άλλο αρπαχτικό ζώο του δάσους είναι η αλεπού. Πολλά είναι τα παραμύθια που λέγονται γι' αυτό το έξυπνο και πονηρό ζώο. Βγαίνει από τη φωλιά της για κυνήγι βασικά τη νύχτα. Αν, όμως, μυριστεί κάτι και είναι κοντά στο δάσος, κυκλοφορεί και τη μέρα. Παλιότερα ήταν τακτικός επισκέπτης του χωριού μας το καλοκαίρι, όταν μεγάλωναν τα καλαμπόκια και άρπαζε κοτόπουλα. Τώρα, οι αλεπούδες στην περιοχή μας αριθμητικά έχουν μειωθεί σημαντικά. Αυτό οφείλεται στα δηλητηριώδη δολώματα που έχουν ρίξει σε πολλά σημεία της περιοχής μας. Εξοντώνοντας όμως την αλεπού, διαταράσσεται γενικά το οικοσύστημα. Γιατί η αλεπού είναι εκείνη που τρώει τα ποντίκια και δεν τ' αφήνει να πολλαπλασιαστούν ανεξέλεγκτα.

Παλαιότερα, στα δάση της περιοχής μας έβοσκε και ζούσε ένα όμορφο ζώο, το ζαρκάδι. Σήμερα, δεν υπάρχουν πια στα δάση της πε-

Νύχια μου και νυχάκια μου
και νυχοποδαράκια μου,
την πέρδικα που πιάσατε
να μην τήνε χαλάσετε.
Θε να τη βάλω στο κλουβί
για να λαλεί κάθε πρωί.

Ορισμένα πουλιά είναι αποδημητικά. Δηλαδή, τα ταξιδιάρικα πουλιά που φεύγουν για τα ζεστά μέρη για να επιστρέψουν την άνοιξη στο ίδιο μέρος, στις παλιές φωλιές τους. Σ' αυτή την κατηγορία υπάγονται τα χελιδόνια, τα απδόνια, οι κούκοι, οι γκιόνηδες, τ' αγριοπερίστερα, οι πελαργοί, οι κύκνοι και μια σειρά άλλα.

Από τα πουλιά που δε φεύγουν για τις ζεστές χώρες και μένουν πάντα μαζί μας, χειμώνα καλοκαίρι, είναι ο φίλος μας ο κότσουφας, ο σπίνος, τα γεράκια, οι τσαλαπετεινοί, οι πέρδικες, οι μπεκάτσες, τα τσαρλέτια και πολλά άλλα μικρά και μεγάλα πουλιά.

Δεν μπορούμε να μην πούμε λίγα λόγια για το φίλο μας τον κότσουφα, που το συναντούμε στο χωριό μας σε κάθε βήμα μας, χειμώνα καλοκαίρι. Το όμορφο αυτό μαύρο πουλί, που τα φτερά του λάμπουν σαν μαύρο μεταξωτό, τον τόπο που γεννήθηκε δεν τον αλλάζει.

«Κάλλιο να πεθάνω, παρά να ξενιτευτώ», φαίνεται να λέει με πείσμα.

Όλα του είναι μαύρα, εκτός από τη μύτη του, που είναι κιτρινοκόκκινη σαν παλιό κεχριμπάρι. Τα πόδια του λάμπουν σαν κλωνιά από κοράλλι. Και η σπαθωτή ουρά του ανοίγει σαν μαύρη ολομέταξη βεντάγια. Η περιγραφή αυτή είναι για το αρσενικό. Το θηλυκό κοτσούφι έχει χρώμα καστανό. Η μύτη και τα πόδια του είναι μαύρα. Τρέφεται με σκουλήκια, διάφορα έντομα και φρούτα. Το χειμώνα που δεν υπάρχουν φρούτα, σκάβει με τη μύτη και τα πόδια κάτω από τους θάμνους για να βρει σκουλήκια, ξηρούς καρπούς και έντομα. Ο χειμώνας είναι μια δύσκολη περίοδος για τον κότσουφα.

«Κάνει κρύο, κάνει τσίφι για το δόλιο το κοτσούφι!» λέει μια λαϊκή παροιμία.

Ο χειμώνας και το κρύο πέρασε. Ήρθε η άνοιξη και ο κότσουφας

και με σαρανταπέντε αυγά.
Κι αναταράχθει η πέρδικα
και πέσαν τα τριαντάφυλλα.
Το μάθαν οι αρχόντισσες
και παν να τα μαζέψουν
να φτιάσουν άνθινο νερό
να λούσουν νύφη και γαμπρό.

Κλωσά η πέρδικα δώδεκα αυγά, ενώ η ζωολογία του λαού λέγει πως φτάνει ως τα σαράντα πέντε. Τ' αυγά της πέρδικας όχι μόνο τρώγονται, μα τα βάζουν και στη φωλιά της κότας και τα κλωσά όπως και τα δικά της. Τα κοτοπερδικόπουλα, όμως, φεύγουν στην ερημιά σαν μεγαλώσουν. Τα μικρά περδικόπουλα έχουν την τέχνη να γίνονται ένα με το χώμα, αν τα πλησιάσει κανείς, ακόμη κι όταν δεν μπορούν να πετάξουν, γιατί τα βοηθάει το χρώμα τους, που τα χάνετε μπροστά στα μάτια σας.

Η πέρδικα τρώγει απ' όλα τα χορταρικά. Απαραίτητη όμως τροφή της είναι το χαλίκι για χωνευτικό ή για να καθαρίζει τη φωνή της, όπως λένε. Τρώγει επίσης και σταφύλια. Ένα από τα άπειρα δημοτικά τραγούδια λέει:

- Πού ήσουν πέρδικα γραμένη
και ήρθες το πρωί βρεμένη;
- Ήμουνα πέρα στα πλάγια
στις δροσιές και στα χορτάρια.
- Τι έτρωγες πέρα στα πλάγια
στις δροσιές και στα χορτάρια;
- Έτρωγα το Μάη τριφύλλι
και τον Αύγουστο σταφύλι.

Τα περισσότερα τραγούδια των γάμων και των αρραβώνων δανείζονται εικόνες ομορφιάς και δροσιάς από την πέρδικα. Είναι τα πιο ποιητικά σύμβολα. Σε κάποιους στίχους ο αετός παρακαλεί τα νύχια του:

στα κάθε βήματά σου,
τ' ακούς τη νύχτα, το πρωί
στις ζίγρες στα χωράφια
τ' ακούς και στα Παλιάμπελα
τ' ακούς και στα Πηγάδια.
Τ' ακούς και στο Παλιόκαστρο,
πιο πάνω στα Μαντάνια,
τ' ακούς πέρα στο Σιόρμποβο,
πέρα στο Γυφτομνήμα,
τ' ακούς και στα λακκώματα,
τ' ακούς και στα Λιβάδια.
Χτίζει νωρίς την άνοιξη
στις πυκνοφυλλωσιές
με τέχνη περισσή,
τη ζηλευτή φωλιά του,
που εκεί μετά από λίγο καιρό
θα βγάλει τα μικρά του.
Η φαμελιά του κότσουφα
θα γίνει πιο τρανή.
Ωσπου να 'ρθεί το φθινόπωρο
για να εξοντωθεί.
Οι άσπλαχνοι οι κυνηγοί
«μπαμ» απ' εδώ, «μπαμ» απ' εκεί
σκοτώνουν το όμορφο πουλί.

Αλλά πουλιά που απειλούνται με εξαφάνιση είναι τα τσαρλέτια. Τα τζαρλέτια ζουν στα ψηλά βουνά. Το χρώμα των φτερών τους είναι σταχτί με ρίγες καστανές. Όταν πέφτει πολύ χιόνι στα βουνά και τα σκεπάζει όλα, τότε αναγκάζονται να κατέβουν χαμηλότερα για να βρουν τροφή. Μετακινούνται από το ένα μέρος στο άλλο ομαδικά σε μπουλούκια. Τα τελευταία χρόνια έχουν μειωθεί σε μεγάλο βαθμό. Αν εμφανιστεί κανένα τσαρλέτι το χειμώνα στο χωριό, τρέχουν οι κυνηγοί να το σκοτώσουν. Το μέγεθός του είναι σαν του κότσουφα.

Ένα άλλο πουλί που το ακούμε να κελαηδεί στις βουνοκορφές

απόχτησε το ταίρι του. Το ζευγάρι βιάζεται να χτίσει τη φωλιά του και να κάνει τα παιδιά του. Βρίσκει μέσα στις πυκνοφυλλωσιές ένα κατάλληλο μέρος. Συνάζει ρίζες λεπτές και ξερά χορτάρια, χτίζει εκεί τη φωλιά του κι από μέσα την αλείφει με λάσπη. Η κυρα-κοτσουφίνα κάθεται και γεννά πέντε-έξι αυγά γαλοζοπράσινα με κόκκινες βουλίτσες. Εκεί τα κλωσά, κι ο κότσουφας στην κορυφή κάποιου δέντρου κάθεται και φυλάγει, να μην τύχει κανένας κίνδυνος. Φυλάγει και δεν παύει να κελαηδεί την ευτυχία του. Το κελάηδημά του μοιάζει με σφύριγμα και αντηχεί στο γύρω χώρο. Από τον κότσουφα και τ' απδόνι κανένα άλλο πουλί δεν καλαηδεί στην πατρίδα μας τόσο μελωδικά. Νομίζει κανείς πως ακούει φλάουτο. Και το νιώθει ο κότσουφας πως είναι καλός τραγουδιστής, γιατί, όταν τραγουδάει ανεβαίνει ή σε ψηλό βράχο ή στην κορυφή δέντρου.

Ο κότσουφας αγαπά τις δροσιές, όπως και τ' απδόνι. Όταν βρίσκεται πάνω στο χώμα, πηδά με μεγάλα πηδήματα τριγύρω και, όταν νιώσει κάτι ασυνήθιστο, σηκώνει αμέσως πάνω την ουρά του, κατεβάζει προς τα κάτω τις φτερούγες του και χάνεται στους θάμνους.

Στο φίλο μας τον κότσουφα που μένει πάντα μαζί μας, αφιέρωσα ένα ποίημά μου.

Ο φίλος μας ο κότσουφας

*Ο φίλος μας ο κότσουφας
που μένει πάντα μαζί μας,
νωρίς νωρίς την άνοιξη
με το κελάηδημά του*

*μας προμηνάει πως πέρασε
η βαρυχειμωνιά
και γρήγορα μας έρχεται
η ζεστή καλοκαιριά.*

*Το όμορφο αυτό μαύρο πουλί
με τη γλυκιά λιαλιά του,
με τα λαμπρά του τα φτερά
και την κορμοστασιά του,
τ' ακούς εδώ, τ' ακούς εκεί*

Το μήκος του σώματός του φτάνει στα 17 εκατοστά και τα πόδια του είναι μακριά γιατί ζει μέσα στους θάμνους και περπατάει πηδηχτά. Το ράμφος του είναι μυτερό και μακρύ, ώστε να μπορεί να ανασκαλίζει τη γη για την τροφή του, που αποτελείται από σκουλήκια και κάμπιες. Το χρώμα των φτερών του είναι από πάνω καστανοκόκκινο και από κάτω λευκόφαιο. Η ουρά του έχει χρώμα προς το κόκκινο. Υπάρχουν γύρω στα 180 είδη απδονιών. Χτίζει τη φωλιά του χαμηλά στη γη, μέσα στους θάμνους με τα φύλλα των δένδρων. Τα αυγά του έχουν χρώμα λαδί-πράσινο. Όταν το θηλυκό κάθεται στη φωλιά και κλωσάει τ' αυγά του, το αρσενικό κελαπδάει στο διπλανό κλωνάρι για να διασκεδάσει τη συντροφισσά του. Χαρακτηριστική είναι η αγάπη των απδονιών για την ελευθερία. Δεν μπορούν να ζήσουν ούτε λίγες μέρες σε κλουβί.

Τ' απδόνια αγαπούν τα δροσερά μέρη. Γι' αυτό και τ' ακούμε να κελαπδούν μέσα στις ρεματιές, στις όχθες των ποταμών και στις πυκνοφυλλωσιές. Κελαπδούν νωρίς το πρωί, το βράδυ, ακόμη και τη νύχτα.

Ο σπίνος

Δε νομίζω ότι υπάρχει άνθρωπος στο χωριό μας και γενικά, που να μην ξέρει το σπίνο. Ο σπίνος είναι ωδικό πουλί, που ανήκει στην οικογένεια των σπιζιδών, στην τάξη των στρουθιόμορφων. Είναι γνωστό και με τις ονομασίες σπίζα, φρογκίλα, τσόνη και πίπιζα. Είναι πτηνό ιθαγενές, δηλαδή δε φεύγει το χειμώνα από τον τόπο του. Ζει στην Ευρώπη, στη Δυτική και Κεντρική Ασία, καθώς και στη Βόρεια Αφρική. Το μήκος του φτάνει τα 15 εκ. Το αρσενικό χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία χρωμάτων. Το κεφάλι του έχει γαλάζια απόχρωση, η ράχη του είναι καστανοπράσινη, η κοιλιά του κοκκινωπή και οι φτερούγες του έχουν άσπρες και μαύρες ραβδώσεις. Το θηλυκό έχει χρώμα ομοιόμορφο, λαδί προς το καστανό.

Οι σπίνοι φτιάχνουν τη φωλιά τους σε αραιά δάση, σε θαμνώδεις περιοχές, στους κήπους, χρησιμοποιώντας χόρτα και ρίζες. Το θηλυκό γεννάει τέσσερα ή και περισσότερα αυγά. Τρέφονται με έντο-

νωρίς την άνοιξη, είναι ο κούκος. Είναι αποδημητικό πουλί και ανήκει στην οικογένεια των κοκκυγιδών και στην τάξη των κοκκυγόμορφων. Ζει στα δάση της Ευρώπης και την περίοδο του χειμώνα αποδημεί στην Αφρική. Το σώμα του αρκετά μεγάλο, φτάνει τα 32 εκ. μήκος. Το χρώμα των φτερών του είναι σκούρο, το στήθος του λευκό. Τρέφεται με έντομα και κάμπιες.

Γεννά 8 - 25 αυγά σε ξένες φωλιές άλλων πουλιών. Τοποθετεί από ένα αυγό σε κάθε ξένη φωλιά, αφού αφαιρέσει πρώτα από καθεμιά ένα αυγό. Ποιος δεν άκουσε την άνοιξη τη λιαλιά του: «κούκου», «κούκου» στις βουνοκορφές και στους γύρω λόφους του χωριού μας;

Δεν μπορούμε να μην πούμε λίγα λόγια για τα χελιδόνια, που είναι από τα πιο αγαπητά πουλιά του ανθρώπου. Μόλις περάσει ο χειμώνας και έρθει η άνοιξη, γυρίζουν από το μακρινό τους ταξίδι. Είναι και αυτά αποδημητικά πουλιά. Τα χελιδόνια φτάνουν πρώτα από τα ζεστά μέρη που είχαν φύγει για να ξεχειμωνιάσουν. Ο ερχομός τους αναγγέλλει την άνοιξη. Τα αγαπημένα αυτά πουλιά είναι οι προάγγελοι της άνοιξης, των ωραίων ημερών που θα έρθουν σε λίγο. Τα χελιδόνια φέρνουν, όπως λέει ο λαός μας, την άνοιξη και την αναγέννηση της ζωής. Είναι οι καλύτεροι φίλοι του ανθρώπου. Χτίζουν τη φωλιά τους στις στέγες και τους τοίχους των σπιτιών, στα σχολεία και καμιά φορά και μέσα στα σπίτια.

Τα χελιδόνια δε μας ευχαριστούν μόνο με τα χαριτωμένα πετάγματα τους και το γλυκό τραγούδι τους, είναι και ευεργέτες του ανθρώπου. Καθαρίζουν την ατμόσφαιρα από τα κουνούπια και άλλα βλαβερά έντομα, με τα οποία τρέφονται. Οι χωρικοί καταλαβαίνουν από το πέταγμά τους τι καιρό θα κάνει. Όταν πετούν χαμηλά είναι σημάδι ότι θα βρέξει. Όταν πετούν ψηλά σημαίνει ότι θα έχει καλοκαιρία.

Ποιος άκουσε να κελαηδεί το απδόνι και δε σταμάτησε για λίγο ν' ακούσει τη γλυκιά και μελωδική φωνή του; Το απδόνι είναι ωδικό πουλί της οικογένειας των τουρδιδών ή κοσσυφιδών. Τα απδόνια είναι αποδημητικά πουλιά. Στο χωριό μας και στην Ελλάδα γενικά, το απδόνι έρχεται στο τέλος του Μαρτίου και φεύγει όταν περάσει το καλοκαίρι.

αστέρια, σκορπώντας στη γη τ' ασπρένιο του φως.

Αν κάνει κανείς μια βόλτα, σαν νυχτώσει, προς το Γυφτομνήμα, στ' Αμπέλια, αλλά και μέσα στους κήπους του χωριού, όταν οι νύχτες του Ιουλίου και Αυγούστου είναι φεγγαροφώτιστες, θα ακούσει το τραγούδι των τριζονιών που μοιάζει με συναυλία. Τα τριζόνια τραγουδούν ακόμη και κάτω από τις στέγες των σπιτιών. Μ' άλλα λόγια παντού. Παλιότερα, όταν άκουγαν οι γυναίκες του χωριού μας να τραγουδά ένα τριζόνι κάτω από τη στέγη του σπιτιού, δεν το θεωρούσαν καλό σημάδι. Νόμιζαν ότι θα συμβεί κάτι κακό στο σπίτι.

Όπως είναι γνωστό, τα τριζόνια δεν τραγουδούν με το στόμα αλλά με τα φτερά, που τα μεταχειρίζονται σαν κρόταλα.

Ο τζίτζικας

Ποιος δεν άκουσε το καλοκαίρι στο χωριό μας το τραγούδι του τζίτζικα; Όπου κι αν βρεθεί κανείς το καλοκαίρι, στ' Αμπέλια, στο Σέλωμα, στη Ντίσινα και γενικά στο δάσος, αλλά και μέσα στους κήπους του χωριού, ακούει το ξεφάντωμα του τζίτζικα που είναι σκαρφαλωμένος κάπου πάνω στα δέντρα και τραγουδεί ευτυχισμένος. Όπως βλέπουμε, ο τζίτζικας είναι ωδικό έντομο. Τα ορόπτερα αυτά έντομα ανήκουν στην οικογένεια των τεττιγίδων. Έχουν σχετικά παχύ σώμα και μήκος συνήθως από 2,5 ως 7,5 εκ. Στο κεφάλι τους έχουν κεραίες, μεγάλη προβοσκίδα για τη λήψη τροφής και δυο σύνθετα μάτια. Τα μπροστινά τους πόδια έχουν αγκάθια και τα χρησιμοποιούν, όταν είναι σε νεαρή ηλικία, για να σκάβουν το έδαφος. Τα φτερά τους είναι διαφανή και μεμβρανώδη. Τα αρσενικά έχουν συνήθως στη βάση της κοιλιάς τους δυο μικρά τύμπανα, από τα οποία παράγεται ο γνωστός τερετισμός. Όταν η θερμοκρασία υπερβεί τους 16 βαθμούς Κελσίου, τα τύμπανα αυτά δονούνται από ισχυρούς μυς. Ο ήχος που παράγεται διαδίδεται μέσα σ' ένα θύλακα αέρα, που βρίσκεται στην κοιλιακή τους χώρα και λειτουργεί ως αντηχείο, με αποτέλεσμα την ενίσχυση του ήχου.

Το θηλυκό, κατά την καλοκαιρινή περίοδο, γεννά από 50 ως

μα και σπόρους. Έχουν ηχηρή και μελωδική φωνή, που μπορεί να καλύψει δώδεκα περίπου μουσικούς φθόγγους. Έτσι, με τον ερχομό της άνοιξης, καθισμένοι σε ψηλά δέντρα, τραγουδούν με την ηχηρή φωνή τους τον ερχομό της και την αναγέννηση της φύσης. Τους ακούμε παντού: στους κήπους, στα δάση, στις ρεματιές, ακόμη και έξω από τα σπίτια μας.

Η πανίδα του χωριού μας και γενικά της επαρχίας μας, εκτός από τα ζώα που αναφέραμε πιο πάνω, είναι πλούσια και σε έντομα, όπως: μέλισσες, σφήκες, πεταλούδες, μυρμήγκια, κουνούπια, μύγες, σκορπιοί, διάφορες κάμπιες, τζίτζικια, σκουλήκια και πολλά άλλα. Ορισμένα απ' αυτά είναι ωφέλιμα στον άνθρωπο, άλλα βλαβερά. Μερικά μάλιστα είναι ωδικά, όπως: ο τζίτζικας και το τριζόνι.

Οι μέλισσες

Οι μέλισσες είναι σαν μια κοινωνία πολύ καλά οργανωμένη. Δεν ανέχονται κανέναν τεμπέλη. Τους κηφήνες που δε δουλεύουν τους σκοτώνουν, γιατί είναι άχρηστοι στην κοινωνία τους. Την δουλειά τους την έχουν οργανωμένη πολύ καλά. Μόλις πλησιάσει κανείς τις κυψέλες, ακούει ένα δυνατό βούισμα να έρχεται απ' εκεί. Άλλες μέλισσες μπαίνουν στις κυψέλες, κι άλλες βγαίνουν. Εκείνες που μπαίνουν είναι φορτωμένες με κίτρινη σκόνη, που την κουβαλούν από τα λουλούδια με τα πόδια τους. Το στόμα τους είναι γεμάτο από το γλυκό χυμό, που ρουφούν με τις προβοσκίδες τους από τα λουλούδια.

Μερικές μένουν μέσα για να καθαρίσουν τις κυψέλες, άλλες ταΐζουν και περιποιούνται τις νεογέννητες κάμπιες κι άλλες φυλάνε στην πόρτα για να μην μπει κανένας εχθρός.

Το τριζόνι ή γρύλος

Το τριζόνι είναι ωδικό έντομο. Τα τριζόνια αρχίζουν το τραγούδι τους μόλις νυχτώσει. Το τραγούδι τους, είναι πιο έντονο, όταν ο ουρανός είναι καθαρός και το μισοφέγγαρο λάμπει ανάμεσα στ'

ορεινή αυτή περιοχή άλλαξε ριζικά. Έτσι, με την ανάπτυξη της συγκοινωνίας και τη συντόμευση των αποστάσεων, η επικοινωνία των κατοίκων με τα αστικά κέντρα έγινε προσιτή. Η ζωή των κατοίκων άρχισε σιγά σιγά ν' αλλάζει κάτω από την επίδραση του νεότερου πολιτισμού των αστικών κέντρων. Οι κάτοικοι εγκαταλείπουν ο ένας μετά τον άλλο τα χωριά τους και ψάχνουν να βρουν καλύτερη ζωή στα αστικά κέντρα. Έτσι, μετά από λίγα χρόνια, όλα αυτά τα ορεινά χωριά που κάποτε ήταν γεμάτα ζωή και ζωντάνια, ερημώθηκαν.

Σήμερα, η επικοινωνία των κατοίκων της Λάκκας με τα αστικά κέντρα γίνεται με αυτοκίνητα. Καθημερινά κυκλοφορεί λεωφορείο από την Κόνιτσα και εξυπηρετεί όλα τα χωριά της Λάκκας Αώου.

τάμους του, έστηναν προσωρινές ξύλινες γέφυρες, όμως αυτές δε διατηρούνταν πολύ, γιατί οι πρώτες κατεβασές τις εξαφάνιζαν. Έτσι, απογοητευμένοι περίμεναν μοιρολατρικά να λιώσουν τα χιόνια την άνοιξη, για να μειωθούν τα νερά και η ορμητικότητά τους.

Για να εποκοινωνήσουν με την επαρχία Κονίτσης, οι κάτοικοι από τα χωριά του Ζαγορίου έκαναν το γύρο από το Στόμιο και περνούσαν από τη γέφυρα της Κόνιτσας ή της Βωβούσας, που η πορεία διαρκούσε δύο μέρες γεμάτες κόπους και ταλαιπωρίες. Όπως βλέπουμε, η έλλειψη γέφυρας στον Αώο δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα για τους κατοίκους αυτών των χωριών, ιδιαίτερα το χειμώνα.

Το 1930, οι Κοινότητες του Βρυσχωρίου και Παλαιοσελίου συμφώνησαν να συμπράξουν, για να ζευχθεί ο Αώος ποταμός με ξύλινη γέφυρα ανάμεσα στις δυο Κοινότητες και συγκεκριμένα στην τοποθεσία «Απεάσιγκο» του Βρυσχωρίου. Η γέφυρα τέλειωσε το 1934 μετά από τέσσερα χρόνια και οι κάτοικοι της περιοχής πανηγύρισαν την απαλλαγή τους από τον αιώνιο βραχνά του ποταμού.

Η γέφυρα που σύνδεσε τελικά την περιοχή του Ζαγορίου με την επαρχία της Κόνιτσας καταστράφηκε τον Οκτώβρη του 1940 από τον ελληνικό στρατό, για να εμποδίσει τους Ιταλούς επιδρομείς που είχαν εισβάλει στην πατρίδα μας να περάσουν στο Ζαγόρι. Από τις πρώτες μέρες του πολέμου, η κοιλάδα του Αώου έγινε το θέατρο του πολέμου, κι όλες οι γέφυρες που βρίσκονταν σ' αυτή για λόγους στρατιωτικούς και αμυντικούς καταστράφηκαν.

Μετά την απελευθέρωση της πατρίδας μας από τους κατακτητές, τη δεκαετία '50 - '60, η γέφυρα ξαναχτίστηκε. Τούτη τη φορά, όμως, ήταν λίθινη και προσιτή στη διέλευση αυτοκινήτων. Επειδή ο δρόμος που ενώνει την επαρχία Κονίτσης με το Ζαγόρι διαμέσου Παλαιοσελίου - Βρυσχωρίου δεν είναι καλός για τη διέλευση των αυτοκινήτων, η γέφυρα χρόνια τώρα μένει αναξιοποίητη. Ως πότε, όμως, θα περιμένουν οι κάτοικοι αυτών των χωριών το άνοιγμα και την τελειοποίηση του δρόμου για να ενώσει τις δυο επαρχίες;

Με το άνοιγμα το 1960 του αυτοκινητόδρομου από την Κόνιτσα προς τη Λάκκα του Αώου, η ζωή των κατοίκων στην απόμακρη και

Κατά το μεσημέρι κόπασε για λίγο ο καιρός. Οι άντρες βγήκαν στους δρόμους με τα φτυάρια και άρχισαν να ρίχνουν δεξιά κι αριστερά το στοιβαγμένο χιόνι. Αργότερα, άντρες και γυναίκες ετοίμασαν τα καυσόξυλα για το βράδυ, έσκισαν το δαδί για προσάναμα και για φώτισμα του σπιτιού.

Λόγω της βαρυχειμωνιάς, τα παιδιά δεν πήγαν στο σχολείο. Έμειναν όλη τη μέρα κλεισμένα στο σπίτι. Οι νοικοκυρές με τα γκιούμια και τις βουτσέλες στον ώμο τράβηξαν για τις βρύσες, άλλες κατηφορίζοντας κι άλλες ανηφορίζοντας ζαλικωμένες με κλαρί και χόρτο, για να ταΐσουν τις γίδες που βέλαζαν νηστικές στους στάβλους. Οι γυναίκες τακτοποίησαν από νωρίς τα ζώα και χουχουλίζοντας τα παγωμένα χέρια τους τρύπωσαν στα σπίτια τους, και κάθισαν δίπλα στο τζάκι.

Αποβραδής, ο Βασίλης έσυρε το κούτσουρο από την αυλή και το έβαλε στο τζάκι. Οι κάτοικοι του χωριού κλείστηκαν από νωρίς στα σπίτια τους. Έξω φυσούσε δυνατός άνεμος. Το κρύο ήταν τσουχτερό. Το τζάκι του Βασίλη, γιομάτο ξύλα και ανάμεσά τους το κούτσουρο, λαμποκοπούσε και οι φλόγες, σαν πύρινες κυματιστές γλώσσες, ανέβαιναν και χάνονταν στο κούφωμα του τζακιού.

Δίπλα από το τζάκι, στον απέναντι τοίχο, ήταν κρεμασμένο ένα παλιό κόσκινο, πιο πέρα το σκαφίδι που ζύμωναν ψωμί και στη γωνία ένα παλιοσέντουκο. Κάτω από το ταβάνι κρέμονταν αρμαθιές με καλαμπόκι και πίσω από την πόρτα, στον τοίχο, μια αρμαθά με ξηρά φασόλια.

Ο Βασίλης καθόταν δίπλα στη φωτιά και με την τσιμπίδα σουδαύλιζε τα ξύλα. Από την άλλη μεριά του τζακιού καθόταν η γυναίκα του, η Μαρία, και έγνεθε το μαλλί. Λίγο πιο πέρα κάθονταν οι κόρες τους: η Γλυκερία, η Αγγέλω και η Βαγγελή. Επίσης, δίπλα στο τζάκι ζεσταινόταν και ξεροτεντωνόταν η γάτα.

Μετά από λίγη ώρα, η Μαρία έκοψε μερικές φέτες ψωμί από καλαμπόκι και τις έβαλε δίπλα στη θρακιά να ζεσταθούν. Ζέστανε και τη φασολάδα, που είχε μείνει από το μεσημέρι και κάθισαν γύρω από την τάβλα να δειπνήσουν. Φτωχικό ήταν το φαγητό τους. Από τότε που αρρώστησε ο Βασίλης, η οικογένειά του συναντούσε πολλές οικονο-

Η γάτα έκανε λάθος

Το περιστατικό το οποίο θα περιγράψουμε πιο κάτω, συνέβηκε στη δεκαετία του '30. Οι μεγαλύτεροι του χωριού θυμούνται, φυσικά, το συγχωριανό μας Βασίλη Μπόγδο. Ψηλός, γεροδεμένος, εργατικός. Ήταν παντρεμένος και είχε τρεις κόρες και ένα γιο. Δυστυχώς, όμως, ο γιος του αρρώστησε και πέθανε. Το γεγονός αυτό συντάραξε βαθιά τον Βασίλη και του σάλεψε το μυαλό. Δεν έκανε τρελαμάρες ούτε ενοχλούσε κανέναν. Απλά, μονολογούσε και γελούσε. Όταν συναντούσε κάποιον στο δρόμο, παραμέριζε και άνοιγε το δρόμο να περάσει. Συχνά έλεγε τις εξής εκφράσεις: «Οχταμίσιο πεστ». Τι εννοούσε, αυτός ήξερε. Το τέλος του Βασίλη ήταν φριχτό. Τον σκότωσαν οι Γερμανοί το 1943.

Ήταν μια χειμωνιάτικη μέρα του Γενάρη. Ο καιρός ήταν κρύος. Ο Βασίλης την προηγούμενη μέρα είχε πάει πιο πάνω από το σπίτι του στον άγιο Δημήτριο και είχε ξεριζώσει ένα μισόστεγνο κούτσουρο από μια κομμένη βαλανιδιά και, σβαρνίζοντάς του, το έφερε στην αυλή του σπιτιού του.

Στον ουρανό εμφανίστηκαν γκριζα σύννεφα και μετά από λίγο άρχισαν να πέφτουν ψιλές ψιλές νιφάδες χιονιού. Σε λίγο πύκνωσαν, γιόμισαν την ατμόσφαιρα και γρήγορα κουκούλωσαν τη γη, μ' ένα άσπρο, κάτασπρο, απαλό πέπλο. Το χιόνι σκέπασε τα πάντα: τις πλακοστρωμένες στέγες των σπιτιών, την κουκούλα του καμπαναριού, τους αχυρώνες, τα κοτέτσια, τους αγακαθωτούς φράχτες, τις ξυλοθημωνιές και τους δρόμους του χωριού.

Τα πουλιά και τα ζώα μαζεύτηκαν κάτω από τις στέγες των σπιτιών. Ένας κόκορας ζαρωμένος και με την ουρά του κατεβασμένη στέκει στο ένα πόδι. Γύρω του μαζεύτηκαν ένα σωρό κότες. Από κάπου ξετρύπωσε και ένας σκύλος, στάθηκε στη μέση της αυλής, ανοιγόκλεισε τα μάτια του, χασμουρήθηκε, τεντώθηκε, κι αργά αργά τράβηξε για το στάβλο και τρύπωσε μέσα.

Σαστισμένες οι γυναίκες από τις φωνές του, καθώς κοιμούνταν, σηκώθηκαν αμέσως και άναψαν το δαδί να δουν τι συμβαίνει. Η γάτα τρομαγμένη από τις φωνές, κατάλαβε το λάθος της και έτρεξε να κρυφτεί. Τρεις μέρες δεν εμφανίστηκε στο σπίτι.

Το γεγονός αυτό μαθεύτηκε στο χωριό. Τρεις μέρες ο Βασίλης δε βγήκε στο Μεσοχώρι. Και να ένα βράδυ εμφανίστηκε στην πλατεία του χωριού. Συχνά έβαζε το χέρι του στο μέρος που τον είχε τραυματίσει η γάτα. Ορισμένοι χωριανοί, που διψούσαν για καλαμπούρι, πλησίασαν τον Βασίλη, του πρότειναν ένα τσιγάρο και άρχισαν να τον ρωτούν πώς συνέβηκε το περιστατικό. Και ο Βασίλης με παιδική αφέλεια τους διηγούνταν το πάθημά του. Αυτό συνεχιζόταν για πολύ καιρό. Τα πειραχτήρια, όταν ήθελαν να καλαμπουρίσουν, μαζεύονταν γύρω του, κι αφού τον κερνούσαν πρώτα ένα τσιγάρο ή ένα τσίπουρο, τον παρακαλούσαν να τους διηγηθεί πώς η γάτα του δάγκωσε το πέος, νομίζοντας ότι ήταν ποντίκι, και αυτοί το διασκέδαζαν.

Η νύφη ήταν άντρας

Το περιστατικό, για το πάθημα ενός νέου από το χωριό μας, που θα περιγράψουμε πιο κάτω, έγινε στη δεκαετία του '30.

Όπως σχεδόν όλοι οι νέοι της πολυτάραχης εκείνης εποχής έτσι και ο Χρήστος, μεγάλωσε στο χωριό με πολλές στερήσεις, γεύτηκε τις πίκρες και τα βάσανα της ζωής από μικρό παιδί, γι' αυτό και αναγκάστηκε από πολύ μικρός να ριχτεί στη βιοπάλη. Ήταν έφηβος μέτριου αναστήματος, με καστανά μαλλιά και ροδοκόκκινο πρόσωπο. Γεννήθηκε στη δεύτερη δεκαετία του αιώνα μας.

Πολλά παιδιά του χωριού μας εκείνη την εποχή σταματούσαν τη φοίτηση στο σχολειό, πριν καν τελειώσουν το δημοτικό, και έβγαιναν στη βιοπάλη. Βοηθούσαν τους γονείς τους στις αγροτικές δουλειές, βοσκούσαν τα λίγα γιδοπρόβατα που είχαν, έκοβαν και κουβαλούσαν ξύλα για το χειμώνα, αποθήκευαν ζωοτροφές, βοηθούσαν τους γονείς τους στην ανατροφή των μικρότερων αδερφών τους και σε πολλές άλλες δουλειές του σπιτιού.

μικές δυσκολίες. Αφού δείπνησαν, η Αγγέλω έφερε τα σαΐσματα και έστρωσαν κάτω στο πάτωμα να κοιμηθούν. Δεξιά από το τζάκι έστρωσαν για τον Βασίλη και αριστερά για τον εαυτό τους. Έσβησαν το δαδί και έπεσαν να κοιμηθούν. Στο μεταξύ, η φωτιά στο τζάκι συνέχιζε να καίει. Τώρα άναψε για τα καλά και το κούτσουρο και με τις πύρινες γλώσσες ζέσταινε το χώρο του δωματίου. Ο Βασίλης ξάπλωσε ανάσκελα, άνοιξε τα πόδια του για να ζεσταθούν τα σκέλια του. Μετά από λίγη ώρα το σπίτι βυθίστηκε στη σιγαλιά. Κάπου κάπου ακουγόταν κάποιο ροχαλητό. Έξω δεν ακούγονταν φωνές. Μόνο το σφύριγμα του αέρα διατάραζε την ησυχία. Μεσάνυχτα. Περασμένη πια η ώρα. Ένας κόκορας από τους Καρπουζαίους έσκιζε τον αέρα με τη βραχνή φωνή του, έπειτα άλλος πήρε το λάλημα, κι έπειτα άλλος, άλλος, όσο που έσβησε κάθε λαλιά στο πηχτό σκοτάδι της νύχτας. Σε λίγο, μέσα στη σιγαλιά της νύχτας, ακούστηκε από τον Πέρα Μαχαλά ένα αδύνατο γκάρισμα. Φαίνεται θα ήταν η γομάρα της Μαρίας Μαλάμη.

Ευχαριστημένος ο Βασίλης από τη ζεστασιά του τζακιού, άνοιξε περισσότερο τα πόδια του, για να ζεσταθεί καλύτερα το κορμί του.

Στο σπίτι κυριαρχούσε απόλυτη ησυχία. Μόνο η γάτα καθισμένη δίπλα στο τζάκι αγρυπνούσε. Αν άκουγε κάποιο θόρυβο, τέντωνε τ' αυτιά της ν' ακούσει από πού προερχόταν και, αφού δεν επαναλαμβανόταν ο θόρυβος, κουλουριαζόταν και μισόκλεινε τα μάτια της. Και όπως καθόταν με μισοκλεισμένα τα μάτια της, παρατήρησε στην απέναντι μεριά, όπου κοιμόταν ο Βασίλης, μέσα στο μισοσκισμένο παντελόνι, ανάμεσα στα σκέλια του κάτι να ανασπκώνεται και στιγμιαία να πέφτει. Η ζεστασιά αναζωογόνησε τα γεννητικά του όργανα. Από τη σκισματιά του παντελονιού για μια στιγμή εμφανίστηκε η κεφαλή του πέους και αμέσως χάθηκε μέσα στα ρούχα. Η γάτα άνοιξε καλά τα μάτια της, για να βλέπει καλύτερα, και αμέσως υπέθεσε ότι κάποιο ποντίκι πρέπει να τρύπωσε στα ρούχα του Βασίλη. Τέντωσε τ' αυτιά της, ανασήκωσε τα πεινά της πόδια και μ' ένα πήδημα βρέθηκε στα σκέλια του Βασίλη. Πάτησε με τα πόδια της το «θήραμα» και για να μην της φύγει, του έκοψε μια δαγκωσιά.

Ξαφνιασμένος ο Βασίλης, όπως κοιμόταν, ένιωσε φριχτούς πόνους στα γεννητικά του όργανα· ανασπκώθηκε και έβαλε τις φωνές.

πάνω από τη Σουσνίτσα, να κράζει και να ζυγιάζεται ένας αετός. Πότε πετούσε ψηλά, τότε έκανε βουτιές στις χαράδρες και στις πλαγιές των βουνών, για να πιάσει το κυνήγι του. Έφτανε ως τα Σουβλιά και ξαναγύριζε πίσω.

Καθώς περπατούσε ο Χρήστος προς την Κόνιτσα, έβλεπε στ' αριστερά του τον τεράστιο και περήφανο όγκο της Τρεπεζίτσας με τους θεόρατους βράχους, τις πανύψηλες κορφές, τις βαθιές χαράδες, τις καταπράσινες πλαγιές από πεύκα, έλατα και τόσα άλλα φυτά.

Τελικά, κατά της 11 το πρωί έφτασε στην Κόνιτσα. Καθώς ήταν κουρασμένος από την πολύωρη πορεία, σκέφτηκε να σταματήσει για λίγο σε κάποιο καφενείο να πει έναν καφέ και να ξεκουραστεί λιγάκι. Έξω από το καφενείο «Αίγλη» των αδερφών Ζήνδρου, δίπλα στην πόρτα, ήταν ένας σκύλος ξαπλωμένος, περιμένοντας να του ρίξει κάποιος κανένα κομμάτι ψωμί ή κάτι άλλο για να φάει. Όταν πλησίαζε κάποιος, άνοιγε τα μάτια του, κουνούσε την ουρά του, σαν να έλεγε στους περαστικούς: «Περάστε δε σας πειράζω».

Ο Χρήστος κάθισε σ' ένα τραπέζι δίπλα στην πόρτα. Ο χώρος του καφενείου ήταν γεμάτος από καπνό και μύριζε τσιγαρίλα. Λίγο πιο πέρα, σ' ένα τραπέζι, κάθονταν 4 άντρες με κατεβασμένες τις τραγιάσκες στο μέτωπο. Κάθονταν ο ένας δίπλα στον άλλο με τα τσιγάρα στο στόμα τους και, κάπου κάπου, έφτυναν καταγής. Ήταν οι λεγόμενοι ακαμάτηδες. Η μόνη τους απασχόληση σε καθημερινή βάση ήταν να βρουν κανένα κορόιδο να τους κεράσει ένα ρακοπότηρο τσίπουρο ή ένα ποτήρι κρασί. Κάπου κάπου έκαναν και κάποιο θέλημα να βγάλουν καμιά δεκάρα. Όλο τον κόσμο που σύχναζε στο καφενείο τον γνώριζαν. Μόλις αντίκρισαν τον Χρήστο κοιτάχτηκαν μεταξύ τους και κάποιος από την παρέα είπε στους άλλους: «Κοιτάξτε, άγνωστο πρόσωπο μπήκε στο καφενείο. Θα πάω να τον πλησιάσω να μάθω από πού έρχεται και αν βαστάει... η τσέπη του».

Σηκώθηκε από τη θέση του, έφτασε ως την πόρτα, βγήκε για λίγο έξω και, αμέσως, ξαναμπήκε στο καφενείο. Σταμάτησε δίπλα από το τραπέζι όπου καθόταν ο Χρήστος και έπιασε κουβέντα: «Γειά σου, καλόπαιδο, από πού έρχεσαι;»

«Από το Ελεύθερο», απάντησε ο Χρήστος.

Ο Χρήστος είχε μεγαλώσει πια. Είχε γίνει παιδί της παντρείας, όπως έλεγαν τότε. Στη διάρκεια του καλοκαιριού είχε μαζέψει λίγα χρήματα για ν' αγοράσει ένα ζευγάρι παπούτσια για το χειμώνα. Τα παλιά του παπούτσια είχαν ξεχαρβαλωθεί. Ήδη είχαν αρχίσει τα πρωτοβρόχια. Ήταν φθινόπωρο του 1936. Ο Χρήστος αποφάσισε να κατέβει στην Κόνιτσα ν' αγοράσει παπούτσια και κάτι άλλο για το χειμώνα.

Την προηγούμενη μέρα είχε πέσει δυνατή βροχή. Ξύπνησε νωρίς το πρωί, πριν καλά καλά ξημερώσει. Βγήκε στην αυλή και κοίταξε στον ουρανό να δει τι μέρα θα κάνει. Ο ουρανός ήταν σκεπασμένος από αραιά άσπρα σύννεφα. Στον ορίζοντα τ' ουρανού είδε τ' άστρα να τρεμοσβήνουν το ένα μετά το άλλο. Όλα έδειχναν ότι η μέρα θα ήταν καλή. Πήρε το γκιούμι, έριξε λίγο νερό στο πρόσωπό του για να ξυπνήσει και άρχισε να ετοιμάζεται για το ταξίδι. Πήρε τον ντροβά, έβαλε ένα κομμάτι ψωμί, ένα αυγό, ένα κρεμμύδι, λίγη γκίζα (μυζήθρα) στο κλειδοπίνακο και βγήκε στο δρόμο.

Φτάνοντας στον Μπαϊνακόλα, αντίκρισε γύρω του πυκνή ομίχλη. Όλες οι ρεματιές και οι βουνοκορφές ήταν σκεπασμένες από πυκνή ομίχλη. Ως τον Αϊ Θανάση ο δρόμος ήταν στρωτός, ομαλός. Απ' εδώ και πέρα άρχιζε η ανηφοριά. Όσο ανέβαινε ο Χρήστος πιο ψηλά προς τη Σουσονίτσα, γέμιζε το στήθος του από μια δροσερή πνοή ενός μυρωμένου αέρα, που μύριζε έλατο και πεύκο. Μπροστά του ξανοίγονταν τα φυσικά τοπία του δάσους, που το ένα ήταν καλύτερο από το άλλο, γεμάτα από πεύκα, οξιές και ρομπόλια. Σε όλο αυτό το πέραςμα ο αχός της βουής του δάσους συνόδευε την εικόνα σαν μια μουσική υπόκρουση. Άκουγε το σιγανό βουητό που άφηναν τα πεύκα από την απαλή πνοή του αέρα, που έμοιαζε σαν το ανάσασμα ενός κοιμώμενου γίγαντα.

Φτάνοντας στον Πλούπο ο Χρήστος, σταμάτησε για λίγο δίπλα στη βρύση να ξαποστάσει και να κολατσίσει. Αφού ξεκουράστηκε λιγάκι, έβγαλε από τον ντροβά του ένα κομμάτι ψωμί καλαμποκίσιο και λίγη γκίζα και κολάτισε. Ήπιε και λίγο νεράκι και συνέχισε το δρόμο του.

Βαδίζοντας προς τη Σουσονίτσα, είδε ψηλά στο γαλάζιο ουρανό,

«Πήγαινε, Παναγιώτη, να φέρεις την Παναγιώτα», του είπαν όλοι μαζί. «Πού θα τη βρεις, ξέρεις εσύ. Επίσης, ξέρεις και τα υπόλοιπα που πρέπει να κάνεις. Μόνο μην αργήσεις».

Μετά από λίγη ώρα μπήκε στο καφενείο η «Παναγιώτα», χωρίς τον Παναγιώτη και, ντροπαλά ντροπαλά, με χείλια βαρμένα, κάθισε στο τραπέζι. «Καλώς την», είπαν όλοι μαζί! Η φούστα που φορούσε έφτανε σχεδόν ως τον αστράγαλο. Στο κεφάλι της φορούσε μαντίλι, που έκρυβε το μισό πρόσωπό της. Κάπου κάπου ανασήκωνε λίγο το μαντίλι από το πρόσωπό της και έριχνε μια ματιά στον υποψήφιο γαμπρό και, αμέσως, ξανάκρυβε το πρόσωπό της. Τα «ξαδέλφια» την κοίταζαν και γελούσαν κάτω από τα μουστάκια τους.

Ένας από την παρέα γέλασε δυνατά. Ο διπλανός του ρίχνοντάς του μια κλοτσιά, κάτω από το τραπέζι, του είπε: «Σκάσε, ρε μαλάκα, θα χαλάσεις την προξενιά».

«Είναι ντροπαλή η ξαδέλφη μας, Χρήστο», είπε κάποιος. «Όμως μη στεναχωριέσαι, γρήγορα θα ξεθαρρέψει».

Ο Χρήστος έριχνε από καμιά ματιά στην «Παναγιώτα» και ευχαριστημένος που τα πράγματα εξελίσσονταν τόσο ευνοϊκά γι' αυτόν χαμογελούσε.

Μετά από λίγη ώρα έφυγαν από το καφενείο και πήγαν στο εστιατόριο να γευματίσουν. Τώρα έπιναν στην υγεία των νεόνυμφων. Το πορτοφόλι του Χρήστου σχεδόν είχε αδειάσει. Τα ποτήρια άδειάζαν το ένα μετά το άλλο.

«Τι τυχερός είναι ο Χρήστος που θα παντρευτεί την «Παναγιώτα»», είπε ένας από την παρέα.

«Αιντε, χαϊρλίτικα, πατριώτη», είπε ένας άλλος. Ο Χρήστος δεν κρατιόταν. Τα μάτια του τώρα είχαν θολώσει. Όταν είδαν τα «πατριωτάκια» ότι το πορτοφόλι του Χρήστου άδειασε, αποφάσισαν να φύγουν, να πάνε για ύπνο.

«Εμείς, πατριωτάκι, θα φύγουμε για λίγο. Έχουμε μια συνάντηση για κάποια δουλειά. Εσείς καθίστε και πέστε τα μεταξύ σας. Το βραδάκι θα ξανασυναντηθούμε εδώ».

Ο Χρήστος με την «Παναγιώτα» έμειναν μόνοι τους. Δεν ήξερε ο Χρήστος πώς ν' ανοίξει κουβέντα μαζί της. Και επειδή δεν έβρισκε

«Α! Είμαστε πατριώτες. Εγώ είμαι από το Κεράσοβο».

Στη συνέχεια ρώτησε τον Χρήστο ποιος ήταν ο σκοπός της επίσκεψής του στην Κόνιτσα. Ο Χρήστος, χωρίς να πονηρευτεί, του είπε ότι κατέβηκε για ψώνια. Ο συνομιλητής του κατάλαβε ότι ο Χρήστος είχε στην τσέπη του χρήματα, μια και κατέβηκε για ψώνια, και τον κάλεσε να καθίσει στο τραπέζι όπου καθόταν η παρέα του.

«Κώστα», του φώναξε ένας από την παρέα. «Έλα, θα κρυώσει ο καφές».

«Βρήκα ένα πατριωτάκι και του κάνω παρέα».

«Κάλεσε το νεαρό να καθίσει μαζί μας».

«Έλα στην παρέα μας», του λέει ο «πατριώτης» από το Κεράσοβο. «Γιατί να κάθεται μόνος σου;»

Μόλις πλησίασαν στο τραπέζι, όλοι πρόθυμοι κάλεσαν τον Χρήστο να καθίσει μαζί τους.

«Τι θα πάρετε πατριωτάκι, καφέ ή τσίπουρο;»

«Τσίπουρο», ακούστηκε μια φωνή από την παρέα. «Εμείς κερνάμε, πατριώτη».

Αφού ήπιαν το πρώτο τσίπουρο, προσφέρθηκε και ο Χρήστος να τους κεράσει. Μετά το πρώτο ρακοπότηρο, τα πράγματα ήταν πιο εύκολα. Τα «πατριωτάκια» άρχισαν να ρωτούν τον Χρήστο με τι ασχολείται, αν είναι παντρεμένος κ.λπ. Ένας από την παρέα ρώτησε τον Χρήστο αν θέλει να τον γνωρίσουν με μια πολύ καλή κοπέλα. Εκτός από τα κάλλη της, του είπαν, έχει και πλούσια προίκα.

«Για ποια του μιλάς; Για την ξαδέλφη μας; Ωραία κοπέλα η Παναγιώτα». Τα μάτια του Χρήστου γυάλιζαν. Ήδη ήταν μισομεθυσμένος. Όλα γύρω του του φαίνονταν ιδανικά. Νόμιζε ότι βρισκόταν στη «Χώρα των θαυμάτων». Απ' εδώ και πέρα ο Χρήστος δεν ήξερε τι έκανε. Ξέχασε γιατί είχε έρθει στην Κόνιτσα. Το μόνο που ήθελε τώρα ήταν να γνωρίσει όσο το δυνατόν γρηγορότερα την κοπέλα που του πρότειναν τα «πατριωτάκια».

Οι ακαμάτηδες, δηλαδή η παρέα του Χρήστου, σύνολο τέσσερα άτομα, κοιτάχτηκαν μεταξύ τους και ο ένας απ' αυτούς έκανε νεύμα στον Παναγιώτη, κουνώντας το κεφάλι του, να πάει να φέρει την ξαδέλφη τους να τη γνωρίσει ο Χρήστος.

σμένος ο Χρήστος από τα κατώματα της «Παναγιώτας» δεν μπορούσε να καταλάβει γιατί έφυγε μ' αυτό τον τρόπο.

Κάθισε για λίγο, έβαλε το κεφάλι στη φούχτα του και προσπαθούσε να εξηγήσει αυτά που συνέβηκαν πριν από λίγα λεπτά. Όσο, όμως, κι αν προσπαθούσε, εξήγηση δεν έβρισκε, γιατί το μυαλό του δε δούλευε. Ήταν μισομεθυσμένος. Αποτραβήχτηκε λίγο πιο πέρα και ξάπλωσε. Αποκοιμήθηκε φαίνεται για λίγο. Όταν ξύπνησε, λαγάρησε λίγο το μυαλό του. Τώρα άρχισε σιγά σιγά να συνειδητοποιεί τα πεπραγμένα της ημέρας.

Έβαλε το χέρι στην τσέπη του να δει πόσα χρήματα του έμειναν. Η απογοήτευσή του ήταν μεγάλη, όταν είδε στο πορτοφόλι του λίγες μόνο δραχμές.

Άρχισε ήδη να βραδιάζει. Ο ήλιος είχε βασιλέψει. Ο Χρήστος τώρα σκεφτόταν πού θα βγάλει τη νύχτα. Πέρασε έξω από το εστιατόριο, όπου είχε γευματίσει με τα «πατριωτάκια» και την «Παναγιώτα», κι έριξε μια ματιά μέσα τα «πατριωτάκια», όμως, δε φαίνονταν πουθενά. Συνέχεια αναρωτιόταν μέσα του, γιατί να του φερθούν έτσι τα «πατριωτάκια»;

Πού και πώς έβγαλε τη νύχτα ο Χρήστος δε μας είναι γνωστό. Ούτε πώς πέρασε το χειμώνα χωρίς παπούτσια. Ένα μας είναι γνωστό: ότι πριν καλά καλά ξημερώσει, ο Χρήστος βρισκόταν στο χωριό.

Το πάθημά του, μετά από λίγες μέρες, μαθεύτηκε στο χωριό. Τα πειραχτήρια άρχισαν να ρωτούν το Χρήστο αν είναι καλή η νύφη και πότε θα γίνει ο γάμος. Ο Χρήστος νευριασμένος από τα πειράγματα τους απαντούσε με την εξής έκφραση: «Δεν πάτε στο διάβολο και εσείς κι αυτή μαζί!»

Το «χαμπέρι» της Αραπίνας

Από τα παλιά ακόμη χρόνια πολλοί κάτοικοι του χωριού για να βελτιώσουν τις βιοτικές τους ανάγκες ασχολούνταν, εκτός από τη γεωργία και κτηνοτροφία, και με τη «χτιστική». Η μαστορική σαν τέχνη ήταν γνωστή στους κατοίκους πριν εγκατασταθούν στο σημερι-

τίποτε να της πει, της πρότεινε να πάνε μια βόλτα. Η «Παναγιώτα» συμφώνησε. Πήραν ένα δρομάκι και, χωρίς να καταλάβουν, βρέθηκαν στην άκρη της πόλης. Για μια στιγμή, στο δρόμο που περπατούσαν ο ένας πλάι στον άλλο, ο Χρήστος βρέθηκε ένα βήμα πίσω από την «Παναγιώτα» και παρατήρησε ότι ήταν κάπως καμπουρωτή. Και για να του φύγει η απορία τη ρώτησε πόσο χρόνων είναι.

«Είκοσι ένα, χωρίς τα καλοκαίρια και τους χειμώνες», απάντησε η «Παναγιώτα» με λεπτή φωνή, ανασπώνοντας λίγο το μαντίλι από το πρόσωπό της για να ρίξει μια ματιά στον Χρήστο, και χαμογελώντας έκρυψε πάλι το πρόσωπό της. Το είκοσι ένα το έπιασε ο Χρήστος. Τα υπόλοιπα για τα καλοκαίρια και τους χειμώνες που είπε η «Παναγιώτα», δεν κατάλαβε τι σήμαιναν.

«Νεαρή είναι», σκέφτηκε ο Χρήστος. Η μικρή καμπούρα στην πλάτη φαίνεται να είναι από το ζαλίκι. Φτάνοντας, όπως είπαμε και πιο πάνω, στην άκρη της πόλης, σταμάτησαν και κάθισαν κάτω από ένα δέντρο. Ο Χρήστος έστρωσε ένα μαντίλι, που είχε στην τσέπη του, να καθίσει η «Παναγιώτα» να μη λερωθεί.

Κάθισαν ο ένας πλάι στον άλλο και, για ένα διάστημα, δεν αντάλλαξαν ούτε μια κουβέντα. Για μια στιγμή γύρισε το κεφάλι της η «Παναγιώτα» προς τον Χρήστο, ανασήκωσε λίγο το μαντίλι από το πρόσωπό της και του χαμογέλασε. Ο Χρήστος, πρόλαβε να δει για μια στιγμή μόνο τα βαμμένα χείλη της. Τα μάτια του Χρήστου είχαν θαμπώσει μετά από τόσα ποτήρια που είχε καταναλώσει. Όλα γύρω του φαίνονταν ωραία και ανάμεσα στ' άλλα και η «Παναγιώτα».

Ο Χρήστος ξεθάρρεψε λίγο, κάθισε πιο κοντά της και άρχισε να τη χαϊδεύει. Η «Παναγιώτα» έκανε πως γαργαλιόταν και χαμογελούσε. Αφού τη χάραιψε στο κεφάλι, στην πλάτη, προχώρησε και πιο κάτω. Σε λίγο το χέρι του Χρήστου βρέθηκε στα σκέλια της και, αντί να πιάσει «σύκο», έπιασε «αγγούρι». Ο Χρήστος αναρωτήθηκε μέσα του: «Τι στο διάβολο, αρσενικοθήλυκη είναι η «Παναγιώτα»;»

Και πριν ακόμη λύσει την απορία του, είδε την «Παναγιώτα» να ξεκαρδίζεται από τα γέλια, να πετά το μαντίλι από το κεφάλι της και τρέχοντας προς τα κάτω να εξαφανίζεται ανάμεσα στα σπίτια. Σαστι-

μερα αναγκάζονται οι κάτοικοι να ξενιτεύονται και να βασανίζονται στα ξένα.

Αυτές τις δυσκολίες που περιγράψαμε πιο πάνω και πολλές άλλες, αντιμετώπιζε και η παρέα στο Χαρτούμ μακριά από την πατρίδα. Άθλιες ήταν και οι συνθήκες διαβίωσής τους. Ζούσαν σε μια παράγκα δίχως φως, νερό και τα πιο απαραίτητα πράγματα για τη ζωή τους. Αφόρητο ήταν και το κλίμα όπου ζούσαν. Επίσης, μην ξέροντας τη γλώσσα του ντόπιου πληθυσμού, δυσκολεύονταν να επικοινωνήσουν μαζί του.

Πόσο καιρό εργάστηκαν στο Χαρτούμ δε μας είναι γνωστό. Έχτιζαν σπίτια, αποθήκες, ξενοδοχεία, δημόσια κτίρια, τράπεζες κ.λπ.

Γυρίζοντας τα βράδια από τη βαριά δουλειά κουρασμένοι, λερωμένοι, χωρίς να έχουν κανέναν να τους ξεκουράσει λιγάκι, να τους προσφέρει ένα πιάτο φαγητό ή κάτι άλλο, ξάπλωναν στο πάτωμα, άναβαν κανένα τσιγάρο και θυμούνταν την πατρίδα, το χωριό και τους δικούς τους. Ορισμένοι είχαν γυναίκες και παιδιά. Η μόνη τους ψυχαγωγία ήταν τα καλαμπούρια που έλεγαν μεταξύ τους.

Συχνά στο νου τους έρχονταν οι παιδικές αναμνήσεις, τα ήθη και τα έθιμα του χωριού, τα προσφιλή πρόσωπα, τα γλέντια με τους φίλους τους, η οικογενειακή ατμόσφαιρα και πολλές άλλες αναμνήσεις. Ιδιαίτερα οι αναμνήσεις ήταν πιο έντονες στις γιορτές των Χριστουγέννων, το Πάσχα, στην ημέρα του ετήσιου πανηγυριού και στις ονομαστικές γιορτές.

Όταν ερχόταν καμιά γιορτή, άρχιζαν να τη σχολιάζουν και θυμούνταν διάφορα περιστατικά από τις επισκέψεις σε σπίτια που γιόρταζαν, τα κεράσματα, τους χορούς και πολλές φορές και τα μεθύσια. Και την ώρα της κουβέντας για τις διάφορες γιορτές, ένας από την παρέα, ο Σωτήρης, απευθύνθηκε στον Δημήτρη και τον ρώτησε:

«Θυμάσαι, Δημήτρη, στη γιορτή του αγίου Νικολάου που είχες μεθύσει τι παλαβομάρες έκανες; Χόρευες, τραγουδούσες, δεν ήξερες πού βρισκόσουν, κατουρήθηκες, έπεσες μέσα σ' ένα αυλάκι με νερό και λάσπες και τρομάξαμε να σε πάμε στο σπίτι. Μόλις σε είδε η γυναίκα σου σε τι χάλια ήσουν, μας είπε: «Να τον πάτε στο Λάκκο να

νό χωριό. Ως τα τέλη του περασμένου αιώνα, ίσως και πρωύτερα, οι κάτοικοι του χωριού συνδύαζαν τη μαστορική τέχνη με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Με τον καιρό, όμως, που η ορεινή οικονομία υποχωρεί σε σχέση με τον κάμπο και τα αστικά κέντρα, το χωριό φθίνει και οι κάτοικοι άρχισαν να ξενιτεύονται.

Έτσι, άρχισαν σιγά σιγά πολλοί κάτοικοι να ξενιτεύονται σε διάφορα μέρη της πατρίδας μας, χρησιμοποιώντας το επάγγελμα του χτίστη. Οι χτιστάδες από το χωριό μας και απ' όλα τα μαστοροχώρια της επαρχίας μας ταξίδευαν στην Ήπειρο, Θεσσαλία, Στερεά Ελλάδα, Πελοπόννησο ακόμη και στο εξωτερικό.

Ταξιδεύοντας σε διάφορες περιοχές της χώρας, οι τεχνίτες της πέτρας έχτιζαν σπίτια, εκκλησίες, καμπαναριά, δημόσια κτίρια, ξενοδοχεία, τράπεζες, γεφύρια, τζαμιά, στηρίγματα στη σιδηροδρομική γραμμή, με μια τεχνική τελειότητα που τους διέκρινε.

Από προφορικές πληροφορίες που έχουμε, μια παρέα από χωριανούς χτίστες, στις αρχές του αιώνα μας, ταξίδεψε στην Αφρική και πιο συγκεκριμένα στο Χαρτούμ.

Πήγαν στην Αφρική, όπως έλεγαν τότε, να καζαντίσουν. Όχι μόνο δεν πλούτισαν, αλλά κι ένας από την παρέα άφησε τα κόκαλά του εκεί για πάντα.

Οι συνθήκες δουλειάς και ζωής στην ξενιτιά ήταν δύσκολες, γιατί όλες οι δουλειές γίνονταν με το χέρι. Μηχανήματα την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν. Όλα ό,τι χρειάζονταν για το χτίσιμο ενός σπιτιού, πέτρες, λάσπη, ξυλεία, τα κουβαλούσαν στον ώμο. Εκτός από τη βαριά εργασία τη μέρα, οι ξενιτεμένοι έπρεπε να μαγειρέψουν, να πλύνουν, να μπαλώσουν τα ρούχα τους, να φροντίσουν τα ζώα που είχαν μαζί τους για τη μεταφορά των υλικών και μια σειρά άλλες κοπιαστικές δουλειές. Δύσκολη ήταν επίσης και η ζωή αυτών που έμεναν πίσω. Ιδιαίτερα των γυναικών που, φορτωμένες με τα βάρη του σπιτιού και τις ευθύνες για το μεγάλωμα και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, καρτερούσαν με λαχτάρα το γυρισμό των αγαπημένων τους προσώπων. Επίσης, εκεί στην ξενιτιά αντιμετώπιζαν βάσανα, αρρώστιες και, πάνω απ' όλα, τους έτρωγε η νοσταλγία για την πατρίδα, για το σπίτι, για τα αγαπητά πρόσωπα. Και σή-

Ένα πρωί, σηκώθηκε πρώτος ο Δημήτρης. Βγήκε έξω από την παράγκα, κοίταξε δεξιά, αριστερά και ψηλά στον ουρανό. Ήταν Απρίλης μήνας. Ο ουρανός ήταν σκεπασμένος από αραιά γκριζα σύννεφα. Από τη Σαχάρα φυσούσε ένα ελαφρό αεράκι. Μπαίνοντας στην παράγκα ο Δημήτρης, ανακοίνωσε στην παρέα ότι η μέρα είναι καλή και η μόνη διαφορά από τις προηγούμενες είναι το αεράκι που φυσάει και κάνει τη μέρα πιο δροσερή.

Ακούγοντας τα λόγια του Δημήτρη, ο Παναγιώτης είπε: «Σήμερα, εφόσον φυσάει αεράκι, θέλει δε θέλει η Αραπίνα θα μας το δείξει το «χαμπέρι» της. Αν και σήμερα δεν μπορούσαμε να μπανίσουμε το «χαμπέρι» της, θα πάω κοντά της, θα της δώσω μια λίρα για να μου το δείξει».

«Ωραία ιδέα», είπε κάποιος.

Αφού ήπιαν τον πρωινό τους καφέ, πήραν τα εργαλεία τους και πήγαν στον τόπο της δουλειάς.

Κατά τις έντεκα το πρωί βγήκε από την παράγκα της η νεαρή Αραπίνα, πήγε στο πηγάδι για νερό και άρχισε κάτι να πλένει. Όπως πάντα, από τη μέση και πάνω ήταν γυμνή. Από τη μέση και κάτω, όπως είπαμε και πιο πάνω, είχε κρεμάσει ένα πανί, που το μισό κρεμόταν από πίσω και το μισό από μπροστά. Το αεράκι πότε το έσπρωχνε αριστερά, πότε δεξιά, πότε το ανασήκωνε προς τα πάνω.

Η παρέα, μόλις άρχιζε να φυσάει, σταματούσε για μια στιγμή τη δουλειά και έριχνε το βλέμμα της προς την Αραπίνα. Αυτό επαναλήφθηκε κάμποσες φορές, όμως, χωρίς να διακρίνουν τίποτε. «Όπως φαίνεται», είπε ο βασίλης, «θα την πάθουμε σαν την αλεπού με τα κρεμασμένα του κριαριού».

Ακούγοντας τα λόγια του Βασίλη, ο Παναγιώτης δε βάσταξε. Έβγαλε την ποδιά του, κατέβηκε από τη σκαλωσιά και τράβηξε για την Αραπίνα. Αφού την πλησίασε, τη χαιρέτησε και μετά άρχισε να της λέει κάτι κουνώντας και τα χέρια του. Έβγαλε από την τσέπη του μια χάρτινη λίρα και της την έδωσε. Η Αραπίνα, χωρίς να το πολυσκεφτεί –άλλωστε, τι είχε να χάσει– κάθισε στα γόνατα και έδειξε στον Παναγιώτη το «χαμπέρι» της. Και όπως ήταν καθισμένη στα γόνατα, το «χαμπέρι» της φαινόταν σαν να του χαμογελούσε και να του

τον πλύνετε και μετά να τον φέρετε εδώ». Πάντως εμείς σε ρίξαμε στο πάτωμα και φύγαμε. Τι έγινε πιο πέρα, η γυναίκα σου ξέρει».

«Απ' αυτά που αράδιασες, Σωτήρη, λίγα θυμούμαι, γιατί ήμουν μαστουρωμένος. Αργότερα, όταν με έβλεπε η γυναίκα με κανένα μπουκάλι τσίπουρο ή μαλώναμε για κάτι, μου το κοπανούσε λέγοντας: "Αμ δε σε άφηνα εκείνη τη βραδιά όπως ήσουν κατουρημένος, βρεγμένος, λασπωμένος να ξεπαγιάσεις για να βάλεις μυαλό...!"»

Οι άλλοι της παρέας, ακούγοντας τις περιπέτειες του Δημήτρη, ξέσπασαν στα γέλια.

Και έκλεισε εκείνη η βραδιά με την ερώτηση του Κώστα προς τον Παναγιώτη.

«Παναγιώτη, σε είδα χτες το βράδυ όταν περνούσες έξω από το απέναντι σπίτι, να σταματάς για λίγο και να κοιτάζεις προς τις αραπίνες, που κάθονταν στο πεζούλι. Μήπως είδες τίποτε. Αλήθεια, πώς το έχουν οι αραπίνες το "χαμπέρι" τους, στα όρθια ή στα δίπλα;»

«Αυτό το ζήτημα πρέπει να το ερευνήσουμε», απάντησε ο Παναγιώτης.

Έτσι κάπως περνούσε τα βράδια η παρέα χτιστάδων στο μακρινό Χαρτούμ του Σουδάν.

Ένα χρονικό διάστημα η παρέα δούλευε στην άκρη της πόλης, δίπλα σ' ένα σιδηροδρομικό σταθμό. Έχτιζαν μια αποθήκη για τις ανάγκες του σταθμού. Απέναντι από το σταθμό σ' ένα κενό οικόπεδο, κάτω από μια φοινικιά, ζούσε σε μια μικρή παράγκα μια γριά με την τριαντάχρονη κόρη της.

Δίπλα από την παράγκα είχαν βάλει δυο πέτρες αντί για πυροστιά για να μαγειρεύουν. Η νεαρή γυναίκα έβγαινε από την παράγκα κάπου κάπου για να μαγειρέψει κάτι. Επάνω από τη μέση ήταν γυμνή. Κάτω από τη μέση είχε κρεμασμένο ένα πανί, που το μισό κρεμόταν από πίσω και το μισό από μπροστά, χωρίς εσώρουχο.

Μόλις έβγαινε η Αραπίνα από την παράγκα, τα βλέμματα των μαστόρων στρέφονταν προς τα εκεί. Όταν φουσούσε αεράκι και έσπρωχνε το πανί πότε δεξιά, πότε αριστερά, σταματούσαν για λίγο τη δουλειά για να κάνουν μπανιστήρι. Αυτό το βιολί συνεχιζόταν για αρκετές μέρες.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
1. Το χωριό μας (ποίημα)	07
2. Πρόλογος	10
3. Εισαγωγή	13

Μέρος πρώτο

4. Η ιστορία και η καταγωγή των κατοίκων του Ελευθέρου	15
5. Γένη του χωριού	39
6. Η ζωή στο χωριό	55
7. Οι βασικές ασχολίες των κατοίκων	58
8. Ο θέρος	62
9. Το αλώνισμα	63
10. Ο τρύγος	64
11. Η κτηνοτροφία	68
12. Η ενδυμασία των κατοίκων	71
13. Υπόδηση των κατοίκων	71
14. Επαγγελματίες χτιστάδες του χωριού μας	72
15. Το ράψιμο των ρούχων	76
16. Το πλύσιμο των ρούχων	78
17. Η ζωή και η μοίρα της γυναίκας του χωριού (ύμνος στη γυναίκα)	80
18. Ιερείς του χωριού	86
19. Τα γράμματα. Δάσκαλοι του χωριού	88
20. Τα παιδικά και μαθητικά χρόνια στο χωριό	92

Μέρος δεύτερο

21. Τα ήθη και έθιμα	109
22. Η γέννηση	113
23. Το βάπτισμα	116
24. Ο γάμος	118
25. Οι αρραβώνες	120

26. Τα ήθη και τα έθιμα του γάμου	126
27. Η μέρα του γάμου	134
28. Τα πιστρόφια	161
29. Ο θάνατος. Ήθη και έθιμα στις κηδείες	162

Μέρος τρίτο

30. Γιορτές και πανηγύρια (Πρωτομαγιά)	168
31. Το δωδεκαήμερο	172
32. Τα Χριστούγεννα	173
33. Πρωτοχρονιά - Αγίου Βασιλείου	177
34. Τα Θεοφάνεια ή Φώτα	181
35. Απόκριες ή Αποκριά	186
36. Μεγάλη Εβδομάδα	193
37. Το Πάσχα	193
38. Το παραδοσιακό πανηγύρι του χωριού, 6 Αυγούστου	202
39. Τι έλεγαν οι κάτοικοι του χωριού και γενικά ο λαός μας για τους δώδεκα μήνες του χρόνου	219
40. Λαϊκή παράδοση	230
41. Προλήψεις	234
42. Παραμύθια	238
43. Παροιμίες και γνωμικά	240
44. Αινίγματα	255
45. Ευχές μεταξύ των κατοίκων	256

Μέρος τέταρτο

46. Η φύση του χωριού	261
47. Το κλίμα του χωριού	270
48. Η πανίδα του χωριού	272
49. Η συγκοινωνία	288

Μέρος πέμπτο

50. Η γάτα έκανε λάθος	292
51. Η νύφη ήταν άντρας	295
52. Το «χαμπέρι» της Αραπίνας	301